

॥ ॐ श्रीकृष्ण परमात्मने नमः ॥

पूज्यपाद मुनि भट्टाराजश्री भारद्वाजजी विरचित

गीता-प्रेम

याने

व्यवस्थित वार्तालाप.

: प्रकाशक :

डॉ. रमणुदास पी. शाह-वापी.

...

...

३१.५

वापी.

सं. २००७ ना

अयाद शुक्ल प्रतिपदा.

ता. ५-७-१५१

पुनर किंमत

रु. १-१-०

पुनः

दानागोनी सदायशी वेयायु किंमत

रु. १-०-०

: આજ્ઞા પહેલી :

પ્રત ૩૦૦૦

જુલાઈ ૧૯૫૧

આ પુસ્તક સર્વેને સર્વે બાબતે અપના ઉપાવચનની છૂટ છે. હકકે સ્વાધીન રાખ્યા નથી
પણ
કૃપા કરી તેમ કરી કરાવી વેપાર કરશે નહીં, અમારી સરચના ધ્યેયને બંદો લગાડશે નહીં

મુદ્રક :

રણછોડજી પિતામહરણસ
'શ્રી સરસ્વતિ પ્રિ પ્રેસ'
વાપી. (જિ. સુરત)

: પ્રકાશક .

શ્રી. રમણલાલ પી શાહ.
એત સી પી એસ
વાપી. (જિ સુરત)

ભજન

તારી અપાર લીલા

ઘટઘટ વસેલ તું, તારી અપાર લીલા
તારી અપાર લીલા, તારી અપાર લીલા .... (ટેક)

તું નો તું લીલી વાડી, તું નો તું સૂકું વન
જડ પથ્થુ બનેલ તું નો તું, તું નો તું મહાચેતન,

તારી અપાર લીલા, તારી અપાર લીલા

ઘટઘટ વસેલ તું, તારી અપાર લીલા .... તારી

તું નો તું જિહ્વાભોગી, તું નો તું જુઓ નયન
લયકર્તા પથ્થુ તું નો તું, તું નો તું સર્જાવન,

તારી અપાર લીલા, તારી અપાર લીલા

ઘટઘટ વસેલ તું, તારી અપાર લીલા .... તારી

તું નો તું હું માં વિલસે, તું નો તું મમ ભુવન
ખેલવે મને તું નો તું, તું નો તું રસધન

તારી અપાર લીલા, તારી અપાર લીલા

ઘટઘટ વસેલ તું, તારી અપાર લીલા .... તારી

એક વ્યક્તિ યા વ્યક્તિઓના એક સમૂહ-ને
બીજી યા બીજી વ્યક્તિઓના સમૂહના ભોગે શોકમુક્ત
જીવતો હોય તો માને કે તેનો યા તેમનો એક દિવસ
નાશ થવાનો છે શોકમુક્તિ આવે છે સ્વાવલંબી
સાધનદ્વારા, સ્વસ્વરૂપદર્શનવડે ઉપાર્જિત કરેલી પરમત્મા
સાથે એકથ કરેલી આત્મસિદ્ધિથી આત્મસિદ્ધિ આવે
છે ભગવતી ગીતામાતાના પઠથી

આત્મસિદ્ધિ આવ્યાથી માનવી ધન-દોષત અને
વૈભવવિહોલો બનતો નથી ધન-દોષત અને વૈભવ તો
આવે છે પુણ્ય અને દાનના ફળ-પરિચાક થયેલા સમયે
અને ઉદ્યોગથી, અને કાયમની શોકમુક્તિ આવે છે સખ્ત
સ ગરહિતપણાથી, જેને પરમપ્રદાનિર્વાણ કહેવામાં આવે
છે-એ પદની પ્રાપ્તિ થયા પછીથી

મુમુક્ષુઓ ! ગીતાને ભણો !

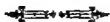
ભારદ્વાજ.

પૂજ્યપાદ મુનિ મહારાજશ્રી ભારદ્વાજજી
(વાનપ્રસ્થી)

પ્રસ્તાવના

પૂજ્યપાદ સુનિ મહારાજશ્રી સારદાજી વિરચિત—
“ગીતા-બોધ યાને વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ” નામનું આ
પુસ્તક ગીતાપ્રેમી જનતા સમક્ષ મૂકતાં અમેને હર્ષ થાય છે.

આ પુસ્તક આપના હાથમાં આવતાં આપને સહજ પ્રશ્ન
થશે કે—અત્યારમુખીમાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ઉપર દરેક ભાષાઓમાં
કાંઈ કેટલીએ ટીકાઓ, વિવરણો અને ભાવાર્થો પ્રકાશિત થઈ
ચૂક્યાં છે તો, આ પુસ્તકની જરૂર શી? એમાં કાંઈ વિશેષતા
છે? ઇત્યાદિ.

એનો ઉત્તર પણ એટલોજ સહજ અને સરળ છે—ગીતા એ
અખિલ વિશ્વના માનવમાત્રના કલ્યાણાર્થે હોઈ એનો બોધ વધુનેવધુ
વ્યાપક બને, એનું પુસ્તક માનવીમાત્રના હાથમાં રમતું રહે અને
એની અંદરના બોધથી સર્વેનો આત્મા જોતપ્રોત બને—આ ઉતુથી
ગીતાનો પ્રચાર, ગીતાનો બોધ અને એને અંગેનું જે સાહિત્ય
પ્રકાશિત થાય, એ વધુ પડતું નહીં બલકે જ્યારેનેત્યારે ઉણુજ લેખાય.

વળી આ પુસ્તકની વિશેષતા પણ જણાવવીજ રહી. ગીતાપ્રેમી
વાંચકને આ “ગીતા-બોધ” માં કાંઈક શુ“ચવાડા-ભયુ” લાગશે
—આમાં ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે—થી શરૂઆત થઈ નથી, પણ કામ એવ
ક્રોધ એવ—થી થઈ છે અને શ્લોકો બધા વેરવિખેર કરેલા લાગશે.
વળી પ્રથમ શ્લોક અને નીચે તેનો ભાવાર્થ—એ પ્રણાલિ પણ
ઉલટાયલી જણાશે; છતાં નવું કાંઈજ નથી. પૂજ્યપાદશ્રીએ એમાં
પોતાનો એકે નવો શ્લોક ઉમેર્યો નથી. ભગવતી ગીતાનાજ ૭૦૧
શ્લોક (જુની પદ્ધતિ પ્રમાણે, તેરમા અધ્યાયના ૩૪ નહીં, પણ
૩૫ શ્લોક ગણતાં) એમાં લેવાયા છે. કદાચ કોઈક શ્લોક બે વાર

આવ્યો હશે, પણ તે તો અપવાદરૂપે, બાકી પૂજ્યપાદશ્રીના સત્સં-
ગાર્થેના પરિશ્રમણમાં મળેલા અનુભવાનુસાર ગીતા-પ્રેમી પુરૂષ
જે વખતે, જે ઉંમરનાં હોય અને ગીતામાંનો તે વખતે જે બોધ
તેમને અપ લાગે તેવો હોય તે પ્રમાણેનો શ્લોકોને છૂટા પાડી
યોગ્ય વિભાગોમાં વહેંચી, વાંચક ગીતાનો બોધ સમજી આચારમાં
મૂકી શકે એ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.
વળી બોધ એજ મુખ્ય વિષય હોઈ, બોધ ઉપર આપી તેને
અનુસરતા શ્લોકો તેની નીચે આપ્યા છે, જે સુઝ વાંચકને બરાબર
સમજી શકાશે

આશા છે કે જનતા આ નવા જણાતા બોધ-માર્ગને અપનાવશે
અને તોજ પૂજ્યપાદશ્રીએ પરાયે ઉઠાવેલો આ શ્રમ યોગ્ય દિશામાં
થયેલો ગણાશે, જેનો લાભ તો જનતાજનાર્દનનોજ છે.

“ગીતા વાર્તાલાપ” થયેના પાંચ ભાગો અને ત્યારપછી
“ઉપનિષત્ વાર્તાલાપ” નો પ્રથમ મણકો, જેમ “ગીતા વાર્તાલાપ
વ્યવસ્થાપક સમિતિ” દ્વારા પ્રકાશિત થયાં છે, તેજ પ્રમાણે આ
આ પુસ્તક પણ સદર સમિતિ દ્વારાજ પ્રકાશિત થાય છે અને લગવતી
ગીતામાતાનો પ્રચાર અને તેટલી સરતી કિંમતે પુસ્તકો દ્વારા કરવાનો
અને શુજશતીપ્રેમી જનતાને ગામડેગામડે અને ઘેરઘેર એનો
પ્રચાર કરવાનો ઉદ્દેશ ઉપરોક્ત સમિતિ જાળવતી આવી છે જે
ઉદારહૃદયી દાનવીરોનાં દાનોને આભારી છે ઉપરોક્ત સર્વે પ્રકાશનો
માટે તેમજ આ “ગીતા-બોધ” ના સસ્તુંકરણ માટે અમેને
નાણાકીય મદદો મળી છે અને મળતી રહી છે, તે બદલ અમે
તેઓ સર્વે ભાઈબેનોનો આભાર માનીએ છીએ અને અંતમાં
પરમકૃપાળુ પરમાત્માને વિનવીએ છીએ કે:-

सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमाप्नुयात् ॥

ॐ शान्तिः । शान्तिः । शान्तिः ॥

“ગીતા-બોધ” પ્રેમી

મુમુક્ષુ દંપતિ.

અનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

ભૂમિકા

નિત્યનિયમ

ગીતામંત્રના ન્યાસ, ધ્યાન-વંદન.

યુવાવસ્થા યોગ-અધ્યાય પહેલો

૧

„ બીજો

૧૦

„ ત્રીજો

૨૧

„ ચોથો

૪૧

પ્રૌઢાવસ્થા યોગ-

„ પાચમો

૬૭

„ છઠ્ઠો

૭૬

„ સાતમો

૯૨

„ આઠમો

૧૦૪

„ નવમો

૧૧૮

વૃદ્ધાવસ્થા યોગ

„ દશમો

૧૩૧

„ અગિયારમો

૧૪૯

ત્યાગ યોગ

„ બારમો

૧૬૫

સંન્યાસ યોગ

„ તેરમો

૧૭૭

„ ચૌદમો

૧૯૧

„ પંદરમો

૨૦૩

જ્ઞાન યોગ

„ સોળમો

૨૧૨

„ સત્તરમો

૨૨૨

પરમબ્રહ્મ યોગ

„ અદાસમો

૨૩૫

ગીતા માહાત્મ્ય, સમર્પણ.

આરતી

ઉપસંહાર

ॐ

ગીતા-બોધ

યાને

(વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ)

ભૂમિકા.

મુમુક્ષુઓ! આ વિશ્વઉપજયું છે, તે જીવોના સુખ માટે, આરામો માટે અને આનંદને માટે. ગયા પ્રલય પૂર્વે પણ આ હેતુથીજ વિશ્વ ઉપજયું હતું અને હવે પછી ફરીને પ્રલય થયા પછી પણ વિશ્વ ઉપજશે. આ પ્રમાણેનું વિશ્વનું ઉપજવું, સ્થિતિમાં રહેવું અને લયને પામવું-એમ થયાંજ કરે છે અને જીવોના શરીરનું જન્મવું, જીવવું અને મરવું-એમ આ વિશ્વમાં થયાં કરે છે. આ કારણથી વિશ્વના અને જીવોના શરીરોના રૂપાંતરોનું અને એકમાથી બીજા શરીરમાં જવાનું કર્મ સતત ચાલુજ રહે છે. તેથી તેને સંસારચક્ર કહેવામાં આવે છે.

આ ક્રિયા સતત ચાલુ રહ્યાથી સંસારચક્રને અવિનાશી કહેવામાં આવ્યું છે. એમાં બને છે બધુંયે સમય આવે ત્યારે. આ નિયમને નહિ જાણનારાં માનવીઓ માત્ર કામનાથી ઉતાવળાં થાય છે. ધીરોં પણ તેઓ કામનાથીજ થાય છે. શોકમાં જીવવાનું કારણજ-આ પ્રમાદ, વિલંબ અને ઉતાવળ છે. કામનાથી કર્મશીલ બનેલા માનવીઓ જ્યારે નિષ્કળ બને છે, ત્યારે ત્યાગી અને સંન્યાસી થાય છે. છતાંયે એમની શોકમુક્તિની ભાવના મટતી નથી. એનું કારણ પણ સાધન સાધવામાં પ્રમાદ અને સાધનાના ફળરૂપ શોકમુક્તિની અધીરાઈ છે. આ બધાનું કારણ અપૂર્ણજ્ઞાન અને અપૂર્ણવૈરાગ્ય છે.

કેટલાંક એમ માને છે કે જો માનવી ત'હસ્ત અને દ્રવ્યપૂર્ણ હોય, તો તે શોકમુક્ત હવી શકે, પણ એ સત્ય પાછળ અપવાદ છે. એ અપવાદના કારણે આમ શોકમુક્ત હવવાની શક્યતા ઓછી છે. જુઓ! એવી યુખી હાલતમાં લોભ ઉભો થાય છે, અને તેથી શ્રમ વધે છે. આમ શ્રમનું દુઃખ, અમ'તોપનું દુઃખ અને તેથી 'શરીર પર ચતી અમરથી શરીર ત'હસ્ત રહી શકતું' નથી તેથી રાગના દુઃખથી માનવી ત'હસ્ત ન રહેતાં, તેની શોકમુક્તિ અગતી જાય છે.

અત્રે ઘટતા ઉદય કરતાં અધિક ઉદય કરવાપણાને શ્રમ કહેવામાં આવ્યો છે. અધિક ઉદય તૃષ્ણાથી થતો હોવાથી તેમાં નિષ્ફળતા મળતાં શોક થાય છે, તેમજ અધિક ક્ષેત્રછાથી પણ નિષ્ફળતા મળે છે. આ બધું જોતાં સમયનેજ કામ કરવા દેવું, અમિત ધયા વિના ઉદયી રહેવું અને 'ઉદયી રહેવું, એ મારી ફરજ છે' એમ માનવું એમાં બુદ્ધિમત્તા છે.

જુઓને! સમય આવે છે ત્યારે વૃદ્ધિ થાય છે, સમય આવે છે ત્યારે વૃદ્ધિ થાય છે અને સમય આવે છે ત્યારે શરદીગરમીના દિવસો પણ આવે છે. સમય આવે છે ત્યારે જડજીવો પણ જન્મે છે, ખીલે છે અને ફળે છે, તો પછી આ કાયદો માનવીઓને કેમ લાગુ ન પડે? અરે, એમને પણ જરૂર લાગુ પડે છે. જુઓ! સમય આવે છે ત્યારે માનવીઓ જન્મે છે, પેાપાય છે, ખીલે છે, યુવાન થતાં લગ્ન કરે છે અને સમય આવે છે ત્યારે મરે છે.

શરીરને પણ સઘળું સમય આવે છે ત્યારે મળેજ છે. શોકમાં હૂળવાનું કારણ અધીરાઈ, સમય વિરૂદ્ધનું વર્તન અને યુખપ્રાપ્તિના માધનની અનઆવડત છે. જેટલી કામનારહિતપણાની જરૂરીયાત છે, તેટલીજ જરૂરીયાત ઘટતા પુરૂષાર્થની અને સંતોષની છે.

તમારા હૃદયને પૂછોને? શુ જીવાની આવ્યા વિના માનવી પ્રજેત્પત્તિ કરી શકે છે? આ શરીર ભોગો માટેજ બનેલું છે સમય આવતા આરામો અને આનંદો એમને મળેજ છે શુ ભૂખ્યાઓ ભૂખ્યાજ રહે છે? જરૂર તેની શરીરની જરૂરીયાત પ્રમાણે તેને સંધળુ આવી મળેજ છે કામના ન કરે.

તમે આત્મા છો. તમારે માટે-શરીર અને વિશ્વ તથા મ સારથ્યના-એવા કપાતરો અને નવાનવા શરીરો વડે ભોગો, આરામો અને આનંદો ઉત્પન્ન થયા છે તમે આત્માજ છો એવી સમજમાંજ કાયમ રહો. અનુભવીઓના બોધને અનુમરો, કામનારહિત પુરૂષાર્થ કરો એની મેળે તમને આ જીવનમા શોકમુક્તિ પર દુનિયામા બહુ લાભા સમય સુધી ભુક્તિ, મુક્તિ અને સમારબધમુક્તિ અને નિર્વાણશાંતિ અવસાન બાદ સ્વય આવી મળશે શોકનું મૂળ કામનામાંજ છે.

આત્મા સ્વય સુખરૂપ છે. વિશ્વમાત્ર આત્માજ છે તમેજ આ બધું એ આત્મા છો. શોક મટે છે કામનારહિતપણાવડે મેળવેલા સ્વરૂપજ્ઞાનથી. સ્વરૂપજ્ઞાન આવે છે તૃપ્તિથી, ત્યાગથી, મન્યાસથી, અને પ્રહ્લાનિ છાથી. આ વાત સમજાય છે સુખુદ્ધિથી, સમભાવથી અને નિત્યસુખપ્રાપ્તિની શ્રદ્ધાથી પણ એની સમજ થોડા વિદ્વાન સન્યાસીઓ અને સાધુમાજ હોય છે ગૃહસ્થોમા તો એ કવચિત્જ દેખાય છે અસ્તુ

તો આ બધા પાછળ રહસ્ય શુ છે? દરેક માનવી ગૃહસ્થનું જીવન શોકમુક્ત હોવુંજ જોઈએ, તે કેમ નથી? તેઓ શોકમમ દ્રેમ હોય છે? દરેક માનવી અશાંત કેમ છે? આનું કારણ કોઈને જડતુ નથી વિચારશીલ માનવી સદાયે એનો તોડ કાઢવા વિચાર કરે છે, છતાં એનો કયો ઉકેલ આવતોજ નથી મનને

પુછાય છે અને અનુભવીઓને પણ પુછાય છે, છતાં પ્રમાદી, આળસુ, લોહુપ અનુભવીઓ આ જ્ઞાન અને માયાને દોષ આપનારાંઓ જીવારાં શોકમગ્ન લોકોના સવાલોના ઉત્તર આપતાં ગુંચવાય છે. આમ મુંઝાવલાં માનવીઓને લિત્ત લિત્ત ઉત્તરો મળે છે. અનુભવીઓ પોતાની સગવડતાના ઉત્તરો આપે છે અને પ્રશ્નકર્તાની હાલતના અભણતા રહે છે પરિણામે એવા મુખના શોધકને વધુ ને વધુ ગુંચવાડો આવતો જાય છે. આથી એ મુખશોધક નથીતો સંતોષ પામતો અનુભવીઓના ઉત્તરોથી કે નથી જડતો ઉપાય એને શાસ્ત્રોના વાંચનથી કે નથી પ્રેરાતો એ છવ મુખવિલાસલીલા માટે પોતાને પેદા કરનાર પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાને, વળી એ નથી પ્રેરાતો મુખપ્રાપ્તિનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાને અને છેવટે સંમારમાં આધજાની પેઠે ભટકાય છે. પરિણામે જ્યારે એ કંઈ નિર્ણય પર નથી આવતો ત્યારે એની મુખેચ્છા યા શોકમુકિતની ભાવના વધુ ઉગ્ર બની જાય છે.

છેવટે પરિણામ એ આવે છે કે એ માનવી કામનાના વેગથી અને મુખેચ્છાના આવેશથી—જહાવરે, છળકપટી, લૂંટારો, ચોર, દંભી, કૂર અને માનવીમાત્રને ત્રાસદાયક અને અચાંત બને છે એક માનવીનું બીજા માનવી સાથેનું અમૈત્રીનું અને એક દેશના માનવીઓનું બીજા દેશના માનવીઓ સાથેનું કારણજ કામના છે; બીજું કશું નથી. મોટાં મુદ્દોનું કારણ પણ આ કામનાજ છે.

તો આ હાલતમાં તમે મને જેવા પ્રશ્નો પૂછી શકો અને તેના ઉત્તરો હું તમને જેવીરીતે આપી શકું એવી પ્રશ્નમાળા અને તેના ઉત્તરો રૂપી વાર્તાલાપ મેં થોડું મુક્યો છે, જે વાંચવાથી તમને મુગમત્તા થઈ પડશે:—

પ્રશ્ન:—“અમારે આ હાલતમાં શોકમુકિત માટે શું કરવું?”

ઉત્તર —“ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનુ—પઠન, મનન, નિદિધ્યાસન અને બોધાનુસાર આચરણ કરો ”

પ્રશ્ન —“ પણ એમા અમારૂં તીલજ ચોટતુ નથી તેનુ શુ ? ”

ઉત્તર —પ્રભુનું ભજન, સેવન, કીર્તન ઇ એકાત્મા બેસીને કરેા મનની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થતા ગીતાજી પ્રત્યે તમને ખૂબ ભાવ વધશે ”

પ્રશ્ન —“ ભજન કેમ કરવુ ? વળી ગીતા વાંચીએ ત્યારે કવીનંદનની ગોળી જેવો એનો સાખ્ય યોગજ ન સમજાય તેનુ શુ ? આ બધુ સમજાતુજ નથી તેનુ શુ ?

ઉત્તર —તમારા આ બધા પ્રશ્નોને સમજાવવા તેના ઉત્તરરૂપે આ “ ગીતા-બોધ ” યાને ‘ જો મુખી થવુ હોય ’ નો ‘ વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ ’ લખાયો છે, જે તમને ગીતાજ્ઞાન સમજવાને ઉપયોગી થઇ પડશે અસ્તુ

ભારદ્વાજ.

નિત્ય નિયમ રાખો.

મુમુક્ષુઓ ! જો તમે વૈષ્ણવ છો, તો તમારા ઇષ્ટદેવનું શરણુ યાચતા 'શ્રીકૃષ્ણ' જરણ મમ ।' યોગ્યતા યોગ્ય આસન પર, હાથપગ-મ્હોડું ધોઈ-દાતણ કરીને બેસો બેઠા પછી મજાવિહારીની છબીને સામી રાખેલીને હૃદયમાં ઉતારો અને ઉપર્યુક્ત મંત્રની પાઠ માળા કરો. એજ જાપ ચાલુ રાખો પછી સ્નાન કરો, દેવસેવા કરી, લગવાન શ્રીકૃષ્ણની મજાલીવાના મુસ્વરથી પાઠ ગીત ગાઓ પછી શ્રીમદ્ લગવદ્ ગીતાના ન્યાન, ધ્યાન, વદન-કરીને એક શ્લોકનું, વધુનું કે એક અધ્યાયનું કે અઠારે અધ્યાયોનું, આ ગીતા-બોધનું પઠન-કરો અને પછી માહાત્મ્ય વાંચીને તમારા સર્વકર્મોને શ્રીકૃષ્ણસમર્પણ કરો.

જો તમે શેવ છો, તો 'ૐ નમ શિવાય' બોલના, હાથપગ, મ્હોડું ધોઈ-દાતણ કરી, યોગ્ય આસન પર બેસી, લગવાન શ કરની જે યા ચાર હાથવાળી મૂર્તિનું કે આત્માનું ધ્યાન કરી મનને સ્થિર કરવાનો અભ્યાસ અર્પો કલાક કરો પછી સ્નાન, મધ્યા, અભિષેક વગેરે કરો પછી શ્રીમદ્ લગવદ્ ગીતાના ન્યાન, ધ્યાન, વદન-કરીને એક ચા વધુ શ્લોકનું કે એક કે અઠારે, અધ્યાયનું આ ગીતા-બોધનું પઠન-કરો અને પછી માહાત્મ્ય વાંચીને તમારા સર્વકર્મોને પ્રહાર્પણ કરો.

સ્નાન અને સાફસુશી કરતા સૂર્યોદય થઈ જાય છે, માટે બીજું જાણુ પૂજન, દેવસેવા, અભિષેક ઇત્યાદિ પછી કરો, પણ મનની એકાગ્રતા આણવા માટે સૂર્યોદય પહેલાનું શાંત અને એકાત વાતવરણ વધુ ઠીક થઈ પડશે ગીતાનું પઠન ન્યાન પછી કરો.

તમે વૈષ્ણવ હો યા જૈવ હો—પણ આસન પર કમવાસન કરીને જોસો ત્યારે મ કલ્પ કરો કે—“મારા સર્વે અજો, હું જીવુ ત્યાગુધી દહ રહો, હું કોઇની નિદા ન કરૂ કે ન સાબજી, મારી વાણી મીઠી થાઓ, હું મત્યવજ્ઞતા થાઉં, માફ મન આનદમા રહો, મર્વે પ્રાણીમાત્ર પર મારી પ્રીતિ થાઓ અને મારા સર્વે કર્મે પ્રભુપ્રીત્યર્થે થાઓ ” ॐ

શ્રી ગીતામંત્રના ન્યાસ, ધ્યાન ઇત્યાદિ

ઋષિ, છંદ, દેવતા, ળીજ, ગાહિત્રી અને કીલકા:—

ૐ અસ્ય શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાલામત્રસ્ય ભગવાન્વેદન્યાસઃ ઋષિ ॥

અનુષ્ટુપ્ છંદ ॥

શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા દેવતા ॥

અજોન્યાનન્યશોચસ્ત્વ પ્રજ્ઞાનાદાશ્ચ ભાષસે ઇતિ ચીનમ્ ॥

સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેક શરણ વ્રજેતિ શક્તિ ॥

અહ ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચ ઇતિ કીલકમ્ ॥

કરન્યામ —

‘ નૈન ઊન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈન વહતિ પાવક ’ ઇત્યગુપ્તાભ્યા નમ ॥

‘ ન ચૈન હૃદયત્યાપો ન શોપયતિ મારત ’ ઇતિ તર્જનીભ્યા નમ ॥

‘ અચ્છેદ્યોડયમદાહ્યોડયમઘ્ન્યોડયોડયોડય એવ ચ ’ ઇતિ મધ્યમાભ્યા નમ ॥

‘ નિત્ય સર્વગત સ્થાણુરચલોડય સનાતન ’ ઇત્યનામિકાભ્યા નમ ॥

‘ પશ્ય મે પાર્થ રૂપાણિ શતશોડય સહસ્રશ ’ ઇતિ કનિષ્ઠિકાભ્યા નમ ॥

‘ નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવળાકૃતીનિ ચ ’ ઇતિ કરતલકર-

વૃષ્ટાભ્યા નમ ॥

हृदयादि अगन्थास्त—

‘नैन छिन्दन्ति शस्त्राणि नैन दहति पावक ’ इति हृदयाय नम ॥

‘न चैन हृदयत्यापो न शोषयति मारुत ’ इति शिरसे स्वाहा ॥

‘अच्छेद्योऽयमदाहोऽयमहेद्योऽशोष्य एव च ’ इति शिखायै वषट् ॥

‘नित्य सर्वगत स्थाणुरचलोऽय सनातन ’ इति कवचाय हुम् ॥

‘पश्य मे पार्थ रूपाणि क्षतशोऽथ सहस्रश ’ इति नेत्रत्रयाय वौषट् ॥

‘नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ’ इति अस्त्राय फट् ॥

विनियोगः—

श्रीकृष्णप्रीत्यर्थे पाठे विनियोग ’ इति सकल्प ॥

ध्यान व दत्त.

ॐ पार्थाय प्रतियोधिता भगवता नारायणेन स्वय ।

व्यासेन प्रथिता पुराणमुनिना मध्ये महाभारतम् ॥

अद्वैतामृतवर्षिणी भगवतीमष्टादशाध्यायिनी- ।

मय त्वामनुमदधामि भगवद्गीते भवद्वेषिणीम् ॥

नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्ध फुहारविदायतपत्रनेत्र ।

येन त्वया भारततैलपूर्ण प्रज्वालितो ज्ञानमय प्रदीप ॥

वसुदेवसुत देव कस चाणूरमर्दनम् ।

दक्की परमानन्द कृष्ण खदे जगद्गुरुम् ॥

य मल्ला चरणैर्द्रुद्रमरुत स्तुन्वति दिव्यै स्तब्धै ।

वेदे सागपद्ममोपनिषद्गौरयति य सामगा ॥

ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यति य योगिनो ।

यस्यात न विदु सुरासुरगणा देवाय तस्मै नम ॥

ગીતા-બોધ

યાને

(વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ)

યુવાવસ્થા યોગ

યો દેવો અમૌ યો અપ્સુ યો વિશ્વંભુવનમાયિવેશ ।
ય ઓપધિપુ યો વનસ્પતિપુ તસ્મૈ દેવાય નમોનમઃ ॥

જે દેવ અગ્નિમાં છે, જે દેવ પાણીમાં છે, જે દેવ વિશ્વમાં પ્રવેશેલા છે, જે દેવ વનસ્પતિઓમાં છે, જે દેવ ઔપધિઓમાં છે, તે દેવને નમસ્કાર હો.

વળી આ દેવે માયાવડે અગીયાર લાખ વર્ષો પહેલાં ‘રામ’ નામથી આવિર્ભૂત થઇને ધર્મનું રક્ષણ કર્યું અને ત્યારપછી તેજ દેવે દ્વાપરના અંતમાં પાંચ હજાર અને ત્રીતર વર્ષો પહેલાં ‘કૃષ્ણ’ નામથી આવિર્ભૂત થઇને ધર્મોપદેશ કર્યો, એવા ભગવતી ગીતાના ગાનારા દેવકીસુત અને યયોદ્ધાનંદનને નમસ્કાર હો.

હે ગીતાપ્રેમી ! હે પ્રભુપ્રેમી ! હે સુમુક્ત ! જો તું પુરૂષ છું અને પદ્મીય વર્ષનો છું તો જો તું સ્ત્રી છું અને અઢાર વર્ષની

વયની છું, તો આ જીવનમાં શોકમુક્ત જીવવા, પ્રયાણ પછી સંસારબંધમુક્ત થવા અને પરમપદ પામવાને બોધ આપતી ભગવદ્ગીતાને તમારે સારીરીતે લાણવી જોઈએ. તમે ન સમજશો કે આ જગત તમને દુઃખ આપવાનેજ અને અપરાધોને દંડ દેવાનેજ બનેલું છે. અરે! એ તો આનંદને માટેજ બનેલું છે.

આનંદનો અનુભવ સંન્યાસથી થાય છે અને ત્યાગથી પણ થાય છે. સંન્યાસી થવું યા ગૃહસ્થી થવું એ તમારી મુન્સરીની વાત છે.

જો તમને શારીરિક લોગવિલાસની ઇચ્છાજ થતી નથી તો, અને આમરણાંત તમે પ્રહાયર્થ પાળી શકો તેમ હો, તો તો ચિદાનંદ-ચિંતન વિના તમને કશું કર્મ ઉપસ્થિત થતું નથી; પરંતુ જો તમે તેથી ઉલટા હો, તો તમે સંન્યાસને માટે લાયક નથી, એવું તમારે ચોક્કસ સમજી લેવું ઘટે. આ સ્થિતિમાં તમારે યોગ્ય ગૃહસ્થી થવું ઘટે. ગૃહસ્થાશ્રમી થવા તમારે લગ્ન કરી ઘર માણવું જોઈએ અને ત્યારબાદ જે સંતતિના માતાપિતા થાઓ તે સંતતિ પ્રત્યે અદ્વા કરવાનાં ધણાં કર્મોમાં એક કર્મ જે સુખ્ય છે, તે એ કે તમારી સંતતિ કામના વિનાની અને ક્રોધ વિનાની બને, એટલા માટે તમારે એ કર્મ કરવાની વિદ્યા અગાઉથી શીખી લેવી ઘટે. યાદ રાખો કે તમારા સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ તમારાં ણાળકોમાં પડવાનું છે, માટે આ વાત તમારે તમારા જીવનમાં ઉતારવાની જરૂર છે. તમારો પુત્ર પચ્ચીસ વર્ષનો અને પુત્રી અઢાર વર્ષનાં થાય ત્યાંમુખી તમારો આ પ્રયત્ન ચાલુ રહેવો જોઈએ. તમારા ઉત્તમ સંસ્કારણીજથી તમારા આખા વંશનું વૃક્ષ એજ સુમંસ્કારોથી ફાલ્યુંફૂલ્યું બનશે. જુઓ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-

કામ एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भव ।

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ (૩-૩૭)

‘આ કામ અને આ ક્રોધ બંને ઉપજતો રજોગુણ વડે ઉપજે છે, તે બેડે બૂખાળવા છે, તે બેડે મહાપાપીઓ છે, તે બેડે માનવીઓના વેરી છે ’ અહીં કામ એટલે વીર્યના દુરુપયોગ અને રક્ષણનો અભાવ સમજવો ઘટે

कामसाश्रित्य दुष्पूर दममानमदाञ्चिता ।

मोहाद् गृहीत्याऽसद् ग्रहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिप्रता ॥ (૧૬-૧૦)

‘જેતુ પુર ધઈ શકેજ નહિ એવા આ કામક્રોધનો આચાર કરીને માનવીઓ દલીઓ, માનતગીઓ, મદમસ્તો અને મૂખાઓ બનીને અસત્ય બ્રહ્મ ક્રમીને દુરાચરણોને કરવા લાગી જાય છે. ’ અહીં કામ એટલે લોભુપતા સમજવી ઘટે

कामात्मान स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।

क्रियानिशेषप्रदुला भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ (૨-૨૩)

‘ભોગો અને એશ્વર્યો માટે આ દુનિયામા અને પરદુનિયામા આ કામી માનવો બહુ બહુ કર્મોને કરીને વાગવાર મરે છે અને જન્મે છે ’ અહીં કામ એટલે મમતા અને સગ સમજવો ઘટે

कामैस्तैस्तैर्हतहाना प्रपद्यन्तेऽन्यदेवता ।

त त नियममाध्याय प्रकृत्या नियता हरया ॥ (૭-૨૦)

‘જે કામના સફળ કરવાની હોય તે સફળ કરનાર દેવની આ કામી માનવો એવા કરે છે અને તે તે નિયમોને આસ્થાથી પાળીને પોતાની પ્રકૃતિથી નિયત થયેલા તેઓ તે તે દેવોને પામે છે. ’ અહીં કામ એટલે ક્ષેત્રા અને અસતોષ સમજવો ઘટે.

મુમુક્ષુઓ ! આ કામનાજ વગતને દોળણ બનાવે છે અને માનવીઓ શોકમગ્ન હોવે છે. અલગત, સંન્યાસથીજ છેવટે માનવહોવને શાંતિ છે, તોપણ સંન્યાસ અને ત્યાગ-બેઉ આનંદ આપનારાં હોવાથી મુમુક્ષુઓને તેમના રહસ્યને જાણવું ઘટે, તેથી અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને પુછે છે કે:—

સંન્યાસસ્ય મહાપાદો તત્ત્વમિન્છામિ વેદિતુમ્ ।

ત્યાગસ્ય ચ હૃપીયેશ પૃથક્કેશિનિપૂદન ॥ (૧૮-૧)

‘હે મહાપાદો ! હે કેશિ દૈત્યનો નાશ કરનાર ! હે ઇન્દ્રિયોના નિયંતા ! સંન્યાસનું અને ત્યાગનું તત્ત્વ હું જૂઠું-જૂઠું જાણવા ઇચ્છું છું.’ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:—

વાન્યાનાં કર્મણાં ન્યાસં સંન્યાસં કથયો વિદુઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુસ્ત્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥ (૧૮-૨)

‘વિદ્વાનો કામનાયુક્ત કર્મો નજ કરવાં એવું કહે છે અને વિચક્ષણ પુરૂષો સર્વકર્મના ફળના ત્યાગને ત્યાગ કહે છે’

વારૂ ! તમે સંન્યાસને લાયક નથી અને તમે ત્યાગને પણ લાયક નથી. આ હાત્તતમાં તમારે શોકમુક્ત હોવન ગુજારવા આનંદ અને મુખને અનુભવવા અને છેવટે અખંડાનંદ અને પરમાનંદ અનુભવવા તેમજ કેવલ્યાનુભવ લેવાને અને પરગપદ પામવાને ઇશ્વરનું આરાધન કરવું ઘટે. સગુણબ્રહ્મને ઇશ્વર કહેવામાં આવે છે. તમે નિર્ગુણબ્રહ્મની ઉપાસના કરવાને-તમારામાં વૈરાગ્ય ન આવે અને કામના નષ્ટ ન થાય ત્યાંસુધી-લાયક બની શકતા નથી. દારણકે તે ઉપાસના કરવામાં નિષ્ક્રિયપણું અપેક્ષિત છે. નિષ્ક્રિયપણું આવે છે કામનાનો નાશ થયા પછીથી. બુદ્ધો શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:—

ક્રેશોઽધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃસં દેહવદ્ધિરવાપ્યતે ॥ (૧૨-૫)

‘માકારપ્રદ્ધાની ઉપાસના કરવામાં ભેડે કલેશ છે, પણ નિરાકારપ્રદ્ધાની ઉપાસના કરનાર ચિત્તવાળાને અધિકાધીક કલેશ છે. કારણકે એ ઉપાસના કરવામાં દેહધારી માનવજીવને ઉપાસના માટે કાંઈ અવલબન નથી.’

માકારપ્રદ્ધાની ઉપાસનામાં વિરાડ, સૂર્યનારાયણ, શંકર, ગણેશ, દેવી, રામ, કૃષ્ણ-વગેરેની ઉપાસના કરવાની રીત હોય છે. ગૃહસ્થ ધર માંડીને બેઠો છે અને તેણે સીપુત્રાદિનું પોષણ કરવાનું છે, માટે એણે યજ્ઞ-દાન-તપ-નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો કરવાના છે. મહેનત કરીને મેળવવું અને એમાંથી અછતવાળાને આપવું - એ બધું કલેશમય તો છેજ; પરંતુ જો તેમ થતું નથી તો તે મુખેથી બોગવાનું નથી. એવા ગૃહસ્થનું મેળવેલું લૂંટાય છે, ચોરાય છે, અભિથી ભસ્મ થાય છે યા રાજ્યદાંડમા ભય છે.

નિરાકારપ્રદ્ધાની ઉપાસનામાં શારીરિક લોભો, આરામો અને વિષમાનંદોને ઇચ્છાતા નથી, પરંતુ લોભોને ભેવા મનને મારવું એ મોટો કલેશ છે. ગૃહસ્થી નિર્ગુણ-નિરાકાર પ્રદ્ધાની ઉપાસનાને લાયક નથીજ.

મુમુક્ષુ દંપત્તિ ! જુઓને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-

ચે ત્વક્ષરમનિર્દેશ્યમવ્યક્તં પર્યુપાસતે ।

સર્વત્રગમચિલ્લં ચ કૂટસ્થમચલં ધ્રુવમ્ ॥

સંતિયમ્યેન્દ્રિયગ્રામં સર્વત્ર સમબુદ્ધયઃ ।

તે પ્રાપ્નુવંતિ મામેવ સર્વમૂતહિતે રતાઃ ॥ (૧૨-૩, ૪)

‘પરંતુ જેઓ ન બતાવી શકાય એવા નિરાકાર પ્રદર્શની ઉપાસના કરનારાઓ ઇન્દ્રિયગ્રામ યા ઇન્દ્રિયસમૂહનો નારીરીતે સંયમ કરે છે અને સર્વત્ર સમખુદ્ધિ રાખે છે, તેથી તેઓ મારા અદાર, અવ્યક્ત, સર્વત્ર-અચિંત્ય, કટસ્થ, અચળ અને ધ્રુવતાત્વને પામે છે; કેમકે તેઓ સર્વે ઉપજેલાં પ્રાણીઓ અને માનવીઓના ભક્ષા માટે યત્ન કરવાને પ્રીતિવાળા હોય છે.

શું એકદમ તમે તમારાં જાળકો, સગાંરોનેહિઓ અને મિત્રોનું અને માથેસાથે જ્યાં પ્રાણીઓનું હિત કરવામા પ્રીતિવાળા થઈ શક્યો કે? આ કાર્ય તો નિર્ગુણપ્રદર્શની ઉપાસના કરનારા સંન્યાસી માધક મુમુક્ષુનું છે.

વારૂ, મુમુક્ષુ હંપતિ! તમે આશ્રવન શોકમુક્તિ અને સુખ તો ઇચ્છોજ છો; અને એટલાજ માટે મેં તમને અભ્યાસ કરવાનું અને બોધ પ્રમણે આચરણ કરવાનું કહ્યું છે. આ વાર્તાલાપનો હેતુ પણ આ જમાનામા જન્મેલાં, આર્યસંસ્કૃતિથી બહુ દૂર ગયેલા અને અનાર્ય મંસ્કૃતિના મંપર્કમાં આવેલા, તેમજ પાશ્ચાત્ય કેજવણી લઈ તેમાંના અનિષ્ટોનેજ માર સમજનારાઓ માટેજ છે. ‘અત્યાગ્ની પ્રચલિત ગીતાના બોધનો ક્રમ તમારી સમજમાં ન આવે તેવો અગમ છે’-એવું મેં તમારા જેવા જુવાનો પામેથી નાભવ્યું છે અને મેં અનુભવ્યું પણ છે.

‘આપણે અર્જુન નથી; તેમજ અર્જુન જેવી આપણી હાલત પણ નથી; વળી આ દ્વાપરયુગ પણ નથી. તો અર્જુનને તે વખતે આપેલા ઉપદેશ આપણને શું કામ લાગે?’-આવી તમારી શંકાને સ્થાન નથી. જગજહો વાત છે કે શ્રીકૃષ્ણ ધર્મની પુત્ર સ્થાપના કરવાને માટે અવતરેલા હતા. અર્જુન એ ધર્મોપદેશનો અધિકારી હતો. જ્યાં અંજોગે એના ઉપસ્થિત થયેલા હતા કે એની મારફતજ ધર્મોપદેશ થઈ શકે. અત્યાદે તમે યુવાનો માટે પણ એવાજ

મંજેગો ઉપસ્થિત થયેલા છે. વિચારી જુઓ! આ મંવત ચાલે છે ૨૦૦૫ અને ઇસ્વી સન ૧૯૪૮. માણુમળત અધોગતિ તરફ ચાલી જાય છે. યુરોપ, એશિયા અને અમેરિકા તેમજ આફ્રિકા-એમ ચારે ખંડો એમા સડોવાયલા છે. વ્યક્તિગત સ્વાર્થથી, પરસ્પર ન મમળય, એવું વેમનસ્ય ઉભું થયું છે. બગવતિ ગીતા તમને તમારા પૂર્વજે તરફથી વારસામા મળેલી છે.

આ ગીતાને તમે તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી આ પ્રમાણે સમજો -
 “તમારું શરીર ધર્મક્ષેત્ર છે અને કુટુંબેત્ર છે. શરીરવડેજ ધર્મ ધારણ કરી શકાય છે અને શરીરવડેજ કર્મ કરી શકાય છે. તમે અર્જુનરૂપ જીવ છો. ધૃતરાષ્ટ્ર જીવ છે, પણ ધર્મરૂપ ચક્ષુ વિનાનો આધણો છે. આ શરીરમા ધર્મધર્મ-શુભાશુભ-જ્ઞાનાજ્ઞાન-એમ જે બળો પરસ્પર લડવાજ કરે છે. અર્જુન ધાર્મિક જીવ છે; ધૃતરાષ્ટ્ર અધાર્મિક જીવ છે. એકજ જીવ આ શરીરમા જે ઉપવાળો છે. શરીરરૂપ રથનો નારથી મુમુદ્ધિરૂપે-શ્રીકૃષ્ણ છે. કુમુદ્ધિરૂપ સારથી ગાદુની છે. બીજા અને દ્રોણ તેમજ વિકર્ણ અને કર્ણ મહાનુભાવ છતા અધર્મથી પોપાય છે. બીજા લડવૈયાઓ તો શુ કહેવું? ધાર્મિક જીવના શરીરનો સારથી શ્રીકૃષ્ણ છે. લડવૈયા મુધિધિર, બીમ, મહદેવ, નકુલ-ધર્મથી પોપાયેલા સત્ય, દાન, દયા, તપરૂપ છે. અધર્મથી પોપાયેલા ધૃતરાષ્ટ્રના લડવૈયા-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અભિમાન, ઈર્ષ્યા અને બીજા નેકડો છે મન્ય વ્યામજીનો યોગી શિષ્ય હતો, જે દુગ્ધથી સાબળી અને બોઇ શકતો હતો અને ચુદ્ધનું વર્ણન તેજ ધૃતરાષ્ટ્રને કરતો હતો. આ ગાયુ આપણા ગરીબમાજ છે એમ સમજો અને માની લ્યો.

હવે ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે કે:-

ધર્મક્ષેત્રે કુન્દક્ષેત્રે મમવેતા યુયુત્મવઃ ।

મામવાઃ પાંદવાથૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥

(૧-૧)

‘એ ધર્મક્ષેત્ર એવા કુરૂક્ષેત્રમાં મારા અને પાડુના પુત્રોએ, જે મામસામાં લડવાને તૈયાર થયા છે, તેમણે શું કર્યું તે, હે સજ્જન! તું મને કહે.’

આ ઉપરાંત પહેલા અધ્યાયના બીજા સત્તાવીસ શ્લોકો તમને કશા કામના નથી, કારણકે તમે રણભૂમિમાં ઉભેલા નથી અને જીવનનું આમ જેમાં ખેલાય છે એવી આ જગતકંપી રણભૂમિમાં તમે છતાં તમારે લડવાનું જ નથી, કેમકે તમે લડાયક કેામના-ક્ષત્રિય-નથી તમે તો શોકમુક્તિ આહો છો, સુખ આહો છો અને શાંતિ આહો છો તેથી આ પ્રથમના સત્તાવીસ અને કૃપ્યા પર્યાવિષ્ટો વાળો શ્લોક પણ તમને કામનો નથી

છતાં અર્જુનની માફક તમને દુચિતા થવાની જ તે કહે છે કે ‘ભલે ધૃતરાષ્ટ્ર અને એના પુત્રો શત્રુઓ છે, પણ અમે તો પિતરાઈઓ હીયેને?’ તો તમને પણ તેવા પ્રશ્નો થશે કે-‘કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ઇર્ષ્યા, અભિમાન-શોકમુક્તિના શત્રુઓ છે, એ ખરૂં પણ કામના કર્યા વિના, લોભો માટે કર્મ કર્યા વિના કેમ આલે? ક્રોધ ન કરીયે તો આસપાસના લોકો કચરીદળાવી નાખે લોભ કર્યા વિના વ્યવહાર કેમ નલે? મમતા કર્યા વિના રક્ષણ કેમ થાય? ઇર્ષ્યા કર્યા વિના ઉદ્ધમ કેમ થાય? અભિમાન રાખ્યા સિવાય સ્વમાન કેમ જાળવી શકાય?’ આવા વિચારો તમને થતા મનમાં ગડલાજ ચલાવ કરે

તમે ધાર્મિક જીવ હોવાથી તમને ગલરાટ થાય કર્મ કરવાથી પાપ થાય, એવા ભયથી અને જીવનનું આમરૂપ ઘરબ્યવહાર નહિ નક્કી હોવાના ભયથી તમે કંપવા લાગો તમને કોઈ રસ્તો જ ન સૂઝે તમારાથી ધર્મો થઈ શકે નહિ અને એનું પરિણામ તમારી સમક્ષ જે રૂપવાળું દેખાય. કર્મ કરવાથી પાપનો ભય, કર્મ નહિ

કરવાથી સંસારનો બંધો વ્યવહાર અટકી પડવાનો - ભય અને શારીરિક ભોગો, આરાગો અને વિષયાનંદોને અલાપ આવી પડવાનો ભય-તમારી નજરે તરી આવ્યા વિના રહે નહિ. આખરે તમને એવું થઈ આવે છે, કે 'જાણ્યું' મારે તો કશું જોઈએ નહિ. જે શરીરને માટે હું આ બધું ઇચ્છું છું તે શરીર તો છે નાશવંત.' છતાં પણ આ શરીર વિના ચાલેજ કેમ ? શરીરમા રહેલા સત્વ-રજ-તમ-ત્રણું, ગુણો અને તેમનાથી ઉપજતા કામાદિ છ વિકારો બધા મનુષ્યોની માફક તમને વહાલા લાગે છે. તેમનો નાશ થતાંની સાથે બધો ધરવ્યવહાર ગબડી પડવાનું પાપ લાગવાનો વિચાર આવે છે. 'ના, ના, તેમને ત્યજાય નહિ તેમજ મારી પણ ન'ખાય નહિ. એમના પર તો મુખનો આધાર છે' - આવો વિચાર જરૂર આવ્યાજ કરશે. 'ભલે આ બધાં પાપને મૂર્ખ જીવો ન સમજે, પણ હું વ્યવહાર, નીતિ, ધર્મકુશળ માનવી છું. આવા ત્યાગ અને મન્યાસરૂપ કર્મ કરવાથી મારે પાછું હઠવું જોઈયે. અરે ! બધો સંસાર નષ્ટ થઈ જાય. માનવજાત જંગલી બની જાય. સ્ત્રીપુરૂષો લગ્નગ્રંથીથી ન જોડાય તો કેટલો બધો અનર્થ થઈ જાય ? અરે, તેઓ પશુઓ જેવા વ્યભિચારીઓ થઈ જાય, અને આમ મારાં જંગલની વ્યવસ્થા ખોરવાઈ જતા, આખરે જંગલ નરક સમાન બની જાય. જંગલ સુખને માટે અને આનંદને માટે બનેલું છે. ત્રણ ગુણો અને કામાદિ વિના સુખ અને આનંદ અનુભવીજ કેમ શકાય ? ભલે એ કામનાથી-ક્રોધથી-મોહથી-ધર્પાથી કે અભિમાનથી મોત આવે અને પરિણામે દરીને માનવદેહ ન પણ મળે, તોયે એમને ત્યજાયજ કેમ ?'

આ પ્રમાણે, હે મુમુક્ષુ દંપતિ ! જેમ શેખચંદ્રીના જેવા વિચારો કરતાં અર્જુન પોતાનું કર્મ કરતા અટકી ગયો અને અક્રિય થઈ ગયો, તેમ જો જીવોને લગવાન પોતાના કરવાને

ઈચ્છે છે, તેવા જીવોની પણ આવી દશા એક વખત આવે છે. એવું તમને પણ થાયજ; પરંતુ તમે તો સુમુક્ષુ છો. આ ગીતા-બોધ તમને અવશ્ય સચેત કરશે એની મને ખાતરી છે. બાકી જીવતાં માનવીઓ તો આધજાઓની માફક છતી આંખે પાટા બાંધી આ જગતમાં ભમે છે. પહેલા અધ્યાયના ૨૯ થી ૪૭ સુધીના બધા શ્લોકો, જે અર્જુનની મનોદશા સમજાવે છે, તેવીજ મનોદશા તમારે તમારી પોતાની સમજી લેવી ઘટે છે. ઠ

અધ્યાય પહેલો સંપૂર્ણ

* અધ્યાય ૨ નો *

યુવાન દેવેતિ ! માની લ્યો કે અર્જુન સમાન તમે પણ પરમાત્માને પ્રિય છો. તમારી આવી દશા જોઈને એ પરમાત્માજ શ્રીકૃષ્ણ તમને કહે છે કે:-

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति ।

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते परमम् ॥ (૧૮-૧૪)

‘તું’ બ્રહ્મ છું, તું સુખરૂપ આત્મા છું, તારે શોચ કરવાનો કે કોઈ આકાંક્ષા કરવાની ન હોય. તું’ સર્વેમાં સમાન છું. તારે તો મારી ઉત્તમ ભક્તિજ કરવાની હોય.’

ખરેખર, આ જગત પરમાત્માનો વિલાસ છે. આપણે બધા એનાંજ રૂપો છીએ. આપણને શોક કરવાનો શું હોય ? એમના ઉપદેશને આપણે શ્રદ્ધાથી માની લેવો ઘટે. કર્મો તો જરૂર કરવાનાંજ છે. પ્રમાદ-આળસ-કામના અને ક્રોધને અવગણી આપણે ન ઘટે. જુઓ શ્રીકૃષ્ણનું કહેવું લક્ષમાં લ્યો:-

મક્તયા મામમિજાનાતિ યાવાન્યશ્ચાસ્મિ તત્ત્વતઃ ।

તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે તદનંતરમ્ ॥ (૧૮-૫૫)

‘જે ભક્તિવડે મને-હું’ જેવો છું તેવો તત્ત્વથી-જાણું છે, તે મારા તત્ત્વને શોકમુક્ત સમજીને મારા જેવો થઈને ‘મને પામે છે એટલે સુખી થાય છે.’

સર્વકર્માણ્યપિ સદા કુર્વાણો મદ્વચપાથયઃ ।

મત્પ્રસાદાદ્યાપ્રોતિ શાશ્વતં પદમન્યયમ્ ॥ (૧૮-૫૬)

‘જે કોઈ મહા સર્વે કર્મો મારે આશરે રહીને-એટલે અભિમાન વિના, ક્લેશ્ચા વિના, ભગવાનના નોકર બનીને, ભગવાનને રાજી રાખવાને માટે કરે છે અને ભગવાન નારાજ ન થાય એવાં કરશે, તેના પર હું’ પ્રસન્ન થઈશ અને તે મારા જેવો થઈને સદા શોકમુક્ત થશે.’

યાદ રાખો કે માનવીઓએ પોતાના મનમાં ‘હું’ કંઈ ‘છું’ એવું અભિમાન કર્યા વિના સર્વે કર્મો ‘પરમેશ્વરની દયાથીજ કરીને હું’ સુખી થાઉં છું’ એવી ભાવના કરીને પરમાત્માનેજ પરાયણ રહેવું જોઈએ. પરમાત્માનેજ ચિત્તમાં, મુખમાં, બેઠામાં, હસ્તાકરતા, મર્વે ચેષ્ટા કરતા-રાખવા જોઈએ, દેમકે એવા બુદ્ધિના યોગથી શોકમુક્ત થવાય છે. જુઓ:-

ચેતસા સર્વકર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરં ।

બુદ્ધિયોગમુપાશ્રિત્ય મચિતઃ સતતં ભવ ॥ (૧૮-૫૭)

વળી ‘પરમાત્મામાં ચિત્ત રાખવાથી જગતની જ’જગતની મુશ્કેલીઓથી, એમની પ્રવ્રજતાને લીધે, તમે મોકળા રહેશો; અને

જે તમે તેમ નહિ કરો તો અહંકારના કારણે તમારો નાશ થશે ' આણું અર્જુનદ્વારા સર્વ જીવોને સમજાવવા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-

મન્થિતઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાત્તરિપ્યસિ ।

અથ ચેત્સ્વહંકારાન્ન શ્રોષ્યમિ ચિત્તંદયસિ ॥ (૧૮-૫૮)

તમારે દંપતિએ, શોકમુક્ત રહેવાની ઇચ્છાવાળાંઓએ, ઉપરની બોધ રૂપી આજ્ઞા માનવી ઘટે. જે પ્રભાટ, આજ્ઞા અને મૂર્ખાંધથી ધધો ન કરતાં બેસી રહેશે કે બેઘરી મનમાં ધધો ન કરવાનો વિચાર પણ કરશે તોયે તમે કશું કર્યા વિના રહી શકવાનાંજ નથી. કારણકે તમારા શરીરની રચનાજ એવી છે કે જે કર્મ કર્યા વિનાજ ન રહે. શરીરનો સ્વભાવજ એવો છે; પરંતુ કરવા લાયક કે ન કરવા લાયક નો વિચેક ન રહે બલે, પણ કર્મ તો કરેજ કરે. માનવસ્વભાવજ એવો છે, જેને માટે બગવાન કહે છે કે:-

યદહંકારમાશ્રિત્ય ન યોત્સ્ય ઇતિ મન્યસે ।

મિથ્યૈષ વ્યવમાયસ્તે પ્રકૃતિસ્ત્વાં, નિયોદ્યતિ ॥ (૧૮-૫૯)

વળી એ બિંબે આગળ પણ શ્રી ભગવાન કહે છે કે:-

સ્વભાવજેન કૌન્તેય નિવદ્ધઃ સ્વેન કર્મણા ।

કર્તું નેન્છસિ ચન્મોહાત્કરિષ્યવશોઽપિ તત્ ॥ (૧૮-૬૦)

‘પૂર્વ જન્મોમાં કરેલા કર્મોની ટેવ આ જન્મમાં કાયમ રહેતી હોવાથી, એવા કર્મોથી બંધાયેલાં તમે, તમારી મરજ ન હોય છતાં કારણશરીરની એ ટેવથી ટેરાતું આ સ્થૂલશરીર એની સ્થૂલતાના કારણે, તમારી ઇચ્છા ન હોય છતાંપણ કર્મ કરે છે અને એના મગથી તમે કર્મ કર્યા વિના રહેતાજ નથી. માટે શાસ્ત્રોક્ત રીતે આજીવિકા માટેનાં આજ્ઞા કરાયેલા કર્મો અવશ્ય કરવા ઘટે અને પરોપકારનાં કર્મો પણ કરવાં ઘટે.

આમ મનુષ્યમાત્રની કર્મ પ્રત્યેની અવશતા જણાવી, એ આપાએ યંત્રની શક્તિ અને એનો શક્તિદાતા કોણ છે તે બતાવવા ભગવાન અર્જુનને કહી તમો મરેને લાગુ પાડે છે કે:-

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

आमयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥ (૧૮-૬૧)

‘આ વિશ્વરૂપ થઈને, પોતાનામાંજ વિશ્વને આશરે આપીને, સર્વે નામરૂપ પ્રાણીઓ અને માનવીઓના શરીર મધ્યે પ્રવેશોલા થઈને, જે ચેષ્ટા કરાવાતી પ્રતીત થાય છે, તેને ઇશ્વર કહેવામાં આવે છે, જે પોતાની યોગમાયાવડે રેંટમાળની પેઠે બધા ઉપજાવેલાં માનવીઓ વગેરેને લમાવે છે. એ સુગુણગ્રહ છે, એ ગૃહસ્થોના ઉપાસ્ય દેવ છે.’ એવા શક્તિવાળા ભગવાનનુંજ શરણું લેવું એ માયા શોકમુક્ત, સુખી અને આનંદમય જીવનની ચાવી છે, એ બતાવવા શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ (૧૮-૬૧)

‘મ’માંના કલેશોથી બચવાને અને સુખી થવાને તેનુંજ (ઇશ્વરનુંજ) શરણું લેવું જોઇયે. તમો દપતિએ આ ઇશ્વરનુંજ નામસ્મરણ, કીર્તન, કથાશ્રવણ ઇત્યાદિ પુરી શ્રદ્ધાથી કરવું ઘટે. એની પ્રસન્નતાથીજ પુરી શાંતિ મળે છે એ ઇશ્વરનું આરાધન કરીને એના જેવા થવાય છે, જે ઇશ્વર શોકમુક્ત, સુખ અને આનંદ છે.

મુમુક્ષ દંપતિ ! ગૃહસ્થો તરીકે શોકમુક્ત જીવન ગુન્નરવા માટે તમને જ્ઞાનની જરૂર છે. તે સમજીને બહુ જતનથી હૃદયમાં આચવી રાખવા જેવું છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે હે માનવજીવો !

પુરેપુરે નિર્ણય કરી ચોક્ક નિશ્ચય પર આવી જાઓ. મારો કાર્થ આગ્રહ નથી. તમારી મરણ પ્રમાણે વર્તી શકો છો. પરમાત્માને તો બધું સરખું છે; મુખદુઃખ તમારી બુદ્ધિમાં છે, ચોક્કવિશોક્ક તમારા મનની દશામા છે. જે તમને ચોક્કમુક્તિ બેઠાએજ છે, તો આ રસ્તો તમે ચક્રો-એવો બોધધ્વનિ શ્રીકૃષ્ણના કથનમાંથી નીકળે છે કે:-

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा पुर ॥ (૧૮-૬૩)

વળી શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-

सर्वगुह्यतमं भूयः दृष्टुं मे परमं वचः ।

इष्टोऽसि मे ददमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ (૧૮-૬૪)

આ ગુહ્યજ્ઞાન તો મેં કહ્યું, પણ તદુપરાંત અધિકાધિક ગુહ્ય જ્ઞાન હું તમને કહું છું. તે સાંભળો, કારણ કે તમે મારા અશો હોઈને મને બહાણા છો. વળી તમે મારી માથે પ્રીતિ કરો છો, તેથી તમારું દૃઢ હિત થાય તેવું કહું છું તે સાંભળો:-

मन्मना भव मद्रूपो मयाजी मां नमस्कुरु ।

मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ (૧૮-૬૫)

‘બમ (મારામાજ) પ્રભુમાંજ મનને તમારે પાંચવી રાખવું ઘટે; પ્રભુનાર્જ સંકલ્પે મનમા કરવા ઘટે; પ્રભુનુંજ ભજન કરવું ઘટે.’ હે સુમુક્ષ દેવતિ! આમ કહીને શ્રીભગવાન પ્રત્યેક જીવને બોધ આપે છે કે-તમારે તમારો ધરધધો ગોણુ ગણી, કેવળ પરમાત્મામાજ મનને લગાડી દેવું બેઠાએ તેમાથે રામ-કૃષ્ણ-શ કર્યા જે તમારા ઈષ્ટદેવ તમે માન્યા હોય તેમનુંજ પૂજન, ભજન,

સેવન અને ઉપાસન કરવું નોંધ્યો. એ બધાં પ્રહારનાં રૂપો છે એવું સમજવું ઘટે. દેખાદેખી કરતાં ન આવડતું હોય તો કોઈ ભણુકાર ગ્રાહ્ય પાસેથી શીખી લેવું વધુ ઠીક થઈ પડશે. પ્રતિજ્ઞા કરીને પ્રભુ કહે છે કે 'તહે મને જહાલાં છે; હે દંપતિ! તમે મારા જેવા શોકમુગ્ધ થયો; હું-સાચું કહું છું.'

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ (૧૮-૬૬)

'તારા સ્વભાવવાળાં કર્મો અને ધર્મો, એટલે તારા ગુણોને એકબાજુ મુકી દઈને મારી નીકટ આવ; મારા જેવો ધા, મારું શરણું સ્વિકાર; તારે કોઈ ભતનો શોક કરવાનો છેજ નહિ. ભતભળ તને કોઈ શોક કરવા જેવું દુઃખ નહિ આવી પડે. આમ કરવાથી તું હુપિત ચાને પાપકર્મ કરતો અટકી જશે. હું તને સર્વ પાપોથી છોડાવીશ.' આ કથન તમને બધાને કહે છે એમ સમજવું ઘટે.

સુમુક્ષ દંપતિ! આ બોધ તમે જુવાનોને નાદાન હાલતમાં હો ત્યાંસુધીનો છે. તમે જો એ પ્રમાણે વર્તશો, તો જરૂર તમને આ જગતના જીવનના કલેશો, જે અભક્તોને થાય છે, તેવા થશે નહિ. આજીવિકાને માટે ધર્મો તો અવશ્ય કર્યોજ નોંધ્યો. તમે બધા ક્ષત્રિય નથી, મજ્જ્યકર્તા નથી, તમારે તમારી આજીવિકા માટે કોઈ સાથે લડવાનું નથી. તકરારો અને ટંટાકિમોદોથી તમારે વેગળા રહેવું ઘટે. તમારે કાયદો હાથમાં લેવાનો નથી. જો કોઈ તમને પજપે તો તમારે રાજ્યવ્યવસ્થાના શાંતિ તેમજ કાયદાના અધિકારીઓને ફરિયાદ કરી ન્યાય મેળવવો નોંધ્યો. તમારા રક્ષણ માટે તમે મરકારને કર આપો છો.

જેમ તમે બીજાંની ફરિયાદ કરો છો તેમ તમારાં આચરણો માટે બીજાંઓને તમારી વિરૂદ્ધ ફરિયાદ કરવાનું કારણ હોય છે.

એવી ફરિયાદ કઠવી પડે તેવા તમાગ આચ-જોનુ મૂળ તમારી હૃદ ઉપરાતની કામના અને ક્રોધ હોય છે આ કામ અને ક્રોધ વડે વ્યવહાર કરવા છતાં જ્યારે તમે ક્ષવતા નથી ત્યારે પરિણામે તમે પસ્તારો કરો છો ત્યારે કર્મોની ક્રિયાઓને શ્રમ તમાગથી સહન થતો નથી ત્યારે અને અધુરા આત્મજ્ઞાન, અધુરા શોકમુક્તિના જ્ઞાન અને અધુરા વૈરાગ્યથી તમને મુગ્ધવશ્ન, કટાણો, ભય અને દુઃખિતા થાય છે પરિણામે તમને ખેદ થાય અને ન સમજાય તેવું દુઃખ થાય છે અને અર્જુનને યશુ હંતુ તેમ તમારી પણ અક્ષય બહેન મંત્રી જાય છે જુઓ મંત્રીયે ધૃતરાષ્ટ્રને અર્જુનની સ્થિતિ કહી અને ભગવાને તેને બોધ આપવાનો આરંભ કર્યો એમ કહેવા કહ્યું કે -

तथा कृपयाविष्टमथुपूर्णाकुलेक्षणम् ।

વિપીદતમિદ વાક્યમુવાચ મધુસૂદન ॥ (૭-૧)

‘દયામા હૂમેલા, હુ ખી થયેલા અને આખમાથી આમુ સારતા અર્જુનને, શ્રીકૃષ્ણ કે જેમનું એક નામ મધુમદન છે તેમણે કહ્યું’ કે -

कुतस्तथा कदमलमिद विपमे समुपस्थितम् ।

અતાર્યનુષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીર્તિકરમર્જુન ॥ (૭-૨)

‘આવા અણુછાજતા મંત્રીયે આર્યમાનવીને ન છાજે તેવું દુષિત અને માનવદેહ તેમજ ગૃહસ્થાશ્રમને પામ્યા પછી ‘હુ મંત્રી નહિ કંઈ’ એવું અપયશ આવે એવું, વિપરીત મતવ્યવાળું અને અધ પતન આવે એવું મતવ્ય તારામા કયાથી આવ્યું ?’

હૈ હ પતિ ! તમને આ શોભે નહિ તમારામા આવી મલીનતા ન આવે કર્મ નજ કરવું એ તો તમારા મનની દુર્બળતા છે છોડી દો એ દુર્બળતાને અને કમ્મજ કનો શોકમુક્તિ અને મુખ

તો તમને જોઈએ છે, તો તે ક્યાં ક્યાં વિના મળી શક્યોજ નહીં. તમે પૃથ્વીમાથી પેદા થયા છે અને પૃથ્વીની જડતા કર્મકંડુ તપ ક્યાં વિના જતી નથી. એ જડતા એ ન જાય, તો શોકમુદ્રા થવાય નહીં. પુરુષાર્થકંડુ ધંધો કર્યોજ ધરે અને તે પણ પ્રમાણિ કરાશે. મૃત્યો શોદૃષ્ટા અમૃતને એજ મનહાનુ કરે ॥ કે -

કૃત્ય મા મમ મમ પાર્યં નૈવરય્યુપવન્તે ।

શુદ્ધ દ્વૈપદૌરંન્ય જગથોન્નિન્ન પમવ ॥ (૮-૩)

એના જવ.મમા અમૃતને જે કંઈ દનુ તેવુજ તમારા મનમા અવવાનુ કે -

કથ મી'મમદ મમ્યં દ્રોગ ષ મમુમૂદન ।

કુમિ' પ્રતિયોશ્યામિ વૃજાદંતિરિમૂદન ॥ (૯-૪)

'બીજા અને દ્રોણ કે જે પૂજા કરવા પોમ છે, તેમની સામે હું બાંધી કેવી રીતે તારુ ?' હે મુમુક્ષુ દપતિ! તમે પણ આવો પ્રાણ કર્યો કે 'બીજા અને દ્રોણ મમ ન કામ અને ક્રોધ માટે જી શોકમુદ્રા રહેવાનુ તો અમારાથી બની શકેજ નહીં. અરે, એમનો આદન, મન, પુજન કરાવે નહીં તો અમારી પરદેવી છાંદગી મજા વિનાની થઈ બરબાદ થઈ જાય.' અમૃત પોતની વાત વધુ કસવા કરે છે કે -

ગુરુનદૃશ્ય દિ મમાનુમાથાન્ ભયો મોતુ મેઢયમર્ષાદ લોકે ।

દત્વાર્થજમાશ્નુ ગુરુનિદેય મુજોવ મોનાનુચિત્રશિવાન ॥ (૧૦-૫)

'જગતમા કીર્તિ'મન, ધનવાન, જાગવન અને મદાન માનવીએ મા કામ અને ક્રોધ દોષ છે. માટે બીજા અને દ્રોણ મમા રી બે-કામ અને ક્રોધ-ગુરુએ છે. એમની નામે લડવા અગર એમને મારવા કરતા તો બિખારી થઈને બટકુ' એ ઠીક

છે, કેમકે ધંધો કર્યા વિના મળેલા લોગો. ઈનર પ્રયાસો જેવાકે ચોરી, લૂટ કે ખૂનથીજ મેળવેલા હોઈ શકે. એવા રુધિરથી ખરડાયલા લોગો કરતા કામ-કોષથી ધંધો કરીને હેરાન થવા કરતાં ધંધો ન કરવામાં અર્જુન શ્રેય માનતો હતો તેથી તેણે ઉપલેખ કર્યો. તમે પણ એવું માનશો પણ એ કર્મ કરવાની રીતના અજ્ઞાનથી તમને દુષિતા થાય છે. જુઓ અર્જુનને કેવી દુષિતા થાય છે તે-

न वैतद्विद्या. कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिता. प्रमुखे धार्तराष्ट्रा ॥ (૨-૬)

‘શુ ખખર પડે કે કામ અને કોષને મારીને જગતમા સુખેથી જીવાયે? લોગો લોગવાયે? શોકમુક્ત જીવાયે? એમના વિના કેમ જીવી શકાય? એમના વિના અમારો ધરવ્યવહાર કેમ થશે? એવું તો શું ન બને કે સુખેથી કે શોકરહિતપણથી ન જીવાય? પરણવાનો વ્હાવો ન લેવાય? અને ગદ્ધાની માફક મનુર જીવન ગુભરવાનું થાય? શું યોગ્ય છે તે મમભાતુજ નથી’

મુમુક્ષુ દ પતિ ! અર્જુનના એટલે સર્વ જીવોને આવા સર્ક-વિતર્કોમાથી મુંઝવણ પેદા થાય છે. અન્તે માર્ગદર્શન યાને શુદ્ધને પોતાનું શ્રેય શું છે તે પુછવા માટે તેમને શરણે જવું પડે છે. જુઓ અર્જુનને તેમજ કયું હતું કે:-

वार्पण्यदोषोपहतस्वभाव. पृच्छामि त्वा धर्मसमूहचेता ।
यच्छ्रेयं स्यान्नश्वितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मा त्वां प्रपन्नम् ॥
(૨-૭)

‘હે પરમાત્મન! શારીરિક લોગવિલામની લાવનાથી લાલચુ બની ગયેલા અમારે શું કરવું, કેમ ચાલવું-એવો માર્ગજ સૂઝતો

નથી. માટે જેમાં અમારું કલ્યાણ હોય તે નક્કી કરીને બતાવો ! તમારાથી મહાન શુરૂ થીજો કોણ હોય ? અમે તો તમારાજ ચરણોમાં પડીએ છીએ. અમને શરણ આપેલાંને તમારા શિષ્યો તરીકે સ્વીકારો અને શોકમુક્ત જીવનનો માર્ગ બતાવો.’

હવે જો કોઈ વળતે તમારી પાસે અઢળક ધન એકઠું થયું હોય, સત્તા પણ ખૂબ મળી હોય અને પુરુષ માનવીઓના બહુમોટા પક્ષવાળા તમે બનો, તોયે તમારા મનમાં એક મોટી ચિંતા યા દુઃખ હોય, હોય ને હોયજ છે. તમને તેમાંથી શોક-મુક્તિનો કોઈ માર્ગ જડતોજ નથી. અર્જુનને પણ આવુંજ મનમા આવ્યું હતું કે:-

‘न हि प्रपद्यामि समापनुद्याद्यच्छोबमुच्छोपणमिन्द्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ (૨-૮)

‘આ પૃથ્વી અગર ત્રિલોકીના રાજ્ય મહ્યાની કલ્પના કરીને પણ મારા શોકને સમાપ્ત એવો માર્ગ મને જડતો નથી.’ લોહપતારહિત, કામ ક્રોધરહિત, અહંકારરહિત થઈને ધર્મ કરીને ધરણ્યવહાર ચલાવવાની તમારામા સમજ આવવી અને તેમ થયે શોકમુક્ત થવું એ તમારે માટે બહુ કઠણ છે

આ બધી વાત જે સજ્જ ધૃતરાષ્ટ્રને કહેતો હતો તેણે આગળ કહેવા માડ્યું કે, હે રાજન્ !

‘एवमुक्त्वा हृषीकेश गुहावेश परतप ।
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ (૨-૯)

‘તે શત્રુઓને તપાવનાર અર્જુન-મન, પુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયોના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણને ‘હે ગોવિંદ ! હું નહીં લડું’ એમ કહી ચોતે મૌન રહ્યો.’

યુવાન દંપતિ ! તમે પણ મમ અને ક્રોધના પાશમાં ફસાયેલા
 -‘બળયુ’ ! કેણુ વૈતરાં કરે’ એવું મનમાં લાવીને તમારા તે
 શત્રુને જીતવાની તમારી શક્તિ છતાં અર્જુનની માફક પોતાના
 સુદ્ધર્મને ભૂલી જાઓ છો. જે કવોજ જોઈએ તે ધરધધો
 કરવોજ જોઈએ, છતાંયે લાંટન, મુંબઈ અને એવા બીજા વૈભવી
 શહેરોમાંના વૈભવોમા ડૂબી ગયેલાં માનવીઓની માફક તમને
 તમારું સાચું કર્તવ્ય મમભાતુજ નથી. આવું થાય છે છતાં તમારો
 એ નિશ્ચય પણ ટકતો નથી, કેમકે તે નિશ્ચયથી પણ તમારો
 પ્રવચવહાર અને ભોગવિલાસ ટકતાં નથી. માત્ર તમે તો ‘મુખ
 નથી, મુખ નથી’ એમ બબડયાજ કરવાના.

આ પ્રમાણે જેમ અર્જુનને તેમ તમને પણ થાય છે, ત્યારે
 તમારા શેખચણીના જેવા તર્કવિતર્કે સાબળે છે ત્યારે ભગવાન
 કે જેનું તમે શરણ લીધું છે અને ગુરૂ માન્યા છે, તે તમને
 આનંદ આપવા માટે, શોકમુક્તિ જીવવા માટે-આ જગત કે જે
 તમારા માટેજ રચેલું છે, જેની તમને યાદદાસ્ત રહી નથી, તે સમી
 આ રણભૂમિમાં, જેવીરીતે કુરૂક્ષેત્રની રણભૂમિમા અર્જુનને-તેમ
 તમને કહે છે. જુઓ સજ્જ આજ વાતને કહેતાં કહે છે કે:-

તસુવાચ હૃષીકેશ પ્રહસન્નિવ ભારત ।

સેનયોરુમયોર્મધ્યે વિવીરંતમિદં વચઃ ॥ (૨-૧૦)

હવે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને તથા તમે સર્વે જીવોને
 ખોધ અપવાની જે શરૂઆત કરે છે, તે ખાસ લક્ષમા લઈ
 આચરના જેવું છે:-

અગોચ્યાનમ્પ્રશોચસ્તં પ્રજ્ઞાવાદાંશ્ચ માપસે ।

ગતાસૂતગતાસૂંશ્ચ નાનુશોચતિ પંડિતા ॥ (૨-૧૧)

યુવાન દંપતિ ! આ ખોધનો મર્મ મમજવા જેવો છે, જુઓ
 -સીંધમ અને દ્રોણરૂપ કામ અને ક્રોધ-એ જેકેનો નાશ થાય તેની

ફિકર તમારે કરવાનીજ નથી. એ લીધ્મ અને દ્રોણનાં શરીરો - પ્રકૃતિનાં કાર્યો અવિદ્યાથી ઉપજેલાં છે. એવીજરીતે કામ અને ક્રોધ પણ પ્રકૃતિથી પેદા થયેલા અવિદ્યાના ગુણો છે. તેનો નાશ થાય તેની ફિકર તમારે કરવાનીજ નથી. શરીરો અને કામ-ક્રોધ નાશ થવાનાજ સ્વભાવવાળા છે. તેઓ નાશવંતજ છે, તો જેઓ નાશ થવાનાજ છે, જેમનો નાશ અનિવાર્યજ છે, તેનો શોક કરવામા બુદ્ધિમતા શી ? અરે, એમા બુદ્ધિમતા નથીજ નથી. જુઓ ! જેમ અર્જુનને કહ્યું તેમ પરમાત્માએ તમને કહ્યું છે. તમારી બુદ્ધિ ખોડવાળી છે. તમારામાં ખરાખોટાનું, મત્ અસત્ત્વં, ધર્મ અધર્મત્વં પારખું કરવાનો વિવેક નથી. વિવેક વિનાની બુદ્ધિવાળાં માનવીઓ પડિતો આ વિદ્વાન કહેવાયજ નહીં. જેનામા વિદ્વત્તા નથી, એવા માનવીઓએ પોતાની બુદ્ધિમા આવે તેમ વર્તવું ન ઘટે. ખોડવાળી, પરિપક્વ જ્ઞાન વિનાની, ગુફના સત્સંગ વિનાની બુદ્ધિ હાતિ કરે છે. પરિપક્વ બુદ્ધિવાળા વિદ્વાન પડિતો મુએલાં અને મરવાનાજ એવાં નાશવંત શરીરો, નામો તથા રૂપોનો જરાયે શોક કરતા નથી. તમારે પણ કામાદિ વિકારો મરી જાય તેની ચિંતાજ કરવાની નથી. છ

અધ્યાય બીજો સંપૂર્ણ

* અધ્યાય ૩ જો *

સુમુકુ દંપતિ ! પહેલા અને બીજા અધ્યાયમા જગતમાં શોકમુક્ત જીવન ગુજરવાનો ઉપાય તમને એ જણાવ્યો કે તમે તમારી મંત્રિતિને કામ, ક્રોધ વિનાની બનાવીને ઉછેરવા તમે પણ પ્રથમ તેવા થયા વિના તમારા બાળકોને તેવાંજ બનાવી શકો.

નહીં માટે તમને પણ કામ, ક્રોધથી સાવધાન રહેવાનું કહ્યું. નાથે સાથે તમારો ધરધ ધો પણ જરૂર કરવાનું કહ્યું છે. આજસ, પ્રમાદ, કામ અને ક્રોધ ત્યાગવાનું, પ્રભુલક્ષિત કરવાનું અને પ્રભુ રાજ રહે તેવાનું કર્મો કરવાનું કહ્યું છે ધરધ ધો કરતા પણ કામ, ક્રોધને અજગા રાખવાનું કહ્યું, પરંતુ તમે લાજન-મત્સંગ જ્યાં સુધી કરો નહીં અને તમને જ્ઞાન ન હોય ત્યાંસુધી તમે માયા સુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી. અલગત, તમે અહીં ચોકસુક્ત રહી શકો છો.

વાડ ! તમે આમ ચોકસુક્ત તો રહી શકો છો, પણ કોઈએક દિવસ તમને મરણ પ્રાપ્ત થવાનું છે, તો એ મેલ પછી ભલે તમે કોઈ ઉત્તમ દુનિયામાં શરીર ધારણ કરવા માટે, લાભ આશુધ્ય અને ઉત્તમ સુખ મેળવવા અને જ્યાં ચોકનો અભાવ હોય એવો દેહ મેળવવા માટે, વૈકુઠ-પ્રદલોક-શિવલોક-સાકેત વગેરે લોકમાં જવાનો અધિકાર મેળવવા માટે જો તમારો આ જન્મનો પુરુષાર્થ પૂરો ન હોય, અગર તો ઇશ્વરપ્રાપ્તિ અને પરમપદપ્રાપ્તિ માટે પુરુષાર્થ ન કરી શક્યા હો, છતાંપણ હવે પછીનો જન્મ માનવદેહમાં થાય એવો પુરુષાર્થ તો તમારે જરૂર કરવો ઘટે. આ પુરુષાર્થમાં પ્રભુનું આરાધન, આત્મોપાસના, સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાન, જગતનું-ઇશ્વરનું-પરમાત્માનું-પ્રહ્લાનું જ્ઞાન અને પ્રહ્લાપ્રાપ્તિ માટેની ક્રિયાઓ કરવાનું તો તમારે જરૂર બાણુ જોઈએ એ જ્ઞાન તમને આ જન્મમાં તો ઠીક પણ બીજા જન્મમાં પણ ખડું ઉપયોગી થઈ પડશે તમારામાં અને અર્જુનમાં ફરક છે અર્જુન શ્રીકૃષ્ણનો સગો, સખો પન્મલકત હતો છતાં એને જ્ઞાનની જરૂર પડી અને એ જ્ઞાન એને મળ્યું એની બાવન વર્ષની ■ મરે અને કામમાં આશુનું દૃષ્ટના વિયોગ પછી પાછળની અવસ્થામાં, જ્યારે તમારે તો તે અત્યારથીજ માથે નાથે બાણી લેવું ઘટે ઇશ્વરપ્રાપ્તિ અને પરમ-પદપ્રાપ્તિ માટેનો વાર્તાલાય હવે આપણે શરૂ કરીશું. ધરધ ધો

કરતા જાઓ, સાથે સત્સંગ પણ કરતા જાઓ અને એ સત્સંગ તમને ઇશ્વરપ્રાપ્તિ અને પરમપદપ્રાપ્તિ માટે રૂચિ પેદા કરશે.

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—“નિત્ય ચોકસુક્તિ, નિત્ય સુખાનુભવ અને પરમાનંદ—એ શરીરથી અનુભવાતાં નથી પણ આત્માથી અનુભવાય છે. તમે આત્મા છો. એ આત્માનો તમારે સાક્ષાત્કાર કરવો ઘટે.” જેમ અર્જુનને કહ્યું તે તમનેજ કહે છે જેમ પ્રમથ, એમાં તમે, હું અને બીજા-રંક, રાજા-બંદકે માનવીમાત્ર બધા એક આત્મા છીએ અને આપણે કદાપિ ન હતાં એમ નથી અને હોઈશું નહીં એમ પણ નથી. મતલબ કે શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મતત્વ રૂપે એકજ આત્મા છે, નિત્ય છે, પરમ સુખરૂપ છે. જેમ હજારો પાણીનાં ભરેલાં કૂંડામાં હજારો સૂર્યો દેખાય અને પ્રત્યેકમાં એકએક દેખાય, છતાં જેમ સૂરજ એકજ છે તેમ પ્રત્યેક શરીરમાં આત્મા જુદો પ્રતીત થતો જુદો ન હોતાં એકજ છે તેમ સમજવું. પરબ્રહ્મ પોતેજ પરમાત્મા, ઇશ્વર, આત્મા અને શ્રીકૃષ્ણ—માયિક ઉપાધિ યા શરીર વડે જુદા દેખાય પણ એક છે. અનેક નથી. તમે આત્મા છો એમ બરાબર દઢતાથી માનો. આ વાત તમારાથી પહેલાં પહેલાં મમજાશે નહીં, પણ સત્ય છે. તમે આત્મા છો એવું તમને મમજાતું નથી એ તમારી વિસ્મૃતિ છે, ભૂલ છે, તમારું અજ્ઞાન છે. આ અજ્ઞાન દૂર કરવા માટેજ પરમાત્માની અનન્ય ભક્તિ કરવી ઘટે. જપ-તપ-વૃત-યજ્ઞ-યોગ-પુણ્ય-દાન અને એવાં પારમાર્થિક અને ઉપકારક કર્મો પ્રભુને પ્રમત્ત કરવાને માટે કરવા ઘટે. જુઓ:—

ન ત્વેવાહં જાતુ નાસં ન ત્વ નેમે જનાધિપાઃ ।

ન ચૈવ ન મવિષ્યામઃ સર્વં વયમતઃ પરમ ॥ (૨-૧૨)

હવે તો એ આત્મા સંબંધી તમારે બધુંજ જાણવું જોઈએ. ઉપર તો ભગવાને બધાને આત્મા કહ્યા, પણ દરેકના શરીરમાં

છે તેમ તમને તમારા શરીરમાં એ આત્મા ચેષ્ટા કરતો જાણે છે તો જો તમે શરીર શબ્દથી ઓળખો તો એ ચેષ્ટા કરતો આત્મા શરીરની અને દેહ તરીકે ઓળખો તો દેહી-એવી સજ્ઞા અપાય છે હવે જેમ દેહ કુમારાવન્ધા ત્યાગી યુવા અને યુવા પછી વૃદ્ધાવન્ધામાં આવે છે તેવીગીતે આ દેહી એક દેહમાંથી બીજામાં, બીજામાંથી ત્રીજામાં અને પછી ચોથા-પાંચમાં- એમ દેહો ત્યજીને જાય છે આવું હોવાથી બુદ્ધિવાન મનુષ્યને એ બાબતમાં કોઈ કવેગ થતો નથી, એવું મમજાવવા ભગવાન કહે છે કે -

દેહિનોઽસ્મિન્વથા દેહે જૌમાર યૌવન જરા ।

તથા દેહાતરપ્રાપ્તિર્ધૌરસ્તત્ર ન મુષતિ ॥ (૭-૧૩)

હે શ્રેષ્ઠ દ પતિ ! 'હું દેહ નથી, પણ આત્મા છું' એવું જ્ઞાન જે દ પતિને હોય છે તેઓ સુખ અગર દુખ પડતા એ તો શરીરનેજ થાય છે એમ બંદાબર સમજે છે અને પોતે આ મા હોઈ તેઓને સુખદુખની વ્યથા થતી નથી વળી ધીરજ વાળા હોવાથી તેઓ શોકમુગ્ધિ યાને કષ્ટાણ્ પામવાને સમર્થ થાય છે યાદ રાખો ! જે દ પતિ પોતાને આત્મા માને છે તેઓ વડે શરીરને કે મનને વ્યથા થાય તેવા કર્મો થતાજ નથી તેમના કર્મો તો નિર્દોષ અને પ્રભુને પ્રસન્ન કરનારા હોવાથી તેમના શરીરને દુખપ્રપદ્મ આપનાર થતુજ નથી એને માટે જુઓ ! ભગવાન કહે છે -

ય હિ ન વ્યથયત્યેતે પુરુષ પુરુષર્ષભ ।

સમદુઃખસુઘ ધીર સોઽમૃત્ત્વાય કલ્પત ॥ (૭-૧૫)

હવે જે જ્ઞાન વડે મર્ષવ્યાપક આત્મા નિરંજન, નિરાકાર છે એવું નમજાવનારા મનુષ્યને વેદાન્ત કહેવામાં આવ્યું છે, જેમાં એ જ્ઞાનને સત્ નામથી સમજાવવામાં આવ્યું છે સત્ એટલે તે જ્ઞાન

કે જે કોઈપણ કાળે ન હતું એવું છેજ નહીં, અને એનાથી ઉલટું જે છે તે બધુંજ અસત્ કહેવામાં આવ્યું છે આ અસત્ લક્ષણ-વાળું જગત છે, તે સત્ નથી અને તેની સત્તાજ નથી. આમ મત્ એવો જે આત્મા અને અસત્ એવું જે જગત-એ એકના સ્વરૂપેને તત્વજ્ઞાનીઓએ જાણ્યાં છે. તમારે-મુમુક્ષુઓએ પણ જો સ્વરૂપને જાણવાં ઘટે. જુઓ અર્જુનને પણ આવેજ ઉપદેશ મળ્યો છે કે -

નાસતો વિદ્યતે માલો નામાલો વિદ્યતે સતઃ ।

उभयोरपि दृष्टोऽन्वस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिमि ॥ (૨-૧૬)

એ આત્માને તો તમોએ અવિનાશીજ જાણ્યો ઘટે. એ આત્મા ન હોય તો આ દેખાતું આખું જગત પણ હોય નહીં. કારણકે ખીજ વિના વૃક્ષ હોય શકેજ નહીં. તેમ એના વડેજ આ જગત ઉપજ્યું છે. વળી એ અવિકારી છે અમે અવિકારી હોઈ એનું અવિનાશીપણું મિટ્ટ છે. ભગવાનનો ઉપદેશ પણ એજ છે કે -

હે અર્જુન !

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं तनम ।

विनाशमव्ययमम्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ (૨-૧૭)

આમ આત્મા મબધી જાણ્યા પછી દેહ મંબધી જાણ્યું પણ અગત્યનું હોઈ ભગવાન કહે છે કે-પ્રાણીમાત્રના, માનવીઓ-દેવો-દાનવો-અરે, ખુદ ભગવાનના અવતારો અને પ્રજા, વિષ્ણુ તથા મહેશ-ના દેહો બંને એક ટાણથી માટી અબગતે વર્ષ મુખીની આવરદાવાળા હોય પણ આખરે દેહી યાને શરીરી જેને મુદામુદા ભૂલથી પોતાના માનેલા એવા આખરે અંત વખતે-મૃત્યુ પામનારા હોઈ અંતવાળાજ છે. દેહી યા શરીરી એટલે તમે-તમારા શરીરમા રહેલું એતન-તમારો જીવ-યાને તમારો આત્મા એકજ છે. એ

કદાપિ નાશને પામતો નથી એટલે કે એ અવિનાશી છે વળી તે એટલો બધો મોટો છે કે એનું કોઈ માપ-ઉચાઈ-લંબાઈ-બ્રહ્માંડ-પહોળાઈ કાઢી શકાતું નથી. આમ આત્માનું અવિનાશી-પણું નિર્દુષ્ટ થાય છે ત્યારે શરીરનું વિનાશીપણું પણ સિદ્ધ છે- એટલે જેવા શરીરની તમારી ભાવના થાય તેવું નવું શરીર પણ તમને મળે છે- , તો પછી નાશ પામવાના સ્વભાવવાળા શરીરના મરત્યુનો ભય તમારે કરવાનોજ નથી આ પ્રમાણેનું જ્ઞાન આપી જેમ ભગવાને અર્જુનને યુદ્ધ કરવાનું કહ્યું તેમ તમારે સમજીને નિર્દોષ, ઉપકારક અને બીજાને હાનિ ન થાય તેવીરીતના કર્મ કરી તમારી આજીવિકા માટેના, ઈશ્વરપ્રાપ્તિના, શોકમુક્તિના અને પરમપદપ્રાપ્તિના કર્મો કરવાનું કહે છે એમ નમજવું થશે. જુઓ -

અતઃકૃત ઇમે દેહા નિત્યસ્યોક્તા શરીરિણ ।

અનાગિનોઽપ્રમેયસ્ય તસ્માદુદ્ધયસ્વ ભારત ॥ (૭-૧૮)

આમ તમારે આત્મભાવ ફેલાવવા આત્માના બધા શુદ્ધિ લક્ષણો જોઈએ કે જેથી કોઈપણ ભાવના સંશય વિનાના થઈ તમે 'આત્મા છો' એવું દૃઢ જ્ઞાન કરાવવા ભગવાન અર્જુનદ્વારા પાધ્યું કહે છે કે એ તમારો અથવા બીજાનો આત્મા કોઈથી હણાતો નથી કે તે કોઈને હણતો નથી. આવું નિરર્થક સમજ્યા વિનાનું કહેનારની માન્યતા સાવ ખોટીજ છે. તેઓ પોતાના સ્વરૂપને લાજીતાજ નથી અને તે માટે કહે છે કે -

ય ણન વેત્તિ હતાર યઞ્ચૈન મન્યતે હતમ્ ।

ઉમૌ તૌ ન વિજાનીતો નાય હન્તિ ન હન્યતે ॥ (૨-૧૯)

હવે કદાચ તમને આત્મા વિષે બીજો પ્રશ્ન થાય કે એ આત્મા હણતો કે હણાતો નથી એ તો હીક, પણ એ કોઈ દિવસ મરતો તો હશેને ? તો એના જવાબમાં ભગવાન કહે છે કે એ

આત્મા કદાપિ મરતો નથી, તેમજ જન્મ લઇને તે મરતો નથી કે મરીને તે પાછો જન્મ લેતો નથી. આમ એ આત્મા જન્મ-મરણથી મુક્ત હોઈ નિત્ય કહેવાય છે અને એકજ સ્વરૂપમાં રહેતો હોવાથી એને શાશ્વત પણ કહેવામાં આવે છે. વળી એનામાં વૃદ્ધિ, કે ઠયના લક્ષણો વિનાનો, સદા નવિન હોઈ એને પુરાણ પણ કહેવામાં આવે છે. એ શરીરના ટુકડા કરી નાખવામાં આવે તોયે તે આત્માના ટુકડા થતા નથી. વળી તે સૌથી જૂનો હોઈને પણ તેને પુરાણ કહેવામાં આવે છે. દૃઢાણુમાં આત્મા ભાવવિકારરહિત, જ-માતરમામિરહિત, વિપરિણામપણુરહિત, સદા બહુરૂપણુરહિત, માતપિતારહિત-આવા છ વિકારો રહિત છે અને દયા-શાન્તિ-ધર્મારહિત-પવિત્રતા-અનાયામતા-માગઙ્ય-કૃપણતારહિત-અમૃત-આવા આઠ ગુણોવાળો છે. આવું સમન્તવશ કહે છે કે-

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્નાયં ભૂત્વા વા ન ભૂયઃ ।

અજો નિત્યઃ શાશ્વતોઽયં પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ (૨-૨૦)

એ આત્મા-અવિનાશી, નિત્ય, અજન્મા અને અવિકારી છે, તે પુરૂષ છે; તે કેને મારી નાખે અજર તો એને કેણુ મારી નાખે ? દરેક દેહને વિષે એ આત્માજ પુરૂષ થઇને રહેલો છે એ પોતાનો ધાન કેમ કરે ?

વૈદાવિનાશિન નિત્ય ચ ણમજમવ્યયમ્ ।

કથ સ પુરુષ પાર્થ ક વાતયતિ હન્તિ કમ્ ॥ (૨-૨૧)

તો પછી દેહનુ શું અને આત્માનુ શું ? એ બે વચ્ચે સંબંધ શો ? આવા પ્રશ્નોના જવાબમાં ભગવાન ઉપમા આપી અમળાવે છે કે ‘ જેમ તમે જૂના વસ્ત્રો ઉતારીને નવા વસ્ત્રો પહેરો છો, તેમ તમે (આત્મા) જૂના શરીરોરૂપી વસ્ત્રો બદલી (ત્યજી) બીજા નવાં શરીરોમાં ભાગ્યો છો (પહેરો છો).

વાસાસિ जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।

तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि सयाति नवानि देही ॥ (૨-૨૨)

આમ છેક મરી જવાના, માગી નાખવાના, જન્મવાના, આઠિ અતવાગા પરિણામોની વાત તો કહી, પણ માણસને પોતાના જીવનમાં જાતજાતના પરિણામો ભોગવવા પડે છે, જેને દુખ તરીકે સમજાવાય છે તો આત્માને તો એ પરિણામો અડકી પાડી શકતા નથી એ સમજાવવા ભગવાન કહે છે કે એ આત્મા કંઈ હથિયારથી કાપી, છેદી કે છૂદી શકતો નથી, અગ્નિથી બાળી શકાતો નથી, પાણીથી ભીંજવી શકાતો નથી કે પવનથી ચૂકવી શકાતો નથી -

नैन छिन्दन्ति शस्त्राणि नैन दहति पावक ।

न चન छेदयत्यापो न जोषयति मारुत ॥ (૨-૨૩)

કાન્યકે એ આત્મા છેદાય નહીં- બાળી શકાય નહીં-બીજીવી શકાય નહીં-ચૂકવી શકાય નહીં એવો, નિત્ય, સર્વગત, સ્થિર અવભાવવાળો, જે વડે ક્રિયાશક્તિ ઉત્તેજીત થાય છે એવો અને અનાતન છે -

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।

નિત્ય સર્વગત સ્થાણુચ્છેદોઽય સનાતન ॥ (૨-૨૪)

હે જિજ્ઞાસુ દેવતિ ! આ આત્માના વધુ ગુણો સાંભળો ' એ દેખાય નહીં તેવો, બુદ્ધિમાં પણ આવે નહીં તેવો અને વિકાર વિનાનો કહેવાતો હોવાથી એને એવો જાણ્યા યહી તમારે શોક કરવો યોગ્ય નથી અવગત, એને એવો જાણવાને નાધનો તો જરૂર કરવા પડે છે ગુણો ભગવાન પણ અર્જુનને એજ કહે છે -

અવ્યક્તોડયમર્ચિતોડયમર્ચિકાર્યોડયમુચ્યતે ।

તસ્માદેવ વિદિત્વૈન નાનુગોચિતુમર્હસિ ॥ (૨-૨૫)

આટલું જાણ્યા પછી પણ જો તમારી બુદ્ધિમાં આત્મા સબધીનું સત્ય કદાચ ન ઠરે અને તમે કદાચ એને સદા જન્મતો અને મરતો માની લ્યો તોપણ એને માટે તમારે શોક કરવો ઘટતો નથી તમારા મગી ગએલા સબધીઓનો આત્મા પાછો પેદા થાય છે એવું સમજીને પણ તમારે શોક કરવો ઘટતો નથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અનુનને આ મતલબનુજ સમજાવ્યું છે જરૂર જરૂર જરૂર સમજો ! તમારું અજ્ઞાન ગયું અને તમારા સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું કે તમે શોકમુક્ત થીવન શુભરવા લાગશો શુભો -

અથ ચૈન નિત્યજાત નિત્ય વા મન્યસે મૃતમ્ ।

તથાપિ ત્વ મહાનાહો નૈન ગોચિતુમર્હસિ ॥ (૨-૨૬)

ઉપરના કથનના પ્રમાણરૂપે ભગવાન કહે છે કે 'જે જન્મ્યું છે તે જરૂર મરવાનુજ છે અને મૃત્યુને પામ્યું ત જરૂર જન્મવાનું છે,' જે તમને પ્રત્યક્ષજ છે હવે જો એમ ન હોય તો પ્રલયનો મમય થયા પહેલા જગત અદૃશ્ય થઈ જાય માટે આવા અનિવાર્ય નિયમ માટે તમારે શોક કરવો ઘટે નહીં આવું બધા પ્રધારનું જ્ઞાન તમારે સંપાદન કરવું ઘટે એ જ્ઞાન વિના તમે શોકમુગ્ધિનો અનુભવ કરી શકા નહીં તમે કદાચ એમ માનશો કે - 'આવી વાતો માની લેવા માટે છે અને તમે શોકમુગ્ધ છા એ પણ માનીજ લેવાનું છે' - તો એવું ખોટું માનશો નહીં આવી વાતો બીજીની કહેલી માનીમચેડી મનથી માનવા માટેની નથીજ, પણ જ્યારે તમને એ જ્ઞાન ઉપજશે ત્યારે તમારા નિશ્ચિત-પ્રારબ્ધાદિ કર્મો નહિ થઈ જતા તેના ફળથી તમે મુક્ત થઈ જાઓ છો અને ત્યારેજ તમે નવા કર્મ એવા કરો છો કે જેનાથી તમને શોક થતોજ નથી આ છે જ્ઞાનનું મહાત્મ્ય એને માટે ભગવાને કહ્યું છે કે -

જાતસ્ય હિ દુવો મૃત્યુર્ધુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

તસ્માદપરિહાર્યેડર્યં ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥ (૨-૨૭)

વળી અવ્યક્ત એવી માયા-જે નામરૂપ વડે પ્રકાશતી નથી પણ એના વડે જેમનો જન્મ છે, એવાં અવ્યક્તો-ન દેખાય તેવાં અને દેખાય તેવાં શરીરો-ભૂતો, અને બેડની મધ્યેનાં દેવો-મનુષ્યો-પશુપક્ષીઓ વગેરે-જેના આલાસની મધ્યે મળી આવતાં રૂપો, જે બધા માયામાંજ સમાઈ જનારાં છે અને જેમનો સ્વભાવજ દેખાવાનો અને નષ્ટ થવાનો છે ત્યાં શોક કરવો શું કામનો? મીનેમાના સફેદ પડદા પર રાત્રે દેખાતા દેખાવો જેવો આ એક વિશ્વરૂપ યા જગતરૂપ પ્રપંચ છે, તો તેનો શોક શું? ભગવાન તે માટે ઉપદેશે છે કે:-

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ મારત ।

અવ્યક્તનિધનાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥ (૨-૨૮)

મુમુક્ષુ કહેવતિ । આ આત્માની મનાતી અત્યંત વિચિત્રતા અંબંધી ભગવાનજ અભિપ્રાય આપે છે કે-“આ આત્માને કેટલાક વિદ્વાનો અદ્ભૂત અને અજાયબ જેવો મમજે છે. વળી કેટલાક એ આત્માની વાત બીજાને કહે છે અને તે બાંહે કે આત્મા એક અજાયબ પમાડનારી વસ્તુ હોય તેવું બોલતા દેખાય છે. કેટલાક આવી વાત સાંભળનારાઓ બાંહે કે કોઈ અદ્ભૂત અને અજાયબ વસ્તુને સાંભળતા હોય તેવા દેખાય છે. આમ એ આત્માને સાંભળીને પણ કેટલાક સાંભળનારાઓમાંથી પણ તેમાંને કોઈ એ આત્માનો તાસાત્કાર કે અતુલપ કરતો હોતો નથી. મુઓ-”

આશ્ચર્યવત્પશ્યતિ કશ્ચિદેનમાશ્ચર્યવદ્દદતિ તયંવ ચાન્યઃ ।

આશ્ચર્યવદ્ધૈનમન્યઃ કૃણોતિ શ્રુત્વાડત્યેનં વેદ ન ધૈવ કશ્ચિત્ ॥

(૨-૨૯)

આ આત્મા તમે પોતે તમારા શરીરમાં છે. તેને દેહી કહેવામાં આવે છે તે જેમ અવધ્ય એટલે કે વધ-નાશ કરી શકાય નહીં એવો છે, તેમ બધાનો એક આત્મા પણ તેવોજ છે એ અને તેને દેહી-શરીરી-જીવ-પુરુષ અને શ્વેતજ-એવા નામોથી ઓળખાવવામાં આવે છે આ તમારું સ્વસ્વરૂપ છે તમે જ્યાંસુધી એને બરાબર ન ઓળખો ત્યાંસુધી તમે શોકમુગ્ધ થઈ શકશો નહીં. એવીજગીતે જે ઉપજેલા શરીર-નામો-રૂપો માત્ર નાશ પામવાનેજ જન્મેલા છે તેમનો પણ શોક કરવો તમો દ'પતિને યોગ્ય નથી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આ ઉપદેશ દેતાં કહે છે કે:-

દેહી નિત્યમવધ્યોડય દેહે સર્વસ્ય ભારત ।

તસ્માત્મર્યાણિ ભૂતાનિ ન ત્વ શોચિતુમર્હસિ ॥ (૭-૩૦)

હે શ્રેષ્ઠ દ'પતિ ! આજણ આશ્રતા શ્રી ભગવાને અર્જુનને એનો સ્વધર્મ નમજવતા કહ્યું કે ધર્મનું એટલે ન્યાયી યુદ્ધનું લડવું એ ક્ષત્રિયોનો, રાજકર્તાઓનો અને ગૃહણી દ્વંજ અહા કરનાર સિંધાઈઓનોજ ધર્મ છે, બીજાઓનો નહીં માટે જેમ અર્જુનને આજીવિકા સંપાદન કરવાને માટે ન્યાયી યુદ્ધ લડવું એ સ્વધર્મ કહ્યો તેમ તમારે દ'પતિએ પણ નમજવું ઘટે ડ-ધરધ ધા કરવામાં પાપ લાગતું નથી જેમ લડાયકને મનુષ્યહિંસા કરવી પડે છે તેમ તમારા ધંધામાં પણ બાગીકીથી વિચારી એતા હિંસા રહેલી છે, પણ તે ક્ષમનિય ગણાયલી છે અને એ પાપમાંથી મુક્ત થવા માટે આજળ તમને પાપ મહાયજ્ઞો કરવાનું શુદ્ધ-તરીકે દર્શાવનું થયું છે. તેથી અને આત્મરક્ષણ માટે બચાવનું યુદ્ધ કરતા હિંસા થાય તો તેવા પાપથી તમારે ડરવાનું નથી જુઓ -

સ્વધર્મમપિ ચાર્વેદ્ય ન વિકર્ષિતુમર્હસિ ।

ધર્મ્યાદિ યુદ્ધાચ્છેયોડન્યત્ક્રિયસ્ય ન વિચિતે ॥ (૭-૩૧)

જેમ અર્જુનને અવાનક ધર્મયુદ્ધ કરવાનું આવી મળ્યું છે, તેમ તમે દ પતિને, તમારા પૂર્વજન્મમાં પણ નહીં આવ્યો હોય એવો, આ માનવદેહ લગવાને કૃપા કરીને આપ્યો છે અને એમાં તમારે પણ (ઓચિતો, અભ્યુચિતવ્યો) જીવનસત્તામજા ખેલવાને સમય મળી આવ્યો છે. આ સત્તામ વડે તમારે શોકમુક્તિ, સ સાન્નિધ્યમુક્તિ અને પન્મપદની પ્રાપ્તિ માટે તમારા શત્રુઓ-કામ અને ક્રોધ-ની સામે લડવાનું છે એટલે સાધના કરવાનું કર્મરૂપ અને પોષણ માટેનું કર્મરૂપ યુદ્ધ કરવાનું છે આવા પ્રકારનું યુદ્ધ જેમ ક્ષત્રિયોને તેમ જુદિવાન તમે જેવા મુમુક્ષુ દ પતિઓને કરવાનો પ્રયત્ન આવે છે ત્યારે તેઓ સુખેથી લડે છે બધા ક્ષત્રિયોને અને માનવજીવ વિના બીજા પ્રાણીઓને (જટાયુ અને ગજરાજના અપવાદ વિના) આવી તક કવચિતજ મળે છે જુઓ -

યજ્ઞઘ્નયા ચોપપન સ્વર્ગદ્વારમપાયુતમ્ ।

સુચિન શત્રિયા પાર્થ સમતે યુદ્ધમીજ્ઞમ્ ॥ (૨-૩૦)

માનવદેહમાં આવ્યા છતાં નહજા મળેલી આ તક કર્મરૂપી યુદ્ધ કરવાની મળી છે એ સમયે ધરધ ધો કરવાની સાથે મોક્ષપ્રાપ્તિ અને આ જીવનમાં શોકમુક્તિ મેળવવાને શાસ્ત્રીય કર્મરૂપ યુદ્ધ ખેલવાના ચત્રન કરવાની તક શુભાવશે તો તમને અપયશ અને પાપ લાગશે એવું તમે દ પતિને મમલયા વિના નહીં રહે પેટ ભરવાને, કુટુંબનું પોષણ કરવાને તમે ધ ધો કરવાનું તો દેખાદેખી સમજી ગયા છો. પરન્તુ બીજાના યોગે અને ન્યાયથી દ્રવ્ય ન પાદન કરવાનું તમારા જેવા દ પતિ બધા સમજતા નથી તે નમજનું ઘટે છે ધ ધો નહીં શોધી કાઢનારાઓએ, પ્રમાદી-આગમુઓએ બીજાના પર આધાર અને મેળે નહીં સાખવો મેળે એ સ્વય ઉપમ શોધી ઉદ્યમરીલ ચુ મેળે જો તેમ નથી કરતા તો આવા નિરૂદ્યમીઓ પ્રભુની આજ્ઞાનુ-કર્મ કરવાનું-ફરમાન નહીં માનવાનું મોટું પાપ કરે છે જુઓ ભગવાન કહે છે કે -

અથ ચેત્સ્વમિમ ધમ્યં સંધ્યમં ન કરિષ્યસિ ।

તતઃ સ્વધર્મં કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥ (૨-૩૩)

વળી ભગવાન અર્જુનને કહે છે કે ‘સ્વધર્મનો ત્યાગ કરવાથી તારી અપદ્વીતિ થશે.’ અલગત, અહીં સ્વધર્મનું પાલન કરવા જતાં સગાંઓ અને ગ્રાહણોનો વધ થવાનો છે, પરંતુ પાપીઓનો પક્ષ કરીને આવેલા એ સગાઓ અને ગ્રાહણો હાથમા હથિયાર લઈને લડવા આવ્યા છે તેઓ આતતાયિઓ છે ધર્મયુદ્ધ કરવું એ અર્જુનનો ધર્મ છે. તેથી તે ધર્મ પ્રભુપ્રાપ્તિનું હોવાથી દૂષિત થતું નથી-એ દૃષ્ટિએ યુદ્ધ ન લડવું એ ક્ષત્રિય માટે અને રાજકર્તા માટે ધર્મત્યાગનો દોષ પાપસમાન અને જનતામા અપદ્વીતિ પામવા સમાન મનાય છે. માટે સ્વધર્મ ત્યાગ કરીને પાપ અને અપયશ મેળવ્યા કરતા મરી જવું એ ધર્મિક માનવીને માટે ઉત્તમ ગણાય છે. માટે શાસ્ત્રકારોએ આજ્ઞા કરાવ્યું ક્ષત્રિયો અને રાજકર્તાઓએ ધર્મયુદ્ધ જરૂર કરવુંજ જોઈએ વાડ, દંપતિ તમે તો સુસુદ્ધ છો. તમને યુદ્ધનો પ્રસંગ આવતો નથી. તમે ક્ષત્રિય કે રાજકર્તા નથી. તો પ્રલોકનો બોધ તમને આત્માના ધર્મમા, માનવધર્મમા અને લોકશાસ્ત્રના ધર્મમા સ્થિત રહીને કામ-કાયાદિ વડ્વિકાશેની સાથે લડવાનું કહે છે. જો તમે નથી લડતા તો જરૂર તમે પાપી છુવન શુભરો છો અને ચોકસુદ્ધ રહી શકતા નથી પાપી છુવનથી સજ્જનોમા તમારી અપદ્વીતિ અને અનાદર થાય છે આત્માના ધર્મમા સ્થિત ન રહેવાથી તમે અવગતિને પામે છો મનુષ્ય-જન્મમા આવીને આપુ કરવું એ કરતા મરી જવું ઉત્તમ છે ભગવાને આ અર્થને બંધ બેસતો પ્રલોક કહ્યો છે કે -

અકીર્તિં ચાપિ મૃતાનિ કથયિષ્યંતિ તેઽવ્યયામ્ ।

મંમાવિત્તસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે ॥ (૨-૩૪)

એના અનુસંધાનમાંજ લગવાન કહે છે કે માનવદેહને મદુપયોગ ન કરવો એ અધમતા છે; પોતાના સામર્થ્યને ન ભણવું એ મૂઢતા છે. ગુઓ-

મયાદ્રણાદુપરતં મંસ્યંતે ત્વાં મહારથાઃ ।

વેપાં ચ ત્વં વહુમતો મૂત્વા યાસ્યસિ લાઘવમ્ ॥ (૨-૩૫)

અવાચ્યવાદાંશ્ચ વહૂન્યદિપ્યંતિ ત્વાદિતાઃ ।

તિન્દન્તસ્તવ સામર્થ્યં તતો દુઃસતરં નુ કિમ્ ॥ (૨-૩૬)

મુમુક્ષુ હ થતિ ! તમારા ધર્મારોગગારનાં, પરોપકારનાં, પરમાર્થનાં અને પ્રભુપ્રીતિ માટેનાં કર્મો કરતાં કરતાં દેખીતો લાભ લાભે તમને ન સમજાય, પણ કર્મ કરવાંજ જોઇએ એવી શ્રદ્ધાથી કર્મો કરતાં કરતા તમે મૂંઝુ પામેો છો, તો જરૂર આ લોકમાં અગર ઉત્તમલોકોમાંના કેઇએક લોકમાં તમે ઉત્તમ શરીર પામણુ કરો છો. તમે શબ્દ, અભીર અગર દેવ યનો છે યા વૈકુંઠમાં વસો છો અને જો બ્રહ્મજ્ઞાન થયું હોય તો તમે કૈવલ્યને પામેો છો. ગુઓ-

હતો યા પ્રાપ્સ્યસિ સ્વર્ગં જિત્વા યા મોક્ષ્યસે મહીમ્ ।

તસ્માદુત્તિષ્ઠ કૈંતિય યુદ્ધાય વૃતનિશ્ચયઃ ॥ (૨-૩૭)

પૂર્વોક્ત કર્મો કરતાં કરતાં નક્ષતોત્થનો-કીર્તિઅપકીર્તિનેા અને કર્મના શ્રમથી અને કર્મની આસાનીથી અનુભવાતા સુખ-દુઃખનો કશો વિચારજ તમારે મનમાં ન લાવવો ઘટે. ‘હું મનુષ્ય છું, ગૃહન્ય છું, શોકમુક્તિ ઈચ્છું છું, મારે તો કર્મ કરવાજ જોઇએ’ એવી સમજ રાખવી ઘટે. કારણકે બ્રહ્માર્પણ થયેલા કર્મો કરવાથી તમને પાપ લાગતું નથી. આવાં કર્મો તમારી ચિત્તશુદ્ધિ કરનારા છે. તમારું ચિત્ત બ્રહ્મજ્ઞાન સંપાદન કરનારૂં થાય છે.

મુલદુઃખે સમે કૃત્વા લાભાલામૌ જયાજયૌ ।

સતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥ (૨-૩૮)

વળી કર્તાપણાનું અભિમાન છોડીને જે કર્મોને પ્રહાર્પણ કરે છે તેને માંખ્યશાસ્ત્રની બુદ્ધિવાળો કહેવામાં આવે છે. કર્મોને પ્રહાર્પણ કરનાર દૃષ્ટિને કર્મોનાં ફળો ભોગવવાં પડતાં નથી. આ મતલબનું શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां वृणु ।

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यमि ॥ (૨-૩૯)

સુમુક્તુ દૃષ્ટિ । તમે તો ગૃહસ્થ છો. ઘરબાર વિનાના સાધુઓ અને સંન્યાસીઓને પણ તમે કોઈ એક કર્મ કરતા જરૂર જુઓ છો, તો પછી કર્મ કર્યા વિના તમારો ધરવ્યવહાર તમે કેમ નિભાવી શકો? કોઈપણ દેહધારી ઉત્તમ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય છતાંયે તો કોઈ પણ કર્મ કર્યા વિના રહેતો નથીજ. શરીરની માથે કર્મ લાગેલુંજ છે. શરીર કર્મ કર્યા વિના રહેતુંજ નથી. કર્મના આરંભનો નાશ થતોજ નથી. જ્યાં પરમાત્માજ પોતે કર્મરૂપે આ શરીરમાં છે, ત્યાં કર્મના આરંભનો નાશ હોય કેમ? પરંતુ કર્તાપણાના અભિમાન વિનાના ક્રયાલસા કર્મોથી તમને કોઈ પ્રકારની અડચણ આવતી નથી. જે શાસ્ત્રોક્ત કર્મો માંખ્યયોગવાળી બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તેવાં કર્મો ધર્માનુમાન ગણાય છે અને તેમ હોવાથી ભલે તમારાથી થોડું પણ ધર્મનું પાલન થયું હોય તો એ તમને મહાન શોકમાંથી, જન્મમરણના પ્રવાહમાં તણાઈ જવાના ભયથી અને નરકયાતનાના ભયથી તમને બચાવે છે જુઓ -

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ (૨-૪૦)

મુમુક્ષુ દર્પતિ ! ‘ધંધરજ અમારી ગતિ છે, ધંધરજ અમારું શરણુ’ છે, અમે ધંધરનાંજ છીએ અને મર્વ કર્તાદર્તા ધંધરજ છે, અમે તો તેના એવકજ છીએ’—આવી બુદ્ધિ તમને શોકમુક્ત કરનારી છે. યાદ રાખો ! પરન્તુ આનાથી ઉતરી બુદ્ધિ અવ્યવસાયીઓની હોય છે. તેમની બુદ્ધિમાં અનેક મનોરથો, અનેક આશાઓ અને અનેક પ્રવૃત્તિ ગ્રમ ઉપજાવનારી, ધંધરના મહત્વને નહીં ઓળખવા દેનારી, જો તમારી હોય તો તમે ભાવરાં બની જાઓ છો, લોકો તમારાથી ડરે છે, તમે લોકોનો વિશ્વાસ ગુમાવો છો અને તમારો કેઈ મિત્ર બનતો નથી. અરે ! તમે બળ્યાઝળ્યા માનવીનું જીવન ગુજારો છો. જ્યારે પૂર્વોક્ત વ્યવસાયી બુદ્ધિવાળાં તમે હોવ છો ત્યારે તમારામાં એન્ધર્ય, ઉદારતા, મળજનતા, પ્રભુ-ભક્તિ અને સ્વસ્વરૂપજ્ઞાન આવે છે અને તમે શોકમુક્ત બનો છો.—

વ્યવસાયાર્થિકા બુદ્ધિરેકેદ કુરુનદન ।

ઘટુજાત્વા દ્યનંતાઞ્ચ બુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ્ ॥ (૨-૪૧)

જો માનવીઓની બુદ્ધિ અવ્યવસાયી હોય છે ત્યારે તેઓ બહુ બોલનારા, કર્મના કૃણથી અગાઉથી ઇચ્છા કરનારાં અને પ્રોત્સાહન આપના વેદમંત્રોનેજ ‘આટલુજ કર્તવ્ય છે’ એમ માનનારા, પરમાર્થ કે પરોપકારને મનમાં નહીં લાવનારા, શારીરિક બોગો-ઇન્દ્રિયારામો અને વિષયાનદોનેજ મહત્વ આપનારા હોય છે કારણકે તેઓ સ્વસ્વરૂપથી અજ્ઞાત, જ્ઞાનજ્ઞાનથી અજ્ઞાત અને મુક્તિની ભાવના વિનાના હોય છે. એઓ અવિદ્વાન હોય છે. વેદના ‘આવા અને આટલાજ’ ઉપદેશને ગ્રહણ કરનાર હોય છે. ‘આ વિના વેદમાં બીજો કેઈ બોધજ નથી’ એમ કહીને વિશ્વમાં સ્વચ્છંદ વર્તન કરનારા હોય છે. તેમની વાણી મીઠી પણ મન કાળું હોય છે

યામિમાં પુત્પિતાં ઘાતં પ્રવદંત્યવિપશ્ચિતઃ ।

વેદવાદરતાઃ પાર્થ નાન્યદસ્તીતિ ઘાદિનઃ ॥ (૧-૪૨)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! શારીરિક ભોગો અને ઐશ્વર્યોમાં જોઓની આસક્તિ હોય છે તેઓનાં ચિત્ત રૂણાઈ ગયેલાં હોય છે. તેઓના વિચારો પણ ભોગો અને ઐશ્વર્યોને લગતાજ હોય છે. તેઓ ચિત્તને સ્થિર કરવા સમાધિ નામની ક્રિયા કરવા ખેડે છે ત્યારે પરમાત્મા તરફ તેમનું ચિત્ત ન જતાં જગત તરફ જાય છે અને તેથી તેમને સમાધિ લાગતી નથી. વ્યવસાયવાળી બુદ્ધિ 'હું આત્મા છું' એવા યોગમાં પ્રવેશતી નથી અને તેથી તેઓ શોકમુક્ત થતાં નથી. જુઓ ભગવાન શુ' કહે છે તે:-

મોરૈશ્વર્યપ્રસક્તાના તથાપહૃતચેતસામ્ ।

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ॥ (૨-૪૪)

આમ ત્યારે તેઓ શોકમુક્ત થતા નથી એટલે તેમને વારંવાર જન્મમરણ થયા કરે છે અને આવા સંસારની વૃદ્ધિ, વેદો, કર્મ કરવાની રૂચિ ઉત્પન્ન કરીને કરે છે આ વેદો સત્વ-રજ અને તમ એવા ત્રણ ગુણોના વિષયરૂપ છે. માટે કર્મના કૃષ્ણોની ઈચ્છા કયાં વિના એ વેદોના બોધને માનીને કર્મો કરવા ઘટે છે નામ-રૂપવાળા વિશ્વ તરફ નહીં આકર્ષાઈને નિત્ય અત કરણભાજ સ્થિતિ રાખવી ઘટે અને મનને બહાર જવા દઈને ભોગનું લોભી બનવા દેવું ન ઘટે. સ પાદન કરવાની ઈચ્છાને ત્યજવી ઘટે પ્રાપ્ત થયેલાના વિયોગના ભય વિનાના થવું ઘટે. વેદોના ઉપદેશેલા કર્મો, જેવા કે શ્રવણ, ધ્યાન, કીર્તન વગેરેમાં સ્થિરતા રાખીને આત્મવાન બનવું ઘટે આ સર્વ કર્મોને પ્રાર્થનારૂપ કરવા ઘટે -

ત્રૈગુણ્યવિપયા વેદા નિર્મૈગુણ્યો ભવાર્જુન ।

નિર્દ્વંદ્વો નિત્યસત્ત્વસ્થો નિર્યોગક્ષેમ આત્મવાન ॥ (૨-૪૫)

અનન્યાશ્રિતયંતો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યામિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥ (૧-૨૨)

‘હું કશું’ કરતો નથી; બધું લગવાનજ કરે છે’ એવી સાંખ્યશાસ્ત્રોમાં ઉપદેશેલી બુદ્ધિવાળાં થઇને તમે દંપતિએ બહાંબૂરાં કર્મોની જવાબદારી તમારે માથે લઇને અને કર્તાપણાનું અભિમાન નહીં કરીને તમારા આત્માનો યોગ પરમાત્મા સાથેજ કરી રાખવો ઘટે. અર્જુનને લગવાને ધર્મપાલનનું કર્મ કરવાને સુદ્ધ કરવાની આશા આ સિદ્ધાંત પ્રમાણેજ આપી હતી. આ એક કર્મો કરવાની ચતુરાઈ છે. પરંતુ યાદ રાખો કે આ કથનમાં બહાંબૂરીને કરતાં દુષિત કર્મેનો સમાવેશ થતો નથીજ નથી—

બુદ્ધિયુક્તો જહાતીહ ડમે સુકૃતદુષ્ટતે ।

તસ્માદ્યોગાય યુજ્યસ્વ યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ॥ (૨-૫૦)

જેઓની બુદ્ધિમા કર્મેનો ત્યાગ કરવાનું આવ્યું નથી, એટલે કે જેમની કૃપણતાજ મટી નથી, કારણકે તેમના કામ અને ક્રોધ નહ થયા નથી, તેવાઓએ ચોખ્ખુજિત, મંસારબંધમુક્તિ અને શાંતપદની પ્રાપ્તિ કરવાની ભાવનાને સિદ્ધ કરવા માટે ફોજબદા રાખ્યા વિના પ્રીતિપૂર્વક મતત આળસ અને પ્રમાદ વિનાના થઇને કર્મો કરવાં ઘટે. શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

કર્મજં બુદ્ધિયુક્તા હિ ફલં ત્યક્ત્વા મનીષિણઃ ।

જન્મવંધવિનિર્મુક્તાઃ પદં ગચ્છન્ત્યનામયમ્ ॥ (૨-૫૧)

તમે દંપતિને ફોજબદા વિના કર્મો કરવાનું એકદમ સમજાય તેમ નથી. ‘વ્યવહારજ કેમ આવે? જો ફળજ નથી જોઇતું તોપછી કર્મજ શામાટે કરવું?’ આવા બે પ્રશ્નો તમારા અંતઃકરણમાં એક બીજાને ગુંથવાડો ઉભો કરે છે. વ્યક્તિગત સ્વાર્થ તમારા

આત્મધર્મની આડે આવી ઉભો રહે છે ત્યારે તમારામાં દુઃખિતતા, સમવિશમતા અગર બ્રમણ તમારી બુદ્ધિમાં આવે છે એ બે તમે સત્સંગ અને ઉપાસના કરીને મટાડો તોજ તમારી એ નારાવ ત પદાર્થો અને શરીરોપરની મમતા મટી, તમને તેમના ઉપર વિરાગ આવે છે પ્રભુના નામોનું સ્મરણ, પ્રભુના મહિમાનું કીર્તન અને પ્રભુના સ્વરૂપ અને મહત્તાની કથાઓ તમારે રોજ સાંભળવા દેવ પાડવી જોઈએ સત્સંગનો મહિમા મોટો છે અને એક દિવસ તમને એ શોકમુક્ત કરે છે અને તમારા જીવનની મુશ્કેલીઓ મટાડે છે મોજમજમાજ વખત વીતાવવાથી જીવનની સમતા જાળવાતી નથી -

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।

तदा गतासि निर्देह श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ (૨-૫૨)

અધ્યાય ત્રીજો મ'પૂર્ણ

✽ અધ્યાય ૪ થો ✽

મુમુક્ષુ હ પતિ ! ત્રીજા અધ્યાયના છેલ્લા વાર્તાલાપમાં ઉપદેશોલા બોધ ઉપરથી તમને સ્વાભાવિક રીતે થાય તેમ છે કે 'જ્યારે બધા કર્મો ભગવાનથીજ થાય છે, ભક્તોનો વ્યવહાર ભગવાન અથાવે છે અને અક્રિય એવા આત્મા સાથે યોગ ચાલુ રાખવાનો બોધ આપવામાં આવે છે તો ખરી કર્મજ સામાટે કરવા જોઈએ ? પોતે કર્મ કરવા અને જવાબદારી ભગવાન પર દાણી દેવી-એ સામાટે જોઈએ ? ભગવાન તે વળી ધોર અને હિંમાત્મક કર્મ કરવાને ગ્રેરે ખરા કે ?' આવી બ્રમણ જેમ અર્જુનને ચર્ચ હતી તેમ તમને પણ થવાની. એનો વિચાર કરવો ઘટે અને અર્જુને જેમ ભગવાનને

પૂછ્યું હતું તેમ નહીં પૂછતા તમારે તો તમારી બુદ્ધિજ ભગવાનને અર્પણ કરી દેવી જોઈએ. અગાઉના બોધ પ્રમાણે તમારે કર્મ કરતા પાપ કે બધનનો વિચારજ ન લાવવો ઘટે અને પ્રાર્થના કરવી ઘટે કે એ ભગવાન તમને સદ્બુદ્ધિ આપે જુઓ અર્જુને પૂછ્યું હતું કે -

उवायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।

तत्किं कर्मणि घोरे मा नियोजयसि केशव ॥ (૩-૧)

આટલું મહા છતાં પણ તમને શકા થાય એ સ્વાભાવિક છે અર્જુનને પણ સ્પષ્ટ સમજી શકાયલું નહીં કારણકે તમારું ચિત્ત દુન્યવી મોજમજામાં લાગ્યું હોય છે બોધના વાક્યો અટપટા અને સેગ્સેગિયા લાગે જો કે તમે તો શોકમુદ્ધિ ઈન્હો છો, છતાં અસાધવાન શ્રોતાની પેઠે, અર્જુનની પેઠે તમે જરૂર ભણવા ઈન્હો કે- 'કર્મ કરવા કે ન કરવા?' એટલે તમે બધી વાતની એક વાત કરી કાઢેવા અને કહેવાના અર્જુને પણ શ્રીભગવાનને આલુજ કહ્યું હતું -

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।

तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ (૩-૨)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! શાસ્ત્રોએ કહેલા, અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય અને ધર્મનું ન કરવાનું ન થાય એવી વ્યવસ્થા, નિયમવડે આ લોકમાં પૂર્વે પરમાત્માએ ઉપદેશેલી છે એમાની એક તે આખ્યશાસ્ત્રવડે જ્ઞાનયોગીની વ્યવસ્થા યા નિષ્ઠા, અને બીજી યોગીઓની કર્મક્રિયાશાસ્ત્રવડે કર્મયોગીની વ્યવસ્થા યા નિષ્ઠા, અને એને માટે શ્રીભગવાને સ્વયં કહ્યું છે કે -

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मया नम ।

ज्ञानयोगेन साध्याना कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ (૩-૩)

હીક, હવે જુઓ ! જ્ઞાનયોગની નિષ્કાને તો તમે લાયક નથી એટલે તમારે તો કર્મયોગનોજ આશરો લેવો જરૂરી છે. આથી તમારે સાવધાનીથી લક્ષમા લેવું ઘટે કે બીલકુલ કર્મજ નહીં કરવાથી તો તમારો ધરવ્યવહાર નભયેજ નહીં વળી શોકમુક્તિની વાધતા માટેનું ભજનનું કર્મ તમે ન કરો, તો તેથી તમે શોકમુક્ત થઈ શકશો નહીં તમે માનો તેમ જો તમારૂં શરીર કર્મ ન કરે એટલે તમે કર્મ કરતા નથી એમજ માનવાના, પણ તમારૂં અત-કરણ તો વાસનાત્મક મ કદંબની ક્રિયા કરતુંજ હોય છે સકલ્પ કરેલા કર્મેનું કળ પણ મળ્યા વિના રહેતું નથી, જ્યારે શોકમુક્તિ માગે છે તમારી પાનેથી નિષ્ક્રિયતા. આ નિષ્ક્રિયતા વિના શોકમુક્તિ મિદ્ધ થતી નથી. આ દાલતમા કર્મનો મન્યાન યાને અનારભ -આ બેઉથી મોક્ષમિદ્ધ મળતી, જ્યારે તમને પ્રથમ તો જોઈએ છે-આ વર્તમાન સમયમા, આ હેતુવટે શોકમુક્તિ યાદ રાખો કે નિષ્ક્રિયતા એટલે કળમ ગરહિતપણું જુઓ ભગવાને આ ઉપદેશને અનુમરતું કર્યું છે કે -

ન કર્મણામનાગ્ભાનેન્નમ્યં પુન્યોડ્મુતે ।

ન ચ સન્યસનાદંય સિદ્ધિ સમધિગચ્છતિ ॥ (૩-૫)

ગોઈપણ હેતુધારી કદાપિ એક પણ પણ કર્મ કર્યા વિના રહી શકતું નથી, કારણકે પ્રકૃતિથી ઉપજેલા શુભેતુવટે દેખાતી પરવશ બને છે અને તેથી કર્મ થયાજ કરે, જુઓ -

ન હિ કશ્ચિત્ક્ષણમપિ જાતુ તિષ્ઠયસ્મંઞ્ન ।

કાર્યતે હવશ સ્મં સર્વં પ્રકૃતિજેર્ગુણે ॥ (૩-૫)

કાયા જ્ઞાનયોગીઓમાના દેહવાક એવા હોય છે કે બગલાની પેઠે સૂવ શરીરને સ્થિર કરીને ધ્યાન ધરતા બેઠા હોય છે, પણ તેમનું જિનન તો મનમા વિષયોનુંજ ચાલ્યા કરે છે આવા કાયા

જ્ઞાનયોગીઓ મૂઠ મિથ્યાચારી, દલી દોગી કહેવાય છે. આ મતલબનો પ્રલોક શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

કર્મેन्द्रિયાણિ સયમ્ય ચ આસ્તે મનસા સરન્ ।

ઇન્દ્રિયાર્થાન્વિમૂઢાત્મા મિથ્યાચાર સ ડન્યતે ॥ (૩-૬)

આવા દલી જ્ઞાનયોગીઓ કરતા તમે દ પતિ, જો મન અને ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં રાખીને નિર્દોષ કર્મો કરો તો તમે કર્મ-યોગીની કક્ષામાં તો જરૂર આવી શકો છો અને ઉપર જણાવેલા દલી જ્ઞાનયોગીઓ કરતા વધો છો, કારણકે તમે આસક્તિ વિનાના છો જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

યસ્તિન્દ્રિયાણિ મનસા નિયમ્યારમતેઽર્જુન ।

કર્મેન્દ્રિયૈર્કર્મયોગમસક્ત સ વિશિષ્યતે ॥ (૩-૭)

અમુક દ પતિ ! ખીલકુલ કર્મ નહીં કરવા કરતા તમે ગૃહસ્થોને માટે શાસ્ત્રોમાં જે કર્મો નિયત થયેલા છે તે પ્રમાણે જો કર્મો કરો તો જરૂર તમે મોક્ષના અધિકારી થઈ શકો છો અને વર્તમાન જીવનમાં પણ તમે ચોક્કસમુક્તિનો અવલંબ કરો છો પરંતુ જો તમે કર્મ નથી કરતા તો તમારો ધરવ્યવહાર પણ નથી આવતો. જુઓ -

નિયત કુર્મ કર્મ ત્વ કર્મ ક્વાયો હ્યકર્મણ ।

શરીરયાત્રાપિ ચ તે ન પ્રસિદ્ધયેદકર્મણ ॥ (૩-૮)

જો ગૃહસ્થો પચમહાયજ્ઞો માટેના કર્મો કરે છે, તો તે કર્મો શાસ્ત્રોએ આજ્ઞા કરેલા હોવાથી તેમને બંધનકર્તા થતા નથી અર્થાત્ તેવા કર્મોમાની હિંમત તેમજ ખીમ હોયો તેમના મોક્ષને બગાડતા નથી, પણ ઉક્ત ચોક્કસમુક્તિને ઉપકારક ગણાયા છે આમ છતાં પણ એ કર્મોમાં પણ જરાજેડલી આસક્તિ નજ રાખવી જોઈએ

આ પંચમહાયજ્ઞાનાં કર્મો શાસ્ત્રોમાંથી ચોધી કાઢીને બરાબર આચરણમાં મૂકે તો શોકમુક્તિ માટે બીજું કશું કરવા જોવું રહેતું નથી. જુઓ:-

યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોડન્યત્ર લોકોડયં કર્મબંધનઃ ।

તદર્થં કર્મ કૌન્તેય મુક્તસંગઃ સમાચર ॥ (૩-૯)

હે મુમુક્ષુ દેવપતિ ! આ યજ્ઞ અને તેને માટે કરવાનાં કર્મો વિષે તમને જરાયે શંકા ન રહેવી જોઈએ, કારણકે આ બધું કાઈ કાઈએ ઉપજાવી કાઢ્યું નથી અને તેથીજ અહીં શ્રીભગવાન તેની ઉત્પત્તિ માટે બરાબર કહે છે કે-આ જગતની ઉત્પત્તિના આરંભમાં પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ માનવીઓને અને યજ્ઞોને-યજ્ઞો કરવાનાં સાધનો સહિત ઉત્પન્ન કરીને યોધ આપ્યો છે કે ‘પવન-અગ્નિ-તેજ-પાણી-પૃથ્વી વગેરે તેમજ દેવો, દેવોના સજ્ઞ ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ વગેરેનું પૂજન કરો અને તેથી તેઓ તમારા તેઓ તરફના ભાવને જોઈને તમારું પરમ કલ્યાણ સિદ્ધ કરશે અને તમારો અને તેઓનો પરસ્પરનો લાભ બહુ અપેક્ષિત છે. વર્ણી યજ્ઞો કામધેનુ સમાન તમારી ઇષ્ટ વસ્તુઓને આપનારા છે. કારણકે યજ્ઞોદ્ધારાજ દેવો પ્રસન્ન થઈને તમને ભોગો આપે છે અને તે તમે ભોગવો છો. આ પ્રમાણે દેવોએ આપેલા ભોગો જ્યારે તમે ભોગવવાને આરંભ કરો ત્યારે તમારે ઉપકારની લાગણી વ્યક્ત કરવી ઘટે અને તેટલા માટે ખાતાં, પીતા, જોડતા, પહેરતા તમારે તેમને યાદ કરી ઉપકાર માનવો જોઈએ. જે આમ તમે નથી કરતા તો તમારું બાધકું, પીધકું, પહેરકું વગેરે ચોરી કરીને મેળવેલું મનાય અને તમે અપકારી-ચોર એવા મનાઓ છો, જે કર્મ તમારી શોકમુક્તિને આડે આવે છે. ભગવાનનું આ કથન જુઓ કે:-

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટ્વા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિષ્યધ્વમેષ બોડસ્ત્વિષ્ટકામધુક્ ॥ (૩-૧૦)

દેવાન્ભાવયતાનેન તે દેવા માવયંતુ વઃ ।

પરસ્પરં માવયંતઃ શ્રેયઃ પરમવાણ્યથ ॥ (૩-૧૧)

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यद्भमाविताः ।

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव मः ॥ (૩-૧૨)

શ્રી ભગવાનનો ઉપરનો ઉપદેશ તમારે બહુ સમજવા જેવો અને બરાબર આચારમાં સુકવા જેવો છે. આ ઉપદેશથી તમે આવ અજ્ઞાત રહ્યા હોઈ તમારામાં ભારે વિપત્તિ આવી છે અને અત્યારે તમને પંચમહાયતોમાંના મનુષ્યચત્રની લાવના પેદા કરવા હવે કેટલાક સમગુઓએ સહકારની લાવનાવાળી Co-Operation મંત્રાઓ કાઢવા માંડી છે, પણ દેવચત્ર અને પિતૃચત્રથી તો હજી તમે ઘણાજ દૂર છો. શ્રી ભગવાનનો પણ આને માટેજ ઉપદેશ છે કે જે બધું તમે કર્યો છો અને તેમાંથી તમારુંજ બધું માનીને ખાઓ છો, પીઓ છો, ઝોટો છો પહેરો છો વગેરે તે તેમ નજ થવું જોઈએ. આમ કરવાથી તો તમે ફક્ત પાપજ વહોરો છે અને પાપનુંજ ખાઓ છો. માટે તમારે તો વિઠાન-સંન્યાસી-મદ્રુગુણી-સાધુ-સદાચારી-બ્રહ્મચારી એવા અતિથિ તેમજ ગાય, કૂતરો અને કોઈ ગરીબ ભિખારી માટે થોડું વધારે રાંધવું જોઈએ. આવા અતિથિચત્ર ઉપરાંત દેવચત્ર કરવા દેવતાને અને પિતૃઓને જમાડવા, દેવદર્શને જવું, દેવને નૈવેદ્ય અર્પણ કરવો, કથા માંલગવી અને ગીતા, ઉપનિષદો, ભાગવત, રામાયણ કે વિષ્ણુસહસ્રનામનો પાઠ કરવો, શક્તિ પ્રમાણે હોમ કરવો વગેરે જે બ્રહ્મચર કહેવાય છે તે કરવું. જો તમે આ બધું નથી કરતા તો ઘરઘરના કર્મથી ચતા પાપથી તમે સુકા ચતાંજ નથી. અહીં તમને એક પ્રશ્ન થશે કે ‘યુરોપના દેશોની જેમ આપણે ત્યાં બેકારો અને સાધુસંન્યાસીઓને સરકાર નિભાવે તો અમારે આવા યજ્ઞો કરવાનું બંધ થાય કે નહીં?’ તો એનો જવાબ એ છે કે ‘ના! તેમ કરવામાં તમે

એક વધુ પાપ વહેરો છે અને તે આડકતરી રીતે. દાખલા તરીકે સરકારના નિભાવેલા, પરત્ર બનેલા ધર્મચાર્યો અને સંત-સંન્યાસીઓ પ્રસંગ આવ્યે સરકારનાં બધાં કૂંકવાં સત્થથી અવળે પથે ચડે છે અને પ્રબળે ખોટાણાં પર ચઢાવે છે. માટે પ્રબળોજ એમને નિભાવવા જોઈએ. આ મતલબના ઉપદેશ માટેજ શુભો:-

यज्ञशिष्टाशिन संतो मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।

મુંજતે તે ત્વઘં પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાત ॥ (૨-૧૩)

સુમુકુ દંપતિ! પ્રાણીમાત્રના જીવનમરણનું ચક્ર જે વારિકાઈથી તપામશે તો તમને સહેજે માલમ પડશે કે તમે મુઢાં આ આ જગતના સર્વપ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અન્નમાથી થઈ છે અને એ અન્નની ઉત્પત્તિ વરસાદથી થાય છે, જ્યારે વરસાદ એ યમનુંજ પરિણામ છે અને યજ્ઞો એ તમારાં કર્મોનુંજ પરિણામ છે. એટલે દંકાણમાં તમારાં કર્મો થકી તમારી ઉત્પત્તિ થાય છે એ નિશ્ચય છે.

અત્રે એવી શંકા ન કરશો કે હિન્દુમ્તાન સિવાય બીજા દેવો તો યજ્ઞો કરતા નથી અને ત્યાં વરસાદ તો ખૂબ પડે છે તેનું શું? એનો ઉત્તર એ છે કે તમારી શંકા અમ્થાને છે જો કે તે લોકો યજ્ઞને યજ્ઞ તરીકે માનીને યજ્ઞ નહીં કરતાં હોય, છતાં બાક્યેબાક્યે પણ તેમનાં કર્મો થકી યજ્ઞ થાયજ છે અને પ્રકૃતિ જડ હોઈ એક યા બીજા રૂપે પણ ત્યાં વરસાદ વરનેજ છે. કેઈકે ઠેકાણે બારે માસ વરસાદ સરસે છે તો કેઈકે ઠેકાણે ન જોઈએ ત્યારે વરને છે અને આવી વિષમતા પેદા કરે છે. એ વિષમતા મટાડવા અને સાચું નિયમન કરવા યજ્ઞોની જરૂર છે અને એ યજ્ઞો તમારાં કર્મો વડેજ થાય છે. જુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ (૩-૧૪)

અહીં તમને પાછો પ્રશ્ન થશે કે તમે તો પાછા કર્મની વાત પર આયા, તો એ કર્મ શાથી ઉત્પન્ન થયું? તો ભગવાન પણ એને માટે કહે છે કે કર્મ બ્રહ્માંથીજ ઉત્પન્ન છે અર્થાત્ પરમાત્મા પોતેજ કર્મરૂપ બને છે, યાને અક્ષર બ્રહ્મ એટલે જે વેદ છે તેજ એ કર્મ છે. તેથી બ્રહ્મરૂપ કર્મ સર્વમાં છે. એથી કોઈ નામરૂપ વસ્તુ નથી કે જેમાં કર્મ ન થતું હોય. દાખલા તરીકે બીજમાં કર્મ છે તેથીજ શાક, ફળ, અન્ન અને ઔષધીઓ ઉપજે છે. માટે બ્રહ્મરૂપ કર્મ-સર્વવ્યાપક પરમાત્મા-નિત્ય યજ્ઞમાં રહેલા છે જુઓ-

કર્મ પ્રજ્ઞોદ્ભવં વિદ્ધિ પ્રધાશ્વરસમુદ્ભવમ્ ।

તસ્માત્સર્વગતં પ્રથ નિત્યં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ (૩-૧૫)

આ પ્રમાણે અન્નથીજ વિશ્વ નામરૂપમાત્ર ઉપજે છે. અને એ અન્ન વરસાદથી, વરસાદ યજ્ઞથી અને યજ્ઞ-એ કર્મથી થાય છે, એવું આ ચક્ર નિત્ય ગતિમાન છેજ. તેને અનુકૂલ અને તેને અનુરૂપ જે ગૃહસ્થ દેવપતિ નથી વર્તતાં તેઓ પાપીણવન ગુજારે છે. તેઓ શારીરિક ભોજો, ઇન્દ્રિયાશ્મો અને વિષયાનદો ભોગવે છે. આલું મદ્યપિત્રાપણું ભલા ક્યાંઈ ચાહે ખરું કે? આ ચક્રને ગતિમાં રાખવા માટે અને વ્યવસ્થિત રીતે ગતિમાન રહેવા માટે જેઓ યજ્ઞ કરતા નથી તે માનવીઓ તરીકે મિથ્યા જનમ્યા છે એવું સમજવું ઘટે. આ વિશ્વમાં એવું કશું નથી કે જેનો ઉપયોગ કરવા માટે તમારે કોઈપણ પ્રકારની કિંમત આપવી ન પડે. તમે પવન અને તેજનો ઉપયોગ કરો છો. આ બેઉની કિંમત તમારે તમારા શરીરમાં અણુર્ણ ન રહે તેટલો અને તેવો આહાર કરવા રૂપ કિંમત આપવી પડે છે. તમારા શરીરની અંદરની અને બહારની શુદ્ધિરૂપ કિંમત તમારે કસરત કરીને પવન માટે આપવાની હોય છે. પેદ ભરવાની, પાણી પીવાની અને કપડાં પહેરવાની કિંમત

તમારે યજ્ઞ રૂપી કર્મ કરીને આપવાની હોય છે એ તમે સમજી શકો છો વિચારો અને અતરમા ઉતારો આ તો તમને જે દાખલાઓ આપ્યા છે બાકી જે જે વસ્તુઓ તમે ભોગવો છો તેની કિંમત તમારે શુ આપવી પડે તે વિચારો ! ચોથી કાઢો ! સ્વયં તમારે ભોગવવાની વસ્તુની કિંમત ચોથી કાઢો ! તમને ફાયદો થશે નહીં તો જીવન વ્યર્થ જશે પાપી થશે અને વાસનાના કીડા બનશે. જુઓ શ્રી ભગવાન સ્વયં કહે છે કે -

एव प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह य ।

अघायुरिन्द्रियारामो भोगं पार्थ स जीवति ॥ (૩-૧૬)

તા દે દ પતિ ! તમને પ્રશ્ન થશે કે કર્મો કેવી રીતે કરવા ? જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે તમારે એ બધા કર્મો આસન્નિ વિના ઠીકઠીક કરવા જોઈએ જે ગૃહસ્થ દ પતિ કર્મોને આસન્નિ વિના કર છે તેઓમા ઈશ્વરી ભાવ આવે છે અને તેઓ શરીરમા રહેલા શુદ્ધ પુરુષ રુપે પ્રકાશવા માટે છે પુરુષ એટલે આત્મા-પેતાના જીવરૂપને ત્યજીને અવ્યયરૂપે એટલે-પરમેશ્વરરૂપને પામે છે -

तस्मादसक्तं सततं कार्यं कर्म समाचर ।

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुष ॥ (૩-૧૯)

વળી દુનિયામા એક એવો ધારો પડી ગયા હ કે જોઈ માનવીઓ જે કાઈ કરે છે તેનું કનુકરણ બધા માનવીઓ કરે છે એાઈ બુદ્ધિવાળા અને પામર માનવીઓને સ્વયં શાસ્ત્રઅભ્યાસ કરી માધન ચોથી કાઢવાનું પેતાનું કર્તવ્ય સૂઝતું નથી -

यद्यदाचरति श्रद्धस्तत्तद्वेतरो जन ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ (૩-૨૧)

આવા શ્રેષ્ઠ માનવીઓ-વિદ્વાનોના આચરણે પણ બદ્ધ વિચારપૂર્વકના હોવા જોઈએ-એટલા માટે શ્રી ભગવાન કહે છે કે - 'જેઓના અત કરણમાથી ભોગ વિલાસની ભાવના ઓછી થઈ નથી તેઓમા જ્ઞાનયોગ પેદા ન કરવો જોઈએ અને તેવા માણસે પણ તેનો સમજીને આશરો લેવો ન જોઈએ જેઓ વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાનયોગના સાધનો કરવામા કર્મયોગને છોડે છે તેઓની સ્થિતિ જાતો અષ્ટ સતો અષ્ટ જેવી થઈ જાય છે જેઓ વિદ્વાનો છે તેઓ આવા વૈરાગ્ય વિનાના દપતિના મનમા અને બુદ્ધિમા મસારનું મિશ્રાપાત્ર અને કર્મોનો મન્યાન કરવાનું સમજાવતા નથી આ પ્રમાણેના તેઓની બુદ્ધિમા ભેદ આણવો અને એવા કર્મના ફળના સંગીએને જ્ઞાનયોગની વાતો કઠીને તેમના કર્મોને છોડાવી એવા ભોગલોભિયાને આડે રમ્તે દોરવવા એવું વિદ્વાનોએ પોતે પણ ન આચરવું જોઈએ બદ્ધે એવા રાગી માનવીઓ જેવી ચીવવટથી કામકર્મો કરતો હોય તેવીજ ચીવવટથી તે અજરહિત કર્મો કરે તે જોવું અને તેવી પ્રેક્ષા કરવી ' એને માટે કહે છે કે -

ન બુદ્ધિભેદ જનયેદજ્ઞાના કર્મસગિનામ્ ।

જોપચેત્સર્વકર્માણિ વિદ્વાન્યુત્ત સમાચરન્ ॥ (૩-૨૬)

સુમુખુ દંપતિ । કર્મ વિષેના ઉપદેશમા ઘણું ઘણું સમજવાનું રહે છે જુઓ । ઉપર તમને વિદ્વાનોએ આચરવાની વાત કઠી, પણ એવા સર્વ કર્મ કરનારાઓ એક મુખ્ય વાત ભૂલી જાય છે તમે તો ગૃહસ્થ સુમુખુ છો એટલે તમારે પણ આ વાત ધ્યાનમા તો રાખવાનીજ છે, છતાં અહીં શ્રી ભગવાન જે કહે છે તે અહીં કારી અને મૂઢ માનવીઓ માટે કહે છે કે જો કે પ્રકૃતિના ગુણોવડેજ સર્વ કર્મો થાય છે, છતાં આવા માનવીઓ 'હું કર્તા છું' એવી ભલ કરે છે અને પોતાનેજ કર્તા માની અભિમાનમા ફૂલાઈ જાય છે પણ આવીરીતે જો તમે પોતાને કર્તા માનો તો કદાચ પહેલા

તમને ગમે તેવા તમારા કર્મોના કળ મળે, પરંતુ જ્યાં તમને ન ગમે એવા કૃષ્ણ ભોગવવાનું થાય છે ત્યારે તમને અસહ્ય દુઃખ થાય છે એ તમને ઉપર કહ્યું છે કે ‘શુભોવટે કર્મ’ થાય છે, પણ પરમાત્માના સાન્નિધ્ય વિના એ જડ એવા શુભોવટે એકલાથી કર્મ થતું નથી આ વાત સત્ય છે તથાપિ આવા જ્ઞાન વિના અને ન્વન્વરુપના જ્ઞાન વિના ‘હું કર્તા નથી’ એવું જોવાથી પણ શોકમુગ્ધ થવાતું નથી શોકમુગ્ધ થવાય છે પરમેશ્વરના મહત્વને જાણ્યાથી, પરમેશ્વરની ભક્તિથી, ‘હું આત્મા છું’ એવા દૃઢ જ્ઞાનથી, પરમેશ્વરનેજ સર્વના કર્તાકર્તા-પૂજ્યભાવવડે માન્યાથી અને આત્માને અક્રિય માન્યાથી. શુભો એજ ઉપદેશ છે કે -

પ્રકૃતે ક્રિયમાણાનિ ગુણ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥ (૩-૨૭)

મુમુક્ષુ હ પતિ! પ્રકૃતિના શુભોના મંગી મૂર્ખા અને અભિમાની માનવીઓ શુભોના અને કર્મના ન જાણી રાગી બની જાય છે, જ્યારે પ્રભુના ભક્તા એવા રાગી અને ચલાયમાન થતા નથી તમારે પણ સરળતાથી માનવું ઘટે કે પરમેશ્વર વિના પાદકુ પગ હાડી શકતું નથી. આવી દૃઢ માન્યતાથી તમારે નિરાભિમાની થઈ જવું ઘટે અને તોજ તમે શોકમુગ્ધ બની શકો છો જો -

પ્રકૃતેર્ગુણમમૂઢા સર્જતે ગુણકર્મસુ ।

તાનદૃશ્યવિદો મદાન્કૃત્તન્નવિન્ન વિચાલયેત ॥ (૩-૨૯)

જે ગૃહસ્થ આશાઓ માત્ર ભગવાનને અર્પણ કરીને સર્વ કર્મો કરે છે અને ‘હું આત્મા છું’ અગર ‘હું પરમેશ્વરનો અશ છું’ એવું માનીને કર્મ કરે છે તે કર્મના જાપનને પામતો નથી અને શોકમુગ્ધ રહે છે તથા પરમેશ્વરનો પ્યાગે બને છે મમતા

અને ફળની આશા ત્યાગવી ઘટે અને ભયરહિત થઈને કર્મેને, શકા વિનાના અને સંકેત વિનાના થઈને બહુ છૂટ અને ઉત્સાહથી કરવા ઘટે આયુજ અર્જુનને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણવડે આજ્ઞા કરાવ્યું છે -

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ।

નિરાશીર્નિર્મમો મૂલ્વા યુજ્યસ્વ વિગતત્તર ॥ (૩-૩૦)

ઉપદેશ કથનો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શ્રુતિઓના ગાયેલા છે અને એ કથનો માથે એ પોતાની અનુભૂતિ આપે છે અને કહે છે કે 'આ મત મારો છે એ મતને નિત્ય જે કોઈ માનશે અને આચરણમાં મૂકશે તે મને પ્રિય લાગશે અને એવાજ મારા પ્રિય ભક્તો છે તેઓ ઈર્ષારહિત અને અઢાવાન છે તેઓ પણ બધાથી નહીં અને શોકમુક્તિ પામશે -

યે મે મતમિદ નિત્યમનુત્તિષ્ઠતિ માનવા ।

મદ્દાનતોઽનસૂયતો મુચ્યતે તેઽપિ કર્મસિ ॥ (૩-૩૧)

મુમુક્ષુ કહેતો ! આનાથી ઉલટા આચરણ કરતા માનવીને મારે શ્રીભગવાન કહે છે કે- 'જેઓ મારી ઈર્ષા કરે છે અને મારા મનની અવગણના કરે છે તેમને કોઈ પ્રગતિનું જ્ઞાન થતું નથી એવા મૂર્ખાઓની બુદ્ધિ બહાર મારી જાય છે અને શોકમગ્ન જીવન જીવી નાશ પામે છે. '

યે સ્વેતદમ્યસૂયતો નાનુત્તિષ્ઠતિ મે મતમ્ ।

સર્વજ્ઞાનવિમૂઢાસ્તાન્વિદિ નષ્ટાનચેતસ ॥ (૩-૩૨)

હવે પ્રાણીમાત્ર પ્રકૃતિને સ્વાધીન છે એ અમભવવા શ્રીભગવાન કહે છે કે માનવીઓ માત્ર પોતાની પ્રકૃતિથી બધાએવા પ્રધાનશુભને અનુસરીનેજ કર્મો કર્યા જાય છે એવું જ છે । જ્યેતેવે સ્ત્રાની હોય છતાં તે પણ પ્રકૃતિને વશ થઈને ચેલાઓ કરે છે શરીર એજ પ્રકૃતિનું

કાર્ય છે અને એનો નાશ થાય પછી પણ પરમાત્મકૃપે થઈને પ્રકૃતિમાંજ સમાઈ જાય છે. તો પછી એના નિશ્ચયની (કાબુની) વાતજ શે કરવી? તમારે પોતાનોજ નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને શરીરની ચેષ્ટાના સહયોગી થવું ધન્ય નથી.' જુઓ -

સદ્ગુણં ચેષ્ટતે સ્વસ્થાઃ પ્રકૃતેર્જ્ઞાનવાનપિ ।

પ્રકૃતિં યાંતિ ભૂતાનિ નિમ્નહઃ કિં કરિષ્યતિ ॥ (૨-૨૩)

દૂકાણમાં તમારી ઈન્દ્રિયો માટે વ્યવસ્થાજ એવી છે કે તેઓ અર્થો તરફજ તમને ખેંચી જશે અને રાગ અને દ્વેષથી ભરપૂર હોઈ તમારે તેમને વશ થવું ન જોઈએ. શોકમુક્તિ આફકેએ તો તેમનાથી આવધાન રહેવું ધટે -

ઈન્દ્રિયસ્યેન્દ્રિયસ્થાયે રાગદ્વેષો વ્યવસ્થિતૌ ।

તયોર્ન વશમાગચ્છેત્તૌ હાસ્ય પરિવંચિતૌ ॥ (૨-૨૪)

સુમુક્તુ દેવતિ । તમારે તો આત્માના ધર્મમાં યા મેવાધર્મમાં સ્થિતિ ગ્રાપવી ઘટે 'હું શરીર છું' એવુજ માનવુ હોય તો તમારે પ્રાણીમાત્રની સેવા કરવી ઘટે અને જો 'હું આત્મા છું' એવુ માનો છે તો આત્માની ઉપાસના કરવી ઘટે અવગણના કરવી ન ઘટે. મેવાધર્મીએ શરીરની સારી સલાજ રાખવી જોઈએ. તમારે માટે આત્મોપાસન વસ વિનાયુ છે અને જો તમે સેવાધર્મી બનતા નથી, તો તમારું ઈતર આચરણ તમારે મોશ બગાડનારું છે. જો તમે વેષ્યુવ છો, ચોહા અશ્વર્યવાળા અને ચોછી આવક-વાળા છે, તો તમને બીજા ધર્મવાળાઓ તમારાથી ચઢિયાતા દેખાતા તમે નજીવા કારણસર બીજા-સેવ, કબીર, ચ્યાની, ખ્રીસ્તિ, બૌદ્ધ, મુસલમાની, જરથોસ્તી-એવા ધર્મોમાં પલટાઈ જવા ઈચ્છે તો તે તમારી મોટામાંમોટી જીવનની ભૂલ છે એમ ચોક્કસ માનો. બરાબ-સમજો કે 'ચારકે બાહ્યે લાકુ મોટો દેખાયજ, પણ તે મોટો

નથીજ.' જે ઈતર ધર્મીઓ તમને તમારાથી શ્રેષ્ઠ સમજાયાથી તમે તેનું આચરણ કરો છો, તો તમારી નાલાયકાતને લીધે, તમારા અવ્યવસ્થિત મગજના કાનણે તમે તમારો મોક્ષ જગાડો છો કારણકે તમે સ્વધર્મ પાળતા નથી અને પરધર્મને માટે નાલાયક હો છો. માટે ભલે તમને તમારો ધર્મ ઓછા ગુણવાળો લાગે છતાં તેને ત્યજવો ઘટતો નથી. સ્વધર્મને ત્યજવા કરતાં મૃત્યુને શરણે જવું ઉત્તમ છે જુઓ:-

ધેયાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સવનુષ્ટિતાત્ ।

સ્વધર્મે નિષ્ઠનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ॥ (૩-૩૫)

આ પ્રમાણેનું જ્ઞાન મળ્યા પછી એકદમ શંકા તો જરૂર થવાનીજ અર્જુનને એવી શંકા થઈ હતી અને એ શંકા એવી હોવી જોઈએ કે 'માનવી પોતાના મનથી કોઈ પાપ ન કરવાનું ઈચ્છે છતાં એનાથી પાપકર્મ થઈજ જાય છે. તો આલું પાપકર્મ કરવાની પ્રેરણા કોણ કરે છે?' જુઓ અર્જુનને પણ આલુંજ પૂછવું હતું કે:-

અથ કેન પ્રયુક્તોઽયં પાપ ચરતિ પૂરુષઃ ।

અનિચ્છન્નપિ વાર્ણેય ચલાદિવ નિયોજિતઃ ॥ (૩-૩૬)

પ્રભુપ્રેમીઓ! જે તમને પણ આવી શંકા થતી હોય તો શ્રીભગવાને અર્જુનને એનો જે જવાબ આપ્યો હતો તે તમને આ 'ગીતા-બોધ' ના પહેલા અધ્યાયમાં આપી ચૂક્યો છે અને તે માનવીમા રહેલા કામ અને ક્રોધ જે રત્નેશુભ્રથી ઉપજે છે તેના બળથી તમે પાપકર્મ કરો છો એવું કહ્યું છે એનો વધુ ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે -

જેમ અગ્નિ ધૂમાડાથી ઢંકાયેલો છે અને અરીસો કચરાથી મલિન થયેલો હોઈ ધ્યાને જનાવતો નથી, તેમ કામ અને ક્રોધ

તમારા આત્માને ઢાંકી દેતા આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશતો નથી. આથીજ પાપકર્મ થાય છે. તમારો આત્મા પણ શરીરોથી ઢંકાયેલો છે. જેમ ઓરથી ઢંકાયેલું બાળક નર છે કે માદા છે એ સમજાતું નથી તેમ આત્મા ઢંકાય છે. આ કારણથીજ તમારે કામ-ક્રોધ વિનાના થવાની જરૂર છે, તેમજ ભજનરૂપ આ ધ્યાનરૂપ માધ્યમે કરવાં પડે છે.

આ કામ અને ક્રોધ માનવીઓના અને ખામ કરીને મુમુક્ષુઓના અને જ્ઞાનીઓના સદા વેરીઓ છે. જેમ અગ્નિમાં ગમે તેટલું નાંખો પણ અગ્નિ ધરાતો નથી, તેમ આ કામ-ક્રોધ કદી તૃપ્ત થતાજ નથી. તેઓ 'હું આત્મા છું-હું અંશ છું-હું પ્રભુનો સેવક છું' એવા જ્ઞાનને પ્રકાશવા દેતા નથી. જુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

ધૂમેનાગ્નિયતં ષટ્વિંધાડઽદર્શો મલેન ચ ।
યથોત્ત્વેનાવૃતો ગર્ભસ્તથા તેનેદમાવૃતમ્ ॥ (૩-૩૮)
આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણા ।
કામરૂપેણ કૌંતેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥ (૩-૩૯)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! પૂર્વોક્ત કામ અને કાંચનુ સ્થાન તમારી ઇન્દ્રિયોમા, મનમા અને બુદ્ધિમા છે અને એમના વડે આ કામ તમારા દેહમા રહેલા દેહીને (જે તર્ક છે તેને) મોહ પમાડે છે અને 'હું આત્મા છું' એવા તમારા જ્ઞાનને ઢાંકી દે છે:-

ઇન્દ્રિયાણિ મનો બુદ્ધિરસ્યાષિષ્ટાનમુચ્યન્તે ।
एतैर्विमोहयत्येष જ્ઞાનમાવૃત્ય દેહિનમ્ ॥ (૩-૪૦)

આ કામજ પોતે ક્રોધ જાને છે એ લક્ષમાં લેવું પડે છે. એકજ વસ્તુનાં બે નામો-રૂપો અને બે ક્રિયાઓ છે. પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી આ જન્મમાં તમારા અંતઃકરણમાં વાસના ઉપજે છે,

જે વડે તમને કામના ઉપજે છે કામના કરવી એ કામનુ કર્તવ્ય છે કામના ઉપજવાથી ક્રિયા થવા લાગે છે ત્યારે કામ ક્રોધનુ રૂપ કારણુ કરે છે અને કર્મની પૂર્ણાદ્યુતિ થતાની સાથે ક્રોધ પાછો કામ થાય છે આ કારણથી આવા કામને તમારા મનમાથી હટાડી દેવો. આ એ કામને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરવામા પ્રયોજવો ઘટે. એ પાપી છે અને તમારા જ્ઞાનનો અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરે છે માટેજ ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિને તમારા કબજામા રાખીને તેમને અતિ ઉપયોગ, હુરૂપયોગ અને ચાપડમેંમા ઉપયોગ નહીં કરતા તેમને નિયમિત બનાવવા ઘટે અને તેમ કરીને પ્રભુની પ્રીતિ તમારા પ્રત્યે ઉતરી આવે તેવા કર્મેને કરવાને કામનો ઉપયોગ કરવો ઘટે. આ વાત યદી છે તમે યુવાનયુવતીઓની પણ જ્યારે તમારી ઉમર વધતી જાય અને જેમજેમ તમે પ્રૌઢાવસ્થામા આવતા જાઓ તેમતેમ કર્મેના ફગની ઇચ્છાને સદતર ત્યાગ કરવાનુ તમારે શીખવુ ઘટે ત્યાર પછી તમે વૃદ્ધાવસ્થામા આવો ત્યારે એ કામનો સદતર નાશજ કરવો ઘટે જુઓ -

तस्मात्स्वमिन्द्रियाण्यादौ नियन्त्र भरतर्षभ ।

पाप्मानं प्रजहि ह्येन ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ (૩-૪૧)

યુવાન દષ્ટિ ' જીવનના સાચા ધ્યેયને પહોચવાની સીડી તમને બતાવી છે તમારે તમારી આ જુવાની વિતાવી પ્રૌઢાવસ્થામા અને પછી વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પહોચવાનુ છે ત્યારસુધીમા તમારુ ધ્યેય મોક્ષપ્રાપ્તિનુ ન મળે ત્યાસુધી તમારે મર્યા નહેવાનુ છે મોક્ષનુ કાળજી પ્રદાપ્રાપ્તિ છે એવુ જાણીને તમારે તમારા ચિત્તની શાંતિ માટે સાધન કરવાનો અભ્યાસ કરવો ઘટે તમારી ઇન્દ્રિયોથી ઉત્તમ તમારુ મન છે, મનથી ઉત્તમ બુદ્ધિ છે અને બુદ્ધિથી ઉત્તમ-તમારા કારણસરીરમા પ્રતીત થતો પુરુષ-તમારા શરીરનો સાત્તા-શ્રેત્રજ્ઞ-આણસિક આત્મા-જે સર્વજ્ઞ, સર્વસાક્ષી, સર્વવ્યાપક છે

તે પરબ્રહ્મ છે આને જાણવા માટે અદ્વિતમાર્ગ, મૂર્તિપૂજા અને શુરુનો આશરો તમારે આગળમા લેવો જોઈએ કેઈ એક રીતી યા વૈષ્ણવી સ પ્રદાયમા તો તમારે જોડાઈ જવું ઘટે શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्य पर मन ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धे परतस्तु स ॥ (૩-૪૦)

આ પ્રમાણે બુદ્ધિથી પરે પરબ્રહ્મતત્વને સમજીને તમાજ ત્રણે શરીરોને તમારા કબજામા રાખીને તમારા કામરૂપ શત્રુને હિંમતથી, નીડરતાથી, મોક્ષસાધનતત્પર થઈને, પ્રભુભક્ત બનીને અને દૃઢ મોક્ષાર્થી બનીને એ દુર્જય એવા શત્રુનો નાશ કરવો ઘટે વિશ્વના નામરૂપમાત્ર ભગવાનના છે-તમારા નહીં-એવી ભાવનાથી અગર બ્રહ્મ છે એવી ભાવનાથીજ અને પરમબ્રહ્મપ્રાપ્તિની કામના નેવવાથી એ કામ નષ્ટ થાય છે ન ડરશે । આ ભાવનાથી તમને ખાવાપીવાનું કે ઓઢવા પહેરવાનું અને આનંદ માણવાનું નહીંજ મળે એવો ભય ન રાખશે । તમને ધરધ ધો ન કરવાનું કે ઉઘમ ન કરવાનું તો કહેવામા આવતુંજ નથી આ કથનમા તો ફક્ત તમને લોહુપતા નહીં રાખવાનું મૂલ્યન ભગવાને જે કયું છે તેજ હું તમને કહું છું મુઓ -

एव बुद्धे पर बुद्ध्या सम्भ्यात्मानमात्मना ।

अहि शत्रु महाबाहो कामरूप दुरासदम् ॥ (૩-૪૩)

મુમુક્ષુ દેવતિ । આ આખાએ કર્મયોગની ઉત્પત્તિ જાણવી તમને જરુરી છે કાઈ ટાઢાપહોરના કે ઉપજાવી કાઢેલા ગરબા નથીજ આ કર્મયોગ તો પરમાત્માએ વિવસ્વત મનુને એટલે સૂર્યને, સૂર્યે મનુને અને મનુએ ઈન્દ્રિયને કહ્યો હતો, જે કદી

પણ નાશ પામે નહીં તેવો છે, એવી શ્રીભગવાનના શ્રીમુખનીજ વાણી છે કે -

इमं विवस्वत योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।

विवस्वान्मनवे प्राह मनुदिद्ध्वाकवेऽग्रवीत् ॥ (૪-૧)

આગલ આ યોગ ત્રાલતા રૂપિઓએ અને મનુરૂપિઓએ જાણ્યો હતો અને ગુરૂએ શિષ્યને, પિતાએ પુત્રને એમ પરંપરાવડે ત્રાલતો હતો, પણ એ યોગ લાખા કાળથી, આ ગીતા-બોધ આપવાના મમય મુધી નહ યચેલો હતો -

एष परपराप्राममिम रानर्पयो विदु ।

स कालेनेह महता योगो नष्ट परत्प ॥ (૪-૨)

આ યોગનેજ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યો છે અને એ તમનેજ કહે છે એવું તમારે સમજવું ઘટે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તેમ હું તમને કહું છું કે આ ઋષિ ઉત્પત્ત થઈ ત્યારથી પરમાત્માએ વેદોદ્ધાર આકાશવાણીથી પ્રદાને આ યોગ બોધેલો હતો અર્જુન બાળ છે અને પોતાનો સખા છે તેથી તેને આ કર્મયોગનું ઉત્તમ રહસ્ય શ્રીકૃષ્ણ-પરમાત્માનું આનિર્ભૂતરૂપ-કહે ॥ તે કારણથીજ આ કર્મયોગને પુરાતન કહ્યો છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને નિમિત્ત કરીને ગીતાદ્વારા તમો જીવોને-મુમુક્ષુ પતિઓને-કહે છે, એવું સમજવું ઘટે જ્યો -

स एवाय मयातेऽद्य योग प्रोक्त पुरातन ।

भक्तोऽमि मे सखा चेति रहस्य ह्येतदुत्तमम् ॥ (૪-૩)

પ્રભુપ્રેમીઓ ! જ્યાંમુધી પરબ્રહ્મ પરમાત્મા પ્રકૃતિનો આશ્રય સર્વ સર્વજ્ઞ અવતારો ધારણ કરે છે અને એવા એમના ઘણા અવતારો થઈ ગયા છે, એવું તમે જરાબર સમજતા નથી અને

તેમાંયે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તો પૂર્ણબ્રહ્મ અવતાર છે એવું તમારા મગજમાં બરાબર ઠસતું નથી ત્યાંસુધી તમે, અર્જુનને જેવી શંકાઓ થઈ હતી તેવી શંકાઓ કર્યા કરવાના-કે ‘સૂર્યભગવાનનો જન્મ તો અનાદિ છે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ તો છેક દ્વાપરયુગમાં આવિભૂત થયા-તોપણી એમણે સૂર્યને આ કર્મયોગ કહ્યો તે વાત સાચી કેમ મનાય ?’ પણ હવે તમે આવી શંકા કરી ન શકો. તમે મુમુક્ષુ દંપતિ છો; પ્રભુપ્રેમીઓ છો; તમને જોઈતો બધો ખુલાસો તમે આ ગીતા-ભોધદ્વારા મેળવી લીધો છે. અર્જુનને માટે મમજ્ઞવાનું આવું સાધન ન હતું. જુઓ અર્જુને શી શંકા કરી હતી તે-

अपरं भवतो जन्म पर जन्म विषम्वत् ।

कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ (૪-૪)

જેમ અર્જુનને તેમ તમારા જેવા બીજા શકાશીલોને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:- “મેં તો ઘણા જન્મો લીધા છે, એટલે શરીરો ધારણ કર્યાં છે. હું તે બધું જાણું છું, પણ તમે તમારા પૂર્વના શરીરોને જાણતાં નથી ” તમારા અને શ્રીકૃષ્ણના શરીરો ધરવાના કારણો જુદાજુદાં છે. તમે તમારા કરેલા કર્મોને ભોગવવાને માટે શરીરોને ધારણ કરો છો જ્યારે ભગવાન મૃદ્ધિનુ અને ભક્ષ્યાનુ કામ કરવાને શરીર ધારણ કરે છે અને એજ આશયનુ પોતે કહે છે કે -

यद्गतिं मे कथ्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।

तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ पण्डित ॥ (૪-૫)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! “અલબત્ત સ્વસ્વરૂપે તમે આત્મા છો, પણ તમારો માયા સાથે અને માયાના કાર્યો-જે નામરૂપ-ભોગિક પદાર્થો છે તેમની સાથે અને શરીરો સાથે ગાઢ સંબંધ છે, જ્યારે મારા સંગ માયા સાથે નથી ” એમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તે બરાબર છે.

પરમાત્મા ઉપજેલાના ઈશ્વર છે, પોતે અજન્મા છે, અવિનાશી છે, અવિકાત્રી છે અને આત્મા પણ છે, જે તમારૂં અરૂં સ્વરૂપ છે પરમાત્મા માયાવટે સર્જી રી થાય છે આ માયા એજ પ્રકૃતિ છે, તે પ્રકૃતિ પરબ્રહ્મ પરમાત્માત્વની છે શ્રી ભગવાન પોતે આવાન કહે છે કે -

અજોડપિ સન્નિવ્યાત્મા ભૂતાનામીશ્વરોડપિ સન્ ।

પ્રકૃતિ સ્વામિષ્ઠાય સમવાન્યાત્મમાયયા ॥ (૪૬)

અમુક દુષ્ટિ ' શંકારીઓની શંકાઓના જેમજેમ જવાળા અપાતા જાય, તેમતેમ તેઓને જરા જેટલી પણ શંકા રહે તે તમના મનમાં કગડગો રહ્યા કંઈ છે એટલે સમજુ ઉપદેશકો અને ગુરુઓ પોતાના પ્રિય શિષ્યને માટે જરા જેટલું પણ પૂછવાપણ રહેવા હેતા નથી આપણા આ વાર્તાલાપમાં તે સાક્ષાત્ શ્રીભગવાનજ જગદ્ગુરૂ સ્વરૂપે શિષ્ય અર્જુનને બોધ આપે છે, તેમાં અર્જુન શ્રી ભગવાનને અવતારો લેવાનું કારણ પૂછે તે પહેલાં જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “ જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે, એટલે જ્યારે માનવીઓ ધર્મને અધર્મ અને અધર્મને ધર્મ સમજવા લાગે છે ત્યારે ધર્મના જાનીઓ અને ભક્તોની સંખ્યા ઓછી થઈ જાય છે અને એ સમયે જ્યારે માનવીઓ પરસ્પર વિરોધ વર્તન કરી એકબીજાનો નાશ કરે છે ત્યારે ભક્તોનું અને ધર્મપ્રદેશકોનું રક્ષણ કરવા, ધર્મની પુનઃસ્થાપના કરવા અને દુષ્ટોનો નાશ કરીને જગતમાં શાંતિ આપવા દરેક યુગેયુગમાં જરૂર પ્રમાણેનું સર્જન થાય છે આ પ્રમાણે દરેક યુગના અતે ભગવાનનો અવિર્ભાવ થાય છે શ્રી ભગવાનનાજ આ બોલ છે કે -

વદા વદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ મારત ।

અમ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાડ્ડત્માન સૃજામ્યહમ ॥ (૪-૭)

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્ટકૃતામ્ ।

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥ (૪-૮)

ભગવાનના અવતારો દિવ્ય એટલે સ્વયં મહત્તાથી પ્રકાશનારા થાય છે. એ જન્મો તમારા જન્મોના જેવા હોતા નથી કારણકે તે માયાના સંગથી રહિત હોય છે. પરંપ્રજ્ઞાત્વમાંથી ભગવાનના જન્મો થયા હોય છે, માટે તમારે એ દરેક અવતારના તત્વને શોધી કાઢવું જોઈએ. જે અવતારના તત્વને જાણે છે તેને ફરીને શરીર ધારણ કરવું પડતું નથી, પરંતુ તે તે તત્વને પામીને શોકમુક્ત થાય છે. જુઓ શ્રી ભગવાનજી એ વાત કહે છે કે:-

જન્મ કર્મ ચ મૈ દિવ્યમેયં યો વેત્તિ તત્સવત્ ।

ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિ સોઽર્જુન ॥ (૪-૯)

મુમુક્ષુ દંષતિ । અન્યારમુધીમાં જે જે તમારા જેવા માનવીઓ સત્સંગ કરીને ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરતા થકા પરમાત્માનો આશરો લઈને, પરમાત્માનુ આરાધન કરીને, નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો તથા યજ્ઞ-દાન-તપ-કર્મો કરીને, પ્રભુમય થઈને, રાગદ્વેષ વિનાના-કામક્રોધ વિનાના બનીને, બીજાને બધ નહીં આપનારા થઈને, જાનમાલના બધ વિનાના બની ગયેલા હતા, તેઓ બધા જ્ઞાન અને તપવટે પવિત્ર થયેલા હતા અને તેઓમા ઈશ્વરી ભાવ હતો શ્રી ભગવાન આ વાતને અનુમોદન આપતા કહે છે કે -

વીતરાગમયક્રોધા મન્મયા મામુપાશ્રિતા ।

ચર્ચ્યો જ્ઞાનતપસા પૂતા મદ્ભાષમાગતાઃ ॥ (૪-૧૦)

આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનના ‘મદ્ભાષ’ ના શબ્દને વધુ ખુલાસો આપતાં શ્રીભગવાન કહે છે કે “માનવીઓ માત્ર મારા બતાવેલા માર્ગનું અનુસરણ કરે છે. માર્ગ-પરમાત્માનું રૂપ જે પ્રકારનું છે

-દેખાય તેવું અને ન દેખાય તેવું. આ બેમાંના જે એકને જે બન્ને-વ્યક્તિને બન્ને તે વ્યક્તિને અને અવ્યક્તિને બન્ને તે અવ્યક્તિને પામે છે " મુમુક્ષુ દપતિ । પણ મોક્ષને માટે તો પરબ્રહ્મતત્વને ઉપાસવું તેજ યોગ્ય છે. તમે જે હેતુથી એ તત્વના જે આવિર્ભૂત અવતારને બન્ને તે પ્રમાણેનું કળ તમને એ તત્વથી મળે ॥ જુઓ:-

ये यथा मा प्रपद्यंते सांस्तथैव भजाम्यहम् ।

मम यत्मानुवर्तन्ते मनुष्या पार्थ सर्वशः ॥ (૪-૧૧)

જે માનવીઓ કર્મયોગનો આશરો લઇને કળની ઇચ્છા કરે છે તેઓ દેવતાઓને આરાધે છે કાંબુકે આ મનુષ્યલોકમાં એ દેવતાઓ શીઘ્ર પ્રસન્ન થાય છે અને તેનું શીઘ્ર કળ આપે છે -

काक्षत कर्मणां सिद्धिं यजत इह देवता ।

क्षिप्र हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ (૪-૧૨)

જે કે પરમાત્મા પોતે અક્રિય છે પણ એમના માનિધ્યથી મૂળ પ્રકૃતિ-(ઇન્દ્રિય) કર્તા બની એના વડે આ ચરાચર વિશ્વ અને પ્રાણી-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શૂદ્ર-ચાકે વર્ણ ઉત્પન્ન થયા છે, તેથી તે કર્તા કહેવાય છે. છતાં તમારે પરમાત્માને તો અકર્તા અને અવિકારીજ માનવા ઘટે શ્રી ભગવાનનો પણ આવોજ બોધ છે કે -

चातुर्यण्यं मया मृष्टं गुणकर्मविभागशः ।

तस्य कर्तारमपि मा विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ (૪-૧૩)

મુમુક્ષુ દપતિ । શંકાશીલોને જરાપણ શંકાનું સ્થાન ન રહે તેટલા માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના કયનમાં આગળ કહે છે કે મને કર્મો લેખતા નથી અને તેનું કારણ એ છે કે " મને કર્મના કળની સ્પૃહા નથી " ત્યારે આ કર્મનું બંધન કોને થાય ?

જેઓ પોતાને શ્રીકૃષ્ણ યાને આત્મા સમજતા નથી તેવાઓને કર્મના ફળની મૃદ્ધા થાય અને કર્મોનું બંધન પણ થાય છતાં ધ ધો કર્યા વિના તમને વ્યાપે તેમ પણ નથી તો આ નિયતિમા તમે શું કરી શકો? જવાબ એ છે કે પૂર્વના મુમુક્ષુઓએ જેવી મમજથી અને જેવા પ્રકારથી કર્મોને કર્યા હોય તેવી મમજથી અને તેવાજ પ્રકારથી તમારે કર્મો કરવા ઘટે, એવો શ્રીભગવાનનો અભિપ્રાય છે -

ન મા કર્માણિ લિપતિ ન મે કર્મફલે છદા ।

इति मा योऽभिलानाति કર્મમિર્ન સ વદ્યતે ॥ (૪-૧૪)

एव ज्ञात्वा कृत कर्म पूर्वंपि मुमुक्षुभि ।

कुरु कर्मस्य तस्मान्न पૂવ પૂર્વતઃ કૃતમ્ ॥ (૪-૧૫)

મુમુક્ષુ કૃપતિ ! જનતામા કહેવાતા કાઠ્યા માણનો, પુરાણીઓ, શાસ્ત્રીઓ, પડિતો, લ્યાગીઓ અને સાધુઓ પણ ‘કર્મ કોને કહેવું અને અકર્મ કોને કહેવું’-ના પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવામા મૂર્ઝાઈ જાય છે, બાકે તેમનાથી ખુવાસો આપી શકાતો નથી કારણકે તેઓ ભગવાનની માયામા મોહિત થયેલા હોય છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ધર્મની પુનઃપ્રાપ્તિ કરવાને આવિર્ભાવ થયેલા છ એ પોતેજ પરમાત્મા, શ્રુતિઓના આચાર્ય છે અને પોતાજ પેદ છે તેથી તે જગતના શુરુ છે. તેઓ જેમ અર્જુનને તમ તમને પણ કહે છે કે ‘તે કર્મને તુ કહુ છ કે જેને જાણીને તમ કૃમિતથી બચી ગયો’ -

कि कर्म विमर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिता ।

तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्षसेऽशुभान् ॥ (૪-૧૬)

વળી પન્માત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ‘દેશ-કાળ-વર્ણ અને માનવજાતીની આદૃતિ તથા શુભોના પ્રમાણમા કર્મોના અને

અકર્મોનાં અનુદાનો સમજવા જેવાં છે અને તેમાંથી તમે ગૃહસ્થ મુમુક્ષુ દંપતિએ વિકર્મોને તો બંદૂક બાણવાં અને સમજવાં જોઈએ. 'આફ્રિકન-મે'જોલીયન અને કૉકેશીયન'—આ ત્રણ માનવજાતીઓનો દાખલો હ્યો અને જુઓ તેમની આકૃતિઓ, શુભો, તેમની માન્યતાઓ, રીતિઓ અને તેમના કર્મના પ્રકારો. કર્મની ગતિ ગહન છે—

કર્મણો હાપિ યોદ્ધવ્યં યોદ્ધવ્યં ચ વિકર્મણઃ ।

અકર્મણઃ યોદ્ધવ્યં ગહના કર્મણો ગતિઃ ॥ (૪-૧૭)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! અલગત કર્મની ગતિ જહુ ગહન છે, પરંતુ પૈરાગીને, શુદ્ધશાસ્ત્રાગતને અને મુમુક્ષુને કર્મની ગતિ ગહન લાગતી નથી, કેમકે એને સ્વસ્વરૂપનો બેધ મળી ચૂક્યો હોય છે. 'હું આત્મા છું' એવી બુદ્ધિ જેની છે તેને કર્મમાં પોતાનું અકર્મીપણું સમજાયેલું હોય છે અને અકર્મમાં કર્મીપણું સમજાયેલું હોય છે. એવો જે કોઈ વિચક્ષણ છે તે બુદ્ધિશાળી માનવીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે. કારણકે તેના આત્માનો યોગ પરમાત્મા સાથે થઈ ચૂકેલો હોઈ, તે સર્વ કર્મો કરતો છતાં અકર્તા છે. જુઓ જગવાન આ વાતને કહેતાં પુરાવો આપે છે કે:-

કર્મણ્યકર્મ યઃ પश्यેદકર્મણિ ચ કર્મ યઃ ।

સ બુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સ યુક્તઃ કૃત્ત્વકર્મકૃત્ ॥ (૪-૧૮)

જેના સર્વે સમારંભો કામ વિનાના, કામ્યકર્મો કરવાના સંકલ્પ વિનાના અને લોગતૃપ્તિ વિનાના હોય છે તેને સત્યાસત્યને સમજનારી બુદ્ધિવાળો પંડિત કહેવામાં આવે છે. કારણકે 'બધુ' આત્મા છે, 'હું બ્રહ્મ છું. શરીર નથી' એવા દૃઢ જ્ઞાનપટે એણે લોગવિલાસભાવને ઉપભવનાર કામક્રોધનો એના અંતઃકરણમાંથી બહિષ્કાર કર્યો હોય છે—

યસ્ય સર્વે સમારંભાઃ કામસંકલ્પવર્જિતાઃ ।

જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધકર્માણં તમાહુઃ પંઢિતં બુધાઃ ॥ (૪-૧૯)

તમે મોક્ષાર્થી દંપતિએ, ગૃહસ્થ છે માટે, દરરોજ પંચ-મહાયજ્ઞો અવશ્ય કરવા ઘટે. આ પંચમહાયજ્ઞો કયાં પછી જે જમે છે તે કૈવલ્યાધિકારી થાય છે અને સનાતન પ્રદાને પામે છે. જે ગૃહસ્થો પંચમહાયજ્ઞો કયાં વિના આહાર કરે છે તે ફરીને મનુષ્યશરીરમાં આવતા નથી. તો પછી તેઓ ઉત્તમલોકોમાં તો કેવીરીતે જઈ શકે? ‘પ્રદાયજ્ઞ-અતિથિયજ્ઞ-પિતૃયજ્ઞ-દેવયજ્ઞ અને માનવયજ્ઞ’-આની પાંચ સંજ્ઞાવાળા યજ્ઞો તમારે તમારા આચર્યે પાસેથી શીખી લેવા ઘટે. વેપાર, ખેતી અને નોકરી કરે છે તેમાંથી તમારે સરકારને, રેલવેને, બેલગાડીવાળાને અને વાહનો માટે દાણના રૂપમાં દ્રવ્ય આપ્યા વિના ચાલતું જ નથી અને ત્યારપછી જેમ તમે વધેલું દ્રવ્ય વાપરો છો અને આવીરીતે દાણ ન આપતા ચોરી કરો છો તો સજાને પાત્ર થાઓ છો, તેમ આ પંચમહાયજ્ઞ-રૂપી પાંચ દાણો આપ્યા વિના રાંધેલું અન્ન ખાવાનો તમને અધિકાર નથી. તમે દાણચોરી જ કરો છો અને એની સજા ભગવાન કહે છે. જુઓ શ્રી ભગવાનજી આદેશ આપે છે કે:-

યદ્દાદિષ્ટામૃતમુજો યાન્તિ વ્રદ્ધ સનાતનમ્ ।

નાયં લોકોઽત્યયજ્ઞસ્ય કૃતોઽન્યઃ કુરુસત્તમ ॥ (૪-૨૧)

જો કે મોક્ષાર્થીઓએ કરવાના યજ્ઞો તો જહુજહુ છે, છતાં તમારા અધિકારના પ્રદાનને જે પાત્ર યજ્ઞો કરવાના કહ્યા છે તેજ પંચમહાયજ્ઞો હું તમને કરવાના કહું છું તમારી કામતૃપ્તિ, શાંતિ યાને તમારામાં અનાસક્તિ આવી એમ તમને લાગે ત્યારે તમારા ગુરૂ પાસેથી અગર આ વાર્તાશ્રવણ દ્વારા બરાબર યજ્ઞો કરવાનું શીખી લેજો કારણકે તે યજ્ઞો કુર્મવડેજ થાય છે. એ મમજીને આચરવાથી શોકમુક્તિ મેળવાય છે. આ વાત પણ શ્રી ભગવાનજીજી છે કે:-

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुने ।

कर्मज्ञान्बिद्धि तान्सर्वान् एवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ (૪-૩૨)

જે કે દ્રવ્ય ખર્ચીને કરેલા ચણો કરતાં શારીરિક શ્રમથી કરાતા જ્ઞાનયજ્ઞો શ્રેષ્ઠ છે અને ચણોનું મૂળ જે કર્મ છે તે પ્રજ્ઞ-જ્ઞાનમાંજ પૂર્ણહિતિને પામે છે, પરંતુ તેમાં તમારો અધિકારજ નથી. તમે ઘર માડીને બેઠા છો અને હજી વૃદ્ધ થયાં નથી તેમજ ધરવ્યવહારથી તમે મુક્ત થયાં નથી. વળી તમારામાં વૈરાગ્ય નથી માટે તમારે તો સગુણપ્રદ્યોપાસના અને ભક્તિમાર્ગનોજ આશરો લેવો ઘટે.-

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाद् ज्ञानयज्ञः परंतप ।

सर्वं कर्मासिद्धं पार्यं ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ (૪-૩૩)

અધ્યાય ચોથો અને સુત્રાવર્યાયોગ સંપૂર્ણ

પૂજ્યપાદ સુનિ મહારાજથી ભારદ્વાજજી
વિરચિત

ઉપનિષત્ વાર્તાલાપ

(૬૧ અને ૧૨વેતાન્યતર)

ઉપનિષદો ઉપરનું તદ્દન સાદી ભાષામાં, મનનશીલ અને
ગમજી શકાય તેવું

સાહિત્ય

વાંચો! વંચાવો! વસાવો!

૫૪-૧૩૦-કિંમત રૂ. ૩૦ ૧-૦-૦

* અધ્યાય ૫ મો *

પ્રોહાવસ્થા યોગ.

શુભશુ દંપતિ ! તમે પંદર વખત ગીનાને, ખીનત' શાસ્ત્રોને અને યજ્ઞકાંડ શાસ્ત્રને વાંચો, છતાં કુર્મ' કરવાનું જ્ઞાન અને માનવી-ઓની જાથે નિર્દોષ વર્તન કરવાનું જ્ઞાન તમને સ્વયં થવાનું જ નથી. તમારે તો શ્રુતિના આચાર્ય એવા મહાત્માના શિષ્ય થઈને, તેમની પાસે જઈને, આઠે અંગોથી વંદન કરીને જે દાથ જોડીને ઉભાં રહેવું ઘટે, શુરૂ આજ્ઞા આપે ત્યારે જેમવું ઘટે અને એમની સેવાને આરંભ કરી દઈને એમની પ્રસન્નતાને જાણીને પ્રવ્રનો કરવા ઘટે. આ પ્રકારથી જે તત્ત્વદર્શી મહા-મા પામેથી તમને જ્ઞાન મળી શકે છે. શ્રી બગવાન કહે છે કે:-

તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રબંધ સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યંતિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥ (૪-૩૪)

આ પ્રકારથી મેળવેલું જ્ઞાન તમને જરૂર અસર કરે છે અને એ એવું દૃઢ થાય છે કે તમને એ કદાપિ વિસારે પાડતું નથી. એ જ્ઞાનથી તમને ચોક્કસ દેખાશે કે જે કાંઈ ઉપજે છે તે બધું આત્મામાંથીજ ઉપજે છે. જે કાંઈ તમને લાગતું થાય છે તે તમારા પોતાના આ-માથીજ થાય છે. અરે ! બધું વિશ્વ આદ્યમાંજ છે છે એવું તમને ચોક્કસ દીવા જેવું જણાશે -

યજ્ઞાત્વા ન પુનર્મોહમેવં યાસ્યસિ પાહવ ।

યેત મૃતાન્વશેષેણ દ્રક્ષ્યસ્પાત્મન્યયો મયિ ॥ (૪-૩૫)

આવું બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી અને સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયા પછી તમે પૂર્વે કરેલાં પાપકર્મો (પછી ભલે તે ઘોર હોય) તે બધાં બળી બાય છે અને એ જ્ઞાનરૂપ નૌકાવડે તમે સંસારરૂપ ચોકસાગરને સહેલાઈથી તરી શકો છો. શંકા ન કર્યો. આ વાત તદ્દન સત્ય છે. બ્યારે તમે પરમેશ્વરનું શરણું સાધનો કરીને મેળવું છે અને પરમાત્માનો તમરા ઉપર અનુગ્રહ થયો તો પછી શંકાને સ્થાનજ શું હોય? એવીજરીતે ત્રણે શરીરોનો સંગ છૂટી ગયો અને તમે બ્રહ્મભય થયા, પછી શું? આ જ્ઞાનનો મહિમા મોટો છે અને અત્યારે અને આવતા સમય માટે એ જ્ઞાન બહુ કિમતી છે, ભલે તમે અત્યારે એ જ્ઞાનના અધિકારી નથી, પણ તમને એ બહુ ફાયદાકારક છે. જુઓ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ આજ વાત કહે છે કે:-

અપિ चेદસિ પાપેभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।

सर्वं ज्ञानपूर्वेनैव मृजितं संवरिष्यसि ॥ (૯-૩૬)

અરે! વર્તમાન માનવજીવનમાં પણ દોષ દુરાચારી હોય છતાપણુ દુરાચારનો ત્યાગ કરીને અનન્યભાવથી ભગવાનને ભજવા લાગે છે તો તે સજ્જન બની જાય છે કારણકે સજ્જન મનાયતો એ-આયઃકા એના આચરણોમાં સંયમી, સદાચરણી અને પરમ-મ-ચિંતનથી થયેલી વ્યવસ્થિત બુદ્ધિવાળો બની ગયો હોય છે. શ્રી ભગવાન પણ આજ ન્યાય આપે છે:-

अपि चेत्सुदुर्गाचारो भजते मामनन्यभाक् ।

साधुरेव स मंतव्यः सम्भाव्यवसितो हि सः ॥ (૯-૩૦)

‘હું પ્રભુનો અનંક છું, ક્રિકર છું’-આવા જ્ઞાનરૂપી અભિવડે ગૃહસ્થને પણ પોતાનાં કર્મો ચોક્ક કરાવતાં નથી. કારણકે એ કર્મો બંધનકર્તા થતું નથી, બંડકે બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે:-

યથેધાંસિ સમિદ્ધોઽમિર્મસસાત્કરુતેઽર્જુન ।

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ મસસાત્કરુતે તથા ॥ (૪-૩૭)

હે મુમુક્ષુ દંપતિ ! લગવાનનો આ નિર્ણયજ છે કે અંત-
કરણને શુદ્ધ કરનારું—આત્મજ્ઞાન વિના બીજું કોઈ બળવત્તર સાધન
નથી. જે કોઈ દંપતિ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ સાથે યોગ કરીને સિદ્ધ
થયા હોય છે, તેમને પુસ્કરમાં ગોપીઓએ મેળવેલી સિદ્ધિ પ્રમાણે
કૃષ્ણમયતા પ્રાપ્ત થાય છે. શુઓ—

નહિ જ્ઞાનેન મદજ પવિત્રમિદં વિદ્યતે ।

તત્ત્વયં યોગસસિદ્ધઃ કાલેનાત્મનિ વિદતિ ॥ (૪-૩૮)

તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે શી શી શરતો પાળવી પડે ?
—આવો પ્રશ્ન તમને સહજ થાય. એનો જવાબ એ છે કે
'અયમિત ઇન્દ્રિયોગાણા, શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માપરાયણ અને શ્રદ્ધા-
વળાઓને સ્વસ્વરૂપજ્ઞાન થાય છે અને એ જ્ઞાનવડે બહુજ દૂંઠા
મમયમાં તેમનામાં ચિત્તપ્રસન્નતા આવતા તેમને શોકમુક્તિ તથા
મોક્ષાધિકાર મળે છે—

અદ્વાવૈલ્લભતે જ્ઞાન તત્પર સયતેન્દ્રિય ।

જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં જ્ઞાંતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥ (૪-૩૯)

અલગત, તમે ગૃહસ્થ દંપતિ છો, મુમુક્ષુ છો, તેમજ
વર્તમાનજીવનમાં શોકમુક્તિને આહવાસ છો. જે બોધ અપય છે
તે બધો મુક્તિને માટે છે અને તમે સમજી શક્યા છો કે અલક્ષ્મી,
મરો, અશ્રદ્ધાજીઓ, શંકાશીલો અને શોકમગ્ન રહેનારોના આત્માનું
શુદ્ધ સ્વરૂપ કદાપિ પ્રકાશનું નથી. ફરીને તેઓ લગા મમય સુધી
માનવીઓ બનતા નથી અને આમ તેઓના આત્માનું ઢનન થતા
'આ સાઈં હશે કે પેટું સાઈં હશે ?' 'મારા મનમાં તો બધુંજ

ખોટું દેખાય છે ' આવી આવી શકાઓ કરનારાઓને કોઈ પણ દિવસ મુખની ઘડી આવતી નથી. તેમને મુખનો જરા નેટલો પણ અનુભવ થતો નથી અને જ્યારે જુઓ ત્યારે “હાય, વૉય, અરેરે”-આવા નિસાસા તેમના મુખમાથી નીકળી પડે છે. અજ્ઞાન કરે આવા માનવીઓના જીવનનો ઉશ ઉતરીને અને તમને વાસ્તવિકતા સમજાશે. શ્રી પરમાત્મા કહે છે કે -

અજ્ઞાત્રાથદવાનઞ્ચ સજ્જાત્મા વિનશ્યતિ ।

નાય લોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુખ સજ્જાત્મન ॥ (૪-૪૦)

જેમના સચિત, પ્રારબ્ધ અને ક્રિયામાણ કર્મો પ્રજ્ઞામા લય થયેલા હોય અને એવો યોગ જેના આત્માનો પરમાત્મા સાથે થયો હોય છે અને ‘સ્વય-નામકષ સર્વ’ અને સ્વચ્ચર પ્રાણીમાત્ર -એ બધું પ્રજ્ઞા છે’ એવું જેને મંશયરહિત જ્ઞાન થયું હોય છે એવા પ્રજ્ઞાકાર આત્મવંતને કર્મો બંધન કરતા નથી તમો દેવપતિ પણ-બધું ભગવાનનું છે એમ માનો અને બધું ભગવાન કરે છે એવા ભક્તિપૂર્ણ મતવ્યવાળા બની જાઓ-તો તમારા બધા કર્મો નિર્દોષ બની જાય છે જેના ક્ષણે તમારે ભોગવવા પડતા નથી -

યોગસન્યસ્તકર્માણ જ્ઞાનસચ્છિન્નસજ્જયમ્ ।

આત્મવત ન કર્માણિ નિનમ્રતિ ધનજય ॥ (૪-૪૧)

આ હાલતમા તમે પૂર્ણતથા ભક્ત અને જ્ઞાની બનો છો અને એથી અજ્ઞાનથી ઉપજતા મશયને કે ‘હું પ્રજ્ઞા ધુ-ગરીર નથી’ એવા જ્ઞાનરુપી શસ્ત્રવડે નિર્મૂળ કરીને તમારો અને પરમાત્માનો યોગ, એક લાલુભર પણ તમો મુમુક્ષુ દેવપતિએ છૂટવા દેવો ન જોઈએ, બદ્ધે એ જ્ઞાન અવિરતપણે ચાલુ રહેલું જોઈએ. શ્રી ભગવાન કહે છે -

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં દૃત્યં જ્ઞાનાસિનાત્મનઃ ।

છિન્નૈવં મંશયં યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥ (૪-૪૨)

વારુ સુમુશુ દંપતિ ! બધું બ્રહ્મ છે એ વાત સત્ય છે એટલે તમે પણ બ્રહ્મ છો-એ વાત પણ સાચી છે છતાં તમને સુખદુઃખને અનુભવ કેમ થાય છે ? હા ! જરૂર બ્રહ્મ પોતે સુખ છે અને તમે સુખી છો એવું તો પ્રમાણિત કરી શકાય પણ દુઃખ વિષે શું ? તમને દુઃખ કેમ થાય ?-આ વાત સમજવા જેવી છે, માટે તમારા સ્વરૂપને તમારે સમજી લેવું ઘટે છે. તમારું શરીર-જેના ત્રણ વિભાગ-સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ-છે તેને સ્થાન અગર ક્ષેત્ર યા ઘર સમજવું ઘટે છે અને અંદરથી અને બહારથી ઓળખનાર તમને પોતાને તમોએ ક્ષેત્રજ મંજાવાળા આત્મા સમજવા ઘટે એવું વેદાંત અને બ્રહ્મનિષ્ઠો કહે છે. 'તમે આત્મા છો-શરીર નથી' એવું તમે અગાઉ સાંભળી ચૂક્યા છે સ્થૂલ શરીર નાશવંત છે, કારણશરીર નાશવંત નથી, પણ બ્રહ્મજાતવડે તે લય થનાર છે એ પણ તમે જાણો છો. તે બે શરીરનું જ્ઞાતા છે એ પ્રમાણ સમજવું ઘટે છે. ખરીદીતે જોતાં કારણશરીરમાનુ ચૈતન્ય ક્ષેત્રજ પણ કારણની ગેરહાજરીવાળા સ્થૂલમા એ પ્રતીત થતો નથી આ પ્રમાણે તમારે સાવધાનીથી ક્ષેત્રને અને ક્ષેત્રજને સમજી લેવાં ઘટે. શુભો શ્રી ભગવાન કહે છે તે -

इदं शरीरं कौतव्य क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति नं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विद ॥ (૧૩-૧)

તમે આત્મા છો અને ક્ષેત્રજ પણ તમે છો એટલે એ બેડ રૂપવાળા પરમાત્મા છે, જે સર્વે શરીરો-નામરૂપોમાં-ચૈતન્યને બનાવનારા છે, તેને જીવ-પુરુષ-દેહી-શરીરી ક્ષેત્રજ અને આત્મા એવી સંજ્ઞાઓથી કહેવામાં આવે છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે 'તે હું છું'

એટલે બધા રૂપોમય એ એક બ્રહ્મ છે, એવું તમે મોક્ષેનું દ પતિએ સમજવું ઘટે આમ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજાતુ જ્ઞાન તેને જ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે તમે પોને દ પતિ-દેવદત્ત અને ઇન્દ્રિય ભલે સ્ત્રી-પુરુષ -એવા ભિન્ન નામ અને આકારવળા માનવીઓ છો, પણ તમે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજા એક છો શરીર પણ તમે છો અને ચૈતન્ય પણ તમે છો શરીરની બન વટ જુદી છે અને ચૈતન્ય અને તદન શરીરથી જુદું છે તે બેડને જેવા તે બેડ છે તેવા અબેદૂબ મમજાય તેને જ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે અને એવું તમે સમજો તોજ તમે ચોક્કસ જાણ બની શકો છો. શ્રી ભગવાનનો એજ મત છે -

ક્ષેત્રજ્ઞ ચાપિ મા વિદિ સર્વક્ષેત્રેષુ ભારત ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોજ્ઞાન યત્તજ્ઞાન મત મમ ॥ (૧૩-૨)

અમુક દ પતિ ! તમારું શરીર એટલે ક્ષેત્ર કેવું છે, તે કેવા વિકારગ્રસ્ત છે અને જ્ઞાન જ્ઞાન બનેલું છે તેમજ તેનો પ્રભાવ કેવો છે એ તમારે જરૂર જાણવું જોઈએ એના જ્ઞાન વિના તમને તમારા પોતાના સ્વરૂપની સમજ નહીં પડે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એનું બહુ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ કહેવું છે, તે જેમ અર્જુનને તેમ તમને પણ કહે છે તે સાવધાનીથી મમજી લેવું ઘટે જુઓ -

તત્ક્ષેત્ર યથા ચાદ્ય ચ ચદ્ધિઋષિ યતથ યત્ ।

સ ચ યો યત્રભાવઞ્ચ તત્સમાસેન મે શૃણુ ॥ (૧૩-૩)

કુરોપનુ વિજ્ઞાન શરીરની રચનાને સમજાવે છે પણ તે અપૂર્ણ છે, જ્યારે બેદોના છદોવડે રૂપિઓએ આ ક્ષેત્રને જુદા જુદા પ્રકારનું વર્ણવ્યું છે તેમજ બ્રહ્મસૂત્રેના પદોવડે જુદા જુદા બ્રહ્મણોએ જુદી જુદી દૃષ્ટિથી એ ક્ષેત્રને વર્ણવ્યું છે ભલે એમના હેતુઓ જુદા છે, પરંતુ જેવું જેઓએ એ ક્ષેત્રને વર્ણવ્યું છે તેવું જ એ ક્ષેત્ર યાને શરીર છે -

શ્લષિમિર્બહુધા ગીત છદોમિર્વિવિધે પૃથક્ ।

બ્રહ્મસૂત્રપદૈર્ઐવ દેતુમદ્વિર્નિશ્ચિતૈ ॥ (૧૩-૪)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! આ પ્રમાણે રૂપિઓના અનુભવો તેમજ
પ્રાક્ષણિક થોનો જે સાર છે તે બધું એકત્ર કરીને પરમાત્મા
શ્રીકૃષ્ણે તમને વ્યવસ્થિત બોધ કરેલો છે એ પરમાત્મા યોગના
ઈશ્વર હોઈ એમના વાક્યોનો બોધ શ્રદ્ધાપૂર્વક માન્ય રાખવો ઘટે
એમનું કથન મલ્ય છે, એવું શાસ્ત્રીય શાસ્ત્રથી અને યોગીઓના
અનુભવથી પણ સમગ્રાયું છે, જે આ પ્રમાણે છે -

“ પૃથ્વી, જલ, તેજ, આકાશ, વાયુ (પચ મહાભૂતો)
અહ કાર, ભુદ્ધિ અને મૂળપ્રકૃતિ, તેમજ પાચ કર્મેન્દ્રિયો અને
પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, મન, પાચ ઈન્દ્રિયા ગોચરો થાને વિષયો
તે-શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ, તેમજ ઈન્દ્રિયા, દેવ, સુખ,
દુઃખ, ત્ર્યુલદેહ, ચેતના અને ધૃતિ (ધૈર્ય) - આ બધાનો સંઘાત
કરીને પ્રકૃતિએ જે પૂતળું બનાવ્યું છે તે ક્ષેત્ર છે એનાર્થી
આત્મા યા ચેતન્ય યા ક્ષેત્રજ ભુદો છે એ લક્ષમાં રાખજો.
ભુદો શ્રી ભગવાનની વાણીમાં પણ આજ છે કે:-

મહામૂતાન્યહકારો બુદ્ધિરન્કમેવ ચ ।
દ્વિયાણિ દગૈવ ચ પચ ચેદ્રિયગોચરા ॥ (૧૩-૫)

इच्छाद्वेष सुख दुःख सघातश्चेतना वृत्ति ।
एतत्क्षेत्रसमासेन मयिकारमुदाहृतम् ॥ (૧૩-૬)

ઉપર જણાવેલા શરીરવડે પ્રકૃતિથી બધું કાર્ય કરવું કે
કરાવવું બને છે આ શરીર સાથે આત્માનો સંબંધ થયાથી આત્મા
પુરુષનું રૂપ ધારણ કરે છે પુરુષ-ક્ષેત્રજ-જીવ-દેહી-શરીરી-જીવ
-એ બધા નામો પ્રજ્ઞાના માધિક ઉપાધિવડે તમારા જે શરીર

(કાર્ય) ના મગથી પુરુષ-આત્મા-દોત્તર એ મુખી કે હુ ખી થાય છે અને શરીરે ધારણ કરતો ભરતો, જન્મતો દેખાય છે -

કાર્યકારણતત્ત્વે હેતુ પ્રકૃતિમ્ન્યતે ।

પુષ્પ સુપદુગ્ધાના મોતૃત્વે હેતુમ્ન્યતે ॥ (૧૩-૨૦)

એજ પુરુષ જે પ્રકૃતિમા રહેલો છે, તે પ્રકૃતિથી ઉપજેલા શુણેને બોગવે છે અને એના સગથીજ કુતરે-ડુલ્લર-ગાડ-માદલી વગેરે ઉત્પન્ન થાય અને સત્ અસત્ શરીરને ધારણ કરે છે -

પુષ્પ પ્રકૃતિરથો હિ ભુક્તે પ્રકૃતિજાન્મુણાન્ ।

કારણ ગુણમગોડમ્ય મદસગોનિષ્કમસુ ॥ (૧૩-૨૧)

આ દેહમા એ પુરુષ છે, તે પર-ઉત્તમ-પરમાત્મા છે એ મદાન ઈશ્વર છે એ પોષક, શોષક, દર્શક અને અનુભવક છે -

અદ્રવ્યનુમતા ચ ભર્તા ભોક્તા મહેશ્વર ।

પરમામેતિ વ્યાયુક્તો દેહેડસ્મિન્પુષ્પ પર ॥ (૧૩-૨૨)

તમારા શરીરમા રહેલા તમે-દોત્તર-પુરુષને-તમને પાનને નમજે અને શરીરને પૂર્વોક્ત પ્રમાણેનું સમજે તો તમે ફરીને ચોર્યાગી લાખ પ્રમથના શરીરેમા તો શુ, પણ ફરીને માનવદેહમા પણ ન આવો બલકે તમે તે પ્રમાણેના તમારાથી કર્મો કરાય છતાં સદાને માટે તમે જન્મમરણના સંસરણમાંથી મુક્ત થાનો છો -

ય एव वेत्ति पुष्प प्रकृति च गुणै सह ।

मर्वथा वर्तमानोऽपि न म भूयोऽमिनायते ॥ (૧૩-૨૩)

અજાત, સુમુખુ દપનિ ! મે તમને દોત્તર-પરમા મા કહ્યા અને તમે તમને માસથી એવા જાણ્યા, પરંતુ તમે તન્માત્ર તેવા

પરમાત્મા જાની જતા નથી તમારામાના કેટલાક માનવીઓ ડર્મ યોગનો આશરો લઈને ભક્તિમાર્ગથી આરભ કરીને અને બીજાઓ સમ્યયોગવડે, તો બીજા કેટલાક (સન્યાસીઓ) ધ્યાનવડે તેમજ પ્રાણનિધો પોતાના આત્માવડે એ પરમાત્માને યોગજે ॥

વળી કેટલાક દ પતિઓ અગાઉ કહેલુ નહીં જાણનારા હોય તેવાઓ, બીજાઓ કે જેઓએ એ પરમાત્માને યોગખ્યા છે તેઓ યામેથી સાલજીને, સાધનોનુ અનુકરણ કરીને, શ્રુતિના બોધના પરાયણ થઈને આત્માની અવગતિથી યા મત્યુથી જથી જઈ શોક-મુક્તિ, સ સારણ ધમુક્તિ અને કૈવલ્યને પામે છે -

ધ્યાનેનાત્મનિ પદ્યતિ કેચિદાત્માનમાત્મના ।

અન્યે સદ્ધ્યેન યોગેન કર્મયોગેન વાપરે ॥ (૧૩-૨૪)

અન્યે ત્વેષમજાનત શ્રુતાન્યેભ્ય ઉપાસતે ।

તેઽપિ ધ્યાતિતરત્યેવ મૃત્યુ શ્રતિપરાયણા ॥ (૧૩-૨૫)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના અવરુપો તમે સમજ્યા છો હવે આગળ જુઓ ! આ આપ્તુ મે અસાચર વિશ્વ ઉત્પન્ન થયુ છે, તેમા તમે એક છો તો તમે જે કાંઈ જુઓ છો, સાલજો છો અને હશે એવુ અનુમાનો છો અને માનવીઓથી જે કાંઈ થાય છે તે બધુ આ પ્રકૃતિ યાને તમારા શરીરથી-ત્રેત્રથી-અને તમારા શરીરમા રહેલા તમે ક્ષેત્રજ્ઞના સ યોગથી થાય છે એકલુ શરીર પણ મુકદ્ છે અને એકલા નિરવયવી ક્ષેત્રજ્ઞ પણ અક્રિય હોઈ તેનાથી કશુ થતુ નથી એવુ નિશ્ચયથી જાણવુ ધટે શ્રી ભગવાન ઝડે છે કે -

યાવત્સજાયતે કિંચિત્સન્ન સ્થાવરજગમમ્ ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસમોગાત્તદ્વિદ્ધિ મરતર્પમ ॥ (૧૩-૨૬)

આ શકનો ઉત્તર આપતા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે—“નન્યાસ
અને કર્મયોગ બેઉ જરૂર કરવાથી કરનારા છે, છતાંપણ કર્મોને
નહીંજ કરવા કરતા કર્મોને કરવાજ ઘટે. એ કર્મયોગ ઉત્તમ
છે” જુઓ —

સન્યાસ કર્મયોગશ્ચ નિશ્રેયસકરાવૃમ્ભૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥ (૫-૭)

આ કર્મયોગને ઉત્તમ કેમ કહેવામા આવે છે એવો પ્રશ્ન
તમને જરૂર થશે તો એના જવાબમા શ્રી ભગવાનેજ એની મહત્તા
બતાવતા કહ્યું છે કે જે માનવી કોઈને દેખ કરતો ન હોય અને
કશી પણ આકાંક્ષા કરતો ન હોય તેવા પરિપક્વ ચિત્તવાળા
સાધકને ભૂખતરસ-સુખદુઃખ-એવા દ્વન્દ્વો નડતા નથી તેવા
માનવીને મન્યામી બાણવો તમે તેવા નથી આ હાવત દુષ્ટ-છા-
રહિત, સગરહિત, પ્રદ્યાર્પણ બાવે કર્મોને કરવાથી આવે છે અને
તેથીજ એવા શુદ્ધચિત્તમા-પરિપક્વચિત્તમા પ્રદ્યશાન ઠરે છે આ
કારણથીજ કર્મયોગની પ્રશંસા કરતા શ્રી ભગવાન કહે છે કે—

મેય સ નિત્યસન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ।

નિર્દ્વન્દ્વો હિ મહાબાહો મુસ વધાત્પ્રમુચ્યતે ॥ (૫-૩)

સુમુક્તુ દ પતિ ! સર્વ વેદાન્તોવડે પરબ્રહ્મની ઉત્તમતા કહેવામા
આવે છે એવા આખ્યશાસ્ત્રને અને કર્મયોગને જોએ એકબીજાથી
નિરાળા માનતા હોય તેમને અજ્ઞાનીઓ, બાળકો અને અસપ્તો
નમજવા ઘટે છે જે કોઈ આખ્યને અનુસરે તો તેને જે દુઃખ મળે
■ તેજ દુઃખ કર્મયોગને અનુસરનાવાને મળે ■ બેઠને મોક્ષરૂપ
દુઃખ જરૂર મળે છે—

સાઠ્યયોગૌ પૃથગ્વાલા પ્રવદતિ ન પદ્ધિતા ।

પ્રકમખ્યાસિત સમ્યગુભવોર્બિન્દતે કલમ્ ॥ (૫-૪)

નાખ્યયોગને અને કર્મયોગને જેઓએ જોઈ જ સમજે છે તેઓજ બરાબર સમજેલા કહેવાય છે. આખ્યશાસ્ત્રવડે પરમપદને પમાય છે અને કર્મયોગવડે પણ પરમપદને પમાય છે -

यत्सारथ्ये प्राप्यते स्थान तद्योगैरपि गम्यते ।

एक सारथ्य च योग च य पश्यति स पश्यति ॥ (૫-૫)

બહુ દુઝો વેઠયા પછીજ મન્યામી થવાય છે એ બહુ સંતેષુ નથીજ નથી શારીરિક ભોગોના સામિધ્યમા રહેવું અને ભોગોનો ત્યાગ અને કર્મનો ત્યાગ-એ બહુજ કઠણ છે. આ કઠણ ધનેા મુકાબલો કરતા કર્મયોગનો આશરો કરનારો ગૃહસ્થ માનવજીવ પરમાત્મા સાથેનો યોગ જલદી સાધી શકે છે, મુનિ થાય છે અને પરમપદને પામે છે -

सन्यासस्तु महाबाहो दुग्माप्सुमयोगत ।

योगयुक्तो मुनिर्वह न चिरेणाधिगच्छति ॥ (૫-૬)

પરમાત્મા સાથે યોગ સિદ્ધ કરીને જે ગૃહસ્થ દપતિ શુદ્ધ અત કરજીવાળા થયેલા છે તેઓએ તેમના મનને જીતેલું હોય છે અને ઇન્દ્રિયોના સંયમનો અભ્યાસ કરીને તેઓએ તેમની ઇન્દ્રિયોને તેમને વશ રાખેલી હોય છે. સ્વપ્નરૂપના દંઢ બાધથી તેઓએ પોતાના આત્માનો માક્ષાત્કાર કરેલો હોય છે અને તેથી તેઓએ પરમાત્મા સાથે ઐક્ય કરેલું હોય છે. આમ થવાથી તે સર્વેનો આત્મા છે એવું સમજવું ઘટે અને તેથી કર્મ કરતો જોતો કર્મોથી લેપાયમાન થતો નથી -

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा सितेन्द्रिय ।

सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ (૫-૭)

આ પ્રમાણેનું શ્રી ભગવાનનું કથન આલજ્યા પછી તમને શકા થાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ શંકા ન કરશો ! અહીં આખો ખુલાસો અપાય છે કે ઉપદેશક તત્વજ્ઞ યોગી પોતાના શરીરથી જોવાનું, સાંભળવાનું, સ્પર્શ કરવાનું, સૂંઘવાનું, ખાવાનું, ચાલવાનું, સૂવાનું, શ્વાસ લેવાનું, બોલવાનું, મગ ત્યાગ કરવાનું, આખો મીઠાવાનું તેમજ ઉઘાડવાનું વગેરે કર્મ કરતો થકો-આ બધું ઇન્દ્રિયો યા શરીર કરે છે, ‘હુ’ કરતો નથી એવું દઢતાથી માનનારો છ અને શ્રી ભગવાન આવા યોગીની સ્થિતિ બતાવતા કહે છે કે -

નૈવ કિંચિત્કરોમીતિ યુક્તો મન્યેસ તત્ત્વવિત્ ।

પદ્ય-શૃણ્વન્સૃજન્સન્નિગ્રજ્જમન્ગચ્છન્સ્વપન્શ્ચસન્ ॥ (૫-૮)

પ્રલપન્થિસૃજન્ગૃહ્ણન્નુન્મિપન્નિમિપત્રપિ ।

કદ્રિયાણીંદ્રિયાર્થેષુ વતંત્વ ઇતિ ધારયન્ ॥ (૫-૯)

જેમ કમળનું પાદડું પાણીમાં રહ્યા છતાં પાણીને સ્પર્શ પામતું નથી તેમ કૃષ્ણની ઇન્દ્રિયા કયાં વિના સગરહિત થઈને સર્વે કર્મેની પ્રજ્ઞાપંથ કરતો હોઈ તે પાપથી લેપાતો નથી -

બ્રહ્મણ્યાધાય કર્માણિ સગ લ્યક્ત્વા કરોતિ ય ।

લિપ્યતે ન સ પાપેન પદ્મપત્રમિવામસા ॥ (૫-૧૦)

અરે, કાયાથી, મનથી, બુદ્ધિથી અને ઇન્દ્રિયોથી પણ અરો કર્મયોગી જો આસન્નિરહિત કર્મ કરે છે તો તેના અતઃકરણની મુદ્ધિ થતા તે મોક્ષનો અધિકારી થાય છે -

કાર્યેન મનસા બુદ્ધ્યા કેવલેરિન્દ્રિયરપિ ।

યોગિન કર્મ કુર્વતિ સગ લ્યક્ત્વાત્મશુદ્ધયે ॥ (૫-૧૧)

જે દાસી કર્મના કૃષ્ણને ત્યાગનારા હોય છે તેમનેજ કાયમની શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને અભાગ્ય મૂર્ખા તેમજ લોબુષ ગૃહસ્થ

દંપતિ હોય છે તેઓ પરમેશ્વરથી નહીં જોડાયેલાં હોવાથી કર્મના પ્રારંભથીજ ક્ષેત્રજાવાળાં હોય છે અને કર્મથી પૂર્ણાહુતિ પછી તો તેઓ ક્ષણ માટે બહુ અધીરાં થાય છે. વળી કર્મ કર્યા પછી પણ જ્યારે તેમની ક્ષેત્રજા નિષ્ક્રમ જાય છે ત્યારે તો તેઓ બહુ વલોપાત કરે છે અને પરિણામે ક્ષેત્રને ભોગવવા માટે અનેક શરીરોને ધારણ કર્યા કરે છે.-

યુક્તઃ કર્મફલં લક્ત્વા શાંતિમાપ્નોતિ નૈષ્ઠિકીમ્ ।

અયુક્તઃ કામકારેણ ફલે સક્તો નિવદ્ધયતે ॥ (૫-૧૨)

નવ દરવાજાવાળી પુરી રૂપ આ શરીરમાં રહેલો પુરૂષ, નથી કાંઈ કરતો કે કરાવતો. એ જો મનથી સર્વે કર્મોના સંન્યાસ કરે છે તો તે મન, ઇન્દ્રિયો તથા શરીરને સ્વવશ રાખનારો હોવાથી જુખમાં રહે છે:-

સર્વકર્માણિ મનસા સંન્યસ્યાન્તે મુલં વચી ।

નવદ્વારે પુરે દેહી નૈવ કુર્વન્ન કારયન્ ॥ (૫-૧૩)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! હવે શ્રીભગવાન અર્જુનને ઉપદેશ દેતાં જો રહે છે તે તમનેજ કહું છે એમ માનો અને જો કે એ ઉપદેશની વાત તદ્દન સાચી છે છતાં તમારાથી હાલ એ સમજાય તેવી નથી, છતાં તમે મુમુક્ષુ ધીમેધીમે એ સમજી શકશો. જુઓ ! ખરીરીતે જોતાં પ્રભુ પોતે તમારા શરીરની ક્રિયાઓને કે તમારા શરીરદ્વારા કર્મોને કરાવતા નથી કે એ કર્મોના ફળને તમારી સાથે સંયોગ કરાવતા નથીજ, છતાં અજ્ઞાનીઓ આલું માની લે છે. બાકી ખરી વાત તો એ છે અને તે જરૂર સમજી રાખવા જેવું છે કે એ કુદરતી રીતેજ થાય છે. કુદરત એટલે સ્વભાવ અને સ્વભાવ એ પ્રકૃતિનું મૂળ છે. તો પછી એ પ્રકૃતિ યાને

તમારો ન્વભાવ ક્રિયાને કરે છે ક્રમો કરે છે, અને કૃગ બોગવાવે છે
આ રહુ શ્રીભગવાનનુ એ-૪ સ્પષ્ટીકરણ -

ન કર્તૃત્વ ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રમુ ।

ન કર્મફલસયોગ સ્વભાવતુ પ્રવર્તતે ॥ (૫-૧૪)

વળી અજ્ઞાનીઓના અજ્ઞાનને દૂર કરતા શ્રીભગવાને જે વધુ
સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે, તે પણ સમજવા જેવું છે એ પ્રભુ-પરમાત્મા
-પરબ્રહ્મ કોઈના પાપ કે પુણ્ય લેતા-૪ નથી અને તમે જે એમ
માનો તો તમારૂં પણ એ અજ્ઞાન-૪ છે એમ તમારે બગબગ સમજવું
જોઈએ લોકોનું એવું માનવું જે થાય છે તે તેમની અવિદ્યા વડે-૪
થાય છે એવા લોકો મનુષ્યબ્રહ્મ યા માયિકબ્રહ્મ જે મૂળપ્રકૃતિ યા
ન્વભાવ છે તેના ન્વરૂપને અને અમાયિક પરમબ્રહ્મતત્ત્વના ન્વરૂપને
સમજતા નથી પ્રકૃતિનું બીજું નામ વિદ્યા યા માયા છે, અને
વિકૃત પ્રકૃતિનું બીજું નામ અવિદ્યા યા માયા ■ આ પ્રકૃતિને-૪
લોકો પ્રભુ-વિભુ-ભગવાન-પરમાત્મા અને પન્મેશ્વર માની ગમે
ત્યા ઠોપી બેસાડે છે પરમતત્ત્વથી તેઓ બહુબહુ દૂર છે ન્વભાવ,
મૂળ પ્રકૃતિ યાને વિદ્યાયુક્ત માયા જેના એ બધા નામો છે તેને
પાપપુણ્ય સાથે, કરવા કરાવવા અને લેવાદેવા સાથેનો સબધ છે
તુઓ આ મતલબનો સ્લોક -

નાદત્તે કસ્યચિત્પાપ ન ચૈવ સુકૃત રિમુ ।

અજ્ઞાનેનાશૃત જ્ઞાન તેન મુક્તિ જતવ ॥ (૫-૧૫)

ત્યારે દૂકલમાં જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જણાવવા શ્રીભગવાન કહે છે
કે “ બધું દૃશ્યમાન આ જગત બ્રહ્મ છે અને જગતસ શામા આવેલો
એવો હું પણ બ્રહ્મ છું, એવા જ્ઞાનવડે જેનું અજ્ઞાન નાશ પામ્યું
છે, તેઓનું એ જ્ઞાન નૂર્યાની માફક અપ્રશ આપે છે અને તેઓ
પરમબ્રહ્મરૂપે પ્રકાશે છે ” તુઓ -

જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાનં ચેવા નાગ્નિતમાત્મન ।
તેષામાદિત્યવજ્ઞાનં પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥ (૫-૧૬)

મુમુક્ષુ દ પતિ । ભવે તમે-કામ અને ક્રોધના વેગને તમારા અત ડરણુમા ઉઠતા અનુક્રાવી શકો એવા જ્ઞાનયોગી-ન બન્યા હો અને એવો તમારો અધિકાર ન હોય છતાં થોડા પ્રમાણુમા પણ જો તમે એ વેગને રોકતા શીખશો તો તમારી શક્તિના પ્રમાણુમા તમે તેટલુ સુખ મેળવી શકશો હવે તમે ઝૂંઢ અવસ્થાએ પડેલા છો તો હવે તમારે માટે એ વેગને અટકાવવાનુ મુશ્કેલ નથી જેટલુ સુખ જ્ઞાની પ્રાપ્તિછો લોગવે છે તેટલુ તમે પણ લોગવી શકો છો, પરંતુ જ્ઞાનીઓ પ્રારબ્ધને માનતા હોઈ શારીરિક સુખોની ધતેજરી કરતા નથી જે કોઈ જેટલા પ્રમાણુમા પરમાત્મ-ચિત્તન કળનારા હોય છે તેટલા પ્રમાણુમા તેઓ કામ-ક્રોધનો વેગ મહન કરનારા હોય છે તેમાયે જ્ઞાનીઓ તો અતમુધી એ વેગને રોકવાનુ સામર્થ્ય ધરાવનારા હોય છે -

જાતોત્તીર્હેવ ચ સોઢુ પ્રાર્ શરીરવિમોહનાત્ ।
કામક્રોધોદ્મુન વેગ સ યુક્ત સ મુચી નર ॥ (૫-૨૩)

મુમુક્ષુ દ પતિ । સર્વે લોકોના મહાન ઇશ્વર-ચરો અને તપોને લોગવનારા છે અને એ ઇશ્વર સર્વે નામરૂપના હિતે-છ છે જગદ્ ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે 'તે ઇશ્વર હું છું' એવુ જે જાણે છે તે મર્વે ગૃહસ્થ દ પતિઓ શોડમુખ્ત રહે છે લજન દરો । સતસંગ કરો । અવ્વરૂપને ઓગળો । શુઓ શ્રીભગવાનનુ ડયન -

મોક્ષાર ચઙ્ગતપમા સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।
મુઢ્ઢ સર્વમૂતાના જ્ઞાત્યા મા જાતિમૃચ્છતિ ॥ (૫-૨૯)

હવે તમે 'સન્યાસ' અને 'સન્યાસી'-આ શબ્દો તો ધાનીવાર સાબળ્યા, છતાં તેના સાચા અર્થને તમારે સમજવો ઘટે

જુઓ ! ક્રૂર ગેરૂઆ રંગના અને લાલ કે પીળા રંગનાં વસ્ત્ર પહેરનારાઓ મંન્યામીઓ કહેવાય છે અને કહેવાવા ભેદ છે, તેમજ અગ્નિહોત્ર નહીં કરનારાઓ, દીવો નહીં કરનારાઓ કે દીવાના અજવાળાનો આશરો નહીં લેનારાઓ તેમજ અગ્નિને સ્પર્શ પણ નહીં કરનારાઓ મંન્યામી કહેવાય છે અને એમના એવા આચારો નિયત પણ થયેલા હોય છે—આ બધી વાત સાચી છે, છતાં મંન્યામની વ્યાખ્યા મનના ત્યાગની કરાય છે. ઉપરોક્ત આચાર એવા સંન્યામીઓ પાસેથી માગે છે એમનો માનસિક ત્યાગ. બાહ્ય-ચારી, આત્મિક રીતે આમજ્ઞ અને ચંચળમનવાળો સંન્યાસી એ ખરો સંન્યામી નહીં, પણ એને મુકાબલે જે ગૃહસ્થ પોતાના કંઈકા કમોના ફળનો આશરો નહીં કરતો હોય, છતાં કમો કરતો હોય તો એ ગૌણપણે પણ સંન્યામી છે. શ્રીભગવાન ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા કહે છે કે -

અનાશ્રિતઃ કર્મફલ કાર્યં કર્મ કરોતિ ચ ।

સ મન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરમ્બિનઃ ચાક્રિયઃ ॥ (૬-૧)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! આ ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા ‘મંન્યામી’ ની કરી તે આપણા વિષયની બહારની વાત નથી. એને અને યોગને અને કર્મને ઠેકઠો મંબધ છે, એ સમજાવવા ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા કરી છે. હવે વાત આવી કર્મયોગીની. કર્મયોગી એનેજ કહી શકાય કે જે પોતાના ધંધાના કમો ઉપરાત ઇષ્ટની આરાધનાનાં અને પરોપકારનાં કમો કરી કર્મના ફળની ઇચ્છા શખતો ન હોય. ક્રૂર આપ મીઠી કમોજ કર્યા કરતો હોય તેને કર્મયોગી ન કહી શકાય. જેમનો ફળનો સંકલ્પ નહ ધર્યો નથી તેમને યોગી કહી શકાય નહીં. વળી પ્રાણને કલાકોના કલાકો મુધી રૂધી શકનારો અને અને અઘાગયોગનાં આધનો કરનારો પણ શારીરિક લોભોના મંકલ્પોને ત્યાગી શકતો ન હોય તો તેઓ પણ આચાર્યો કહેવાય નહીં.

કારણકે એમનો યોગ અધુરો હોઈ ચોકચુક્તિને ઉપકારક થતો નથી. આ જોતાં મન્યામ એજ યોગ અને યોગ એજ મન્યામ મમજવો ઘટે. જુઓ:-

યં સંન્યાસમિતિ પ્રાદુર્યોગં તં વિદિ પાંડવ ।

ન હ્યમન્યસ્તસંકલ્પો યોગી ભવતિ કશ્ચન ॥ (૬-૨)

ઉપર કહેલા જેવો અપરિપક્વ યોગી ‘કર્મ કરવાનો મંકદપ કરનારો છે’ એવું મમજવું ઘટે. શારીરિક ભોગની ભાવનાજ કર્મનું મૂળ છે. પરિપક્વ યોગીનો મંકદપ નહીં થયેલો હોય છે. પરિપક્વ-યોગનું મૂળ શમતા છે. આ શમતા તમારામાં હાલ આવી શકે નહીં કારણકે તમારે બહાર તમારો ધરધંધો ચલાવી શકે એટલી વયવાળા તમારા પુત્રો મોટા થયા નથી અને તમે હજી શારીરિક ભોગોથી તૃપ્ત થયા નથી. વળી તૃપ્ત થવાના માધનો કરવાને પણ તમે અભારે શક્તિ નથી. પરંતુ હવે નિશ્ચય કરવાનો મન કરવો શક્ય છે. તમારી હવે પછી જે વૃદ્ધાવસ્થા આવવાની છે તે નિશ્ચય કર્યા વિના બહુ ખૂરી થઈ પડશે -

આરુઢ્યોર્મુનેર્યોગ કર્મ કારણમુન્યતે ।

યોગારુઢસ્ય તસ્યેવ ક્ષમ કારણમુન્યતે ॥ (૬-૩)

જ્યારે કોઈ માનવીમાધકને પોતાની ઇન્દ્રિયોને જોઈતા પદાર્થો મેળવવાને કર્મ કરવાના મંકદપની વલણ ન થાય ત્યારે તેને મન્યાગી અગર પરિપક્વ યોગી મમજવો જોઈએ -

યદા હિ નેન્દ્રિયાર્થેષુ ન કર્મસ્તનુષન્નતે ।

સર્વસંકલ્પસંન્યાસી યોગારુઢસ્તદોન્યતે ॥ (૬-૪)

જ્યારે તમે શરીરના ભોગોથી તૃપ્ત થાઓ છો ત્યારે તમને મત્સંગ, લજન, એવન અને આરાધન કરવાનું સુઝે છે, અને ત્યારે

તમને શારીરિક સુખો નાશવત સમજાય છે અને તેમ થતા તમને એ સુખો પ્રાપ્ત કરવા શ્રમ કરવો ગમતો નથી આ સમયે લાભા મમય માટેના યા કાયમના સુખ માટે તમને વિચાર આવે છે અને તમે તેવા સુખો માટેના અનુષ્ઠાનો કરવા શરૂ કરો છો, અને તેમાં મન્યા રહો છો આથી તે દેવલોક, ત્રિલોક, વૈકુંઠ, ગોલોક, શિવલોક, પિતૃલોક વગેરે હન્ટને વર્ષના આયુષ્યવાળા સુખો માટેના અનુષ્ઠાનો કરો છો પણ એ બધા કરતા નિર્વાણશાતપદની પ્રાપ્તિ માટેનું કાયમનું સુખ ઈન્છાજ ઉત્તમોત્તમ છે, જ્યાં ગયા પછી ફરીને નાશવત સુખની ઈન્છાજ થતી નથી આ પદ માટે પોતાનો જન્મમરણના ચક્રમાંથી ઉદ્ધાર કરવો પડે છે જે પોતાનો ઉદ્ધાર કરે છે તે પોતાનો હિતેન્દ્ર છે અને બધું છે અને જે પોતાનો ઉદ્ધાર નથી કરતો તે પોતાનો શત્રુ છે -

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बभुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ (૬-૫)

જેણે પોતે પોતાને જીત્યો હોય તે સમજવું કે એ પોતે પોતાનો હિતકર્તા, મિત્ર, સગો અને સ્નેહી છે આ પ્રમાણે પોતાને જીતવાની ઈન્છાવાળાએ આત્મા યા ચૈતન્ય વિના બધું વ્યક્તાવ્યક્ત પ્રાકૃત વિશ્વ પોતાના મોક્ષને રોકનારું શત્રુ સમાન છે એમ સમજી તેના પ્રત્યે આસપ્તિ નહીં થવાને સાવધાની રાખવી ઘટે ભગવાનના આ બોલ છે કે -

बभुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ (૬-૬)

બવે, તમે અત્યારે શૃદ્ધ્ય છે તોપણ શોકમુખ્તિને માટે ધીરેધીરે શારીરિક બોગો તરફથી મન હઠવીને ‘હું આત્મા છું, અશ છું, યા પ્રભુનો કિંકર છું’ એવી ભાવનાથી દુનિયાથી મનને

હકાવીને, બહાર જતુ રોકીને, તમાગ ઇંદ્રદેવને હૃદયમાં ચોધવા ઘટે. એજ સવારે અને અત્રા પડેલા ગત્રે એક કલાક બીજા કરાનુ ચિંતન નહીં કરતા ધ્યાનાવસ્થિત થવાનો અભ્યાસ કરવો ઘટે, જે પાછળની અવસ્થામાં તમને બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે -

શનૈ શનૈસ્પરમેદ્વુદ્ગત્યા ધૃતિગૃહીતયા ।

આત્મસંસ્થ મનઃ ક્વચા ન કિંચિદપિ ચિંતયેત્ ॥ (૬-૩૫)

અમુક્ષુ દંપતિ । શારીરિક ભોગો કેવા ઝેરી ધર્મ પડે છે અને એમને ત્યાજવાથી તમને શુઃ કૃષ્ણ મળે છે તે વાત ઉપર કહી, તે છતાં એવા શારીરિક ભોગો તરફથી તમે તમારું મન ન હકાવી શકો તો પછી બીજાના ભોગે એવા મંકપાં કરવા તમને ઘટે નહીં. કારણકે શારીરિક ભોગોની લોભુપતાથી માનવીઓ બહુ દુઃખથી લૂપ્ત ન કરી શકાય એવા કામના બળથી દબી, અભિમાની અને મહોન્મત્ત બનીને મમતાથી અસતને પ્રદાન કરીને માયાના મોહ ઉપગતવનારા કાર્યો પ્રત્યે દોરાય છે અને અપવિત્રકર્મી થાય છે તથા હુષ્ટાચરણી બને છે આવું તુ તમને કરી ચુક્યો હુ આવા કામક્રામીઓ બારેબાર ચિંતાઓના ભોગ ધર્મ પડે છે અને એમના ભોગોની ચિંતા પ્રલય આવે ત્યાંબુધી મટતી નથી. આવા માણસોને ‘કામ અને ભોગ એજ માનુષી કર્તવ્યતા છે અને એટલા માટેજ આ દુનિયા છે એવો નિર્વચ થયો હોય છે -

ચિંતામવરિમેવા ચ પ્રલયાત્મામુપાશ્રિતા ।

કામોવભોગવરમા ણ્તાવરિતિ નિશ્ચિતા ॥ (૧૬-૧૧)

આ કામ અને ક્રોધપરાયણ લોકો અગત્યે આશાઓના બંધનથી બંધાયેલા રહી કામ અને ભોગ માટે અન્યાયથી પણ કન્યાનો મંચલ કરે છે -

આશાપાશશતૈર્વદ્ધા

કામક્રોધપરાપ્ત્યા ।

ઈહતે કામમોગાર્થમન્યાયેનાર્થસચચાન્ ॥ (૧૬-૧૨)

આ પ્રમાણેનો દ્રવ્યસચય કર્યા બાદ ‘આ મે મેળવ્યું, મારો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ, મને આમ થશે, આ માફ થશે, આ ધન મને મળશે, આ શત્રુને મે માર્યો, પેલા શત્રુને મારીશ, હું ઈશ્વર છું, બળવાન છું, સિદ્ધ છું, મુખી છું’-એવા મનોરથો કરે છે અને અભિમાન કરતા થાય છે પછી અભિમાનમાં મસ્ત થતા જેમ કોઈએક દારુડિયો દારુના મદમાં મસ્ત થતા ચક્ષુતદ્વા બંધે છે તેમ એ બોલતો થાય છે કે -“હું બળવાન છું, ખાનદાન છું, મારા સમાન જગતમાં બીજો કોણ છે? હું દાનપુણ્ય કરીશ અને બિચારા સાધુઓ, જગતના અને બિખારીઓને રાજી કરીશ.” આવું આવું અજ્ઞાનવટે મોહિત થયેલા તેઓ બકયા કરે છે એમનામાં પ્રેમ કે દયા જેવું કશું હોતું નથી પણ એવા કર્મો કરવાથી સારા ફળ મળે છે એવું સમજી વેપાર જેવો કરે છે શ્રી જગવાન આવા માણસોની ચર્ચા કહી બતાવે છે કે -

इदमद्य मया लब्धमिम प्राप्तये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ (૧૬-૧૩)

असौ मया हत शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

ईश्वरोऽहमह भोगी सिद्धोऽह बलवान्मुखी ॥ (૧૬-૧૪)

आदयोऽभिजनवानस्मि कोऽन्योस्ति सदृशो मया ।

यस्य दास्यामि मोक्षिष्य इत्यज्ञानविमोहिता ॥

(૧૬-૧૫)

આમ મોહજાળમાં ફસાયેલા, કામ અને લોભમાં આસક્ત થયેલા માનવીઓ, નિરાશ્રયીઓ અનિષ્ટ એવા નરકમાં પડે છે -

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ (૧૬-૧૬)

વળી આવા પોતાને મોટા માનનારા, ધન અને માનથી મદોન્મત્ત અનેલા મૂર્ખ ગૃહસ્થ દંપતિઓ દંભવડે અનિધિપૂર્વકના યજ્ઞ કરનારાં હોય છે -

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।

यजन्ते नामयज्ञस्ते दંभेनावિधिपूर्वकम् ॥ (૧૬-૧૭)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! આ પ્રમાણે અહંકાર, બળ, દર્પ, કામ અને ક્રોધનો આશરો કરી બીજાના ગુણોમા દોષદષ્ટિથી જોતા, પોતાના અને બીજાના દેહમાં રહેલા પરમાત્માને નહીં સમજીને, પરમાત્માનો જ દેવ કરે છે અને એ વાત શ્રીભગવાન સ્વયં કહે છે કે:-

अहंकारं घलं दपं कामं क्रोधं च सञ्चिताः ।

मामात्मपरदेहेषु प्रद्विपतोऽभ्यसूयकाः ॥ (૧૬-૧૮)

એમના આવાં કર્મોના બદલામાં શ્રીભગવાન એમને-એવા દેખીલા, ક્રૂર, અધમ માનવીઓને-આસુરી અને અધમ શરીરોમાં જ રાખે છે:-

तानहं द्विपतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् ।

क्षिपाम्यजस्रमशुमानાસુરીખ્વેવ યોનિષુ ॥ (૧૬-૧૯)

એનું પરિણામ એ આવે છે કે આવી આસુરી અને અધમ યોનિઓ પ્રાપ્ત કરી જન્મોજન્મ અધમગતિ મળ્યા કરવાથી તેઓ શ્રીભગવાનને ન પામતાં વધુનેવધુ અધમગતિઓને મેળવે છે -

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।

मामप्राप्यैव कर्तव्यं ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ (૧૬-૨૦)

મુમુક્ષુ દ'પતિ! જલે તમે ગૃહસ્થ છો એટલે શારીરિક લોગભાવનાથી તો મુક્ત નથી, પણ કામક્રોધથી તમે આવધાન થઈ વર્તો છો અને એથી મુક્ત થાઓ એવું હું ઈચ્છું છું. તમે ઉપર જણાવેલા માનવીઓ જેવાં ન બનો એમ વર્તો એવું પણ હું ઈચ્છું છું, કારણકે માનવીમાત્રને નરક તરફ ધકેલનારાં-કામ, ક્રોધ અને લોભ-આવાં ત્રણ દ્વારો છે. એ ત્રણ આત્માની અવગતિ કરે છે. તમારે એ ત્રણે ત્યાગવા જોઈએ:-

ત્રિવિધં નરકમ્વેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસથા લોભસસ્માદેતત્ત્રયં ત્યજેત્ ॥ (૧૬-૨૧)

ઉપરોક્ત ત્રણ નરકનાં દ્વારો તમને અંધારામાં અને અજ્ઞાનના ઉડા ખાડામાં પટકનારાં હોઈ એવું સમજનારા જે હવે સાધનો કરીને અને મત્નગ કરીને એ ત્રણથી મુક્ત થાય છે તે પોતાના આત્માને ઉત્તમ કરે છે, તેઓ પરમગતિને પામે છે.-

પ્રતૈર્વિમુક્તઃ કૌંતેય તમોદ્વારૈર્નિર્મિનરઃ ।

આચરત્યાત્મનઃ શ્રેયસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥ (૧૬-૨૨)

દૂંકાણુમાં જે માનવી શાસ્ત્રોમાં બતાવેલી વિધિને ચોખ્ખો છે અને કામથી ઉશ્કેરાઈ વર્તે છે, તેવાઓ ચોક્કસમુક્ત કે સંમાર-બધમુક્ત થઈને સુખી થતાં નથી; અરે, ઉત્તમગતિને પણ તેઓ પામતા નથી કામનાઓના ત્યાગના અભાવથી વારંવાર કામનાઓને પૂર્ણ કરવાને તેઓ વારંવાર જન્મે છે અને મરે છે.-

યઃ શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃજ્ય વર્તતે કામકારતઃ ।

ન સ સિદ્ધિમવાપ્નોતિ ન મુક્તં ન પરાં ગતિમ્ ॥ (૧૬-૨૩)

માટે તમારે વેદો અને શાસ્ત્રોમાં રહેલી રીતોથી કાર્યાકાર્યનો વિચાર કરીને વ્યવસ્થિત થઈને, ક્રિયાનું જ્ઞાન મેળવીને કર્મો કરવાં

ઘટે યાદ રાખો ! શાસ્ત્રો કામના વિનાના અને કુળેચ્છા વિનાના થઇને કર્મ કરવાનું કહે છે અને શ્રીભગવાન પણ એજ કહે છે કે-

તસ્માચ્છાગ્રં પ્રમાણ તે કાર્યાકાર્યવ્યવસ્થિતૌ ।

જ્ઞાત્વા શાસ્ત્રવિવાનોક્ત કર્મ કર્તુમિદાર્હસિ ॥ (૧૬-૨૪)

સુસુષુ દ પતિ ! અલગત મન ચંચળ છે, અસ્થિર છે, વશ કરવું કઠણ છે, પણ ધ્યાન કરતી વખતે એ જ્યારે જ્યારે બહાર જાય ત્યારે ત્યારે એને પાછું વાળીને નિયમિત કરીને આત્મામાં એટલે અંતઃકરણમાં પાછું વાળવું ઘટે. વિના અભ્યાસ એ મન વશ અને સ્થિર થતું નથી -

યતો યતો નિશ્ચરતિ મનઃચંચલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્યેતદાત્મન્યેષ વશ નયેત્ ॥ (૬-૨૬)

ધ્યાનનો અભ્યાસ કરનારનું મન જેમજેમ સ્થિર થાય છે તેમતેમ મન ધીરેધીરે હૃદયમાં પ્રવેશને સ્પર્શ કરતું થાય છે, કારણકે આવો ગૃહસ્થ છતાં તે યોગી હોઇને પાપરહિત બનતો જાય છે અને એને ધ્યાનદ્વારા સુખ ઉપજે છે પરિણામે એવો યોગી આત્મતિક સુખને મેળવે છે અને એની સતતિને એ પ્રભુમેહી બનાવી શકે છે -

યુગ્જેન્નૈવ સદાત્માન યોગી વિગતકલ્મષ ।

સુલેન બ્રહ્મસસ્પર્શમત્યંતં સુપ્તમશ્રુતે ॥ (૬-૨૮)

અધ્યાય છઠો સંપૂર્ણ

* અધ્યાય ૭ મો *

સુમુક્ષુ કપતિ । ગયા અધ્યાયમા તમને ગાત્રમા બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે કર્મ કરવાનું કહ્યું છે એ પ્રમાણે તમે જ્યાં કર્મો કરો છો ત્યારે તમે કર્મયોગીની કક્ષામા આવો છો અને બરાબર જ્ઞાન મનવાળા યોગીને જેવીરીતે ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેવા સુખનો તમને અનુભવ થવા માટે છે એવા જ્ઞાત યોગીના અત કરણુમાથી ભેદવાસના, શારીરિક ભોગભાવના અને ભોગાઅક્રિય જે સત્વ-રજ-તમગુણોથી ઉત્પન્ન થાય છે તે બધી જતી રહે છે અને પરિણામે એ બ્રહ્માકાર બને છે શ્રીભગવાન કહે છે કે -

પ્રજાતમનસ દ્યોન યોગિન મુગ્ધમુક્તમર્મ ।

ઉપૈતિ શાતરજસ પ્રહ્લભૂતમક્લમ્પમ્ ॥ (૬-૨૭)

આવા કર્મયોગી જ્યારે તમે બનેા છે ત્યારે તમે તમારા આત્માને નર્વના હૃદયમા મુક્યો છો એ આત્મામા મર્વે નામરૂપ ભૂતોને તમે જુક્યો છો તમારો આત્મા માથે આવીરીતનો યોગ થઈ ગયાથી તમે સમદર્શી બનો છો ઉચ્ચનીચ જેલુ અભિમાન તમારામા રહેતુ નથી, કારણકે આત્મા વિવા બીજુ કશુ તમને મન્ય જણાતુ નથી -

સર્વભૂતસ્યમાત્માન સર્વભૂતાનિ જ્ઞાતમનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તમા સર્વત્ર સમદર્શન ॥ (૬-૨૯)

પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે - “જેમ પાણીમા જળચર, અને જળચરમા પાણી-તેમ હું મર્વમા અને સર્વ મારામા-એલુ જે જીવ સમજે છે તેનાથી હું વેગળો નથી અને મારાથી તે વેગળો નથી -

યો મા પશ્યતિ સર્વત્ર સર્વં ચ મયિ પશ્યતિ ।

તસ્યાહ ન પ્રણશ્યામિ સ ચ મે ન પ્રણશ્યતિ ॥ (૬-૩૦)

“પ્રત્યેક શરીર અને વસ્તુમાં રહેલા અને એકને સમજીને સર્વમાં એકમય-શ્રીકૃષ્ણમય માનીને જેઓ અને આત્માથી ભળે છે તે કર્મયોગી ગૃહસ્થ સર્વથા શરીરી, ક્રિયાવત અને ચેષ્ટાવત છતાપણુ તે યોગી છે અને એ મારામાજ વર્તી રહેલો સમજવો ઘટે” -

સર્વભૂતસ્થિત યો મા મજત્યેકત્વમાસ્થિત ।

સર્વથા વર્તમાનોઽપિ સ યોગી મયિ વર્તતે ॥ (૬-૩૧)

“જે કર્મયોગી ગૃહસ્થ ખીજા એને પોતાના આત્મા સમાન સમજે છે તે મુખડુ ખમા પણ યોગયુક્ત રહે છે અને એને , પરમયોગી માનુ છું” -

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમ પશ્યતિ યોડર્જુન ।

સુત્ર વા યદિ વા દુ ર સ યોગી પરમો મત ॥ (૬-૩૨)

મુમુક્ષુ દર્શતિ । ઉપરના ત્રણ શ્લોકોમાં શ્રીભગવાનનો મત તમોએ જાણ્યો હવે જેમ અર્જુનને શકા થયેલી અને એણે પ્રશ્ન પૂછ્યો તેવાજ પ્રશ્નો તમને મનમાં ઉઠવાનો સંભવ છે જો કે તમે તો હવે ઉચી કક્ષાપર ચઢેલા કર્મયોગી થયા છે છતા તમારી આવી સ્થિતિમાં પણ તમારી નજર તો મન પરજ જવાની છે અર્જુને શ્રીભગવાનને પૂછ્યું હતું કે ‘હે ભગવાન ! સર્વત્ર સમ ભાવ થવાનો યોગ આપ જે ઉપદેશો છો એ વાત સાચી, પણ મનની ગ્થિતિ ચચળ અને અચ્ચિર હોવાથી એ યોગ સિદ્ધ થઈ શકે નહીં” -

યોઽય યોગસ્ત્વયા પ્રોક્ત સામ્યેન મધુસૂદન ।

તસ્યાહ ન પશ્યામિ ચચલત્વાત્થિતિ સ્થિરામ્ ॥ (૬-૩૩)

પોતાની વાતને વધુ ખુલાસાપૂર્વક કહેતાં અર્જુન કહે છે કે
 “હે કૃષ્ણ! એ મન તો એવું ચંચળ અને એવું તો દૃઢપણે
 બળવાન છે કે માનવીમાત્રને એ વિહ્વળ કરી મૂકે છે કે જેવીરીતે
 વાયુને સુકીમા પકડી રાખવો એ જેટલું દુષ્કર છે, તેના જેવું મન
 છે એટલે હું તો માનું છું કે મનનો નિગ્રહ થઈ શકેજ નહીં” -

चचल हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दहम् ।

तस्याह निग्रह मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ (૬-૩૪)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! એક કાયે જીનઅનુભવીને જેવું હિમાલય-
 પહાડ સરખું મોટું દેખાય છે, તે અનુભવીને તદ્દન નાનું દેખાય
 છે આપણા આ ગીતા-બોધમા શિષ્ય અર્જુનને આવીજ વિષમતા
 દેખાય છે, જે જગદ્ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ સમક્ષ મૂકતા તેઓથી એના પ્રશ્નનો
 ઉકેલ આપે છે કે “મનનો નિગ્રહ દુ ખરી થાય છે, છતાં એ
 ચંચળ મન સ્થિર થાય છેજ” છતાં તમે સૌ યાદ રાખો કે મનની
 સ્થિરતા માગે છે ગૃહસ્થ દ પતિની મોક્ષતમજા યોગવિલાસભાવના
 પ્રત્યે ઉદામીનતા અને મમતારહિયણું. તદુપરાત પરમાત્માનું ચિંતન
 એ ખાસ આવશ્યક છે. જુઓ શીલગવાન કહે છે કે -

असंशय महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ (૬-૩૫)

જો મોક્ષની તમજાજ જેને હોય નહીં એવા અસંયમી ગૃહસ્થ
 કર્મયોગ માધતો છતાં તેના પરમાત્મા સાથે યોગ થતો નથી જો
 કેઈ ઉપાય હોય તો તે મોક્ષને માટેજ હોવો જોઈએ અને એ
 ઉપાય તે મનને વશ કરવાનોજ છે. કેઈ એક દિવસે આ ઉપાય
 ઈશ્વરના અનુગ્રહથી ફળીભૂત થાય છે -

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।

वश्यात्मना तु यत्नता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ (૬-૩૬)

જેનું મન આ યોગમાં ચોટતું ન હોય કે પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા ન હોય તેમજ સાધના કર્યા છતાં યોગમાથી મન પાછું હઠતુંજ રહેતું હોય તો યોગની સિદ્ધિ ન મળે એ દેખીતી વાત છે. પણ "એક-બાગુ યત્ન કરવામાં સંસારસુખનો ભોગ આપ્યો અને બીજાબાગુ યોગ સિદ્ધ થયો નહીં, એવો ગૃહસ્થ કયી ગતિને પામે છે"- આવો અર્જુનનો પ્રશ્ન એ તમને પણ સ્ફુરી આવે. શું એ પરમાત્માના ધામના માર્ગથી વિખૂટો તો પડી જતો નથીને? એવું તો નથી બનતુંને કે એની કોઈપણ ધ્યાનમા સ્થિતિજ ન થાય? શું એનાં કહેલાં સાધનો વ્યર્થ તો નથીજ જતોને?

અલબત્ત પૂર્વોક્ત શંકા એવી છે કે મહાન યોગી અથવા ઉત્તમકોટિનો પ્રદ્ધનિષ્ઠ પણ એને દૂર કરી શકે નહીં. છેવટે યોગી અને પ્રદ્ધનિષ્ઠ પણ છે તો આખરે દેહધારી. પ્રદ્ધપ્રાપ્તિ યા પરમગતિનો અનુભવ દેહધારીને હોઈ શકે નહીં ત્રણે દેહોથી મુક્ત થયા વિના પરાગતિ પ્રાપ્ત થાયજ નહીં. પરાગતિનો અનુભવ આત્મા કરે છે, શરીર કરતું નથી પરાગતિનો અનુભવ કરતો આત્મા જો શરીર વિનાનો હોય છે તે મુખ વિના કેમ કહી શકે કે એ આત્માનો અનુભવ કરે છે? જો એ આત્માએ પરમાત્માનો અનુભવ કર્યો તો પછી એ પરમગતિ પામ્યા પછી પરમાત્મામા મમાર્ષ જાય છે. કોણ કહે કે એણે પરાગતિની પ્રાપ્તિ કરી છે? શ્રીકૃષ્ણ આવિર્ભૂત પરમાત્મા છે. એજ જીવોની ગતિને કહી શકે અને તેથી અર્જુને એમની પાસેથી જાણવા માગ્યું છે કે શ્રદ્ધાવત, પૂર્વપાપોના સંસ્કારવાળો યોગબ્રહ્મ એટલે સમાધિમા આવી શકતો ન હોય તેવા સુમુક્ષુની કેવી ગતિ થાય જુઓ અર્જુનના પ્રશ્ન અને પ્રશ્ન કરવાનું કારણ -

અયતિઃ શ્રદ્ધયોપેતો યોગાશ્લિષ્ઠમાનસઃ ।

અપ્રાપ્ય યોગસસિદ્ધિઃ કાં ગતિં કુલ્પ્ય ગચ્છતિ ॥ (૬-૩૭)

કચિન્નોભયવિભ્રષ્ટજિજ્ઞાસુમિવ નશ્યતિ ।
અપ્રતિષ્ઠો મહાનાત્તો વિમૂઢો જ્ઞાણ પથિ ॥ (૬-૩૮)

एतन्मे सशय कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषत ।
त्वदन्य सशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ (६-३९)

હવે શ્રીભગવાન તમારી ઉપદેશન શંકાનો જવાબ આપે છે તે સાબળો । “યોગબ્રહ્મ ગૃહસ્થનો કદી નાશ થતો નથી મોઝની સાધના કરનારની કદાપિ દુર્ગતિ થતીજ નથી” -

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
नहि कल्याणदृष्ट्वच्छ्रिदुर्गतिं तात गच्छति ॥ (६-४०)

આવો યોગબ્રહ્મ ગૃહસ્થ મનુષ્યલોકથી ઉત્તમલોકમાં દેહ ધારણ કરે છે અને બહુ લાખા સમય સુધી ત્યાના ભોગો ભોગ્યા પછી એ લામ્યવત જીવ પુણ્યલોકમાં પાછો મનુષ્યલોકમાં લાજા, વિદ્વાન, અમીર અગર રાજાનું નતાન થાય છે -

प्राप्य पुण्यकृतौष्टोकानुपित्वा शाश्वती समा ।
शुचीना श्रीमता गेहे योगभ्रष्टोऽमिनायते ॥ (६-४१)

અથવા તે જનક વગિથ જેવા સાત્વિકબુદ્ધિવાન યોગીઓના એ સતાન થાય થાય છે આવા પ્રકારનો જન્મ થવો અતિ દુર્લભ છે -

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एनद्वि दुर्लभतर लोके जन्म यदीदृशम् ॥ (६-४२)

પૂર્વેના માતાપિતાને ત્યા જન્મેલા આવા સતાનોની પૂર્વના દેહની બુદ્ધિ આ દેહમાં આવેલી હોઇને એની બુદ્ધિમાં મુગ્ધિ આટેની જાવના હોય છે તેથી તે યોગબ્રહ્મ જીવ ત્યા અધૂરો

યોગ માધવો ગરૂ કરીને અને તે સાધીને કાયાણી સિદ્ધિ માટે
યતન કરે છે -

તત્ર ત બુદ્ધિસયોગ લભતે પૌર્વદેહિકમ્ ।
યતતે ચ તતો મૂય સસિદ્ધૌ કુન્નદન ॥ (૬-૪૩)

આ પ્રમાણે પૂર્વના અભ્યાસના બળથી અવશ છતાપણ એ
જિજ્ઞાસુ હોઈને કર્મયોગવડે આર્થિક પ્રદાને યાને પરમાત્માની
યોગમાયાને યાને ત્રિગુણાન્મક વિશ્વને તરી ભય છે -

પૂર્વાભ્યાસેન તેનૈવ જિયતે હ્યવશોઽપિ સ ।
જિજ્ઞાસુતપિ યોગસ્ય શબ્દમ્ભ્રાતિવર્તતે ॥ (૬-૪૪)

પરિણામે પ્રયત્ન કરીને નહીં કાવેલો એ યોગશ્રુટ યોગી
આ જન્મમા પાપોથી મુક્ત થઈને શુદ્ધ થયેલો એવો અનેક
જન્મોના યત્નોનુ ફળ-પરાગતિને પામે છે -

પ્રયત્નાન્તમાનસ્તુ યોગી સશુદ્ધચિત્તિષ્વ ।
અનેકજન્મમસિદ્ધસ્તતો યાતિ પરા ગતિમ્ ॥ (૬-૪૫)

દૃઢકાયમા તપશ્વી-જ્ઞાની કે કર્મીથી પણ યોગી અધિક છે
જો કે તપ-જ્ઞાન-કર્મ-એ ત્રણે યોગી થવા માટે ચિત્તશુદ્ધિ કરવાના
માધનો છે, છતાપણ પરમાત્મા સાથે જેના આત્માને યોગ નિહ
થયો એ ક્ષણથી એ પૂર્વોક્ત ત્રણે કરતા અધિક મનાયો છે -

તપસ્ત્રિવ્યોઽધિકો યોગી જ્ઞાનિવ્યોઽપિ મતોઽધિક ।
કર્મિવ્યથાધિકો યોગી નસ્માશોગી ભવાર્જુન ॥ (૬-૪૬)

મુમુક્ષુ દપતિ । પૂર્વોક્ત સિદ્ધ યોગી જન્તા જો તમારામા
પન્માત્મા પર શ્રદ્ધા હોય અને એ શ્રદ્ધાવડે તમારા અતરાત્માને
પરમાત્મામા પગેલી ગણો અને એનું ચિન્તન અને ભજન ચોવીને

કવાક ક્યાં કરો તો તમે ઉત્તમોત્તમ યોગી છો એમ સમજવું ઘટે
કદાચ તમને પ્રશ્ન થાય કે “અમે તો ગૃહસ્થ છીએ આવો
યોગ સાધવા જતા અમારા સત્તાનોની કિંકર કોણ લે ?” જવાબ
એ છે કે જ્યાં તમે પરમાત્મા સાથે યોગ સાધ્યો ત્યાં પરમાત્માનેજ
તમારા ન તાનોને સભાળવાનું છેડી દેવું જોઈએ -

યોગિનામપિ સર્વેષા મદ્રૂતેનાન્તરાત્મના ।

મદ્વાવાન્મજતે યો મા સ મે યુક્તમો મત ॥ (૬-૪૭)

બાવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “જેઓનું મન પરમાત્માના
ચોટું છે અને જેઓ પરમાત્માનેજ આગરે રહીને યોગને સાધે
છે તે મારા સર્વે રૂપોને કેવીરીતે જાણે છે તે જાણવું ઘટે છે -

મદ્યાસક્તમના પાર્થ યોગ યુજન્મદાશ્રય ।

અસશય સમગ્ર મા યથા જ્ઞાસ્યસિ તત્કૃણુ ॥ (૭-૧)

વિજ્ઞાન સહિતનું આ જ્ઞાન એવું ઉત્તમ છે કે જે જાણ્યા
પછી ફરીને વિશેષ કાંઈ જાણવું રહેતું નથી -

જ્ઞાન તેઽહ મવિજ્ઞાનમિદ વક્ષ્યામ્યશેષત ।

પરજ્ઞાત્વા નેહ ભૂયોઽન્યજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥ (૭-૨)

હજારો માનવીઓમાંથી કોઈક માનવીઓ સુખિતને માટે યત્ન
કરનારા હોય છે અને યત્ન કરનારાઓ-સિદ્ધ થયેલાઓમાંથી કોઈ
એકજ કળારહિત, ક્રિયારહિત, શાંત, નિરંજન, નિરાકાર એવા
પરમાત્માને જાણે છે -

મનુષ્યાણા સદૃશેષુ કશ્ચિયતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાના કશ્ચિન્મા વેતિ તત્ત્વત ॥ (૭-૩)

સુમુક્તુ દંપતિ ! હવે તમારે પ્રકૃતિને બરાબર સમજવી ઘટે છે. એ બે પ્રકારની છે—(૧) પરા-અને (૨) અપરા—

પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ, વાયુ, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર—આવા આઠ ગુણ પ્રકારની પ્રકૃતિ છે તે અપરા પ્રકૃતિ કહેવાય છે, જ્યારે બીજી-પરાપ્રકૃતિ છે જે જીવરૂપ બનેલી છે અને જે આ જગતને ધારણ કરે છે—

ભૂમિરાપોડનલો વાયુ ચ મનો બુદ્ધિરેષ ચ ।
અહંકાર इतीयं मे मित्रा प्रकृतिरष्टधा ॥ (૭-૪)

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो यवेदं धार्यते जगत् ॥ (૭-૫)

“આ વિશ્વનાં સર્વ પ્રાણીમાત્ર જે ઉત્પત્તિ પામે છે તે આ બે પ્રકૃતિરૂપ છે અને એ બધા જગતનો મૃદા, પાલક અને મંહારક હું છું”—એવું જે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તે બરાબર છે. એ આત્મા શ્રીકૃષ્ણ તમે પોતે છો એવું પણ સમજાવે—

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगत् प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ (૭-૬)

આવા પરમાત્માથી બીજું કોઈ ઉત્તમ નથી. જેવીરીતે એક માળના મણકાઓનો સમૂહ દોરાના આશ્રયે રહેલો હોય છે તેવીરીતે વિશ્વના પ્રાણીમાત્રમા એ આત્મા પરાવાયેલો છે—

मत्तः परतः नान्यत्किंचिदस्ति धनञ्जय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ (૭-૭)

કદચ તમને પ્રશ્ન થાય કે એ આત્મા પ્રાણીમાત્રમા કેવીરીતે પરાવાયલો છે તો ઉપરોક્ત કથનના સમર્થનમાં શ્રીભગવાન મુખ્યત્વે

ગુદીગુદી વસ્તુઓનો નિર્દેશ કરતાં કહે છે કે “પાણીમાં રમરુપ; સૂર્ય અને ચન્દ્રમાં તેજરુપ; મવેવેદોમાં પ્રણવ-ઠ્ઠ કારરુપ અને આકાશમાં શબ્દરુપ હું છું. વળી પુરુષોમાં પુરુષત્વ પણ હું છું. વળી પૃથ્વીમાં ઉત્તમ ગંધ, અગ્નિમાં તેજ, મવે પ્રાણીઓમાં ચૈતન્ય અને તવચ્વીઓમાં તપ હું છું. તેજસ્વીઓનું તેજ, બુદ્ધિ-માનોની બુદ્ધિ અને મવે ઉપજેલાંનું મનાતન બીજ પણ હું છું તેમજ કામ અને રાગ વિનાનું બળવાનોનું બળ હું છું અને ન્યાયી, ધાર્મિક, ધર્મથી અવિરૂદ્ધ અને પ્રાણીમાત્રમાં રહેલો કામ-એ પણ હું છું” -

રસોઽહમપ્સુ કૌતેય પ્રમાઽસ્મિ રાગિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વ પૌરુષં નૃપુ ॥ (૭-૮)

પુણ્યો ગંધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજઃશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવન સર્વભૂતેષુ તપઃશ્ચાસ્મિ તપસ્વિપુ ॥ (૭-૯)

વીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજશ્વિનામહમ્ ॥ (૭-૧૦)

ચલ ચલવતામસ્મિ કામરાગવિવર્જિતમ્ ।

ધર્માવિગ્ધો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્વભ ॥ (૭-૧૧)

મુમુક્ષુ કહેતો કે સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક એવા ત્રણ ગુણના કાયોથી ઉપજતા સર્વ પદાર્થો, માનવીઓ વગેરે પણ એ પરમાત્માથીજ ઉપજે છે. તેમાજ પરમાત્મા છે એવું નથી, પણ તેઓ બધા પરમાત્મામાજ છે. જેમ નાનામોટા જળચરો સાગરમાં તેમ સમજવું થટે -

યે ચૈવ સાત્ત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે ।

મત્ત યવેતિ તાન્નિવદ્ધિ ન ત્વહં તેષુ તે મયિ ॥ (૭-૧૨)

પ્રૌઢવસ્થા યોગ

આ પ્રમાણે ત્રણે ગુણોથી મોહિત થઈને મ થયેલું આ સર્વ જગત એ વિકાર વિનાના અને જગતદ પરમાત્માને ઓળખતું નથી. આજ વાત પોતે કહે છે કે -

ત્રિભિર્ગુણમયૈર્માર્ગૈરેભિઃ મર્ધમિદં જગત્ ।
મોહિતં નાભિજાનાતિ મામેત્થ. પરમવ્યયમ ॥ (૭-૧૩)

ગુણો ! શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણે વહે છે કે “મારી આ માયા મત્વ-સ્વ-તમ ત્રણે ગુણોવાળી છે અને મહા દેવતાવાળી છે પણ એને તરલુ એ બહુ દુષ્ટી થઈ શકે છે છતાંએ એ માયાને વશ ન થવું હોય તેણે મારે (પરમાત્માને) શરણે જવું ઘટે.” પરમાત્માને તેજ પામી ગઈ છે અને શોકમુગ્ધ પણ તેજ થાય છે કે જે માયાની મમતાથી છૂટવું હોય -

દેવી દેવ્યા ગુણમયી સમ માયા દુરત્યયા ।
મામેષ ચે પ્રવર્તંતે માયામેતા તરતિ તે ॥ (૭-૧૪)

આસુરીભાવવાળા આદમીઓ, અભક્તો અને અર્ખાઓ તેમજ પરમાત્માને શરણે નહીં જનારાઓ, માયાથી જેના ચિત્ત હાણાઈ ગયા છે એવાઓ આસુરીભાવને પામેલા પરમાત્માને શરણે જતા નથી -

ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢા પ્રવર્તંતે નરાધમા ।
માયયાપદ્મદયાના આમુર ભાવમાધિતા ॥ (૭-૧૫)

તો ભગવાનને શરણે જનારા, ભગવાનનું ભજન કરનારાઓના પ્રકારો કેટલા છે અને તે કેવા હોય ?-આના જવાબમાં શ્રીભગવાન એમના ભક્તોના ચાર પ્રકારો વર્ણવે છે અને તે-(૧) દુષ્ટીયા, (૨) પરમાત્મા અને પરંતત્વની શોધ કરનારાઓ અને તેને માટે મર્યાદા રહેનારાઓ, (૩) શારીરિક ભોગવિલાસની ભાવનાવાળાઓ, અને (૪) જ્ઞાનીઓ-એ એમ કહે છે -

ચતુર્વિધા મજતે મા જના સુઠતિનોડજુન ।

આર્તો જિજ્ઞાસુર્યાર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્પમ ॥ (૭-૧૬)

તે કે ભગવાનને તો બધાજ ભક્તો પ્રિય હોય છે, છતાં પૂર્વોક્તિ આર પ્રકારેઆનો ચોથો વર્ગ જ્ઞાનીઓનો શ્રીભગવાનને પ્રિયતમ છે, કારણકે તેઓ સદાસર્વદા એક પરમાત્મા સાથેજ જોડાયેલા હોય છે અને ‘હું આત્મા છું’ એવી સમજવાળો અનન્ય ભક્ત છે અને પરમાત્માજ એને પ્રિયતમ હોય છે -

તેષા જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમર્તિર્નિશિષ્યતે :

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોડત્યર્થમહ સ ચ મમ પ્રિય ॥ (૭-૧૭)

“આમ છતાં પૂર્વોક્તિ આર પ્રકારના ભક્તો ઉદાર એન્હો મમતા વિનના, કામના વિનાના અને મોમની ભાવનાવાળા ઉત્તમ છે, છતાં ‘હું આત્મા છું, હું બ્રહ્મ છું, હું કૃષ્ણ છું’ આવી કોઈએક સમજવાળો જ્ઞાની તે મારો આત્મા છે કારણકે એની સ્થિતિ આત્મામા છે અને એ પરમાત્મા સાથેજ જોડાયેલો હોઈ પરમાત્માજ એની ગતિ અને પ્રીતિ હોય ॥ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે આવો જ્ઞાની બધામા ઉત્તમ છે એવો માટે મત છે ” માની ત્યો કે એ જડર સત્યજ છે એણે હું પણ તમને કહું છું કે શ્રીકૃષ્ણ-આત્મા-બ્રહ્મ એ ત્રણે નામે એક પરમાત્મતત્વના છે -

ઉદારા સર્વં એષેતે જ્ઞાની ત્વાત્મૈવ મે મતમ્ ।

આસ્થિત સ હિ યુષ્ઠાત્મા મામેવાનુત્તમા ગતિમ્ ॥ (૭-૧૮)

તો આવો જ્ઞાની થવાય ક્યારે ? આના જવાબમા શ્રીભગવાન કહે છે કે પૂર્વના બહુ જન્મોમા જેમણે મોક્ષની તમન્નાથી વૈદિક-કર્મો કર્યા હોય તેજ પરમાત્માને શરણે જાય છે અને સાક્ષાત્કાર કરીને જ્ઞાની થાય છે આવા જ્ઞાનીઓમા પણ બ્રહ્માવ્યક્ત નિશ્વમાત્ર

વાસુદેવ છે એવી માન્યતાની હાલતવાળો શાની મળવો હુંલભ છે. વાસુદેવ-એટલે મર્વ નામરૂપમાં વસેલો પ્રતીત થાય છે તે-શાંત, કળારહિત, ક્રિયારહિત, અવિનાશી, નિરંજન, વિહાનોનો મોશદાતા પરમદેવ. આ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે. શુઓ:-

યદૂનાં જન્મનામંતે જ્ઞાનવાન્માં પ્રપચંતે ।

વાસુદેવઃ સર્વમિતિ મ મહાત્મા સુદુર્લભઃ ॥ (૭-૧૯)

શુશુકુ દંપતિ । આહે તો રામને, આહે તો કૃષ્ણને, આહે તો શંકરને, આહે તો કોઈ દેવીને યા દેવને-તમે ભજવા, પૂજવા કે આરાધવા ઇચ્છો તો તમારી તે શ્રદ્ધાને અચળપાશુ પરમાત્માજ આપે છે એવું મમજવું ઘટે -

યો યો યાં યાં તનુ મક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતુમિચ્છતિ ।

તસ્ય તત્ત્વાચલાં શ્રદ્ધાં તમેવ વિદધામ્યહમ્ ॥ (૭-૨૧)

જેવી શ્રદ્ધાથી તમે જે કોઈ દેવ યા દેવી માથે જોડાયેલા હો અને જેવી ઇચ્છાથી તમે આરાધતા હો તેવી તે તમારી બધી ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થાય છે. કારણકે તે બધી કામનાઓ પરમાત્માથીજ પૂર્ણ થાય છે-

મ તથા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્યારાધનમીહતે ।

લભતે ચ તત્ત વામાન્મયૈવ વિહિતાન્હિતાન ॥ (૭-૨૨)

આપુ છતા પણ શારીરિક લોગોની કામના માટે આછી બુદ્ધિવાળાઓ તે તે લોગોને આપનારા દેવોને આરાધે છે અને તેથી તેઓ તેવાજ અદ્વયમુખવાળા લોગો લોગવે છે અને તેવાજ લોકોને તેઓ પામે છે, જ્યારે પરમાત્માને પૂજનાઓ પરમાત્માને પામે છે. આથી એ ફલિત થાય છે કે મોક્ષાર્થીઓએ તો પ્રથમ વિનાના કોઈ દેવને પૂજવા હોય તો તેણે તે દેવમાં પરમશ્રદ્ધા

પરમાત્મા માનીનેજ પૂજવા બેઠ્યો. પરંતુ તમે પ્રૌઢાએ હવે
તો કામના-મોક્ષનીજ કરવી થટે—

અંતયત્તુ ફલં તેષાં તદ્ભવત્યત્પમેષસામ્ ।

દેવાન્દેવયજો યાંતિ મદ્ભક્ષા યાંતિ મામપિ ॥ (૭-૨૩)

પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “અણુધ આદમીઓ! જાણુતાજ
નથી કે પરમશ્રદ્ધા અવ્યક્ત છે અને તે હું છું. એવા આદમીઓ
તો મને દેવદીનો પુત્ર અને માનવી માને છે.” ઈ

અઠ્યક્ષઃ દયન્તિમાપદ્ધં મન્યંતે મામબુદ્ધયઃ ।

પરં ભાવમજાનંતો સમાવ્યયમનુત્તમમ્ ॥ (૭-૨૪)

અધ્યાય સાતમો સંપૂર્ણ

✽ અધ્યાય ૮ મો ✽

મુમુક્ષુ દંષતિ । તમે હવે ઉમરમાં અને આ શ્રીમદ્ ભગવદ્
ગીતાના બોધને જરાબર મમજવા લાયક પ્રૌઢ થયા છો. આ જ્ઞાન-
વિજ્ઞાન યોગના પ્રલોકમાં બારે જ્ઞાન બધું છે. જુઓ શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્મા એ કહે છે કે “જેઓ મૂર્ખા છે તેઓ મને જાણી
શક્તા નથી અને તેઓ તેમને પણ એમ જાણી શક્તા નથી કે
તેઓ અજ્ઞાનમાં, અવિકારી, પરશ્રદ્ધાનત્વ પરમાત્મા છે. કારણકે
પરશ્રદ્ધા યોગમાયાવટે દંકાયેલું છે વ્યક્તાવ્યક્ત સર્વ નામરૂપ વિશ્વ
યોગમયા સદિત્ત મર્વને પ્રકાશ આપનાર હું તત્ત્વ છું ” અજ્ઞાનત્ત
તમે જો કે પરમતત્ત્વ છે, પણ તમે સંભારી છો છો. જ્યારે
શ્રીકૃષ્ણ સંભારી છતાં એમનામાં છવપાડું નથી. એ તો માયાવટે
અથા અવિર્ભૂત પરમાત્મા છે, જ્યારે તમે માયાથી મોહિત, શારીરિક

ભોગલાલસાવાળા, સ્વસ્વરૂપ વિસ્મૃત અને મોહ તમજારહિત છે. યાને વિરાગી નથી. શ્રીકૃષ્ણ સર્વ પ્રવૃત્તિ કરનાર, સોળહત્તર એકસોઆઠ સ્ત્રીઓના પતિ, પોતાને પ્રવૃત્તિથી અને પત્નીઓથી ભિન્ન જાણતા ન હતા. એ હાલતમાં એમને કોના પર રાગ હોઈ શકે ? બદકે પોતે પૂર્ણ વિરાગી હતા. ઉપરના એમના કથનનો આ પ્રમાણે શ્લોક છે કે:-

નાહં પ્રકાશં સર્વસ્ય યોગમાયામમાયૃત. ।

મૂઢોડયં નામિજાનાતિ લોકો મામજમઘ્યયમ્ ॥ (૭-૨૫)

વળી તમે ભગ્ને એટલે જેઓ અત્યાર પહેલા થઈ ગયાં છે તેવાંઓને, અત્યારે હયાત હોય તે બધાંને અને જેજે થવાના હોય તેમને જાણતાં નથી તમારી આજે દેખાય તેટલું (અદપજ) તમે જાણો છો જ્યારે વિશ્વ તો મહાન છે. તો તમે એ અવ્યક્તા-વ્યક્તને તો કેમ જાણો ? જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ સર્વસ્વ જાણે છે, પરંતુ એમને કંઈ નથી જાણતું કે તે પરમાત્માત્વ છે જુઓ શ્રીભગવાને પણ આજ વાત કહી છે કે-

વેદાહં સમતીતાનિ ચર્તમાનાનિ ચાર્જુન ।

મવિષ્યાણિ ચ ભૂતાનિ મા તુ વેદ ન કશ્ચન ॥ (૭-૨૬)

માનવીઓ ઈન્દ્રિયોને ત્યાગી શકતા નથી તેથી ઈન્દ્રિયોનો વેગ-એમને મુખીદુખી એવા બનાવે છે કે તેઓ મુખદુખના ખરાં સ્વરૂપોને સમજતા નથી એઓ પ્રત્યક્ષનેજ જાણે છે, પણ પ્રત્યક્ષની અદર શું છે તેનું તેમને જ્ઞાન નથી આવા જ્ઞાન વિનાના એઓ વારંવાર જન્મે છે અને મરે છે. પ્રલય પછી પણ પાછા દરીને મૃદ્ધિમાં આવે છે. ઈન્દ્રિયોની અંતરમા, ભવિષ્યમાં ઈન્દ્રિયોને અમલમા આણનાર બીજું શરીર મળવાની શક્તિ રહેલ છે-

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वद्वमोहेन भ्रात ।

सर्वभूतानि समोह मगो याति परतप ॥ (૭-૨૭)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! જેઓના પાપોનો અત આલ્યો હોય એવા પુણ્યધર્મીઓજ મુખ-દુઃખ-રાગ દ્વેષ-માન-ક્રોધ વગેરે જોડકાથી મુક્ત થઈને દદત્તતથી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને ભજે છે -

येषा त्वतगत पाप जनाना पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वद्वमोहनिर्मुक्ता भजते मा ददत्तता ॥ (૭-૨૮)

જેઓ વૃદ્ધાવસ્થાના દુઃખને નહીં ઈન્દ્રીયોને એનાથી મુક્ત થવા ઇચ્છતા હોય, મૃત્યુના ક્રમથી મુક્ત થવા ઇચ્છતા હોય, તે શ્રીકૃષ્ણનું ચરણ સ્વીકારે છે અને જેઓ સર્વકર્મ પ્રહારપણું કરે છે તેઓજ પ્રજ્ઞને ભણે છે -

जरामरणमोक्षाय मामाग्नित्य यतति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदु कृत्स्नामध्यात्म कर्म चाखिलम् ॥ (૭-૨૯)

જેઓ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને-અધિભૂત, અધિદેવ અને અધિયજ્ઞ સહિત જાણે છે તેઓના ચિત્ત પરમાત્મા સાથે જોડાય છે અને તેઓ તે જ્ઞાનવટે પ્રયાણકાળે પરમાત્માને જ જોડાયેલા મુક્ત થાય છે -

साधिभूताधिदेव मा साधियज्ञ च ये विदु ।

प्रयाणकालेऽपि च मा तं त्रिदुर्युजचेतस ॥ (૭-૩૦)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! શેકમુક્તિ આહ્વાનાઓએ “પ્રજ્ઞ શુ છે ? અધ્યાત્મ શુ છે ? કર્મ કેને કહેવું ? અધિભૂત શુ ? અધિદેવ શુ ? અધિયજ્ઞ શુ ? જ્ઞાનવટેહમા અધિયજ્ઞ કેવળ છે ? મૃત્યુ સમયે નિયત આત્માઓ વડે તમે શ્રીકૃષ્ણ-પરમાત્માને કેવીરીતે ઓળખી

ગકે એ જાણવું થટે અર્જુનને પણ આવું જાણવાની ઈચ્છા થઈ હતી અને તેથી એણે પૂછ્યું હતું કે -

कि तद्ब्रह्म किमध्यात्म किं कर्म पुनरोत्तम ।

અધિભૂત ચ કિં પ્રોક્તમધિદૈવ કિમુચ્યતે ॥ (૮-૧)

अधियज्ञ कथं कोऽत्र देहेऽरिमन्मधुसूदन ।

પ્રયાણકાલે ચ કથં જોયોઽસિ નિયતાત્મમિ ॥ (૮-૨)

૮૫૨ તમને જે જાણવાનું હતું તેના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે જે કહે છે તે સાવધાનીથી મનજવા જેવું છે કે - “પરમઅક્ષર બ્રહ્માના સ્વભાવને અધ્યાત્મ કહેવામાં આવે છે, થઈ ગયેલું અને વર્તમાન હોય એવા ભાવને કરનારને વિસર્ગ કહે છે અને તે વિસર્ગને કિર્મ સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે” -

अक्षर ब्रह्म परम स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।

ભૂતભાવોદ્ભવકરો વિસર્ગ કર્મસંજ્ઞિત ॥ (૮-૩)

“નાશવત ભાવ એટલે વ્યક્ત અથવા અને અવ્યક્ત-પ્રકૃતિના કાર્યો અધિભૂત કહેવાય છે, પ્રકૃતિના કાર્યોમાં એટલે શરીરોમાં -નાભોમાં-કપોમાં જે તત્ત્વ છે તેને પુરુષ કહે છે એ પુરુષને અધિદેવ કહેવામાં આવે છે અને દેહધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે હું -પરમાત્મા, તેને અહીં અધિયજ્ઞ કહેવામાં આવે છે આ બધું તમો પ્રોહાએ વૃદ્ધાવસ્થામાં આવ્યરવા માટે અગાઉથી જાણવું બહુ લાભ દાયક - થશે વૃદ્ધાવસ્થામાં શોકમુખત બનવાનું જ્ઞાન મેળવવું બહુ જરૂરનું છે. એ જ્ઞાન એ છે કે -

अधिभूत क्षरो भाव पुरुषश्चाधिदैवतम् ।

અધિયજ્ઞોઽહમેવાત્ર દેહે દેહમૃતા વર ॥ (૮-૪)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! મોઘે-છુઓ જે પ્રકારના હોય છે. કારણકે મોક્ષને માટેની ઉપાસના જે પ્રકારની હોય છે સાકારપ્રદાની ઉપાસના કરનાર ભક્તો માનવદેહ હોડયા પછી વૈકુઠ-ગોલોક-શિવલોક અને પ્રદ્યોત્તમા જાય છે અને નિરાકારપ્રદાની ઉપાસના કરનાર જ્ઞાનીઓ માનવલોકમાજ માનવદેહમાજ રહેવા સર્વગત-સર્વવ્યાપક-પરમ-પ્રદાતાત્વમા દ્વૈતભાવ મટી જવાથી સમાર્પ જાય છે એમનો આત્મા એવે જીવ યા કારણશરીર યા પુરુષ શરીરમાથી બહાર નીકળતોજ નથી સાકારપ્રદાના ઉપાસકોના જીવો પોતાના ઇદદેવના લોકમા જઈને દ્વૈતભાવને મટાડવાની ઉપાસના કરીને પ્રવય સમયે પોતાના ઇદદેવ માથે પરમતત્વમા સમાય છે. પરમપ્રદાતાત્વ-અખંડાનંદ, પરમાનંદ, નિત્યાનંદ, નિર્વાણશાત, કેવલ્ય, મોક્ષરૂપ છે આથી પ્રયાણકાળ સમયે ઇદદેવનુ સ્મરણ અપેક્ષિત છે -

અતકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્ત્વા કલેવરમ્ ।

ય પ્રયાતિ સ મદ્ધાન યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશય ॥ (૮-૫)

આ તો વાત થઈ સગુણ-નિર્ગુણ પ્રદાના સ્મરણની, પણ જે અતસમયે બહી કે બૂરી વાતાનુ, ઝીનુ, ક્રમાધનુ, ભલાબૂરા પુરુષનુ યાને કોઈપણ માયિક અનાત્મ વસ્તુ પદાર્થનુ સ્મરણ થાય તો જરૂર તમે તેવા, તેનો ઉપયોગ કરનાર અને તેના ભોગરૂપ બનો છો યા જન્મો છો અને તેવુ ગંભીર ધારણ કરો છો -

આ કારણથી ગીતાદ્વારા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તમને ચેતવણી આપે છે કે-“ સ સારણ ધમુક્તિ યાને દૈવ-ય-નિર્વાણ-શાત-પરમ પદપ્રાપ્તિ ઇચ્છનારાઓએ રાત્રિદિવસ ચિંતનનો અભ્યાસ રાખીને પ્રયાણકાળે એટલે મૃત્યુ સમયે માત્ર-શ્રીકૃષ્ણનુ યાને ઈ-પરમાત્મ-તત્વનુ ચિંતન કરવુ ઘટે બુદ્ધિ અને મન પરમાત્માજ પરોવી રાખવા ઘટે અને તોજ તમે પરમપ્રદાતાત્વમા સમાર્પ જાઓ છો યા તમારી ઇદદેવના લોકમા જઈ શકો છો -

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુદ્ધય ચ ।

મન્યાર્પિતમનોબુદ્ધિર્મામેવૈવ્યસ્યસશયમ્ ॥ (૮-૭)

અવળાત પૂર્વે જોલે મૃત્યુના નમય પહેલા ચિંતન અને
અમરણનો અભ્યાસ કર્યા વિના મનુષ્યનિર્ગુણપ્રદાન ચિંતન આકસ્મિક
અપવાદ વિના મનવડે થતુ નથી અને પરમદિવ્યપુરુષને પમાતુ
નથી છંદ વિના એ મમયે બીજા કશામા ચિત્ત જવા ન દેતુ
ધટે અને બીજા કશાનુ ચિંતન કે અમરણ થતુ ન ઘટે -

અભ્યાસયોગયુક્તેન ચેતસા નાન્યગામિના ।

પરમ પુરુષ વિશ્વ યાતિ પાર્યાનુચિતયન્ ॥ (૮-૮)

મુમુક્ષુ હ પતિ ! માનવીઓએ મોગ માટે જેને પામતુ જોઈએ
તે જ્ઞાનરુપ છે તે પુરાણ છે તે ઉપજેલાના શામક છે તે ઝીણુમા
ઝીણુ છે તે સર્વના પારણકર્તા છે જે બુદ્ધિમા છતા ચિંતનમા
ન આવે તેવા એટલે આત્માવડે બુદ્ધિમા અનુભવવા જેવા છે
આદિત્યના જેવો એમનો વર્ણ છે તે અધકારની પેઢી મેરે છે
ધ્યાન કરનારાઓએ એનું સ્મરણ કરતુ ઘટે અને તોજ તે આત્મા-
વડે સમાધિમા અનુભવાય છે રામ, કૃષ્ણ, શંકર વગેરે અવતારિત
શરીરની મૂર્તિઓનુ હૃદયમા ધ્યાન કરવાથી તેઓ તમારી મામે
દેખાય અને તમારી સાથે વાતો પણ કરે, પણ તેમના પામનુ-પેકુક
કે સાહેતનુ સ્વરૂપ સમાધિરથ થયા વિના ધ્યાનમા ન આવે-એ
જાણતુ પણ જરૂરનુ છે -

વર્તિ પુરાણમનુશાસિતારમણોરણીયાસમનુસ્મરેચ ।

સર્વસ્ય ધાતારમચિત્યરૂપમાનિત્યવર્ણં તમસ પરસ્તાત્ ॥ (૮-૯)

પૂર્વોક્ત તત્ત્વનુ એટલે શ્રીકૃષ્ણના તત્ત્વનુ ચિંતનસ્મરણ કર્યાથી
પૂર્વોક્ત તત્ત્વને પામ્યા પછી ધર્મઓષ વિના, જ્ઞાનઓષ વિના,

નિર્દોષ આપરણ વિના, સમભાવ વિના આ દુ જોનું ધ્યાન બની જતા નાશવત જગતમા પાણુ ફરીને જન્મવું પડતું નથી સાધક મહાત્માઓ તો આ જગતમા પણ ચોકસુકત જીવે છે અને શરીર ધૂન્યા પછી પરમગતિને પામે છે -

મામુપેત્ય પુનર્નન્મ દુ ગ્વાલયમશશ્વતમ્ ।

નાપ્નુરતિ મહાત્માન સસિદ્ધિ પરમા ગતા ॥ (૮-૧૫)

ચૌદવોકમાના ઉત્તમ, મધ્યમ ૬ કનિષ્ઠ એવી કોણપણ ચેનિમા તમે જન્મો, પણ તમને જન્મમરણ તો લાગુ રહેવાતુંજ છે તમારા છુટકેવના લોકમા જાઓ ત્યાં પાણુ અધાર્મિક આનંદજી થાય તો મોક્ષને બદલે જન્મમરણના ચક્રમા પડવું પડે છે માત્ર પરબ્રહ્મતત્વજ એવું છે કે જેને પામ્યા પછી ફરીને શરીર ધારણ કરવું પડતું નથી -

આનન્દમુવનાહ્લોકા પુનરાવર્તિનોડર્જુન ।

મામુપેત્ય તુ કૌતિય પુનર્નન્મ ન વિચિતે ॥ (૮-૧૬)

સુસુકુ ૬ પતિ ' સત્ય-દ્વાપર-ત્રેતા અને કળિ-આચારે શુભો એક એક હજાર થાય ત્યારે તેના કુ લે એકદર તેતાવીસ લાખ અને વીસ હજાર વર્ષો થાય છે આને એક ચોકડી કહેવામા આવે છે આવી એક હજાર ચોકડી વીતે એટલે ચાર અબજ બત્રીસ કરોડ વર્ષો વીતે ત્યારે બ્રહ્માને એક દિવસ થાય છે અને તેટલાજ બીજા વર્ષોની એક રાત્રિ (બ્રહ્માની) થાય છે આમ બ્રહ્માના એક દિવસ અને રાત્રિના વર્ષોની સખ્યા આઠ અબજ અને ચોસઠ કરોડ વર્ષોની થાય છે -

સહમયુગપર્યંતમહર્યદ્નદ્વણો વિદુ ।

રાત્રિ યુગસહસ્રાન્તા તેડ્હોરાત્રિવિદો જના ॥ (૮-૧૭)

આ પ્રમાણે જ્યારે પ્રજ્ઞાની રાત્રિ થવાની હોય ત્યારે વિશ્વનો નાશ થાય છે અને મવાર ચતાં વિશ્વનો આરંભ થાય છે અને આમ થયાજ કરે છે. રાત્રે વિશ્વ અવ્યક્તમાં સમાય છે અને દિવસે અવ્યક્તમાંથી પાણુ ઉદ્ભવે છે—

अव्यक्ताद्ब्रह्मण्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।

રાજ્યાગમે પ્રલીયંતે તત્રૈવાવ્યક્તસંગ્રહે ॥ (૮-૧૮)

આમ સર્વે ઉપજેલાનો સમૂહ ઉપજે છે અને પ્રલયને પામે છે. રાત્રિના સમયે પ્રલય પામેલાં અવશ હોઈ પાછા દિવસના આરંભમાં ઉદ્ભવે છે—

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।

રાજ્યાગમેઽવશઃ વાયં પ્રભવત્પહરાગમે ॥ (૮-૧૯)

આમ તમને વ્યક્તાવ્યક્તની મમજ પાડી પણ એ બધાંથી ઉત્તમોત્તમ એક બીજો ભાવ છે, જે વ્યક્તાવ્યક્તથી પણ મનતાન અને અધિકાધિક ઉત્તમ છે, તે બધું નષ્ટ થયાં છતાં પણ નાશને પામતો નથી. આ ભાવ તમારા શરીરમાં છે અને તે શરીર નષ્ટ થયા છતાં નષ્ટ થતો નથી—

परस्तस्मान्नु भावोऽन्योऽन्यक्तोऽन्यन्नात्सनातनः ।

યઃ સ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્સુ ન વિનશ્યતિ ॥ (૮-૨૦)

જેને અવ્યક્ત-અક્ષર કહેવામાં આવે છે તે દેહધારી-ભોક્ષેન્દ્રુ-ઓની ઉત્તમોત્તમ ગતિ છે, જેને પામ્યા પછી જન્મમરણના પ્રવાહમાં ફરીને પડાતું નથી. તે પરમધામ પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણનું અને આપણુ સર્વે દેહધારીઓનું છે—

અવ્યક્તોઽશ્વર इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।

યં પ્રાપ્ય ન નિવર્તેતે તદ્વામ પરમં મમ ॥ (૮-૨૧)

આ અવ્યક્ત-અશ્વરભાવ એજ આપણા શરીરમાં રહેલું માયાસંગી ચૈતન્ય છે. તે તે પુરુષ છે. તેને અનન્ય ભક્તિવટે પમાય છે. એનામાજ મર્વે ભૂતો ઉપજે છે અને એના વટેજ મર્વ કાઢી આ બધું ઉપજે છે:-

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लब्धस्त्वनन्यया ।

યસ્યાંતઃસ્થાનિ ભૂતાનિ યેન સર્વમિદં તતમ ॥ (૮-૨૨)

મુમુક્ષુ દપતિ! હવે તમારે કાજ એટલે સમય થાને વખતને પણ મમજવો ઘટે. જુઓ કેટલાએક યોગીઓ હોવા છતાં તેમને ફરીને જન્મવું પડે છે એટલે તેમને મુક્તિ મળતી નથી એનું કારણ; તથા ફરીને જન્મવું ન પડે-એટલે મુક્તિ મળે છે એનું કારણ કાજ એટલે સમય છે. આ બેઉ પ્રકારના કાજને મમજવો ઘટે:-

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।

પ્રયાતા યાંતિ તં કાલં વક્ષ્યામિ મરતર્પમ ॥ (૮-૨૩)

ત્યારે સૂર્ય દક્ષિણ દિશામાંથી ઉત્તર તરફ જતો થાય છે, તે વખતે જે યોગી શરીરને છોડે છે તે મથુલખંડ ઉપામક યોગી મર્ત્યલોકમાંથી માનવશરીરમાંથી નીકળીને શુકલપક્ષના દિવસના અભિમાની દેવને પામે છે, ત્યાંથી પછી ઉત્તરાયણના છ માસના દેવને, પછી જ્યોતિના દેવને અને પછી અગ્નિના દેવને પામે છે. ત્યાં એક પુરુષ આવે છે તે તે જ્ઞાવાદી યોગીને એના ઈષ્ટદેવના લોકમાં લઈ બાય છે.-

अग्निर्व्योतिरहः शुक्रः षण्मासा उत्तरायणम् ।

તત્ર પ્રયાતા ગચ્છંતિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદો જનાઃ ॥ (૮-૨૪)

જ્યારે સૂર્ય ઉત્તર દિશામાંથી દક્ષિણમાં જવા લાગે છે ત્યારે
 ૧. રીર છોડનાર યોગી અંધારિયાની રાત્રિના દેવને, કૃષ્ણપદ્મના દેવને,
 ત્યાંથી દક્ષિણાયનના દેવને અને અંધકારના દેવને પામીને, જ્યેતિના
 દેવને પામીને, અંદ્રમાને પામે છે. તે લોક પિતૃલોક કહેવાય છે.
 ત્યાંથી બહુ સમય પછી પણ તે પાછો ફરે છે. મુક્તિ થતી નથી
 અને તેને પાછા અહીં આવી યોગ જારી રાખવો પડે છે.-

ધૂમો રાત્રિસ્તથા કૃષ્ણઃ પળમામા દક્ષિણાયનમ્ ।

તત્ર ચાંદ્રમસં જ્યોતિર્યોગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥ (૮-૨૫)

તો અહીં એમ કહી શકાય કે જ્ઞાનયોગીની ગતિ અજવાળિયાં-
 વાળી અને કર્મયોગીની ગતિ અંધારિયાની છે. દેમકે અજવાળિયાંની
 જ્ઞાનયોગીની ગતિ નિર્વાણ માટે ઈષ્ટદેવના લોકમાંથી સાધ્ય થઈ
 ગકે છે, જ્યારે કર્મયોગીની તેવી ગતિ પિતૃલોકમાંથી સાધ્ય થવી
 શક્ય નથી. તેથી કૃષ્ણગતિમાં પાશુ જન્મવું પડે છે અને શુકલ-
 ગતિમાં-વૈદ્યુંડના જન્મ અને વિજય નામના પાર્ષદોને સનકાદિના
 શાપથી પડવું પડ્યું એવા અપવાદ વિના-પાશુ પડવું બનતું નથી.
 તેમનો તો ભલે મોટો પણ મોક્ષ થાય છે બાકી ઉત્તમ મોક્ષ ગતિ
 તો એનેજ કહેવામાં આવે કે માનવશરીરમાંથી પ્રાણે નીકળતાજ
 નથી તેને -

શુદ્ધરૂપો ગતી રેતે જગત્ શાશ્વતે મતે ।

પ્રકયા યાત્યનાવૃત્તિમન્યયાડવર્તતે પુનઃ ॥ (૮-૨૬)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! જો તમે યોગીઓની પૂર્વાજ્ઞ ગતિઓ જાણો
 તો, નહીં જાણનારાઓને જેમ પાશુ ફરવું પડે અને વિલબથી
 મોક્ષ થાય અને પ્રયાણકાળે પ્રભુ વિના, અન્યનું ચિંતન થયાથી
 પરમાત્મા વિના અન્ય લાવને પમાય છે તેવું તમને ન થાય. ભલે
 તમે અત્યારે ન સમજો, પરંતુ તમે નિત્યાનંદ-પરમાનંદ અને

શોકમુક્તિને ઇચ્છે છે તેટલા માટે આ બધું અગાડથી તમારે જાણવું થટે તેથી તમને ઘટતા યથાયોગ્ય બોધને ગીતામાથી તારવી કાઢીને તમારે માટે અવસ્થિત કરવાને મેં આ ચત્તન કૃપે છે માટે તમારી મને ચેષ્ટાઓની માથે માથે સર્વે સમયોમા પરમાત્મા માથે જોડાયેલા ચિંતન અને સ્મરણબદે તમારે રહેવું થટે પ્રથમ તેમ કરતા તમને આવડશે નહીં પણ શોકમુક્તિની તમજાવડે અભ્યાસ કરવાથી તમે તે શીખી જશો. આ હું મારા અને બીજાઓના અનુભવના આધારે તમને કહું છું -

नैते सति पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्ते भवार्जुन ॥ (૮-૨૭)

વેદો લણ્યાથી, યજ્ઞો કર્યાથી, તપ તપવાથી અને દાનો દીધાથી જે જે કૃણો મળવાનું વર્ણન શાસ્ત્રોમા વર્ણવ્યું છે તેનાથી અધિકાધિક ફળ પરમપદ પામવાનું છે, તે આ બધું પૂર્વોક્ત જાણ્યાથી યોગીને જલ્દી મળે છે -

वेदेषु यज्ञेषु तपसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।

अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥

(૮-૩૮)

નાસ્તિકોને, અલક્ષ્મીને, મૂડોને અને દુષ્ટોને ન સમજાય એકું જ્ઞાન, જે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન સહિતનું, છાનું, માત્ર પ્રભુપર પ્રીતિ કરનાર પ્રેમી-જનોને જાણવા જેવું અને પ્રભુપર દ્રેષ અને ઈર્ષા નહીં કરનારાઓને માટેનું છે, જે ઉપદેશવા જેવું છે અને જે લગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેમ તમે મુમુક્ષુ દયતિને કહ્યું છે, તે જાણવાથી પિતૃલોક, અર્ચિર્માર્ગ કે ઇષ્ટદેવના સ્થાનમા જવાના રસ્તા કરતા ઉત્તમ છે અને તે આ વર્તમાન હેઠ્ઠમાજ, આ મર્ત્યલોકમાજ મને અશુભથી મુક્ત થઈને મોક્ષને પમાય છે તે છે -

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ઞાત્વા મોક્ષસેઽશુભાત્ ॥ (૧-૧)

આ જ્ઞાન સર્વે જ્ઞાનોના ગળત મહાન, સર્વે વિદ્યાઓની રાણી સમાન અને અત્યંત સમશ્ચ શક્ય એવું છે અને ધર્મને બોધનાર, ઉત્તમ તથા અવિનાશી મુખને આપનાર છે -

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमश्वयम् ॥ (૧-૨)

અશ્રદ્ધાળુ માનવજીવો આ ધર્મયુગ અવિશ્વાસુઓ હોવાથી પરમાત્માને પાત્યા વિના પાઞ મૃત્યુરૂપી સસાસાગરના માર્ગમાં પાછા પડે છે -

अधर्मानां पुरुषा धर्मस्यास्य परतपः ।

अप्राप्य मां निवर्तते मृत्युससारवर्त्मनि ॥ (૧-૩)

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આ સર્વ દ્રશ્યમાન નામરૂપ વિશ્વ માત્ર યોથો ભાગ રાટે છે એટલાબધા મહાન એ છે પરમાત્માનું આલુ સ્વરૂપ ન દેખાય તેવું છે એ પરમાત્મા વડેજ સર્વ ઉત્પન્ન થયેલું છે આ દ્રશ્યમાન સર્વે ઉપજેલામાજ પરમાત્મા છે એમ તથી પણ બહાર પણ એ મહાન પરમાત્મા છે -

मया त्वमिदं सर्वं जगद्व्यक्तमूर्तिना ।

मत्स्यानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थित ॥ (૧-૪)

શ્રીભગવાન કહે છે કે " પૂર્વોક્ત ઉપજેલા મારાવડે ઉપજીને મારામાજ છે એવું પણ મમજીવું થટે છે અને આલુ મારૂં યોગનું સામર્થ્ય છે ઉપજેલાનું પોષણ કરનારો, બુનોમા રહેલો મારો

આત્મા ઉપજેલાને ઉપન્તવનારો છે " યુયુત્સુ દધનિ । આ ઉપદેશ તમને તરત તો સમજાય નહીં એવો છે પણ એ સત્ય છે અહીં પોતે પરમતત્ત્વ છે એવા ભાવથી કહે છે વાડ । આ વાતને હું નીચે પ્રમાણે સમજાવી શકું -

પરબ્રહ્મતત્ત્વ એ એટલું બધું મહાન છે કે તેમના સ્વભાવમા પ્રકૃતિ ઉપજે છે આઠ ગુણવાળી યથેલી પ્રકૃતિ, સ્વભાવમાની પ્રકૃતિમાથી ઉપજે છે એટલે પ્રકૃતિ સ્વભાવમાથી ઉપજે છે, પણ સ્વભાવને તો ઉપજવાનું નથી. તે તો પરમતત્ત્વનો પોતાનો ભાવ છે સર્વ ઉપજેલા નામરૂપ આઠ ગુણવાળી પ્રકૃતિમાથી ઉપજે છે, તેમા રહે છે અને તેમા સમાય છે પ્રકૃતિ સ્વભાવમા સમાય છે અને સ્વભાવ આવિર્ભૂત તિરોભૂત બ્રહ્મતત્ત્વમા નિયમસર ઠપેકપમા થયાજ કરે છે ઉપરોક્ત શ્રી ભગવાનની વાણી તુચ્છો દ -

ન ચ મત્થાનિ ભૂતાનિ પદ્ય મે યોગમંશ્વરમ્ ।

ભૂતભૂત્ર ચ ભૂતસ્યો મમાત્મા મૂતમાવન ॥ (૧-૫)

જેવીરીતે આકાશમા વાતો પવન એ આકાશમા સર્વત્ર ફેલાયેલો છે, તેવીજરીતે સર્વ ઉપજેલા માત્ર પરમાત્મામા છે -

યથાઽન્નાશસ્થિતો નિત્ય વાયુ સર્વત્રગો મહાન્ ।

તથા સર્વાણિ ભૂતાનિ મત્થાનીત્યુપધારય ॥ (૧-૬)

મે તમને ઉપર પાચમા શ્લોકમા ગમજાવ્યું તેમ, જેવીરીતે ઉપજેલા માત્ર પરમાત્માની પ્રકૃતિમા સમાય છે અને બીજા કપના આરભમા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તેમને ફરીને સજે છે -

સર્વભૂતાનિ કોતેય પ્રકૃતિ યાતિ મામિકામ્ ।

વલ્પક્ષયે પુનસ્તાનિ વલ્પાદૌ વિસ્તૃજામ્યહમ્ ॥ (૧-૭)

સુસુક્ષ્મ દૃષ્ટિ ! ન્યા ન્યા શ્રીકૃષ્ણ 'ત્વં સર્ગુ છુ' એમ
બોલે છે ત્યા તમારે એવું ચમત્ક્રમ ઘટે કે પ્રકૃતિવડે પરમાત્મા
સજે છે પ્રકૃતિ પરમાત્માના તેજઃશૈશ્વર્યથી તેમ કરવા શક્તિમતી
થાય છે તે પ્રકૃતિને વશ ઉપજેલાનો સમૂહ રહીને વારવાર ઉપજે
છે અને વારવાર તે પ્રકૃતિમા લય પામે છે -

પ્રકૃતિં સ્વામયષ્ટ્ય વિમૃજામિ પુન પુન ।

મૂનમ્રામમિમ કૃત્તમગ્ન પ્રકૃતેર્વશાન્ ॥ (૧-૮)

આવી હાલત હતા એવું કર્મ માનવજીવોની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્માને બાધતું નથી કારણકે પરમાત્મા, પોતે આવું કર્મ
એમની આનિધ્યમા થાય છે છતાં, ઉદાગ્રીન છે તાણે કે એમને
એ કર્મ સાથે લવલેશ પણ સંબંધ ન હોય એમ ઉદાગ્રીન રહે
છે એ કર્મમા પરમાત્માની આનક્ષિત પણ હોવી નથી આ કાળ
માનવીઓએ શીખી લેવા જેવી છે -

ન ચ મા તાનિ કર્માણિ નિરૂપ્નતિ ધનજય ।

ઉદાસીનવળાસીનમસજ્જ તેષુ કર્મસુ ॥ (૧-૯)

મતલબ કે જેમ પ્રમુખની હાજરીમા સેક્રેટરી અને રાજની
હાજરીમા અમ્મલ, એ નવે કરવાયોગ્ય કર્મો કરે છે તેમ પરમાત્માના
અધ્યક્ષપદાવડે પ્રકૃતિથી અસંચર જગત નામ-રૂપ પ્રાણી,
પદાર્થો, માનવીઓ જન્મે છે એ કારણથી આ જગત પરિવર્તન-
શીલ છે પરિવર્તન એટલે નવાનવા પ્રકારની ક્રિયાઓનો ભાવ

મયાઽધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિ મૂયતે મચરાચરમ્ ।

દેતુન્મનેઃ કૌંતર્ય જગદ્વિપરિવર્તને ॥ (૧-૧૦)

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ' મને મુઠ માનવીઓ દેવગીનો પુનઃ
નણે છે, જેમ બીજા માનવીઓ છે તેવો જ તાણે છે, પરંતુ મારા

ઉત્તમ ભાવને એટલે કે પરમાત્મતત્વને એઓ જાણતાં નથી હું
 ઉપજેલામાત્રનો મહાન ઈશ્વર છું એઓ એવું પણ જાણતા નથી ”
 સુમુક્ષુ દપતિ । જો કે શ્રીકૃષ્ણ અવતારિત પરતત્વ છે, પરંતુ એ
 મહાન યોગી છે, મહાન પ્રહાનિષ્ઠ છે, શરીરી જ છતાંપણ પરપ્રકાશ
 છે વાન્તવિકપણે તમે કૃષ્ણ જ છો પણ શ્રીકૃષ્ણપણ તમારું તમારા
 અજ્ઞાનવડે, તમારૂં પ્રહાકારપણું તમારી લોહપતાવડે અને તમારું
 સ્વસ્વરૂપપણું ત્રણે શરીરોના તમારા અધ્યાસવડે ઢંકાયેલું રહે છે,
 જે સત્ત્વજ, શુદ્ધ બોધ અને ધ્યાન સમાધિવડે પ્રકાશિત કવુ એ
 તમારા પુરુષાર્થની અપેક્ષા રાખે છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે કે -

અવજાનતિ મા મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।

પર ભાવમજાનતો મમ મૂતમદેશ્વરમ્ ॥ (૯-૧૧)

અધ્યાય આઠમો સંપૂર્ણ

* અધ્યાય ૯ મો *

સુમુક્ષુ દપતિ । ગયા અધ્યાયના છેલ્લા ૭લોકમાં મૂઢ માનવી-
 ઓની વાત થઈ છે હવે તેઓ કેવા હોય ?-ના જવાબમાં શ્રી
 ભગવાન કહે છે તેઓ ભાદેભાદે ભોજોની આશાવાળાઓ,
 બહુબહુ પ્રવૃત્તિવાળાઓ, ઘોર અજ્ઞાનીઓ અને ખાવરા ચિત્તવાળાઓ
 હોઈ રાક્ષસી આસુરી મોહ પમાડનારી પ્રવૃત્તિનો આશરો લેનારા
 હોય છે -

મોઘાશા મોઘર્માણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ ।

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિં મોહિનીં શ્રિતા ॥ (૯-૧૨)

આનાથી (ઉપર કહેલાઓથી) વિરૂદ્ધ એક પક્ષ એવો છે કે જેઓ મોટા મનવાળા, ઉદાર, મનોહી હોઈને તેઓ દૈવી પ્રકૃતિને આશરો કરનારા હોય છે. આ મહાત્માઓ અનન્ય મનોવૃત્તિવડે પરમાત્માનું ભજન કરે છે, કારણકે ઉપજેલામાત્ર બધા વિકારવાળા છે એવું એઓ જાણે છે -

મહાત્માનસ્તુ મા પાર્યં દૈવી પ્રકૃતિમાશ્રિતા ।
મજત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા મૂતાદિમન્યયમ્ ॥ (૯-૧૩)

આવા ઉપર જણાવેલા ભક્તો ગૃહસ્થો હોવા છતાં મહાચે પરમાત્માનું ચિંતન કરનારા, દંડમતવાળા થઈને મોક્ષને માટે યત્ન કરનારા એને પરમાત્માનેજ નમસ્કાર કરનારા, નિત્ય પરમાત્મા સાથેજ જોડાયેલા અને ભક્તિવડે તેમનીજ ઉપાસના કરનારા હોય છે -

સતત કીર્તયતો મા યતતશ્ચ દૃઢવ્રતા ।
નમસ્યતશ્ચ મા ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥ (૯-૧૪)

કેટલાક જ્ઞાનપ્રાપ્તિરૂપ પુરુષાર્થથી યત્નવડે, ધ્યાનવડે અને સેવનવડે એ પરમાત્માને ઉપાસે છે. બીજા કેટલાક 'સર્વરૂપ હું છું' એવા ભાવવડે, સેવ્યસેવકભાવવડે અને અશાશીભાવવડે અને આમ બહુબહુ પ્રકારોવડે પરમાત્માને ઉપાસે છે કારણકે વિશ્વમા એજ સર્વથી મુખ્ય છે તમારે પણ આ બધામાનું કાંઈપણ એક સાધન સ્વીકારીને ઉપાસના કરવી જોઈએ-એમ સમજવું ઘટે. જુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે -

જ્ઞાનયજ્ઞેન ચાપ્યન્યે યજતો મામુપામતે ।
ઐકત્વેન પૃથક્ત્વેન વહુધા વિશ્વતોમુષમ્ ॥ (૯-૧૫)

આ બધા પરમાત્માને કેમ ઉપાસે છે? - આવા પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રીભગવાન પોતાની મહત્તા કહે છે કે "હું પરમાત્માજ

કંતુ, યરા, સ્વધા, ઔષધી, મત્ર, ધી અને અગ્નિ છુ જે કાઈ અગ્નિમા હોમાય છે તે બધુ પણ હું છુ અને એ બધી ક્રિયા પણ હું છુ -

અહ મતુરહ યજ સ્વધાહમહમૌષધમ ।

મત્રોઽહમહમેવાગ્ન્યમહમગ્નિરહ હુતમ્ ॥ (૧-૧૬)

આ જગતનો (હું-કૃષ્ણ) પરમાત્મા, માતા, પિતા, દાદો, રૂઝવેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને બાણવા યોગ્ય પાપન કરનારો ઈશ્વર પણ હું છુ -

પિતાઽહમસ્ય જગતો માતા ધાતા પિતામહ ।

વેદ પવિત્રમૌકાર ઋક્ મામ યજુરેવ ચ ॥ (૧-૧૭)

હું સર્વ પ્રાણીમાત્રની ગતિ, પોષણકર્તા, પ્રભુ સાક્ષી, રહેવાતુ સ્થાન, શરણ હિતચિતક, નર્જક, સહારક, ધ્યાન, નાશ અને અવિનાશ બીજા હું છુ હું સૂર્યકે તપું છુ, વરસાદ વરનાતુ છુ તથા તેને રોકુ છુ અને અમૃત તથા મૃત્યુ તેમજ સત્ અને અસત્ પણ હું છુ " જુઓ એ મહત્તા બતાવતા શ્લોકો -

ગતિર્મર્તા પ્રભુ સાક્ષી નિવાસ શરણ મુદ્ધત્ ।

પ્રભવ પ્રલય સ્થાન નિધાન વીજમઙ્ગયમ્ ॥ (૧-૧૮)

સપામ્યહમહ વર્ષં નિગૃહ્ણામ્યુત્ત્મજામિ ચ ।

અમૃત ચૈવ મૃત્યુશ્ચ સદસચાહમર્જુન ॥ (૧-૧૯)

જે ગૃહસ્થો ત્રણ વેદોમા બતાવેલી વિદ્યાવેદે નોમરસતુ પાન કરીને અને યજ્ઞો કરીને સ્વર્ગમા વાન કરવાની પ્રાર્થના કરે છે તેઓ પુણ્ય પ્રાપ્ત કરીને અને પવિત્ર થઈને ઈન્દ્રલોકમા જાય છે અને ત્યાં દિવ્ય બોગોને ભોગવે છે -

ત્રૈવિદ્યા માં સોમયા. પૂતપાપા યદ્દૈરિષ્ટ્વા સ્વર્ગંતિ પ્રાર્થયંતે ।

તે પુણ્યમાસાદ્ય સુરેન્દ્રલોકમશંતિ દિવ્યાન્દિવિ દેવમોગાન્ ॥

(૧-૨૦)

આ પ્રભાણેના સ્વર્ગના વિશાલ સુખ ભોગવ્યા પછી કરેલા પુણ્યનું ફળ ભોગવી લીધા પછી તેઓ મર્ત્યલોકમાં પાછા પડે છે આમ ત્રણે વેદોના ધર્મને અનુસરનારાઓ આવવાજવાના કામ્યકર્મોને કર્યાજ કરે છે -

તે તં મુક્ત્વા સ્વર્ગલોક વિશાલ ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોક વિશતિ ।

एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागमं कामकामा लभन्ते ॥

(૧-૨૧)

આમ ભોગવિલાસના બાવવામાં ગૃહસ્થો ગ્રામીણિક ભોગોની અધિકાધિક પ્રાપ્તિ માટે બીજા દેવતાઓના ભક્તો બનીને એવી શ્રદ્ધાવડે તેમનું પૂજનયજન કરે છે જો કે તેઓ ખરીરીતે પરમાત્માનુજ પૂજન કરે છે પરંતુ એ વાત એઓ બાણતા નથી અને એ કારણથી એવું પૂજન અર્ચન વિધિપૂર્વકનું થતું નથી -

येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयाम्बिता ।

तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्तविधिपूर्वकम् ॥ (૧-૨૩)

આવું પૂજનઅર્ચન હોવાના કારણેજ, તત્વના જ્ઞાનના અભાવના કારણેજ પરમાત્માને તહો બાણતાના એ ગૃહસ્થો પરબ્રહ્મને, પર પદને કે મોક્ષને પામતા નથી. એઓ નથી બાણતા કે શ્રીકૃષ્ણ એ પરબ્રહ્મતત્વ છે. જુઓ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે -

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।

न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनावश्यवति ते ॥ (૧-૨૪)

પરિણામ આવા પૂજનયજ્ઞનું તમે ગૃહસ્થ દંપતિઓને એ મળે છે કે, જે પૂજનયજ્ઞનવટે તમોને પરમપદ મળે છે, તેને બદલે તમે ઈતર દેવોનું પૂજન કરનારાં તે દેવોને. પિતૃઓનું પૂજન કૃષ્ણના પ્રતીઓને પિતૃને અને પવન, વરુણ વગેરે ભૂતોને પૂજવાવાળાઓ ભૂતોને પામે છે અને તેથી તમે શોકમુક્ત બની શકતા નથી જ્યારે માનવદેહ મળવાનો હેતુ અને કથેય તો શોકમુક્તિનોજ છે:-

યાતિ દેવમ્રતા દેવાન્ પિતૃમ્યાંતિ પિતૃમ્રતાઃ ।

ભૂતાનિ ચાંતિ ભૂતેઞ્ચા ચાંતિ મદ્યાજિનોઽપિ મામ્ ॥ (૧-૨૫)

જેઓ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું પૂજનયજ્ઞન કૃષ્ણ માંગે છે, તે પૂજનયજ્ઞન તેના કરનારને કોઈપણ પ્રકારે ભારે પડતું નથી. નથી તેને દ્રવ્યનો અર્થ કે નથી વસ્તુઓ ભેગી કરવાની માયાકૃત. કારણકે એકાદ તુલસીનું પાદડું મળે કે પુષ્પ અગર કૃષ્ણ અને છેવટે કોઈ નહીં તો થોડું પાણી (આયમન ભરાય તેટલું) પણ જે પૂર્ણ ભક્તિભાવથી અર્પણ કર્યું હોય તો એ પ્રેમવટે ધરેલી વસ્તુ પણ શ્રીભગવાન સ્વીકારીજ લે છે. પરમાત્માને પામવાનાજ આ યત્ન છે એમ કહેવાની મતલબથી શ્રી ભગવાન સ્વયં એ વાત કહે છે કે -

પત્ર પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।

તદર્હં ભક્ત્યુપહૃતમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥ (૧-૨૬)

જેમ અર્જુનને તેમ તમને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બોધ આપે છે કે તમે ગૃહસ્થ દંપતિ જે કોઈ કરો, ખાઓ, ભોગવો, યજ્ઞમાં હોમો, દાન કરો, તપ કરો તે સર્વ પરમાત્માને અર્પણ કરો !

યત્કરોપિ યદશ્રાસિ યજ્ઞહોપિ દદાસિ યત્ ।

યત્તપસ્યસિ કૌતેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥ (૧-૨૭)

શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરવાથી સર્વ ચેષ્ટાઓ, સક્રિયા અને કર્મોનું ભયુખ્તરૂપે કૃણ તમને મળવાનું હોય તે મળતું નથી અને તેથી તમને કોઈ બંધન થતું નથી તમે તેવા કર્મના પરમાત્માને જવાગદાર નથી આવા ત્યાગી સન્યાસી જેવા તમે યોગયુક્ત મુક્ત થઈને પરમપદને પામે છો -

શુભાશુભફલૈરેવ મોક્ષયસે કર્મવધનૈ ।
સન્યાસયોગયુક્તાત્મા વિમુક્તો મામુપેવ્યસિ ॥ (૫-૨૮)

પરમાત્મા (જેવીરીતે સમુદ્રનું જળ જળચરોમા વ્યાપ્ત છે તેમ) ચૈતન્યરૂપે સર્વનામકરમા આપે છે માનવીઓમા ઓતપ્રોત, એકસરખા વ્યાપ્ત છે એમની કોઈના પર અપ્રીતિ નથી અને એમને કોઈ અમુક વડાવા છે એવું પણ નથી આમ છતાં પણ જેઓ એને ભરે છે એટલે કે પરમાત્મા જેવા થવાને યત્ન કરે છે તેઓમા પરમાત્મા પ્રગટ થાય છે અને તેઓ પરમાત્મા છે, એવું ધ્યન શ્રી ભગવાનનું છે, એવું મનનું થયે -

સમોઽહ સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિય ।
યે ભજતિ તુ મા ભક્ત્યા મયિ ત તેષુ ચાત્મહમ ॥ (૫-૨૯)

સુમુક્તુ દ્વપતિ । ગમે તેવો દુઃશ્યામી માનવી હોય પણ તેપણ જો પરમાત્માને ભજવાના નિશ્ચયવાળો હોય છે તો તે જ નહીં ધર્માત્મા થઈ શાંતિને પામે છે શુભો ! શ્રીભગવાન પોતેજ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વકનું કહે છે કે -

ક્ષીપ્ર ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાતિ નિગચ્છતિ ।
કૌતેય પ્રતિજ્ઞાનીહિ ન મે ભક્ત પ્રણયતિ ॥ (૫-૩૧)

આ પ્રમાણે જેમણે પરમેશ્વરનો આશરો લીધો હોય છે એવા પાપીઓ, ત્રીઓ, વૈશ્યો અને શૂદ્રો તેઓ ભવે હોય પણ તેઓ પણ ઉત્તમોત્તમ ગતિને પામે છે -

મા હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય ચેડપિ સ્યુ પાપયોનય ।

સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેડપિ યાતિ પરા ગતિમ્ ॥ (૯-૩૦)

જુઓ! પરમાત્મા કેવા દયાળુ છે? ઉપરોક્ત હવડી વર્ણના મનુષ્યો પણ જ્યારે આવી ઉત્તમ ગતિને પામે છે, તોપણી પવિત્ર બ્રાહ્મણો, બક્ષો અને રાજકાજથી નિવૃત્ત ધર્મ રૂપિ બનેલા એવા રાજર્ષિઓને માટે કરેવાનું શુ હોય? માટે હે હવે! આ મર્ત્યલોક અને માનવદેહ કે જે અનિત્ય અને સુખરહિત છે તે પામીને પ્રભુભજનજ કર્તવ્ય છે એવું સમજો! શ્રી ભગવાનની આ સલાહ છે કે -

કિં પુનર્બ્રાણા પુણ્યા મક્ષા રાજર્ષયસ્તથા ।

અનિત્યમસુલ્લ લોકમિમ પ્રાપ્ય ભજસ્વ મામ્ ॥ (૯-૩૩)

ઉપરોક્ત સલાહ પ્રમાણે વર્તવા શુ કરવું જોઈએ?—આ પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રી ભગવાન કહે છે કે “હું—પરમાત્માના મન રાખો! પરમાત્માનું પૂજન—વચન—ભજન કરો! પરમાત્માનેજ નમસ્કાર કરો! પરમાત્મા સાથેજ જોડાઓ! અને પરિણામે તમે હું પરમાત્માનેજ પામશો” પરમાત્મા સાથે આત્માનું જોડાણ થયાથી એ આત્મા પરમાત્મારૂપ બને છે—

મમ્મતા ભવ મદ્ગુપ્તો મદ્યાજી મા નમસ્કરુ ।

મામેવૈવ્યસિ યુક્ત્વૈવમાત્માન મત્પરાયણ ॥ (૯-૩૪)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હવે એક બીજી ઉત્તમ શિખામણ આપુ છું તે તમે સાંભળો! કારણકે તમે મને પ્રિય છો, અને એ વાત તમારા હિતની છે”

મૃય એવ મહાવાહો શૃણુ મે પરમ વચ ।

ચક્ષ્ણ પ્રીયમાણાય વદયામિ હિતકામ્યયા ॥ (૧૦-૧)

“ મને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, દેવો અને મોટામોટા રૂપિઓ પશુ જાણતા નથી કે હું કૃષ્ણપરમાત્મા એ જાણી પહેવાનો છું ” યાદ રાખો ! શ્રીકૃષ્ણનું અભાચિત્ત પરંતત્ત્વ જે છે, તેની એટલે આત્માની આ વાત છે, એમના દર્શ્યમાન શરીરની નહીં -

ન મે ત્રિદુ સુરગણા પ્રભર ન મહર્ષય ।

અહમાદિર્હિ દેવાના મહર્ષ્યાણા ચ સર્વશ ॥ (૧૦-૨)

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “ જોઓ મને અજ્ઞાના, અનાદિ અને અને લોકોનો મહાન ઇન્ધર ધુ એવું માને છે તેઓ અર્વે પાપોથી ધૃતી જાય છે, કારણકે તે મૃત્યુવેગમાં ઝટા વિહાન છે ” અહીં તમારે પણ સમજવાનું છે કે જો તમારી વામનાના ટાપ થયાથી તમે ભ્રમ ભેદિના બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ ગયા છો તો તમે પણ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છો અને તમારા શરીરના પણ તમે ઇન્ધર છો અને તમને કોઈ પાપ લાગતું નથી વળી તમને પાપ લાગે એવું કર્મ પણ તમે કરતા નથી જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

યો મામજમનાદિ ચ વેતિ લોકમદેશ્વરમ ।

અસમૂદ્ર મ મર્ત્યેષુ સર્વપાપે પ્રમુચ્યત ॥ (૧૦-૩)

મુમુક્ષુ હ વેતિ ! જ્યારે તમને તમારી બુદ્ધિમાં એવું જાન્યું કે તમે આત્મા છો, આત્મા અને બ્રહ્મ એક એક છે, ‘ માફ ’ એવું કશું નથી, બધું ભગવાનનું છે, ‘ માફ ’ અહિન કોઈ કરતું નથી, ‘ હું ’ જાગીર નથી અને કોઈ અપરાધી ઉપર તમને નરોમ આવે તેમજ અસત્ય અમારા ન કરવાની તમારામાં નમજ આવે, કર્મેન્દ્રિયોના અતિ દુરુપયોગના નિવારણની ઈચ્છા થાય, મુમુક્ષુ ‘ હું ’ પોતેજ ભગવાન છું, ‘ હું ’ ઉપર કંઈ ગતું નથી ‘ હું ’ અમુક છું, ‘ માફ ’ જગત્તે હું મુધરશે, કાયિક-વાચિક-માનસિક દિઆ ન હું, બધું આત્મા છે, મને બધું પ્રાપ્ત છે, ‘ હું ’ તપ

તપુ-દાન આપું-અને યશ મળાયે-અપયગ મળાયે-આપું બપું
જ્યારે તમને ધાય ત્યારે તમારે મમજી લેવું ઘટે કે એ બપું
પરમા-માની પ્રેરણાથી ધાય છે અને તે તમારી શોકમુદ્દિ માટે
છે. આ જીવનમાં અને પ્રયાણ પછી પણ એ મોક્ષ માટે છે એમ
સમજવું ઘટે એટલુંજ નહીં પણ બિન્નબિન્ન ત્યાગે ઉપજેલાં માત્રમાં
જે પ્રતીત ધાય છે તે પણ બધા પરમા-માથીજ ધાય છે એવું
મમજવું ઘટે -

बुद्धिर्ज्ञानममोहः क्षमा मयं दमः जमः ।

सुख दुःखं भयोऽभावो भयं चामयमेव च ॥ (૧૦-૪)

अहिंसा ममता तुष्टिस्तपो दानं यजोऽयज्ञः ।

भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव गृथग्विद्याः ॥ (૧૦-૫)

અત્યારના મમયના દુનિયાપરના જે જે દેયોમાં તુદીતુદી
જાતના વર્ણના, રંગના, સ્વભાવના વગેરે, જેવાં કે કાળા-ગોરા-
પીળા-હાલો-દુષ્ટો-કૂર-સ્વાર્થી-ઉદાર વગેરે લોકો તમારા જોવામાં
આવે તે બધાને, તમારે માની લેવું કે તેઓ પૂર્વના જ્ઞાન મદ્દાન
રૂપિઓ અને ચાર મનુષ્યો કે જેઓ પરમેશ્વરના આનન્દસંકલ્પથી
ઉપજ્યા છે તેમના મંતાનો છે -

महर्षय मत्त पूर्वं चत्वारो मनवन्मथा ।

मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ (૧૦-૬)

પૂર્વેજી બધા પરમાત્માની વિભૂતિઓ છે એવું તત્વદર્શી-
પણાવડે જે મમજે છે તેનો થોડા જરૂર પરમાત્મા સાથે ધાય છે.
એમાં જરાયે અંશય કરવા જેવું નથી -

एतां विभूतिं योग च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

सोऽविर्कपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ (૧૦-૭)

આ કારણથી બુદ્ધિવાન માનવીઓ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને મર્વની ઉત્પત્તિનું કારણ માને છે અને એમનાથીજ આ બધું પ્રવર્તમાન છે એવું માનીને લાગે છે અને તેમને તેજ કારણથી પોતાના આત્માના ભાવથી લાગે છે -

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्त सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजते मा युधा भावसमन्विता ॥ (૧૦-૮)

આ પૂર્વોક્ત બુદ્ધિવાન માનવીઓ ઘરઘ ધો કરતા બધ છે પણ તેને ગોણુ ગણે છે અને ચિત્તમા પરમાત્માનું ચિત્તન કરે છે તેઓ શ્વાનોગૃહ્વાસમા પરમાત્માનું ન્મરણુ કરે છે, પરસ્પર એનીજ વાતો કરે છે અને તેમાંથી ઇન્ધરીલાવ શોધે છે તેમજ તેમની મર્વ ચેષ્ટાઓ શોકમુક્તિની દોષ છે. વળી તેઓ એકબીજાને પોતાની સાધનાનો અનુભવ કહે છે, એકબીજાને ઉપદેશ આપે છે અને એવાજ એમના મુખ્ય કર્મોવડે સતોષ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે -

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयत परस्परम् ।
कथयतश्च मा नित्यं तुष्यति च रमति च ॥ (૧૦-૯)

આ પ્રમાણે વર્ણવેલા આચરણવાળા એ ભાગ્યશાળીઓ- પ્રભુપ્રેમીઓને-મદાય પરમાત્મામા ભેડાયેલાઓ-પરમાત્માને પ્રીતિ પૂર્વક ભજનારાઓને-પરમાત્મા એવો બુદ્ધિયોગ આપે છે કે જે યોગવડે તેઓ 'હુંજ કૃષ્ણ-પરબ્રહ્મત્વ-આત્મા છું' એવી ઉપાસના કરીને તેઓ બ્રહ્માકાર બનીને પરમપદને પામે છે -

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयाति ते ॥ (૧૦-૧૦)

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે "આવા મારા-પરમાત્માના પરમ ભક્તોપર આવા આચરણથી અનુગ્રહ થાય છે અને એમની આવી આરાધનાનું

રૂપ-એમની અવિદ્યાનો નાશ-અને મોક્ષના રૂપમાં પશ્ચિમે છે
પરણે પરમાત્મા એમના હૃદયમાં રહેલા જ્ઞાનરૂપ દીવાસમાન
પ્રકાશે છે -

તેવામેવાનુકર્પાર્યમહમજ્ઞાનજ

તમ ।

નાશયામ્યાત્મભાવસ્યો જ્ઞાનદીપેન માસ્વતા ॥ (૧૦-૧૧)

મુમુક્ષુ હ પતિ ! જેવીરીતે અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ
પેદા થયો હતો, તેવો ઉપર પ્રમાણેનો બોધ મેળવી તમને પણ
તમારા પોતાના આત્મા-મેત્રજ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ પેદા થાય અને
જેવું શ્રી ભગવાનને કહ્યું હતું તેવુંજ તમે પણ જરૂર કહો. જુઓ
અર્જુનની એ વાણીમાં એ કહે છે કે “તમે પરમબ્રહ્મ છો,
પરમધામ એટલે આધિકમાત્રનું ધામ તમેજ છો અને પરમપવિત્ર
પણ તમે છો, તમે અવિદ્યાવટે ઉઠતા દેખાઓ છો, તમે પુરુષ છો,
શાસનકર્તા છો, સ્વયં પ્રકાશ આત્મા છો તમે તમારા શરીરની
ઇન્દ્રિયોના ગોચકમાં રહેલા દેવોથી પણ ઉત્તમોત્તમ અને અધિપ્રાપ્તિક
શક્તિવાળા છો, તમે આદિ, અન્ત-માં અને વિશુ છો, ‘શ્રીકૃષ્ણ
અને તમે બેઉ એકજ છો’-એવું સર્વ રૂપિઓ, સર્વે દેવર્ષિઓ
-નારદ, અસિત, દેવસ, વ્યાન વગેરે પણ કહે છે, તેમજ તમે
પોતે પણ પોતાને તેવાજ કહો છો, એ તદ્દન સત્ય છે ” જુઓ !
સન્યાસીઓ પણ આવા ભાવથી માધના કરે છે અને હે મુમુક્ષુ
હ પતિ ! હવે તમે પણ આવો બોધ પ્રદક્ષ કરતા અને આવરતા
પ્રોદાવન્ધ્યા પસાર કરી વૃદ્ધ થવા લાગ્યા છો તો હવે તમારે પણ
ભક્તિકાંડ અને કર્મકાંડમાંથી જ્ઞાનકાંડમાં પ્રવેશ કરવાનો છે યાદ
રાખો ! જો તમારે લાળુ-સો વર્ષ સુધી જીવવું હોય અને મુદ્દ
અવયવો સહિત જીવવું હોય તો હવે વિષયાન દોથી હંડવા માટે -

પરઃજ્ઞા પર ધામ પવિત્ર પરમ ભવાન્ ।

પુરુષ શાશ્વત દિવ્યમાદિદેવમજ્ઞ વિભૂમ ॥ (૧૦-૧૨)

આહુસ્ત્વામૃપયઃ સર્વે દેવાર્પિનારદસ્તયા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયં ચૈવ પ્રવીષિ મે ॥ (૧૦-૧૩)

એ વાત સત્ય છે કે આત્મા થઇને શરીરમાં રહેલા પરમબ્રહ્મ પરમાત્માને-શ્રીકૃષ્ણને, દેવો અને દાનવો ઝોળાળી શકતા નથી, કેમકે તેઓ શારીરિક ભોગો, આરામો અને વિષયાનંદો પાછળજ મગ્યા રહેનારાઓ છે. શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અને આપણે બધા જીવોને જે કહે છે તે સત્યજ છે:-

સર્વમેતદ્દતં મન્યે યન્માં ચદસિ કેશવ ।

ન હિ તે ભગવન્વ્યક્તિં વિદુર્દેવા ન દાનવા. ॥ (૧૦-૧૪)

અર્જુન કહે છે કે “હે દેવના દેવ ! ભૂતેશ ! જગત્પતિ ! ભૂતોને ઉપજાવનારા પુરુષોત્તમ ! તમે તમારા આત્માવડે આત્માને જાણો છો, જ્યારે હું બાંધુતો નથી; હું જીવ છું ” અર્જુનનું આ કહેણ બરાબર છે. આપણે સર્વે પરમાત્માને આપણા આત્માવડેજ જાણી અને અનુભવી શકીએ છીએ:-

સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેત્થ ત્વં પુરુષોત્તમ ।

ભૂતભાવન ભૂતેશ દેવદેવ જગત્પતે ॥ (૧૦-૧૫)

દેવે અર્જુન વિનંતી કરે છે કે “હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ વિશ્વના સર્વ લોકોમાં તમે વ્યાપીને રહેલા છો, તો તમે કૃપા કરીને તમારી બધી વિભૂતિઓ મને કહે । ”

વક્તુમર્હસ્યશ્લેષેણ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતય ।

યામિર્વિભૂતિમિર્લોકાનિમાંસ્ત્વં વ્યાપ્ય તિષ્ઠસિ ॥ (૧૦-૧૬)

“હે યોગી ! તમારું સદા ચિંતન કરતો હું તમને કેવીરીતે જાણું ? કેવાકેવા ભાવો, રૂપો અને નામોવડે તમારું સાધકું ચિત્તમા ચિંતન કરે છે તે પણ મને કહે । ”

પથ વિદ્યામહ યોગિત્વા સદા પરિચિન્તયન ।

કેષુ કેષુ ચ ભાવેષુ ચિન્ત્યોઽમિ મગવન્મયા ॥ (૧૦-૧૭)

“હે હરિજનોના ત્રણે પ્રકારના દુષ્ટોને મટાડનારા જનાર્દન !
હું, તમે પરમાત્મા માથે કેવીરીતે જોડાઈ શકું એ વિન્તારથી કંટો !
હું આપની કચીકચી વિભૂતિને ‘પૂજુ’ અને આરાધુ ? તમારા અમૃત
નમાન વાક્યોવાળા યોધને સાબળતા મને તૃપ્તિ થતી નથી, માટે
મને ફરીને સ્પષ્ટ કરીને બધું કહો !” મુમુક્ષુ હ પતિ ! જેમ
અર્જુને કહ્યું તેમ ભક્તો સત્કર્મો કરવાની પ્રેરણા માટે, મુખ માટે
અને મોક્ષ માટે, માર્ગદર્શક થવા માટે, આનંદિક પ્રાર્થના કરનારા
હોય છે એ જુઓ અર્જુન પૂછે છે કે -

નિસ્તરેણાત્મનો યોગ વિભૂતિ ચ જનાર્દન ।

મૂય કયય તૃપ્તિર્હિ દૃષ્યવતો નાસ્તિ મેઽમૃતમ્ ॥ (૧૦-૧૮)

અધ્યાય નવમો અને પ્રૌઢાવસ્થા યોગ સંપૂર્ણ.

વાંચો !

વંચાવો !

વચાવો !

પૂજ્યપાદ સુનિમહારાજશ્રી ભારદ્વાજજી

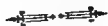
અંશહિત

શ્રેય સાધન સંગ્રહ

૩૬૦ ભજનો, ધૂનો, સ્તોત્રો અને આરતિઓનો અંગ્રહ

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

* અધ્યાય ૧૦ મો *

વૃદ્ધાવસ્થા યોગ.

મુમુક્ષુ દંપતિ ! પ્રૌઢાવસ્થામાંથી પસાર થઈને વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશ કરનારા ગૃહસ્થોએ પોતાનાં સંતાનો-એક અગર બે, પુત્ર કે પુત્રીઓ-મંચમ પાળીને ઉત્પન્ન કરવાં ઘટે અને તેમને વિદ્યતાયુક્ત પ્રભુલક્ષિતનું, ધંધારોજગારનું અને સ્વરક્ષણુ તેમજ સંરક્ષણનું શિક્ષણ આપવું ઘટે અને ધીમેધીમે ઘરનો વ્યવહાર અને કારોબાર તેમને માથે નાંખતા જઈને પોતે (તમારે) નિવૃત્ત થતા જવું જોઈએ. તમારી બધી બુદ્ધિવૃત્તિઓને દુનિયાથી હટાવીને પરમાત્મામાં જ ત્યાગ અને સંન્યાસવડે જોડી દેવી જોઈએ અને તેને માટે તૈયાર થવા માટે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને જોષ લક્ષ્યપૂર્વક તમારા આચરણમાં મૂકવો ઘટે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાની વિભૂતિઓ એટલે પોતાનાં મુખ્ય રૂપોને કહ્યાં છે, જેનો અંતપણ આવે તહીં એટલીબધી એ વિભૂતિઓ છે. એ બધાં પ્રત્યે પૂજ્યભાવ-મમાનભાવ અને દયાભાવ ગમવાનો અભ્યાસ કરવો એ પણ એક જાતનું પરમેશ્વરનું આરાધન છે અને તે કરવાની તમારે શરૂઆત કરવી ઘટે. શુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

હંત તે કથયિષ્યામિ દિવ્યા હાત્મવિભૂતયઃ ।

પ્રાધાન્યતઃ કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યંતો વિસ્તરસ્ય મે ॥ (૧૦-૧૧)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! તમારે હવે જો તમારો ઘરકારોબાર તમારા મોટા પુત્રને ઝોંપ્યો ન હોય તો સોપી દેવો ઘટે અને તીવ્ર મોક્ષેચ્છાયુક્ત બની જવું ઘટે. તમે પચાસ વર્ષના થઈ ચૂક્યાં છો. આઠ વર્ષના થાઓ ત્યાંસુધીમાં પૂર્વના અભ્યાસવાળી વૃત્તિઓને

ધ્યાનના અભ્યાસ અને વૈરાગ્યવડે, દુનિયાથી હઠાવીને, પરમાત્મા
માથે જોડી દેવી જોધએ પ્રથમ તો તમારે કૂ-લુચ્ચા-ધાતકી-
ગરીબ-તવ ગર-ભિખારી-લકત-અલકત-બધા માનવીઓને પરમા-
ત્માની વિભૂતિઓ માની લેવી ઘટે અધમો પર દયા, સમાન પ્રત્યે
મૈત્રી અને એક પ્રત્યે પૂજ્યભાવથી વર્તણુ ઘટે

નાટક-સીનેમા જોનારા, રે-ટેરા-લોજોમા જમનારા અને જોવા
ધરબાર વિનાના ભક્તતા માનવીઓ જો કોઈ વાતમા, વ્યાખ્યાનમા,
ન્યુસપેપરમા કે પુસ્તકમા આલેખાયેલા કોઈ ધનાઢય માનવીના,
વિમાનમા ફરનારાઓના કે પુષ્કળ વૈભવ ભોગવનાર માનવીના
દીર્ઘાંશ સાંભળે છે ત્યારે તેમને અદેખાઈ થઈ આવે છે અને
ખીચારા ભાડવાનુ ચારુ કરે છે તેઓમા કામનાનો ઉભરો ઉછળી
આવે છે અને ઘોડી કામનાઓમાથી મનમા એવુ મોટું કામનાવૃક્ષ
ઉગાડી મૂકે છે કે તેમનો પછી કોઈ આરો રહેતો નથી ખિચારા
પેલા ધનાઢયોમા તો કામના હોયજ છે, તેઓનુ તો શુ કહેવુ ?
પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ઉપરોક્ત બેડ કક્ષાના માનવીઓ
પણ એમનીજ વિભૂતિઓ છે અરે, રસ્તે પગ ભાગેલો કે બીજા
કોઈ અવશ્ય વિનાનો ક્ષત એક પાઈ કે પૈસો માગનારો કે રેટીનાં
ટૂકડો માગનારો પણ એ પ્રભુનીજ વિભૂતિ છે એને માટે તમારે
કોઈ ન્યૂનાધિક વિચાર કરવો ઘટતો નથી હવે તમને આ દુનિયાની
જરૂર નથી તમારી કામનાઓનો નાશ કરો તમારી પાસે જે કાંઈ
ધન હોય તેનાથી ભખ્યાને જરૂર પ્રીતિથી જમાડો તરન્યાને પાણી
પાઓ, તમારૂં બચાવેલુ બધુ ધન દાન કરો ! પુત્રોને ધધો કરી
પોતાનુ રખેલુ ખાવાનો બોધ આપો ! જો આમ નહીં કરો તો તેઓ
પ્રમાદી, કમજોર અને મોજાલા બનશે તમારી મિલકતથી તેઓ
આળસુ બનશે. ચાહ રાખો ! તમારે તમારા બાળકોને પણ સત્ય ચે
ચઢાવવાના છે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “સર્વે ઉપજેલા નામ-રૂપો

અને શરીરો મધ્યે હુંજ આત્મા થઇને રહેલો છું ઉપજેલાંમાત્રનાં
હું પરમાત્મા આદિ, મધ્ય અને અંત છું ”

અહમાત્મા ગુહાવેશ મર્મભૂતાશયસ્થિત ।

અહમાદિશ્ચ મધ્ય ચ ભૂતાનામત એવ ચ ॥ (૧૦-૨૦)

મુમુક્ષુ દેવતિ । હવે તમારે ગૃહસ્થધર્મમાંથી ત્યાગ અને
મન્યામ ધર્મમાં એટલે નિવૃત્તિ ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો પડે છે.
મેળ વર્ષની વયે પુત્ર મિત્ર ગણાય છે અને જ્યારે એ પચ્ચીમ
વર્ષનો થાય ત્યારે તમારી પાસેથી કશું પણ લેવાના અધિકાર
વિનાનો છે. તમારી હવે એવી અવસ્થા આવી છે કે જે વખતે
તમે તમારા ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મથી નિવૃત્ત થયા છો અને દરેક
માનવીએ જે તમારા સંપર્કમાં આવે તેને તમારા જેવાજ પરમા-
ત્માની વિભૂતિસ્વરૂપે જોવા દેવાયા છો ન દેવાયા હો તો તમારે
તેવું આચરવાના યત્નો શરૂ કરી દેવા જોઈએ. અરે, તમારે એવી
ચિત્તિમાં આવવું જોઈએ કે-દાખલા તરીકે કેઈ એક ચોર તમારા
ઘરમાં ચોરી કરવા પેઠો છે, તમે તે બાંધી ગયા છો, તમે તેને
નજરે જુઓ છો તો તમારું કર્તવ્ય એ છે કે તમારે તેને બચમુક્ત
કરવો જોઈએ ‘બાઈ’ ટૂંકીશ નહીં’ એવા શબ્દોથી એની બીક
દૂર કરવી જોઈએ એને જે જોઈતું હોય તે લઈ જવા દેવો જોઈએ
હવે તમે વ્યવહારમુક્ત થયેલા છો; તમારે જાળકે પાળવાના નથી
અને તમને એકલા ખાવાનો અધિકાર નથી તમારી મિલકતનું
રક્ષણ કરવાનો, ચોરને પકડવાનો કે તેને મારવાનો તમારો હવે
ધર્મ નથી જેની પાસે જે કાઈ નથી તે તે લેવા તમારી પાસે
આવે તમે માગેલું આપતા નથી તેથી ચોરીદૂષીથી તમારી પાસેથી
તે લઈ જાય છે ‘આ તો લુચ્ચો છે-આજસુ છે-પ્રમાદી છે’-આવા
આક્ષેપો કરીને તમારે બચાવ કરવો હીક નથી. તમારે ઘર એ
ભગવાનની વિભૂતિ એની જરૂરિયાતની બીજ માગવા આવેલ છે

તો તેની માથે પ્રીતિ અને મૈત્રીથી જોડાવાનો હવે તમારો ધર્મ છે આ પ્રધરનુ આચરણ તમારામા લ્યાગ અને મન્યામના ઐશ્વરી શુભો આણશે જુઓને ઉપરના પ્રલોકમાઝ ગ્રીભગવાને કહ્યું છે કે 'હું ઉપજેલા માત્રમા છું ચોરી, વ્યભિચાર ખૂન, હઝકપટ વગેરે કરનારનુ શુ યશે-એવી જિતા તમારે કરવાની નથી હવે તમારું કશું નથી તમારી પાસે જે કાંઈ છે તે બધું ભગવાનનુ છે હવે તમે મન્યાસધર્મ પાળો છો જ્યા તમારે તમારા ગ્રંતિ માટે પણ મમતા ગખવી ન ઘટે, ત્યા ઇતિ મિવકત આદિમા તો મમતા શે રખાવ ? કઠોપનિષતમા નચિકેતાનુ આખ્યાન અને એના પિતાએ કરેલો વિશ્વજિતયજ્ઞ એની સાક્ષી પૂરે છે

મુમુક્ષુ દેવતિ ! જિંદગીના સો વર્ષોમા પ્રથમ પન્ચીસ વર્ષો વિદ્યા ભણવામા અને ત્યારબાદ પાત્રાસ વર્ષની વય મુધીમા પ્રજ્ઞોપત્તિ અને મતતીનુ પાવન કરવામા ગાગી, પછી પ્રદ્યયર્થ પાળવું જોઇએ આવા નિયમ વિના હિન્દુસ્તાનમા તમે સો વર્ષની વય મુધી મુદદ અવધવોવાળા રહીને મુખે છવી ગઠો નહીં અને તમારી મતતી મજબુત અને સ્વરક્ષણ માટે ગ્રામિવાન તેમજ તદુરન્ત અને રૂપાળી બની શકે નહીં હિન્દુસ્તાનની આબોહવા એના વતનીઓ પાને ચૈત્ય પ્રદ્યયર્થ અને આરોગ્યના નિયમોનુ ચુસ્તરીતે પાલન માગે છે તમારા આદર્શો અને સનતાન ધર્મ જે આ ગીતા તમને શિખવે છે અને જે તમારા બાપદાદા તરફથી તમારે માટે રક્ષાયેલો છે અને જેનુ પાલન કરવાથી તમે પૂર્વે મહાન પ્રજ્ઞ તરીકે પ્રશસાને પામ્યા છો તે આખી દુનિયાના માનવીઓનુ કન્યાણ કરનારો છે તે આદર્શો અને તે ધર્મ પ્રમાણે ચાલીને તમારે તેનુ રક્ષણ કરવું જોઇએ તેને નહીં પાળવા દેવાની આસુરી પ્રવૃત્તિઓ જ્યાં જ્યારે ઉપદી છે ત્યાં ત્યારે તમાગ પૂર્વજોએ ધર્મ નહીં ત્યજીને પોતાના પ્રિય પ્રાણોનુ બળિદાન આપ્યું છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તત્વવડે આદિત્યોમા વિપ્લવરૂપે રહે ના

વૃદ્ધાવસ્થા યોગ

છે, જ્યોતિષોમા રવિરૂપે અશુભાન ધાને રહેલા છે, મગીચિઓમા પવનરૂપે રહેલા છે અને નક્ષત્રોમા ચંદ્રમારૂપે રહેલા છે એજ આત્મા તમે છો તમેજ સ્વ-રૂપે આત્મા છો એવું આરાધન હવે ત્યાગ અને અન્યામને વધારવા તમારે કરવું ઘટે. મર્ત્યલોકથી ઉત્તમલોકમા શરીર ધારણ કરવા જેવા આચરણ તમારે કરવા ઘટે ભલે તમે કારણદેહને ન ત્યાગી ગકો અને પરમપદ પ્રાપ્તવાના માધનો ન કરી શકો, પણ મનુષ્ય થયા પછી કુક્કર-કુતરા-ગીધડા-ગધેડા જેવી નીચી યોગિને લાયક ન થવું ઘટે જુઓ શ્રીભગવાન વિભુતિઓની ગણના કરાવતા કહે છે કે -

આદિત્યાનામઃ વિષ્ણુર્જ્યોતિષા રવિરશુમાન ।

મરીચિર્મન્તામરિમ નક્ષત્રાણામઃ શશી ॥ (૧૦-૨૧)

આત્મા મુખરૂપ છે તમે આત્મા છે, છતાં અજ્ઞાનથીજ તમે હુ ખી યાઓ છો તમારા સ્વસ્વરૂપને તમારે બહુ સારી રીતે મમજવું ઘટે. સ્વસ્વરૂપને તમે સાલજવું, પણ તમે નિશ્ચયવાળા એવા જ્ઞાનવાળા તો ત્યારેજ રહી ગકો કે જ્યારે તમે ધ્યાનવટે પરમાત્માનું ચિતન નિત્ય કરતા રહો ત્યારેજ આને માટે તમારે ગીતાનું રોજરોજ અધ્યયન કરવું જોઈએ જો તમે તેમ નથી કરતા તો એ વિજ્ઞાનને તમે વિચરી જાઓ છો રોજ ભજન, કીર્તન પૂજન, અર્ચન અને ધ્યાનમા હવે એક કે બે કલાક નહીં, પણ છ કલાક સુધી કરતા રહેવું જોઈએ હવે તમારે સામારિક ખીનું કાર્ય કાર્ય કરવાનું રહેતું નથી તમારી પાસે હવે મુશ્વરાધન કરવાનો બહુ વખત છે. આરે વેદોમા મુખ્ય સામવેદ એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પોતે છે દેવોમા ઈન્દ્ર અને ઇન્દ્રિયોમા શ્રેષ્ઠ એવું મન પણ એજ છે અને ઉપજેલામા ચેતન પણ એજ છે શ્રીભગવાન કહે છે કે -

વેદાના મામવેદોઽસ્મિ દેવાનામસ્મિ વાસવ ।

ઇન્દ્રિયાણા મનઃશ્ચાસ્મિ ભૂતાનામસ્મિ ચેવના ॥ (૧૦-૨૨)

મુમુક્ષુ દેવનિ ! તમેજ પરમાત્મા છો પરમાત્મા રૂદ્રોમા ઉત્તમ શકર બન્યા છે, ધનદયોમા કુળેર પણ એજ છે, વસુઓમા પાવક પણ પરમાત્માજ છે, ધડાડોમા ઉત્તમ મેરૂપર્વત પણ પરમાત્માજ બન્યા છે -

દદ્રાણા શકરશ્ચાસ્મિ ચિત્તેજો યશ્વરક્ષસામ્ ।

ધમૂના પાવકશ્ચાસ્મિ મેરુ શિશિરિણામહમ્ ॥ (૧૦-૨૩)

કિંચિત્પણ કરાવનારા પ્રાદ્યલ્લો-પુરોહિતોમા બૃહસ્પતિ પણ પરમાત્માજ બન્યા છે, સેનાનીઓમા મોટા રક્ષક (કાર્તિકેય) નામના સેનાની પરમાત્મા છે. સરોવરોમા મોટું સરોવર-સાગર પણ પરમાત્માજ છે

પુરોધસા ચ મુખ્ય મા વિદ્ધિ પાર્યં બૃહસ્પતિમ્ ।

સેનાનીનામહ રક્ષક સરસામસ્મિ સાગર ॥ (૧૦-૨૪)

તમે જોઈ શક્યા ? પરમબ્રહ્મ પરમાત્માજ વિશ્વરૂપ બન્યા છે. તમારું શું છે ? કશું નથી તમે પોતેજ, જેવા તમને માની જોડેલા છે તેવા તમે નથીજ તમે બ્રહ્મથી બીજા છોજ નહીં તમે જેવા તમને માનો છો, તેવું બ્રહ્મ બનેવું છે, જેની તમને મમજ રહી નથી નાશવત શરીરોને તમે તમારા સ્વરૂપે માનો છો તે તમારી ઇન્દ્રિયલોપતાને ખરણું છે એ લોપતાએ તમને તમારા સ્વસ્વરૂપની વિગ્મૃતી કરાવી છે અને હવે એ લોપતા તમને કોઈ કામમા આવવાની નથી, કારણકે તમારી બધી ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઈ ચાલી છે

પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હું પરમબ્રહ્મ પરમાત્મા-
મહાન રૂપિઓમા મોટા ભૂગુ વાણીમા એક અક્ષર, યજ્ઞોમા જપયત,
સ્થાવરોમા હિમાલય, વૃક્ષોમા ઉત્તમ એવો પીપળો, દેવર્ષિઓમા
ઉત્તમ નારદ, ગાયકોમા ઉત્તમ ચિત્રરથ, સિદ્ધોમા શ્રેષ્ઠ કપિલમુનિ
-પોતે બનેલો છું વળી ઘોડાઓમા શ્રેષ્ઠ ઉચ્ચ શ્રવા, હાથીઓમા
શ્રેષ્ઠ ઐરાવત, માનવીઓમા શ્રેષ્ઠ રાજા-એ પણ હું પોતેજ
બનેલો છું”

મહાર્ષિણા મૃગુરુઃ ગિરામસ્થ્યેકમક્ષરમ્ ।
યજ્ઞાના જપયન્નોઽસ્મિ સ્થાવરાણા હિમાલય ॥ (૧૦-૨૫)

અશ્વત્થ સર્વવૃક્ષાણા દેવર્ષિણા ચ નારદ ।
ગધર્વાણા ચિત્રરથ સિદ્ધાના કપિલો મુનિ ॥ (૧૦-૨૬)

ઉચ્ચે શ્રવસમશ્વાના વિદ્ધિ મામમૃતોદ્ભવમ્ ।
ઐરાવત ગજેન્દ્રાણા નરાણા ચ નરાધિપમ્ ॥ (૧૦-૨૭)

મુમુક્ષુ દ પતિ । પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પોતાની વિભૂતિઓનું
વર્ણન કરે છે તેજ હું તમને કહું છું જુઓ । મુદ્ધ કરવાના શ્રેષ્ઠ
હથિયારોમા શ્રેષ્ઠ વજ્ર, ગાયોમા શ્રેષ્ઠ કામધેનુ પ્રભોત્પત્તિ માટે
યોગ્ય કદર્પ, સર્પોમા શ્રેષ્ઠ વાસુકી નાગોમા શ્રેષ્ઠ અનંત, જળ
ચરોમા શ્રેષ્ઠ વરૂણ, પિતૃઓમા શ્રેષ્ઠ અર્યમા નયમ પગાવનારાઓમા
યમ-એ બધું પરમાત્મા બનેલા છે -

આયુધાનામહ વજ્ર ધેનૂનામસ્મિ કામધુક ।
પ્રજનશ્ચાસ્મિ કદર્પ સર્પાનામસ્મિ વાસુકિ ॥ (૧૦-૨૮)

અનંતશ્ચાસ્મિ નાગાના વર્ણો યાદસામહમ્ ।
પિતૃણમર્યમા ચાસ્મિ યમ સયમતામહમ્ ॥ (૧૦-૨૯)

એકે એક નામ-રૂપ પરમાત્માની વિભૂતિજ છે, પણ વિશેષ પ્રભુતાપર હસ આપીને એને પરમાત્માનું સ્વરૂપ કહેવાય છે, તેથી એમ નથી સમજવાનું કે બીજાં ગણાવ્યા વિનાનાં કેવો એ પરમાત્માની વિભૂતિઓ નથી. અહીં મુખ્યત્વે દૂકાણમાજ વર્ણવવું પડતું ટાઈ, જેવીરીતે પચ્ચીસ માણસના કુટુંબને આપવાના સમાચાર ફક્ત કુટુંબના વડાના શીરે મેં પત્ર લખી અપાય છે અને આખું કુટુંબ એ દ્વારા સમજે છે, તેવીજરીતે આ મુખ્ય અને શ્રેષ્ઠ-વડી વિભૂતિઓજ મુખ્ય ગણાવી છે એમ સમજવું એજ પરમાત્મા દેવોમા પ્રહ્લાદ, ગણત્રી કરનારાઓમા કાળ (વખત-સમય) વનચરોમા શ્રેષ્ઠ વાઘ પક્ષીઓમા શ્રેષ્ઠ ગરૂડ, શુદ્ધ-પવિત્ર કરનારાઓમા પવન, શુદ્ધના હૃદયારો વાપરી જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ રામ, માછલાઓમા મગર, પાણીના ઝરણોમા ગંગા, સૃષ્ટિઓમા આદિ-મધ્ય અને અત, વિદ્યાઓમા અધ્યાત્મવિદ્યા, સવાહ કરનારાઓમા અને વિલકાવાદ કરનારાઓમા અર્થના નિષ્કૃયનું જેમા હેતુપણુ હોય એવો વાદ, અક્ષરોમા અ-કાર, પરસ્પર જોડાઈ જનારા શબ્દોના સમાસોમા દ્વન્દ્વ, ક્ષય ન પામે તેવો કાળ, વિશ્વને ધારણ કરનારાઓમા શ્રેષ્ઠ માતા પશુ એ પરમાત્માજ બનેલા છે જુઓ -

મહાહાદઞ્ચારિમ દેત્યાના કાલ કલ્પતામહમ્ ।

મૃગાણા ચ મૃગેન્દ્રોડહ વૈનતેયઞ્ચ પક્ષિણામ્ ॥ (૧૦-૩૦)

પવન પવતામસ્મિ રામ શસ્ત્રમૃતામહમ્ ।

હપાણા ચક્રઞ્ચારિમ સ્ત્રોતસામસ્મિ જાહ્નવી ॥ (૧૦-૩૧)

સર્ગાણામદિરતઞ્ચ મધ્ય વૈવાહમર્જુન ।

અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાના વાદ પ્રવદતામહમ્ ॥ (૧૦-૩૨)

અશ્રણાનામકારોઽસ્મિ દ્વદ્વ સામાસિકસ્ય ચ ।

અહમેવાક્ષય કાલો ઘાતાઽહ વિશ્વતોમુગ્ધ ॥ (૧૦-૩૩)

સર્વને દરનાર મૃત્યુ, ઉપજવાના હોય એમનો ઉદ્ભવ,
નારી-નતિઓમા ક્ષમા-પ્રીતિ-દેવગ્રીઓ-ચાદદાન્ત-પુદ્ગિ-ધૃતિ અને
વાણી પશુ પરમાત્મા બનેલા છે છ દેમા શ્રેષ્ઠ બૃહત્સામ, ગાયત્રી,
મહિનાઓમા માગશર અને ર્જુઓમા વસત, ઇગકપરોમા શુભાર
તેજસ્વિઓમા તેજ, કર્મોના વ્યવસાયમા જય, સત્ત્વવાળાઓમા સત્ત્વ
વૃષ્ણિકુળના ચાહવોમા વાસુદેવ, પાડવોમા ધનનય ઉપનામવાળો
અર્જુન, મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ વ્યાસ, પ્રવિઓમા શ્રેષ્ઠ શુક્રાચાર્ય, દમન
કરનારાઓમા હડ, શાસ્ત્રમાર્ગ-ધર્મમાર્ગ અને ન્યાયમાર્ગમા છત
મામ કરવાની છરછાવાળાઓમા નીતિ શુભલાવોમા મૌન અને
જ્ઞાનવાળાઓમા જ્ઞાન એ પરમાત્મા / બનેલા છે -

મૃત્યુ સર્વહરશ્ચાહમુદ્ભવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ।

કીર્તિ શ્રીર્વાક્ ચ નારીણા સ્મૃતિર્મેઘા ધૃતિ ક્ષમા ॥ (૧૦-૩૪)

બૃહત્સામ તથા સામ્રા ગાયત્રી છદસામહમ્ ।

માસાના માર્ગશીર્ષોઽહમૃતૂના કુસુમાકર ॥ (૧૦-૩૫)

દ્યુત ઊલ્લસતામસ્મિ તેજસ્તેજસિત્રામહમ્ ।

જયોઽસ્મિ વ્યવસાયોઽસ્મિ સત્ત્વ સત્ત્વવતામહમ્ ॥ (૧૦-૩૬)

વૃષ્ણીના વાસુદેવોઽસ્મિ પાદવાના ધનનય ।

મુનીનામપ્યહ વ્યાસ કવીનામુશના કવિ ॥ (૧૦-૩૭)

દહો દમયતામસ્મિ નીતિરસ્મિ નિગીપતામ્ ।

મૌન ચૈનાસ્મિ શુભાના જ્ઞાન જ્ઞાનવતામહમ્ ॥ (૧૦-૩૮)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! ઉપજેવામાત્રનું જીન પરમાત્મા છે એ જીન વિના અત્યારે દેખાતું નામ-રૂપ-સ્થાવર-જગમ જગત ઉપજેલું છે, તે ઉપજેજ નહીં પરમાત્માની દિવ્ય વિભૂતિઓને પારન નથી તેને સમજાવવાના ઉદ્દેશથી વિસ્તારપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહી છે, પન્નુ એકદરે વિભૂતિઓને કહેતા અને ગણાવતા તો તેમને પાર આવે તેમ નથી વિભૂતિઓ તો એક એક નામ-રૂપ આકૃતિ, સ્થાવર-જગમ, પ્રાણી-પદાર્થ-માનવી-દેવો-દાનવો-રાક્ષસો વગેરે છે, પણ જેમા રૂપ, ઐશ્વર્ય, બુદ્ધિ, કીર્તિ, શોભા, વિદ્વત્તા, તેજ, બળ, દૃઢતા, યૌરૂપ વગેરે દેખાય તે પરમેશ્વરના અશથી, તેજથી અને ચુષ્ણથી તેમજ પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી છે અને તેમનેજ વિભૂતિઓ ગણેલી છે, એવું સમજવું ઘટે -

નાતોડસ્તિ મમ વિભ્યાના વિભૂતીના પરતપ ।

एष तूद्देशत प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ (૧૦-૪૦)

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवायगच्छ त्व મમ તેજોડશસમવમ ॥ (૧૦-૪૧)

આ પ્રમાણે અર્જુનને તેમ તમે મુમુક્ષુ દ પતિને ઉદ્દેશીને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હે અર્જુન ! આનાથી વધારે જ્ઞાન આપીને તારે કાંઈ અધિક હિત સધાય તેમ નથી, પણ સૌ વાતની એક વાત એ કે મારા ચોથાલાગમા માયાવટે ઉપજેલ આ બધા વિશ્વને એ ચોથાલાગવડેજ આલ્લાદિત કરેલું છે અને એ જગતમા હું હુ-પરમપ્રજ્ઞાતત્વ

મુમુક્ષુ દ પતિ ! પરમપ્રજ્ઞાતત્વ એટલું બધું મહાન છે કે જે એના ચોથાલાગમા આ આખું વિશ્વ આપી રહેલું છે આ ચોથા-લાગને પાર જ્યાં ચોગીઓ પણ પામ્યા નથી તો બાકીના

ત્રણભાગની અનંતતા અને મહત્તા એના વિના બીજાં કોણ જાણી શકે ? આજ વાત શ્રી પરમાત્મા કહે છે કે:-

અથવા बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ (૧૦-૪૨)

આ પ્રમાણેનું પરમગુહ્ય અધ્યાત્મસંજ્ઞાવાળું જ્ઞાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું, જે જાણવાથી અર્જુન કહે છે કે “ મારો મોહ નાશ પામ્યો છે, ” તો હું આશા રાખું કે તમે પણ એવા મોહજિત થયા હોશો અગર તો તેમ થવા યત્નશીલ થયા હોશો. અર્જુનનો સ્વીકાર આવેજ છે કે:-

मदनुग्रहाय परम गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।

यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ (૧૧-૧)

અર્જુન વધારામાં કહે છે કે “ હે કમળાક્ષ ! એટલે જ્ઞાનરૂપ ચક્રુવડે દર્શન કરી શકાય એવા પરમાત્મા ! વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને એના નાશ સંબંધી તમારી ખાસેથી મેં સાંભળ્યું છે. એથી તમારું સર્વેને મહાન ઇશ્વરપણાનું માહાત્મ્ય પણ મેં સંભળ્યું છે. તમે તો વિકારરહિત છો, પણ માયાવડે જો કે સર્વકાર્ધ ધાય છે, તો પણ જડ એવી માયા તમારા તેજના આશરે વિના કશું કરવાને સમર્થ નહીં હોવાથી એ માહાત્મ્ય તમારું જ છે તમે જે રૂપને કહો છો તે રૂપને હે પરમેશ્વર ! હું જોવા ઇચ્છું છું અને હે પરમેશ્વર ! તમારા એ ઐશ્વર્યને પણ હું જાણવા ઇચ્છું છું. જો એ રૂપ અને ઐશ્વર્યને જોવા અને જાણવાને લાયક હોઈ તો, હે પ્રભો ! હે યોગેશ્વર ! તમારા એ અવિનાશી રૂપને જણાવો. ” તમો વૃદ્ધ મુમુક્ષુ દંપતિની પ્રભુદર્શનની તમન્ના પણ આવીજ હોવી ઘટે છે. ગુઓ અર્જુને વિનંતી કરી છે તે:-

મવાપ્યયૌ હિ ભૂતાનાં શ્રુતૌ વિસ્તરશો મયા ।

ત્વત્ત કમલપત્રાક્ષ માદાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્ ॥ (૧૧-૨)

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमेश्वरं पुरुषोत्तम ॥ (૧૧-૩)

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।

યોગેશ્વર તતો મે ત્થં દર્શયાત્માનમવ્યયમ્ ॥ (૧૧-૪)

મુમુક્ષુ હ'પતિ ! અર્જુનનું પૂર્વોક્ત કથન સાંભળીને તરતજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો કે “હે પાર્થ ! જો ! જો ! મારાં સે'કડો અને હજારો અનેક પ્રકારનાં, અનેક આકૃતિઓનાં અને અનેક વર્ણના દિવ્યરૂપોને, આદિત્યોને, વસુઓને, રૂદ્રોને, અશ્વિનોને, મરૂતોને અને પૂર્વે ન જોયાં હોય એવાં આશ્વર્યોને તું જો ! આ આપું ચરાચર જગત મ તા દેહના એક યુદ્ધામા આવી રહેલું છે અને બીજું પણ તું જો જોવાને ઇચ્છે છે તે બધું તું જો ! હાં, પણ તારા આ માનવચક્ષુવડે એ રૂપોને તું જોઈ શકીશ નહીં, પણ દિવ્ય-ચક્ષુથી જ એ જોઈ શકાય તેમ છે, માટે હું દિવ્યચક્ષુઓ આપું છું, તે વડે તું મારા આશ્વર્યોને જો ! -

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।

નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચ ॥ (૧૧-૫)

पश्चादित्यान्वसून् रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।

વટુન્વસ્ટપૂર્વાણિ પશ્યાશ્વર્યોણિ મારત ॥ (૧૧-૬)

इहैकत्वं जगत्कृत्स्नं पश्यात् सचराचरम् ।

મમ દેહે જુઠાકેશ યથાન્યદ્રપ્તુમિચ્છસિ ॥ (૧૧-૭)

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।

દિવ્યં દદામિ તે ચક્ષુ પશ્ય મે યોગમૈશ્વરમ્ ॥ (૧૧-૮)

અહીં તમારે એ વાત ધ્યાનમાં લેવાની છે કે લગભગ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન વચ્ચે જે આ સંવાદ ચાલે છે તે સંવાદ જેવીરીતે હું તમને કહું છું, તેવીજ રીતે દસ્તિનાપુરમાં અંધરાજ ધૃતરાષ્ટ્રને સંજય કહેતો હતો. સંજયને મહર્ષિ વ્યાસે દિવ્યદષ્ટિ આપી હતી અને તેથી એ બહુ દૂરનું પણ જોઈ અને સાબળી શકતો હતો. આ સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને લગવાને અર્જુનને બતાવેલા વિશ્વરૂપદર્શનને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો હતો, તેથી તે કહે છે કે “હે રાજન્! મહાયોગેશ્વર હરિ-શ્રીકૃષ્ણે દિવ્યચક્ષુ આપવાનું કહીને અને આપીને અર્જુનને ચોતાનાં રૂપ અને ઐશ્વર્ય, ઉત્તમકોટિનાં હતાં તે બતાવ્યાં”

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।

दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमंश्वरम् ॥ (૧૧-૯)

અહીં તમે એમ માનો કે સંજય શરૂ છે અને ધૃતરાષ્ટ્ર એ જ્ઞાનચક્ષુવિનાનો હવ છે. શ્રીકૃષ્ણે ચોતાના રૂપો જે અર્જુનને બતાવ્યાં તે બધાં રૂપો તત્ત્વજ્ઞાનની દષ્ટિએ તમારા રૂપો, ઐશ્વર્યો અને આશ્ચર્યો સમજી લેશે. કારણકે તમે આત્મા છો, શરીર નથીજ. તમને અન્યાર અગાઉ આવું બહુ વખત કહી ચૂક્યો છું. હું-તું-તમે અને આ બધું વિશ્વ પરમબ્રહ્મજ છે. પરમ-બ્રહ્મથી એમને જે જુદાં મનાય છે તે અવિધાવડે અને વ્યવહારવડે. એકજ પરમબ્રહ્મતત્ત્વ સ્વભાવવડે વિકાસ પામીને હું-તું-તમે અને બધું વિશ્વ બને છે. દરેક ચારસો કરોડ વર્ષો સુધી એવો દેખાવ થાય છે અને એટલા બીજાં વર્ષો સુધી એવો દેખાવ અંતર્ધાન થાય છે. આમ આવિર્ભાવ, તિરોભાવ નિયમિત રીતે થયાજ કરે છે. તે સમયને બ્રહ્માનો એક દિવસ અને એક રાત્રિ કહેવામાં આવે છે અમુકજોએ આ જાણવું જ જોઈએ.

એ જાણ્યાથી મિથ્યાભિમાન . મટે છે, સમભાવ આવે છે અને પ્રજ્ઞાકારવૃત્તિ યતોં નિર્વાણશાંત થવાય છે.

સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે “હે રાજન્ ! અનેક મુખો, અનેક આંખો અનેક દિવ્ય આભરણો અને અનેક ઉગામેલાં હૃદયિયારોવાળું એ અદ્ભૂત દર્શન હતું.” મુમુક્ષુ હંપતિ ! આ રૂપને વિરાટરૂપ કહે છે. વિરાટ એટલે પ્રત્યેકનો સમૂહ, દાખલા તરીકે આફ્રિકા, એશિયા, યુરોપ, અમેરિકા વગેરે સર્વે ખંડોના હોકોનો આખો સમુદાય-તેમનાં જુદાંજુદાં મુખો, આંખો, અવયવો, આભરણો અને હૃદયિયારો વગેરે સાથેનો જેમ વિરાટસમુદાય કહેવાય છે તેજ આ વિરાટરૂપ પરમાત્માજ બનેલા છે. દિવ્યમાળાઓ, દિવ્યગંધો, દિવ્યલેપો પણ એ પરમાત્માજ બનેલા છે. સર્વે આશ્ચર્યરૂપ, અનંત, વિશ્વના મુખથી મુખવાળા, હાથથી હાથવાળા, આંખોથી આંખવાળા, હૃદયિયારોથી હૃદયિયારવાળા એ પરમાત્મા છે. પદ્માક, નદી, વન, પશુ, પક્ષી, જળચર, તેજવાળા, વનરપતિઓના ગંધ ફળફુલવાળા એ પરમાત્મા દેવ છે-

અનેકવક્ત્રનયનમનેકાદ્ભૂતદર્શનમ્ ।

અનેકદિવ્યામરણં દિવ્યાનેકોચતાયુધમ્ ॥ (૧૧-૧૦)

દિવ્યમાતૃયાંવરધરં દિવ્યગંધાનુલેપનમ્ ।

સર્વાશ્ચર્યમયં દેવમનંતં વિચિત્રોમુક્તમ્ ॥ (૧૧-૧૧)

વળી સંજય કહે છે “હે રાજન્ ! આકાશમા હનરો સૂર્યો એકસામટા ઉગીને જે પ્રકાશ આપે તેવો આ રૂપનો પ્રકાશ હતો અને એ બધું એ મહાત્મા-શ્રીકૃષ્ણ પરપ્રજ્ઞના શરીરના એક ખુણામાં આપું વિશ્વ ભિન્નભિન્ન અનેક પ્રકારનું મારા જોવામાં આવ્યું અને અર્જુનને એ બધું જગત બતાવ્યું.”

દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય મવેશુગપદુત્થિતા ।

યદિ મા સદૃશી સા સ્યાદ્દાસસ્તસ્ય મહાત્મન ॥ (૧૧-૧૨)

તત્રૈકસ્ય જગત્કૃત્ત્વ પ્રવિમક્તમનેકથા ।

અપદ્યદેવદેવસ્ય શરીરે પાઢવસ્તદા ॥ (૧૧-૧૩)

મુમુક્ષુ દ પતિ આ વર્ણન રૂપક છે નામ-રૂપ ચરાચર જગત, તેજ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું રૂપ કહે છે. યાદ રાખો કે આપણી આ દુનિયા શ્રીકૃષ્ણના રૂપોજ છે તમે આત્મા છો. આત્મા એક છે. આત્માજ સર્વરૂપ થયેલો છે. આત્માજ પરમાત્મા પરમબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તે તમે છો. આ વાતને ભૂલ્યા જોવી નથી-જો તમે શોકમુક્ત, સ સારખ ધમુક્ત અને મોક્ષરૂપ થવાને ઇચ્છો છો તો સજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે કે “આ વિશ્વરૂપ થયેલા જોઈને અને જાણીને અર્જુન આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો જોના રૂવાડા ઉભા થઈ ગયા પછી એ માથું નમાવીને બે હાથ જોડી પરમાત્માને કહેવા લાગ્યો ”

તત્ સ તિસ્સવાવિષ્ઠો હૃષ્ટરોમા ધનજય ।

પ્રણમ્ય શિરસા દેવ કૃતાજલિરમાયત ॥ (૧૧-૧૪)

અર્જુન જો-યો “હે મહાત્મા ! તમારા આ દેવદેહને વિષે હું દેવોને, અનેક ઉપજોલાના સધને, બ્રહ્માડરૂપ કમળમા બિરાજેલા બ્રહ્માને, ઈશ્વરને, કવિઓને, શેષ, વામુકી વગેરે બધા દિવ્યોને અને અનેક બાહુવાળા તેમજ અનેક અનેક મુખોવાળા તમને સર્વરૂપ થયેલાને હું જાઉં છું તમારો આદિ-મધ્ય અત કયાય દેખતો નથી હે વિશ્વના ઈશ્વર ! હે વિશ્વરૂપ બનેલા પરમાત્મા ! તમને મુગટે, ગદા અને ચક્ર ધારણ કરેલા તેજના ભડારને, સર્વ તરફ દીપી રહેલાને હું જાઉં છું. હું બથી જોઈ શકાય તેવું આરે બાબુથી જોઈ શકાય તેવું, અગ્નિ અને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી,

અમાપ એવુ એ ૩૫ છે તમે અમર, ઉત્તમ, જાણવા યોગ્ય, વિદ્યનુ ઉત્તમ શરણ, અવિઝગી, શામક, ધર્મરક્ષક, સનાતન પુરુષ છે। એવુ હું માનુ છું તમારા નેત્રો એ સૂર્ય અને ચંદ્ર છે તમે આદિ, મધ્ય અને અંત વિનાના, અનંત વીર્યવાળા, અંત બાહુવાળા છે। હું તમારા ઝગઝગતા અગ્નિમુખવડે તમારા પોતાના તેજવડે આ વિદ્યને તથાવતા ભેડે છું’ -

પશ્યામિ દેવાસ્તવ દેવ દેહે સર્વાસ્તથા ભૂતવિશેષસઘાન ।

બ્રહ્માણમીશ કમલાસનસ્થમૃષીશ્ચ સર્વાનુરુગાશ્ચ દિવ્યાન્ ॥

(૧૧-૧૫)

અનકયાહૂદ્રવક્ત્રનેત્ર પશ્યામિ ત્વા સર્વતોડનતરૂપમ્ ।

નાત ન મબ્ય ન પુનસ્તવાદિં પશ્યામિ વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ ॥

(૧૧-૧૬)

કિરીટિન ગદિન ચન્નિગ ચ તંજોપાશિ સર્વતો દીપ્તિમતમ્ ।

પશ્યામિ ત્વા દુર્નિરીક્ષ્ય સમતાદ્ દીપ્તાનલાર્કેશુતિમપ્રમેયમ્ ॥

(૧૧-૧૭)

ત્વમક્ષર પરમ વેદિતવ્ય ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પર નિધાનમ્ ।

ત્વમવ્યય શાશ્વતધર્મગોપ્તા સનાતનસ્ત્વ પુરુષો મતો મે ॥

(૧૧-૧૮)

અનાદિમધ્યાતમનતવીર્યમનતવાહુ શશિમૂર્યનેત્રમ્ ।

પશ્યામિ ત્વા દીપ્તિહુતારાવક્ત્ર સ્વતેજસા વિશ્વમિદ તપતમ્ ॥

(૧૧-૧૯)

“હે આત્મા ! ભુમિમા, અતરિક્ષમા અને અર્વાના અતઃમા અને અર્વે દિગ્માઓમા તમે એકલાજ વ્યાપીને રહેલા છે। તમારૂં આ હથ ૩૫ ભેદને ત્રિલોકીને તથા યાય છે સામેની બાજુમા

લડવાને ઉલેવાઓને હું તમારામા પ્રવેશ કરતા જોઉં છું. કેટલાક દેવોના સમૂહને પણ તમારી સમીપ આવતા જોઉં છું કેટલાકે તમારાથી ડરેલા જો હાથ જોડીને તમને નમસ્કાર કરે છે મહાન રૂપિઓ અને સિદ્ધોનો સમૂહ 'સ્વસ્તિ' કહીને બહુબહુ સ્તુતિઓ વડે તમારા વખાણ કરે છે. રૂદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, સાધ્યદેવો, વિશ્વદેવો, અશ્વિનો, મરુતો, પિતૃઓ, ગંધર્વો, યક્ષો, રાક્ષસો, અમુરો અને સિદ્ધોનો સમૂહ આશ્ચર્યચકિત થઈને તમને જોઈ રહેલા છે બહુ મુખોવાળું, બહુ નેત્રોવાળું, બહુ બાહુઓવાળું, બહુ પગોવાળું, બહુ ઉદરોવાળું, મુખની અદર કરાળ દાદોવાળું તમારૂં ૩૫ જોઈને ચોંંદે લોકના જીવો તથા હું ગજરાઈએ છીએ "

द्यानायुष्योरिदमतः हि व्याप्त त्वयैकेन दिशश्च सर्वा ।

दृष्ट्वाऽद्भूत रूपमुग्र तवेदलोकत्रय प्रत्ययित महात्मन् ॥

(૧૧-૨૦)

अमी हि त्वा सुरसद्या विशति केचिद्धीता प्राजल्यो गृणति ।

स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसद्या स्तुतिस्तत्वास्तुतिमि पुष्कलामि ॥

(૧૧-૨૧)

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।

गधर्वयक्षासुरसिद्धसद्या वीक्षते त्वा विस्मिताश्चैव सर्वे ॥

(૧૧-૨૨)

रूप महत् बहुवक्त्रनेत्र महाबाहो बहुग्राहूपादम् ।

बहूदर बहुदण्डाकराल दृष्ट्वा लोका प्रबभितास्तथाहम् ॥

(૧૧-૨૩)

“ આકાશને અપર્યાપ્ત કરતું, અનેક વર્ણોવડે દેદીપ્યમાન મનુ, દાંડેલા મોવાળું, ગ્રાહકના નેત્રોવાળું તમારૂં ૩૫ જોઈને મારો

અ તરાતમા આણે જાની ગયો છે નથી રહેતી મને ધીરજ કે નથી રહેતી મારા અત કરજુમા શાતિ હે વિષ્ણુ ! તમારા મુખોમાની કરાળ દાદો કાલાનિ સમાન દેખાય છે મને દિગ્ગજેનુ ભાન રહ્યું નથી માફ ચિત્ત બ્યથ થઈ ગયું છે એ જગતના નિવાસ ! હે દેવોના ધર્શ ! પ્રસન્ન થાઓ ! સામે ઉભેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો, આખી અવનિના રાજાઓ સહિત તેમજ ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ અને અમારી તરફના મુખ્ય યોદ્ધાઓ તમારામા અને તમારા મુખમા પ્રવેશી રહેલા છે, અને તમારી ભય કર દાદોમા દમાઈને ચવાઈ રહેવા છે આમ તમારા મુખમા દોડીદોડીને પ્રવેશેલા અને તમારી દાદોની વચ્ચમા તેઓ ચોટી રહેલા છે તેમના અગ્રો દિત્તબિન્ન થઈ રહેલા દેખાય છે જેવીરીતે નદીઓ અને સરોવરો બહુ વેગથી મે કાઠે ઉભરાય અને સમુદ્ર તરફ દોડી જાય છે, તેવીરીતે ઉત્તમ અ ગોવાળા બધા યોદ્ધાઓ અધિગ્રવિક વેગથી તમારા અગ્નિથી પ્રદિપ્ત થયેલા મુખમા પ્રવેશતા હું જોઉં છું જેમ દીવામા પતંગિયા આવી પડે છે, તેમ તેઓ મરી જવાને માટે ભારે વેગથી તમારા મુખમા પ્રવેશી રહેવા છે તમારા અગ્નિવાળા મુખવડે તમે તેમા પ્રવેશવા આવનારાઓને ચાટો છો ચીંદેલોડોને તમે આ પ્રમાણે ચાટી રહ્યા છો આવા તમારા રૂપ અને તેજવડે, હે ભગવાન ! હે વિષ્ણુ ! તમે સમસ્ત જગતને તથાવો છો ” ॥

નમ સ્વૃગ દીપ્તમનેશ્વર્યં વ્યાત્તાનન દીપ્તવિશાલનેત્રમ્ ।

દષ્ટ્વા હિ ત્વા પ્રગ્વયિતાતરાત્મા ધૃતિન વિદામિ શમ ચ વિષ્ણો ॥

(૧૧-૨૪)

દષ્ટ્રાકરાલાનિ ચ તે મુસ્તાનિ દષ્ટ્ર્વૈવ કાલાનલસનિભાનિ ।

દિગ્ગો ન જ્ઞાને ન ભમે ચ શર્મ પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥

(૧૧-૨૫)

અમી ચ ત્વા ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય પુત્રા સર્વે સહૈવાવનિપાલસધૈ ।
મીષ્મો દ્રોણ સૂતપુત્રસ્તથાસૌ સહાસ્મદીયૈરપિ યોધમુર્યૈ ॥
(૧૧-૨૬)

વક્ત્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશતિ દંડ્રાકરાલાનિ મયાનકાનિ ।
કેચિદ્વિલગ્ના દશનાતરેષુ સદૃશ્યતે ચૂર્ણિતૈસ્તમાગૈ ॥
(૧૧-૨૭)

યથા નદીના વહ્નોઽમ્બુવેગા સમુદ્રમેધામિમુત્તા દ્રવતિ ।
તથા તવામી નરલોકવીરા વિશતિ વક્ત્રાણ્યભિવિજ્વલતિ ॥
(૧૧-૨૮)

યથા પ્રદીપ્ત જ્વલન પતંગા વિશતિ નાશાય સમૃદ્ધવેગા ।
તથૈવ નાશાય વિશતિ લોકાસ્તવાપિ વક્ત્રાણિ સમૃદ્ધવેગા ॥
(૧૧-૨૯)

લેલિહાસે પ્રસમાન સમતાલ્લોકાન્સમપ્રાન્વદનૈર્જ્વલન્નિ ।
તેજોભિરાપૂર્ય જગત્સમગ્ર ભાસસ્તથોગ્રા પ્રતપતિ વિષ્ણો ॥
(૧૧-૩૦)

અધ્યાય દસમો સ પૂર્ણ

* અધ્યાય ૧૧ મો *

મુમુક્ષુ દ પતિ । હવે તમે વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રવેશ કરી દીધો છે બન્ને હવે તમે મોત તરફ ઉતાવળથી ગતિમાન થઈ રહેલા છે બે કે તમે આત્મા છો, છતાં સ્વચ્ચક્ષુષની ઝોળખાણ વિનાના છો યાદ રાખો કે કાળ કોઈને છોડતો નથી કોણુબાણે ક્યારે તમારૂં

આ શરીર-આજ, કાલ કે હમણાજ-પડી જાય! તમે આવા અનિશ્ચિન મોત થતા, અને બાળકો તેમજ યુવાનોના શરીરો તમારા પહેલા છૂટી જોતા નથી જોયા? તમે સયમ-ધર્મ-મત્કર્મ અને બ્રહ્મચર્યવડે સુદૃઢ જીવી રહેલા છો, પણ આખરે તો વર્ષ પછી પણ તમારું શરીર પડી જવાનું છે માટે હવે તમારી વૃત્તિઓને, તમારા અત કરણમાથી બહાર નીકળીને દુનિયા તરફ દોડતી અનુભવીને, મનમા રૂઢીને, તમારામાં રહેલા પરમાત્મામા જોડો! જો આ પ્રમાણે સાઠ વર્ષની ઉંમર સુધીમા તમે તમારી વૃત્તિઓ પર જીત નહીં મેળવો તો તમારો આ જન્મ બગડશે, મિથ્યા જશે

હવે તુઓ કે અર્જુન પરમાત્માના વિરાગરૂપના દર્શન કરવામા કેવો નફળ થયો હતો તે તમારે પણ અર્જુનના જેવા થવું જોઈએ ધ્યેયદર્શનને માટે સાધનો કરવા જોઈએ કશું પણ અશબ્ધ નથીજ અર્જુન જોણે જોયેલા વિશ્વરૂપને પૂછે છે કે “આપ આવા ઉગ્ર રૂપવાળા કેણુ છો? તમે કયા દેવ છો? હું ક્ષેપ દેવ! પ્રમન્ન થાઓ! મેં તમને કદી જોયા નથી તમારી પ્રવૃત્તિ શામાટે છે તે હું જાણતો નથી હું તમને જોળખવાને ઇચ્છુ છું”

आरवाहि मे को भवानुप्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।

विज्ञातुमिच्छामि भवतमाद्य न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥

(૧૧-૩૧)

સુક્રિતપૂર્વક જાણી જો કે એની વર્ષનો ડોલો ક્રમ ઉપર-ઉપરથી બોધ્યા કરે છે કે “હે ભગવાન! મોત આપ!” પણ એના મનમા એ ઇચ્છે છે કે પ્રથમ એનાથી જેવું દેખાતું, સંભળાતું, ભાવતું ખાવાનું પચતું ઇત્યાદિ પાછું અત્મારે તેવુંજ થાય મરવું એના દ્વાયમા છે ઝેર ખાય, કૂવામા પડતું મેવે, પિત્તોલની ગોળી ખાય, છાપરે ચઢીને ભુસકો મારે ઇત્યાદિ પ્રયત્નોથી મોત આવે

છે અને આવીરીતે ઘણાને મરતા તમે જોયા છે, સાલજ્યા છે કે ન્યુસપેપર્સમાં વાંચ્યું છે લગવાન પાસે મોત માગનાર ડાસો નથી જાણતો કે 'આ કાળ આવે છે અને એ કાળ આવે ત્યારે એમ થાય' ચામડીનું ઢીલું પડવું, મોપર કરચલીઓ પડવી, વાળનું સફેદ થવું એને ચેતાવે છે આ કાળ જન્મેલા માત્રને આવે છે અને એમનું મોત થાય છે મોત અનિવાર્ય છે

આ પ્રમાણે માનવી જાતસ્ય હિંદુઓમૃત્યુ = જન્મેલાનું મૃત્યુ અનિવાર્ય છે એવું જાણે છે, સાલજે છે અને વાચે છે, છતાં એ ડરે છે અવિધાના કારણથી જ્ઞાનીએને મોતનો ડર લાગતો નથી કારણકે એઓ આત્માને નિત્ય અને ઉપજેલા માત્ર-પ્રકૃતિના કાર્યો - શરીરોને અનિત્ય જાણે છે શ્રીકૃષ્ણે અત્યાર સુધી આ વાતને સમજાવી છે, પણ અર્જુનના અંતરમાં એ ઉતરી નથી તેથી જ અંદારમાં અધ્યાયના અંતે ગૃહસ્થધર્મ પાળીને ક્ષત્રિયનો ધર્મ - રક્ષક-સિપાઈગીરી-કરીને ગુજરાન કરવાનું સમજાવ્યું છે તમે વૃદ્ધાવસ્થાને સમજી ગયા છો અને હવે ઘરવ્યવહાર અને દુનિયાથી નિવૃત્ત થઈને મન અને ચિત્તને પરમાત્મા સાથે જોડી દેવાનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા હશે. માઠ વર્ષનો માનવી જે એકાવન વર્ષનો થયા પછી મન અને ચિત્તને પરમાત્મા સાથે જોડી શકતો નથી તો પછી એનું મન ધૃતરાષ્ટ્ર જેવું એકમઠ વર્ષની વય પછી ઇન્દ્રિયલોહુપ, પક્ષપાતી અને અચળ બની જાય છે શરીર અને ઇન્દ્રિયોથી કશું એ બની શકતું નથી છતાં જીભરવાની નિંદા માનજવાની ઈચ્છાવાળું અને રૂપોને જોવાની તીવ્ર ભાવનાવાળું બની જાય છે, તેમજ એ ત્રી વર્ષ પછી એની સ્થિતિ ધ્રુવડના જેવી થઈ જાય છે એટલું બધું એના આચરણથી બની જાય છે કે ધરના પુત્ર-પુત્રીઓ-વડાઓનો એ અણગમતો અને હાસ્યાસ્પદ બની જાય છે પરિણામે એવા અજ્ઞાનીઓની શોકમુક્તિ અને મોક્ષ વેગળા જાય છે અને તેથી ઉવળ કુતરા-ગધેડા કે કુકરની

યોનિઓમા પડી ચોર્યાસી-વક્ષના ચક્રક્રમા પડે છે. એને વ્યવહાર કૌશલ્યનુ અને જ્ઞાનનુ અભિમાન પણ બહુ હોય છે, છતાં પ્રલિનતાના કારણે એને પ્રસન્નતા હોતી નથી એને તો “હજી હું વધારે જીવવાનો છું” એવું જ મનમા આવે છે એ મોતથી ડરે છે એ મોતને શિક્ષકારે ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને નિમિત્ત કરીને ગીતાદ્વારા તમારા ઉપર દયા કરીને કહે છે કે “હું કાગ છું લોકનો ક્ષય કરવાને માટે તૈયાર થયો છું લોકોનો ક્ષય-નાશ કરવો એ મારો ધર્મ છે તારો પણ એક દિવસ નાશ તો થશેજ, પણ તે હાલ તો નહીંજ સુદૃઢભૂમિમા સામસામા ઉભેલા લડવૈયાઓ પણ કોઈ એક દિવસ મરી જવાનાજ છે સુદૃઢમા તું તેમને નહીં મારીશ તોપણ તેઓ મરવાના તો છેજ ” પરમાત્મા આપાવડે સદા, પાલક અને નાશક થાય છે તેમાનુ કાળ એ નાશકરૂપ સમજવુ ધટે.

મુમુક્ષુ હ પતિ ! તમે ધરોને જમીનદોસ્ત થતા જોયા હશે. સગાસબ ધીઓના શરીરોને પણ નાશ થતા જોયા હશે જેનો નમય એટલે કાળ આવ્યો તેનો નાશ કોઈ અટકાવી શકતુજ નથી જન્મ્યુ તે તો જરૂર જવાનુજ છે શરીર એ તમારૂં ઘર છે તે પણ એક દિવસ નષ્ટ થવાનુંજ છે ‘કાગ ભગવાને દયા કરીને કહ્યું’ એવું જે મેં તમને આગળ કહ્યું તે વાક્યપર શકાને સ્થાન નથી અહીં પરમાત્મા પોતાના એવા રૂપવડે તમને તમારા કંઈપણ માટે સાધનો કરવાનો બોધ આપે છે એવું તમારે સમજવુ ધટે છે જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પૃથ્વો લોકાન્સમાહર્તુમિહ પ્રવૃત્ત ।

ઋતેઽપિ ત્વા ન મવિપ્સ્યતિ સર્વે યેઽવસ્થિતા પ્રત્યનીકેષુ યોધા ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનના કલ્યાણ માટે એની આત્મિક ણીક મટાડવા માટે અને ધર્મનું યુદ્ધ લડીને એની આજીવિકા ચલાવવાનો એનો ધર્મો. અમમ્મવીને એને દૃઢ બનાવવા માટે કહે છે કે “આત્મા તો અમર છે. શરીરોને તો હું ઢાળ લાગુ પડવાનોજ છું એ બધાના મોતનું નિમિત્ત યુદ્ધજ છે. તારે તો દુક્ત ચશજ મેળવવાનો છે તેમને છતીને તારે ગમ્ય કરવાનું છે. આ સમૃદ્ધ રાજ્ય ભોગવવાનો તેમનો હક્ક નથી. તું નિમિત્ત થા.” અર્જુન કાંઈ હાથે ધનુષનું તીર પકડતો હતો તેથી તેને સવ્યસાચીના નામથી ભગવાને મળેલો છે. મોત્તાહુન પણ દયાવડેજ અપાય છે પ્રભુ કહે છે કે “ઉઠ, ઉઠ, ઉભો થા’ સ આમ ઠર’ મેં તેમને મારી મૂક્યા છે.”

અર્જુનની આત્મિક ણીક એ હતી કે-ભીષ્મ, દ્રોણ અને કર્ણ મહાન યોદ્ધાઓ હોઈ, એઓ દેવોથી પણ જિતાય તેવા ન હતા. છતીને એવીજ ણીક કામ, ક્રોધ અને લોભની હોય છે. વાડ, આતો થઈ અર્જુનની વાન તમારે દુર્યોધનરૂપ અને તેના સેકડો મળતિયાડપ કામ ક્રોધ અને લોભ તેમજ નેકડો માયિક શુણો સાથે લડવાનું છે જેમ દુર્યોધન એ અર્જુનના સગા-પિતરાઈ ભાઈ થાય છે તેમ આ કામ, ક્રોધ અને લોભ પણ તમારા શરીરના મગા, બન્ને પિતરાઈઓ થાય છે જેમ અર્જુને દુર્યોધન અને એના મળતિયા સાથે લડવાને દયા ખાધી હતી તેમ તમને પણ કામ, ક્રોધ અને લોભ તેમજ એમના મળતિયા સાથે શરીરને મળ થ હોવાથી તેમના ઉપર દયા આવે છે તમારા દીલમા આવ્યાજ કરે છે કે એમના બિના ચાલેજ કેમ? પણ તમને જોઈએ છે મોહ કામ, ક્રોધ અને લોભને એ વાત ગમતી નથી માટે તે તમારા શત્રુઓ છે પ્રભુને પ્રાપ્ત થવાને માટે અને પરમપદ માટે બુદ્ધિવાન માનવીઓ વિરૂદ્ધ મતવ્યના બધું, સગા, પતિ, પત્ની ઇત્યાદિનો પણ ત્યાગ કરે છે, જ્યારે કામ, ક્રોધ અને લોભ તો માનવીને

ડુકર, કુતરા કે પશુ જેવું બનાવી દે છે ન સમજ્યો કે તમને જે ખાવાપીવાનું, ઝોઢવા પહેરવાનું અને જે એગઆરામ મળે છે તે કામ અને પ્રવૃત્તિની ધમાલ કરી મૂકવાથી મળે છે શરીરને જોઈતું બધું, ઘટતો એકદુશ્ચુ ઉલોગ કરવાથી મળે છે, તપથી મળે છે, પુણ્યથી મળે છે અને દાનથી મળે છે જો એ બધું કામથીજ મળતું હોય તો સાથે પરીત્યા પસાર કરનાર ઝંકટગે, વકિલો, એ-જીનિયરો, સામમામી દુકાનો કરીને જેઠેલા એકજ જાતનો વેપાર કરનારાઓ અને એકજ જાતની નોકરીઓ કરનારા માનવી-ઓમા ફેર કેમ પડે? જો બરાબર જોયો તો માફ કથન સમજમા આવશે કે બધાની સરખી કમાઈ અને વેભવ હોના નથી જેઓ કામવડે પ્રવૃત્તિની ધમાવ કરનારાઓ છે અને પ્રભુની નિકટ નથી, પ્રભુથી ડરતા નથી અને લક્ષ્મીના મદથી આધળા થયેલા છે તેઓ જરાયે શોકમુક્ત નથી -

तस्मात्स्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुक्त्वा राज्यं समृद्धम् ।

मयैवेते निहता पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥

(૧૧-૩૩)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે “તને જેમનો ડર છે, જેમના પર તારા પૂજ્યભાવ છે અને જેઓ તારા પિતરાઈઓ છે એમને ન મારવા જોઈએ એવું તું માને છે, પણ તેઓ બધાને મારી નાખવાનો એ નિશ્ચય કર્યો છે તેમને માટે તારે બંધિત થવાની જરૂર નથી તું મઆમ કર! તું તારા શત્રુઓને જરૂર છુટીશ

સુમુક્તુ દપતિ! તમારે અહીં બોધ લેવાનો છે કે કામ-ક્રોધ-લોભ-ધર્વા-અજિમાન-અજ્ઞાન-આ બધા તમારી શોકમુક્તિને આટો આવનારા છે, માટે તે તમારા શત્રુઓ છે અને તેથી તેમની સાથે તમારે લડવું જોઈએ ધાર્મિક સાધનો, જેવા કે પ્રભુપ્રેમ અને

આત્મજ્ઞાનરૂપ હૃદયિયારો વડે એમની સાથે લડવું જોઈએ એઓ બધા પ્રકૃતિના કાર્યો છે તેમને નાશ થવાનો નિયમ લાગુ પડ્યો છે, એટલે કાળ ભગવાનવડે તેઓ હણાયેલા છે તેઓનો નાશ સમય આવે ત્યારે થાયજ છે. જુઓને! રાવણ અને વાલીનું અભિમાન જતું રહ્યું ભર્તૃહરિનો કામ મટી ગયો અને એ સન્યાસી થયે, પરશુરામનો ક્રોધ મટી ગયો અને એમનો પ્રહ્લણસ્વભાવ થઈ ગયો. રૂક્મણીએ કૃષ્ણને પતિ ઇચ્છ્યા અને કૃષ્ણે એનું હૃદય કર્તું જરાસંધ અને શિશુપાલ એ અપહરણ અટકાવી શક્યા નહીં અને તેથી તેમની ઈર્ષા મરી ગઈ વામ્બીકિનો મોહ મટ્યો અને એ પ્રહ્લણિ થયા દુર્વાસાનો ક્રોધ સુદર્શનચક્રના ભયથી નાશ પાગ્યો અને અબરીષને પગે પડ્યા આમ બધાના એ વિકારોનો નાશ થયો પણ એમના આત્માનો નાશ ન થયો આત્માને કાળ લાગુ પડતોજ નથી. આત્મા પોતે માયાવડે કાળરૂપ બને છે. એવું તમને અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે -

દ્રોણ ચ મીષ્મ ચ જયદ્રથ ચ કર્ણ તથાડન્યાનપિ યોધવીરાન્ ।
મયાહતાસ્ત્વ જહિ મા વ્યથિષ્ઠા યુદ્ધયસ્વ જેતાડસિ રણે સપન્નાન્ ॥

(૧૧-૩૪)

રણભૂમિથી ધણે દૂર હસ્તિનાપુરમાં ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે બેઠેલો મજા, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જે જે પૂર્વોક્ત બતાવ્યું અને કહ્યું તે જોઇને અને સાલળીને ધૃતરાષ્ટ્રને કહેવા લાગ્યો કે “હે રાજા! થરથર કાપતો, હાથબેડીને ઉભેલો અર્જુન, ભગવાનનું બધું પૂર્વોક્ત કરેલું સાલળીને નમસ્કાર કરીને, ગદ્ગદ કંઠે જાણે બીધેલો હોય તેવા સ્વરે બોલ્યો ” સજ્જ કહે છે કે -

પ્તચ્છ્રુત્વા વચન ક્વેશવસ્ય કૃતાજલિર્વેપમાન કિરીટી ।
નમસ્કૃત્વા મૂય ધવાહ કૃષ્ણ સગદ્ગદ મીતમીત પ્રણમ્ય ॥

(૧૧-૩૫)

અર્જુન કહે છે કે “હે હૃષીકેશ ! તમારી કીર્તિવટે જગત હરખાય છે, અને આનંદ પામે છે અને સર્વે સિદ્ધપુરુષોના સંધિ તમને નમે છે, જ્યારે રાક્ષસો ડરીને દિશાઓ તરફ ભાગી જાય છે તે યોગ્યજ છે.” યુધિષ્ઠિર દંપતિ ! આગ્યાને કામી, ક્રોધી-એવા માનવીઓને તમારે રાક્ષસો મમજવા ધટે:-

ત્યાને હૃષીકેશં તથા પ્રકીર્ત્યાં જગત્પ્રહૃષ્યસનુરજ્યતે ચ ।
રક્ષાંસિ મીતાનિ વિશો દ્રવંતિ સર્વે નમસ્યંતિ ચ સિદ્ધસંઘાઃ ॥

(૧૧-૩૬)

“હે મહાત્મા ! તમે મહાન અધિક, સુદૃઢા આદિ, પ્રધાપી પણ આદિ છો. તમે અનંત, દેવોના ઇશ્વર, જગતના નિવાસ, સત્ અને અસત્થી ઉત્તમ-પર અને અદ્વર છો. તેઓ આપને કેમ ન નમે ?”

ક્ષ્માય તે ન નમેરન્મહાત્મન્ ગરીયસે મહાજ્ઞોડપ્યાદિકર્ત્રે ।
અનંત દેવેશ જગન્નિવાસ સ્વમક્ષરં સત્સક્તત્પરં ચ ॥

(૧૧-૩૭)

“તમે આદિદેવ છો, પુરાણપુરૂષ છો, વિશ્વના ઉત્તમ અને મહાન ધામ છો. જાણવાનું બધું તમે જાણો છો. હે અનંતરૂપ ! આ વિશ્વ તમારાવડે ઉપજ્યું છે. તમે સર્વેના ઉત્તમ ખજાનારૂપે છો.”

ત્વમાદિદેવઃ પુરુષઃ પુરાણસ્ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।
વેતાડસિ વેદ્યં ચ પરં ચ ધામ ત્વયા તતં વિશ્વમનતરૂપ ॥

(૧૧-૩૮)

“વાયુ-યમ-અગ્નિ-વરૂણ-સૂર્ય-ચંદ્ર અને પ્રજાપતિના પણ તમે દાદા છો. તમને હજારો વખત નમસ્કાર હો. ક્રીડાને પણ હું તમને નમસ્કાર કરું છું.”

યાદ રાખો ! અર્જુનનું આ કથન શ્રીકૃષ્ણને મનુષ્ય તરીકે નહીં, પણ પરમતત્વના સ્વભાવ પ્રદર્શને સંબોધાયેલું છે. શ્રીકૃષ્ણનું માનુષીરૂપ અને આ વિશ્વરૂપ પણ સ્વાભાવિક પ્રદર્શનાથી ઉપજાયું છે, એ લક્ષ્યમાં રાખશો -

વાયુર્યમોઽપ્રિર્વર્ણ શશાક પ્રજાપતિસ્ત્ય પ્રપિતામહશ્ચ ।
નમો નમસ્તેઽસ્તુ સદ્સકૃત્વ પુનશ્ચ મૂયોઽપિ નમો નમસ્તે ॥
(૧૧-૩૯)

વળી અર્જુન કહે છે કે “હે અનતવીર્ય ! હે પરાક્રમી ! તમે સીને પહોંચી વળો તેવા છો. તમારાથીજ આ યુધ્ધ દેશ્યમાન ઉપજાયું છે તમેજ આ સર્વરૂપ યન્ત્ર છો તમને આગળથી, પાછળથી અને સર્વ તરફથી નમસ્કાર હો -

નમ પુરસ્તાદથ વૃષ્ણતસ્તે નમોઽસ્તુ તે સર્વતઃ एव सर्व ।
अननवीर्यामितविक्रमस्त्व सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्व ॥
(૧૧-૪૦)

“હે અચ્યુત ! તમે મારા સખા છો એવું જાણીને તોછડાઈથી ‘હે કૃષ્ણ ! હે યાદવ ! હે મિત્ર !’ - આવીરીતે મેં તમને બોલાવ્યા છે, કારણકે હું તમારી આવી મોટાઈથી અભણ્યો હતો. અભણ્યા રહેવાનું કારણ પ્રેમ અને પ્રમાદ બેડે હતા” -

सखेति मत्वा प्रसभ यदुक्त हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमान तवेद मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥
(૧૧-૪૧)

“હે અચ્યુત ! મસ્કરીઠકા માટે મેં તમારો અનાદર કર્યો છે અને વિહાર સમયે, સૂતી વખતે, બેઠા હોઈએ ત્યારે, ભોજન સમયે-આમ હરવખતે-એક વખત નહીં પણ અનેક વખતે,

એકાત્મજ નહીં પણ બીજાઓની સમક્ષ પણ મેં તમારો આવો અપરાધ કર્યો છે, આ જઘા અપરાધો માટે હું આપની ક્ષમા માટે પ્રાર્થના કરૂં છું મહત્તાને ન માગી શકાય એવા તમે અપ્રમેય છો” -

यथावदास्तार्यमसत्कृतोऽसि विहारशाय्यासनभोजनेषु ।

एकोऽथवाप्यन्युત तत्समक्ष तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥

(૧૧-૪૨)

“તમારા પ્રભાવ સમો બીજા કોઈનો પ્રભાવ નથી આ લોકના અને ચરાચરના તમે પિતા, પૂજ્ય અને શુદ્ધોના પણ શુદ્ધ છો તમારા સમો કે અધિક ત્રણે લોકને વિષે બીજા કોઈ નથી.”

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमग्न्य पूज्यश्च गुर्गरीयान् ।

न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिक कुतोऽन्योलोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥

(૧૧-૪૩)

“હે ઇન્દ્રના પણ પૂજ્ય ! પ્રસન્ન થાઓ ! હું જમીન પર પડીને સાદાગ દડવાત્ પ્રણામ કરૂં છું. પિતા પુત્રને, મિત્ર મિત્રને, પતિ પત્નીને જેમ માફી આપે છે તેમ તમે મને માફી આપો.”

પરમશ્રદ્ધા વિનાના જઘા રૂપો અને નામો માધિક છે એવું થાહ રાખો ! જુઓ અર્જુન માફી માગતા કહે છે કે -

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय काय प्रमादये त्वामहमीशमीडयम् ।

पितेव पुत्रस्य मत्प्रेय सरयु प्रिय प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥

(૧૧-૪૪)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! પરમશ્રદ્ધા એટલે પરમાત્માનુ રૂપ નહીં પણ તત્ત્વ-ચેતન્ય, આ પરમશ્રદ્ધા વિના-નામરૂપમાત્ર-ઈશ્વર, પરમેશ્વર, આત્મા, પરમાત્મા, રામ, કૃષ્ણ, સત્યનારાયણ, હિરણ્યગર્ભ, વિરાટ -વિશ્વરૂપ વગેરે વગેરે જઘા વિશ્વને ઉપકારક અને શોકમુક્તિ

તમા મોતને માટે પૂજન, ભજન, ચરન, ઉપાસન, અર્ચન,
ચિંતન અને ધ્યાન માટે ઉપકાન્ક તથા વિવિધદિના નિધના કરવાને
ઉપકાર છે. મહાધિ માટે તો પદ્મપદ્મનુ ચિત્તનજ ઉપકાર છે
જે શુદ્ધ-શુદ્ધ-શુદ્ધ-શાત છે પરમશક્તિના ચિત્તનવટેજ મહાધિ
લાગે છે એના જેવા થયા વિના પદ્મપદ-નિર્વાણ-કેવલપ્રસિ
અને મોક્ષ નથી

અર્જુન જો-યો "પરમશક્તિ માગતો છે અને વિદ્યો બને
છે, એવું પૂર્વે મેં કહી નહોતું ન હતું મહત્તા લાગીને અને
સંકોચ થાય છે આશા મનમાં જાણતો વાય છે જે નમને, તમે
જગતના નિવાસ-દેવોના પાત્ર દેવ અને શિવ હા, અથવા નાચ્યા ન
હતા તો હવે તમારે શ્રીકૃષ્ણનું ઉપ બનાવવા પ્રમત્ત થાઓ" "
ય - રાખો! જાનીઓ અને યોગીઓ આ ઉપદેશ કરતા નથી
જુઓ અર્જુન કહે છે તે -

અદૃષ્ટપૂર્વં જ્વિનોડમિ જ્વ્યા મયેન વ પ્રક્યપિ મતો મે ।
તદેવ મે દર્શય દેવ રૂપ પ્રમીદ જ્વમ જગતિરામ ॥

(૧૧-૫૧)

જે કાગરૂપ છે, જેનો કાગ આવે છે ત્યારે નાશ થાય છે,
એવા વિચારો બનેલા કાગ ભગવાનના ભવ ત્રાગે તેવા ઉપને
અતર્ધાન કરીને કૃષ્ણના રૂપને જોવા અર્જુન કહે છે અને માગે
સામે ભવ ન ત્રાગે તેવા મનસ્થામ, અતુષ્ટ-શાન્ત રૂપ મના, પદ્મ-
શુદ્ધ-મૌર્ય-ળીક ન ત્રાગે તેવા રૂપના દર્શનની પાછી મના
છે જુઓ અર્જુન કહે છે કે -

કિરીટિન મદિન વદ્રહમિન્દ્રામિ ત્વા દ્રાદુમ તર્ધય ।
તેનેય રૂપેણ વર્તુર્મનેન સદ્મમાને મવ વિધનૂતે ॥

(૧૧-૪૬)

મુમુક્ષુ કથતિ । ભક્તોને ચતુર્ભુજ નારાયણ રૂપના દર્શન કરવા બહુ ગમે છે ભગવાન પણ ત્યારે કોઈ જીવના શુભસ્વરૂપને પ્રગટાવવા ઇચ્છે છે ત્યારે પ્રસન્ન થઈને આ રૂપના દર્શન આપે છે

હવે આ પ્રમાણેની અર્જુનની સ્થિતિ અને પ્રાર્થનાયુક્ત વાણી સાંભળી ત્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જોયા કે “હે અર્જુન ! મારી પ્રસન્નતાવડેજ આ રૂપ મેં તનેજ બતાવેલું છે મારા આત્મયોગથી તું એ જોઈ શક્યો છું એ ઉત્તમરૂપ જે મેં તને બતાવ્યું છે, તે આત્મ તેજોમય, વિશ્વમય, અપારપાર, સર્વનું આદિ, તારા વિના બીજા કોઈએ પૂર્વે જોયું નથી આ રૂપ યજ્ઞ કરવાથી, વેદોનું અધ્યયન કરવાથી, દાનો કરવાથી, ક્રિયાઓથી, ઠગ તપ કરવાથી પણ આ મૃત્યુહોરકમા તારા વિના બીજા કોઈથી જોવું શક્ય નથી. આ રૂપ જોઈને તારે ગભરાવાનું નથી તારે મૃદ બનવું જોઈતું નથી, આ આત્મ આરૂ રૂપ તને ઘોર લાગે છે, પરંતુ તું ડરીશ નહીં આ રૂપને જોઈને તું ખુશી થા તું ભાગ્યશાળી છું. ફરીને તું મારા એ રૂપને જો !

મયા પ્રસન્નેન તવાર્જુનેદ રૂપ પર દાર્શિતમાત્મયોગાત્ ।

તેજોમય વિશ્વમનતમાશ્વ યન્મે ત્વદન્યેન ન દ્રષ્ટપૂર્વમ્ ॥

(૧૧-૪૭)

ન વેદયજ્ઞાભ્યયનૈર્ન દાતૈર્ન ચ ક્રિયામિર્ન તપોમિરુપૈ ।

एवमेष शक्य अह नृलोके द्रष्टु त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥

(૧૧-૪૮)

मा ते व्यथा मा च विमूढभायो दृष्ट्वा रूप धोरमीदृशमेदम् ।

व्यपेतभी प्रीतमना पुनस्त्व तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥

(૧૧-૪૯)

યોગી સજ્ય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે કે “હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે ભગવાન વાસુદેવે કહીને પોતાનું ૩૫ ફરીને અર્જુનને બતાવ્યું પ્રથમ એમણે કાળરૂપ પ્રતાપીને ડરાવ્યો અને દોષ પમાડ્યો અને પછી આશ્વાસન આપીને “ડરીશ નહીં” એમ કહી ચતુર્ભુજ થયા અને પછી બચરહિત બનાવી પોતાનું માનુષીરૂપ બતાવ્યું ” -

इत्यर्जुन वामुदेवस्तथोक्त्वा स्वरु रूप दर्शयामास भूय ।
आश्वासयामास च भीतमेन भूत्वा पुन सौम्यवपुर्महात्मा ॥

(૧૧-૫૦)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! અર્જુન હવે શ્રીકૃષ્ણને દેવકીના પુત્રરૂપે, પોતાના મામાના પુત્ર કે મિત્રરૂપે જોઈને જોસવા લાગ્યો કે “હે જનાર્દન ! આ તમારૂં માનવરૂપ જોઈને મારા શ્વાસમા શ્વાસ આવ્યો છે આ સૌમ્યરૂપને જોઈને હવે હું મારી અસલ શારીરિક દશામાં આવ્યો છું, હું સ્થિર થયો છું, મારામાં ચેતના આવી છે -

दृष्ट्वेद मानुष रूप तव सौम्य जनार्दन ।

इदानीमस्मि सवृत्त सचेता प्रवृत्ति गत ॥ (૧૧-૫૧)

શ્રીભગવાન જોયા “હે અર્જુન ! સર્વસામાન્યને આ મારૂં ૩૫ બહુબહુ ફર હોય છે અને તે મેં તને બતાવ્યું છે દેવો પણ એ ૩૫ને જોવાની આકાંક્ષા કાયમ કર્યા કરે છે અલબત્ત, દેવો, માનવીઓ, વૃક્ષો, પશુઓ, પક્ષીઓ, જળચરો, પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશરૂપે પરમબ્રહ્મ બને-તેઓમાં ચેતન્યરૂપે રહે, તેમનું પોષણ કરે અને તેમનો સહાર પણ તેઓ કરે, એવી વાત સમજામાં ન આવે તેવી છે વળી એ બ્રહ્મા-વિષ્ણુ અને મહેશ બને એ વાત પણ સમજામાં ન આવે તેવી છે આ વાત તો તત્ત્વદર્શીઓ અને યોગીઓ જ જાણે છે કારણકે તેઓ પ્રેમવટે અને સમાધિવટે એ બધા રૂપોને સમજી શકે છે ભોગવિલાસી દેવોને પણ ભોગોનું

ચિંતન હોય, તેથી તેઓ એ વાતને સમજી નકે નહીં વળી દેવોને અને બીજાઓને પૂર્વોક્ત આ બધામાં ચેતન્યરૂપે અર્વગત નર્વચ્ચપાક હોઇને પરમબ્રહ્મ રહે છે એ વાત તો અમજમા નથી આવતી શું પત્યરમા, હોદામા, કપામા, ત્રાણામા, લાકડામા તે વળી ભગવાન હોય કે ? આપુ બોવનારા બિચારા મૂઢાને પરમતત્વ અમજબુ મુકકેલ હોય ■ મૃતિએ એ ભગવાનના ઘઈ ગયેલા અવનારોની હોય છે અને તેમા પણ પરમતત્વ દોષજ છે તુએ શ્રીભગવાનની વણી છે કે -

સુદુર્દશમિદ રૂપ દ્રષ્ટવાનસિ યન્મમ ।

દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્ય દર્શનશક્ષિણ ॥ (૧૧-૫૦)

વળી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પ્રહે છે કે “હે અર્જુન ! તે જે રૂપ જોયું છે તે રૂપ, વેદના મત્રો ભલવાથી, તપ કરવાથી, દાનેશ્વરી થવાથી કે પૂજન કરવાથી દેખાઈ શકે તેવું નથી એ પ્રખરતુ દર્શન અનન્ય ભક્તિ, અનન્ય ચિંતન અને મમાધિ વડે જાણી અને જોઈ શકાય છે તેમજ એમા પ્રવેશી શકાય છે પરમબ્રહ્મને પામવાને ઇચ્છનારાઓએ મોક્ષની તમન્નાવડે મારા-પરમાત્મા માટેજ (પોતાના હિતને માટે નહીં) જનતા માટે, પ્રાણીઓ માટે, જેદ વિતા સર્વે માનવીઓ માટે કર્મો કરવા ઘટે, પરમાત્માનેજ પરાયણ થવું ઘટે, પરમેશ્વર અને પરમબ્રહ્મનીજ ભક્તિ કરવી ઘટે, શત્રુ સાથે પણ વૈરબુદ્ધિ ન રાખવી ઘટે આવી સાધના સિવાય બીજી કોઈ માધનાથી પરમબ્રહ્મને પામી શકાયજ નહીં તુ હજી તેવો નથી, માટે તારે ચિત્તશુદ્ધિ માટેજ કર્મ કરવા જોઈએ તે પૂર્વેની બીજી લડાઈઓમા નહીં લડવાનો ભાવ બતાવ્યો નથી, જ્યારે આ વખતેજ તને મમતા અને ન્નેહથી નહીં લડવાનો ખાલી ભ્રમ થયો છે તે તુ હવે દૂર કર ।” શ્રી ભગવાન પ્રહે છે કે -

નાહ વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।

શક્ય એવિધો દ્રષ્ટુ દ્રષ્ટવાનસિ મા યથા ॥ (૧૧-૫૩)

મહત્ત્વા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવવિધોઽર્જુન ।

જ્ઞાતુ દ્રષ્ટુ ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટુ ચ પરતપ ॥ (૧૧-૫૪)

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ભક્ત સગવર્તિત ।

નિવેર સર્વભૂતેષુ ॥ સ મામેતિ પાઠવ ॥ (૧૧-૫૫)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! મમજી શક્યા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના કથનને ?
એક એક નામ-રૂપ પ્રાણી-પદાર્થના મમૂહવાળુ આ
વ્યક્તાવ્યકત વિશ્વ પરમબ્રહ્મ છે, એમ માનીને તેમના
ઉપર પ્રેમ કરવો એ અનન્ય ભક્તિ કહેવાય છે. અધમ
પર દયા કરવી, સમાન સાથે મિત્રતા રાખવી અને શ્રેષ્ઠ નાથે
પૂજ્યભાવ રાખવો, એ અગત્યનો પ્રેમ વા ભક્તિના પ્રકાર છે
પ્રેમની કિંમત પ્રાણથી પણ વધે છે એવા માટે ભક્તિને
જિખવનાર મનાતનધર્મની રક્ષા માટે પ્રાણની દુરગાની આપવાનું
કહેવાય છે

આવું સ્પષ્ટ કથન હતા, ભક્તિયો !-કમયોગ-જ્ઞાનયોગને
અત્યાગ્રમુખી સમન્વિત્તા હતા અર્જુન મનન પ્રાધને મમજી શક્યો
નથી ? માનું છું કે કદાચ તમે પણ નહીં મમજી શક્યા હશે
તુએ અર્જુન શ્રીભગવાનને પૂટે છે કે ? તમાના મધિક
એટલે મગુણરૂપની ઉપામના કરનારા બન્યા અને તમાના અધ્યયિક
-અવ્યક્ત-અક્ષર રૂપની ઉપામના કરનારા જ્ઞાનીએ-આ પ્રેમા
યોગને ઉત્તમરીતે જાણનારા હતા છે ? અર્જુન ત્યાગ -

પર મતનયુક્તા ચે મહાત્મા પર્યુપામતે ।

ચે ચાપ્યક્ષરમવ્યક્ત તેષા ચે યોગચિન્તમા ॥ (૧૨-૧)

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે કે “પૂર્ણશ્રદ્ધાવટે મારા ભેડ રૂપોમાં જેનું ચિત્ત પરોવાયેલું છે અને મારી ઉપાસના નિત્યચિત્તન વડે કરે છે તેઓને ઉત્તમ યોગ મમજનારા હું માનું છું”:-

મદ્યાવેશ્ય મનો ચે માં નિત્યયુક્ત ડપાસતે ।

શ્રદ્ધયા પરયોપેતાસ્તે મે યુક્તતમા મતાઃ ॥ (૧૨-૨)

અધ્યાય અગિયારમો અને વૃદ્ધાવસ્થા યોગ સંપૂર્ણ

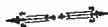

“ગીતાવાર્તાલાપ” ગ્રંથ તથા કુંડના

—: વ્યવસ્થાપકો :—

- (૧) ડૉ. ચંદુલાલ બેદૃષ્ઠ વૈદ્ય
વૈદ્ય મહોદયો-નવસારી.
- (૨) ભીખાભાઈ બાનુશંકર ભટ્ટ
દરિવીધા-૮ મો રસ્તો-સાન્તાક્રૂઝ (પૂર્વ)
- (૩) પુરુષોત્તમ ગોવિંદરામ પુરોહિત
તારાકુજ -૬કો રસ્તો-માન્તાક્રૂઝ (પૂર્વ)
- (૪) સુનીલાલ નાથાલાલ પરીખ
૩૦ પીસન સ્ટ્રીટ, મર્સુમે-સન, બીજો માળે-મુંબઇ ૪.
- (૫) રતનલાલ મોહનલાલ પરીખ
સુલતાનપુરા-જમખાના પોળ-વડોદરા.
- (૬) ડૉ. રમણલાલ પ્રાણુલાલ શાહ
મુ. પેટ-વાપી, (જી. મુરત)

* અધ્યાય ૧૨ મો *

ત્યાગ યોગ

મુમુક્ષુ કંપતિ ! એકાવનમા વર્ષ પછી માનવીઓએ ગૃહસ્થ-ધર્મમાંથી મુક્ત થવાને યત્ન કરવો ઘટે અને તોજ તેઓ તેમાંથી મુક્ત થઈ શકે. તોયે યત્નો કેવા હોવા જોઈએ એ જાણવું અત્રે તમને ઠીક થઈ પડશે. જુઓ ! ઘરધામાં રોકાયેલી વસ્તિઓને પરોપકારમાં રોકવી, સર્વે કર્મો પરમાત્માપરાયણ થઈ પરાર્થે કરવાં, તેવા પર-પીજા લોકોમાંથી 'હું-તું' નો ભેદ કાઢી નાખવો અને સમસ્ત જનતા માટે, શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરીને કૃણેચ્છા વિના સર્વે કર્મો કરવાં, તેમજ અનન્ય યોગવટે રામ-કૃષ્ણ-શંકર વગેરે દેવોનું ભજન, પૂજન અને ધ્યાન કરવું. આ મતલબનું જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે કે:-

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।

अतन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ (૧૨-૬)

પરંતુ પૂર્વેકી બધાં સજીવ્યપ્રદાનાં રૂપો છે અને તેમની ઉપાસના કરવાથી 'હું મુક્ત થઈશ' એવી ભાવના મનમાં રાખીને યશ-દાન-તપ અને નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો કૃણેચ્છારહિત, પરમેશ્વરની કૃપા મેળવવાનેજ કરો તોજ આ સંસારસાગરમાંથી તમે મુક્ત થાઓ છો અને શ્રીભગવાનની ચણ પ્રતિષ્ઠા આજ છે કે "જેમનાં મારામાં મન પરોવાયેલાં છે, તેમનો હું ઉદ્ધારક થાઉં છું" :-

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

मयामि न चिरात्पार्य मय्यावेशितचेतसाम् ॥ (૧૨-૭)

તમારા જેવા વૃદ્ધોનો કાગ રહે નજદીક આવેલો ગણપ અને તેટલામાટે ‘જલદી મુક્ત થવાને માટે પરમાત્મામાજ મન અને બુદ્ધિને તમારે રોકવા જોઈએ. મન અને બુદ્ધિ મતન અભ્યાસથી રોકાઈ જવાથી પરમાત્મામાજ તમારો નિવાસ થાય છે’-એ સત્ય વિષે શકાને ન્યાન નથીજ -

મન્યેવ મન આયત્ત્વ મયિ વુદ્ધિ નિવેશય ।

નિવસિષ્યસિ મન્યેવ અતઃ કર્મ ન મજય ॥ (૧૭-૮)

અલખત, તમારું મન ઘરઘ ધામા અને કુટુંબકળીવાના ભરણપોષણમા લાગે સમય રોકાયેલું હોવાથી ચોવીને કલાક તમારા મન અને ચિત્તને પરમાત્મામા રાખી શકવાને સમર્થ ન બની શકો તો તમારે સવાર, નાજ અને બીજા વખતમા પણ ધ્યાનવડે -અભ્યાસના યોગવડે-તેમ કરવાને ચત્ત કરવો ઘટે -

અથ ચિત્ત મમાધાતુ ન શક્નોપિ મયિ સ્થિરમ્ ।

અભ્યાસયોગેન તત્તો મામિચ્છાન્તુ ઘનનય ॥ (૧૨-૯)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હે અર્જુન ! તુ આવો અભ્યાસ કરવાને પણ સમર્થ ન હોઈ તો મારે માટે કર્મ કરનારો થા । પરમાત્મા માટેજ કર્મ કરવાથી પણ મુક્તિ મળે છે ”

અભ્યાસેઽપ્યસમર્થોઽસિ મદર્મપરમો ભવ ।

મદર્થમપિ કર્માણિ કુર્વન્સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥ (૧૩-૧૦)

“અરે, એમ કરીને પણ મારા યોગનો આશરો ન કરી શકે તો ‘સર્વ કાઈ આત્મા છે’ એવી ભાવનાવડે કર્મ કરીને સર્વે કર્મોના ફળનો ત્યાગ કરીશ તોપણ તુ પરમાત્માને પામીશ ”

અર્થેતદપ્યશ્નોઽસિ કન્તુ મયોગમાશ્રિત ।

સર્વકર્મફલત્યાગ તત્ કુરુ યતાત્મવાન્ ॥ (૧૨-૧૧)

“અભ્યાસથી જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે, ધ્યાનની કર્મફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે અને ત્યાગથીજ શાંતિ છે.” મુમુક્ષુ દપતિ ! આ કથનમા ધ્યાનજ શ્રેષ્ઠ છે એવો નિશ્ચય છે, આત્મજ્ઞાન હોય છે છતાં ભોગવિલાસ લાવના જતી નથી જ્ઞાન વિના અભ્યાસની ધુન્ડ થતી નથી ધ્યાનવડે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય છે, પરંતુ ભોગવિલાસ માટેજ કર્મ થતુ હોવાથી કર્મના ફળનો ત્યાગ કરવામા આવ્યાથી ભોગવિલાસની લાવના મટે છે લાવના મટ્યાથી ધ્યાન, મનની સ્થિરતા માટે સફળ થાય છે પરિણામ એનુ એવુ આવે છે કે જેથી મુમુક્ષુ શીઘ્ર શોકમુક્ત અને શાંત થાય છે -

શ્રેયો हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्वचान विशिष्यते ।

ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાતિરનતરમ્ ॥ (૧૦-૧૨)

મુમુક્ષુ દપતિ ! પૂર્વજન્મેના ફળો તો તમારે આ જન્મમા ભોગવવાના થાયજ છે બલે, તમે આ જન્મમા તદ્દન નિર્દોષ હો, પરંતુ તમારે એટલુ જ્ઞાન તો શુરૂ પાસેથી મેળવી લેવુ જોઈએ કે તમે આત્મા છો તમારે હવે આત્મોપાસનનો આરંભ કરવો ઘટે તમે શરીર નથી-આવો બોધ મળ્યા પછી તમને એવુ જ્ઞાન આવે છે કે કર્મો માત્ર શરીરજ કરે છે કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોની ક્રિયાઓથી સુખદુઃખનો અને ટાઢતડકાનો અનુભવ થાય ॥ અનુભવ કરનાર કારણ શરીર છે, આત્મા નથી બોધાર્થીએ એમને સહન કરી લેવાજ જોઈએ તડકાછાયડાની પેઠે તેઓ અનિત્ય છે -

માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌતેય શીતોષ્ણમુસદુ રસદા ।

આગમાપાયિનોઽનિત્યાસ્તાસ્તિવિશ્વસ્ય મારત ॥ (૨૧૪)

મનની સ્થિરતા માટે ધ્યાન સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તમને સમાધિ લાગવી શરૂ થાય છે, કારણકે લોકશાસ અને વેદશાસ્ત્રાનુ-

સાર કર્મ કરવાની લાવના તમારી મટી ગયેલી હોય છે. શારીરિક લોગણાસના મટયાથી તમારી બુદ્ધિમાં તમે આત્મા છો નિશ્ચય થાય છે.—

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિમ્નલા ।
સમાધાવચ્ચલા બુદ્ધિસદા યોગમવાપ્યસિ ॥ (

આ પ્રમાણે જ્યારે ‘તમે આત્મા છો’ એવો નિ પૂર્વે સગુણપ્રજ્ઞની ઉપાસનાથી તમે સર્વે ભૂતોપર સર્વે ભૂતો-પદાર્થો-પ્રાણીઓ માનવીઓના મિત્ર, મનુષ્યકંઠર વિનાના, સુખદુઃખને સમાન માનનારા અને મુક્તિ હો છો. વળી તમે સતોષી, સતત ચેતી, સર્વ સમાન માનનારા અને દૃઢ નિશ્ચયી બનીને મન અને પરમાત્માને અર્પણ કરીને પ્રભુના પ્યારા ભક્ત બની

તમે કોઈથી કંટાળતા નથી, તેમજ તમે આપતા નથી, બદલે તમારા અંતઃકરણમાં હર્ષ ઉત્કટતા નથી. તમે કર્મોના આરંભના ત્યાગી, શુભ ત્યાગી, શોકમુક્ત અને સ્પૃહા વિનાના બની તમે હરખાતાં નથી કે દેષ કરતાં નથી તેમજ તમને કોઈની અગર કોઈ વસ્તુની આકાંક્ષા કર કાઈ જાણાતુંજ નથી. શત્રુ તેમજ મિત્ર તરફ હોય છે તેમજ તમને માનઅપમાન જેવું કશું સંગરહિત બની ગયેલા હો છો અને આ બ તમને સુખ-દુઃખ, ટાઢ-તકડો ઇત્યાદિ અરિ તમારી નિંદા થાય કે વખાણ થાય તેની તમને નથી. કોઈપણ હાલતમાં તમને કશાની ઉણપ લ લમ હો છે. ‘આ મારું સ્થાન છે’ એવી જા ગયેલી હોય છે તમારી મતિ સ્થિર થયેલી હોય

સુમુક્ષુ દંપતિ! શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને નિમિત્ત કરીને તમે
 જીવોનેજ આ યોધ આપ્યો છે અને કહ્યું છે કે “આવા જીવો મને
 વહાલા છે અને તેમનેજ હું મારા ભક્ત માનું છું. આ યોધ
 માનવીઓનું કલ્યાણ કરનારો છે.” આ યોધ પ્રમાણે પરમાત્મા-
 પશયણ થઈને જે માનવીઓ શ્રદ્ધાવાળાં બનીને ઉપાસના કરે છે
 તેવા પરમાત્માને બહુજ પ્રિય છે. શુભો શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

અદ્વેષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ एष च ।
 निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ (૧૨-૧૩)
 સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા દૃઢનિશ્ચયઃ ।
 मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मे भक्तः स मे प्रियः ॥ (૧૨-૧૪)
 યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકો લોકાન્નોદ્વિજતે ચ યઃ ।
 हर्षामर्षभयोद्वेगेर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ (૧૨-૧૫)
 અનપેક્ષઃ શુચિર્દક્ષ ઉદાસીનો ગતવ્યથઃ ।
 सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ (૧૨-૧૬)
 યો ન હૃપ્યતિ ન દ્વેષ્ટિ ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ।
 शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ (૧૨-૧૭)
 સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયોઃ ।
 शीतोष्णमुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ (૧૨-૧૮)
 તુલ્યનિદાન્તુતિર્મૌની સતુષ્ટો વેન કેનચિત્ ।
 अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ (૧૨-૧૯)
 ચે તુ ઘર્મ્યામૃતમિદં યથોક્તં પર્યુપાસતે ।
 श्रद्धावाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ (૧૨-૨૦)

સુમુક્ષુ દંપતિ! તમે જોઈ શક્યાં કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે
 ભગવદ્ગીતાના આરમ્ભ અધ્યાય-ભક્તિયોગના ઓગણીસમા શ્લોકમાં

સ્થિરમતિ થયાનું કથન લાભપણના ગુણને ધારણ કર્યા પછી થયાનું કથન છે જેમ અર્જુનને તેમ તમને પણ થાય કે સ્થિર મતિનો માનવી થાય ત્યારે તે કેવો હોય? કારણકે તેને સમાધિ લાગે છે તો એવો સ્થિરમતિવાળો, સમાધિનિષ્ઠ માનવી કેમ બોલે, કેમ બેસે, કેમ હરેફરે-મતલબકે એના આચરણે કેવા હોય? - આવા પ્રશ્નો ઉઠે જુઓ અર્જુનને પણ પૂછ્યું છે કે -

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા ભાગ સમાધિસ્યસ્ય કેશવ ।

સ્થિતધી કિં પ્રભાપેત કિમાસીત પ્રજેત કિમ્ ॥ (૨-૫૪)

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનો ઉત્તર આ પ્રમાણેનો હતો કે-“ મનમા ઉત્પન્ન કામનાઓ જેની નષ્ટ થાય છે અને પોતાના આત્માવડે આત્મામાજ તૃપ્ત રહે છે, હું ઓ આવી પડતા ઉદ્વેગ વિનાના મનવાળા અને સુખની અપૂરું વિનાના જેઓ હોય છે, મમતા-ભય-ક્રોધ જેમના જતા રહ્યા હોય છે, વળી દેહના જીવન વિષે પણ જેમને રોહ રહેતો નથી, શુભાશુભ આવી મળતા જેમને હર્ષ કે દ્વેષ થતો નથી, એમને સ્થિરમતિવાળા કહેવામા આવે છે ” જુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે -

પ્રજ્ઞહાતિ યદા કામાન્સર્વાન્પાર્થ મનોગતાન્ ।

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥ (૨-૫૫)

તુ રોષેષ્વનુદ્વિગ્મના સુસેપુ વિગતસ્પ્રહ ।

વીતરાગભયક્રોધ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥ (૨-૫૬)

ય સર્વગ્નમિદ્દેહસ્તત્તત્પ્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ।

નામિનદતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ (૨-૫૭)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! સ્થિરબુદ્ધિવાળાઓના ધીજી લક્ષણે પણ શ્રીભગવાને કહ્યા છે- “ જેવીરીતે કાચનો ભય આવવાનો છે એવું

જાણીને પોતાનાં છએ અંગો-ચાર પગ, મુખ અને પૂંછ-ઢાલનીચે મમેટી લે છે, તેમ ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના અર્થોને જે સમેટી લે છે, તેને સ્થિરમતિવાળો જાણવો.' આવાં માનવીઓ એમ મમજે છે કે 'હવે હું વૃદ્ધાવસ્થામાં છું અને કોણજાણે કાળ કયારે આવશે એ તો અનિશ્ચિતજ છે, માટે મારે મારી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરીને પરમાત્મચિંતનજ કરવું જોઈએ જો જરાપણ વાસના શેષ રહી તો આ શરીર છૂટ્યા પછી હું પાછો ચોર્યાસીના મંત્રારચકમાં પડીશ.' આવું સમજી ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરે તે સ્થિરમતિ થયેલો કહેવાય છે -

યદા સંહરતે ચાયં કૂર્મોડગાનીવ સર્વશં ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ (૨-૫૮)

“જેમ આહાર નહીં કરવાથી ઇન્દ્રિયો એમના અર્થો પ્રત્યે જતી બંધ થાય છે, પણ આહાર મળવાથી પાછી એઓ ઉત્તેજિત થાય છે અને જેમજેમ એમને અર્થો મળતા જાય તેમતેમ તેઓ ધંસાઈ ન જાય ત્યાંસુધી વધુ અને વધુ અર્થો તરફ જવાને અંગૂળ બનતી જાય છે, તૃપ્તિ થતી નથી, પરંતુ અર્થો તરફ જતી તેમને, ‘હું આત્મા છું’ એવા નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનથી જો રોકવામાં આવે છે તો તેમનો સ્વભાવ બદલાય છે અને અર્થો તરફતું તેમનું આકર્ષણ અટકી જાય છે. મુમુક્ષુને એમના પ્રત્યે રસ રહેતો નથી ઇન્દ્રિયોના અર્થોને એ પ્રદાનોં સ્વરૂપો માને છે, કારણકે એ સમાન પ્રદાદષ્ટિ-વાળો બની ગયેલો હોય છે. સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાન વિના વિદ્વાન મનુષ્યને પણ ઇન્દ્રિયો બળવાન બનીને, એના મનને આકર્ષીને બ્રષ્ટ કરી નાખે છે. માટે જે કોઈ માનવી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરીને, પરમાત્માની સાથે જોડાઈને પરમાત્માપરાયણ રહે છે, તેનીજ ઇન્દ્રિયો તેના વશમાં રહે છે. આવો ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખનાર માનવી સ્થિરબુદ્ધિવાળો કહેવાય છે”:-

વિપયા વિનિવર્તંતે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ।

રસવર્જં રસોઽયસ્ય પરં દૃષ્ટ્વા નિવર્તંતે ॥ (૨-૫૯)

યત્તો હ્યપિ કૌતેય પુરુષસ્ય વિપશ્ચિતઃ ।

ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાર્ગીનિ હરંતિ પ્રસભ મનઃ ॥ (૨-૬૦)

તાનિ સર્વાણિ સંયમ્ય યુક્ત બાઘીત મત્પરઃ ।

વશો દિ ચસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ (૨-૬૧)

પચાસ વર્ષની વય પછી બહુ ચિત્તવૃત્તિઓ સંયમ કરીને, લાભા છુપાવ માટે સંયમ દર્શાવીને, વર્તમાન દેહમાંજ કૈવલ્યાનુભવી બનવા યત્ન કરવો પડે.

“લોભ્ય વિષયોનું ચિત્તન થતાંની સાથે માનવીને લોભ્યવસ્તુ ઉપર રાગ છે; રાગ થયાથી સંગ થાય છે; સંગ કામને પેદા કરે છે, કામ ઉપજતાંની સાથે ભોગ કરવાની ક્રિયાનો આરંભ થાય છે અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્રોધ સાથે અજ્ઞાન ઉપજે છે. આ અજ્ઞાનવટે માનવી ‘હું આત્મા છું’ એવી યાદ વિસરી જાય છે અને એ વિસ્મૃતિથી બુદ્ધિનો નાશ થતાંજ આત્માનું હનન થાય છે”:-

ધ્યાયતો વિપયાન્પુંસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।

સંગાત્સજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽમિજાયતે ॥ (૨-૬૨)

ક્રોધાઙ્ગુવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પણશ્યતિ ॥ (૨-૬૩)

“ઇન્દ્રિયોના વિષયોને વિષે જેનો રાગ અને દેવ જતો રહ્યો હોય છે અને જેણે પોતાનાં મન તથા બુદ્ધિને વશ કરી લીધેલાં હોય છે, એવો શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો માનવી બિધેય-આત્મા કહેવાય છે. એને ચિત્તમાં પ્રસન્નતા રહે છે. પ્રસન્નતાથી એનાં દુઃખોમાત્ર જતાં રહે છે. પ્રસન્નચિત્તવાળો માનવી સ્થિરમતિવાળો કહેવાય છે”:-

રાગદ્વેપવિયુક્તૈસ્તુ વિપયાનિદ્રિયૈશ્ચરન્ ।
આત્મવશ્યૈર્વિધેયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥ (૨-૬૪)

પ્રસાદે સર્વદુ રાના હાનિરસ્યોપજાયતે ।
પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિ પર્યવતિષ્ઠતે ॥ (૨-૬૫)

મુમુક્ષુ દપતિ । જેનું ચિત્ત પરમાત્મા આથે જોડાયું નથી તેની નિશ્ચરમતિ થતી નથી. જેનું ચિત્ત આમ જોડાયેલું નથી તેને ‘હું પ્રક્ષ છું’ એવી ભાવના ઉપજતી નથી અને જ્યાંમુધી પ્રક્ષ ભાવના ઉપજી નથી ત્યાંમુધી શાંતિ ઉપજતી નથી તોપછી આવા અશાંત આદર્શને મુખ કયાથી હોય ? શ્રીભગવાનજ આમ પૂછતા કહે છે કે -

નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય ભાવના ।
ન ચાભાવયત શાંતિરજાતસ્ય કુત સુખમ્ ॥ (૨-૬૬)

“જેવીરીતે એક વહાણ સદ અને મુકાન વિનાનું જળમાં ગમેતેમ જે આઈ જાય તેમ વિદ્વાન હોવા છતાં પણ ઇન્દ્રિયો અને મનને છૂટા મુકવાથી તેવો બુદ્ધિબ્રહ્મ માનવી બ્રહ્મતા તરફ ગમેતેમ જે આઈ જાય છે માટે તેમને સર્વે તરફથી એમના વિષયો તરફ જતી જે માનવી અટકાવે છે, તે નિશ્ચરમતિ થયેલો હોય છે” -

इन्द्रियाणां हि चरता यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञा वायुर्नावभिवामसि ॥ (૨-૬૭)

तस्माद्यस्य महानाहो निगृहीतानि सर्वश ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ (૨-૬૮)

મુમુક્ષુ દપતિ । શરીરનું અને આત્માનું જ્ઞાન તમને થયું વ્યવહાર સાથે પરમાર્થ સાધવાનો જોય પણ તમને મળ્યો સગુણ

અને નિર્ગુણ ઉપસનાઓનું જ્ઞાન પણ તમને મળ્યું આમ છતાં તમારા મનમાં એ તો બહાર આવવાનું કે-‘જો હું આત્મા છું, તો હું આત્મા સમાન કેમ નથી? આત્મા તો સુખકષ્ત છે, શોકમુક્ત છે, તો હું કેમ શોકમુક્ત નથી?’ શરીરને તમે માયાનું કાર્ય જાણ્યું અને આત્માને શુદ્ધ જાણ્યો, પણ એ આત્મા શરીરમાં હોવાથી શરીરનો પ્રભાવ કેવો થઈ જાય છે અને આત્માનો પ્રભાવ કેવો થઈ જાય છે, તે જાણવું તમને રસપ્રદ થશે

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ શરીરને ક્ષેત્ર કહે છે અને એ ક્ષેત્રને જે અદર અને બહાર સર્વ તરફથી જુઓ છે તેમજ જાણે છે અને અનુભવે છે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહે છે અહીં શરીરનું નામ ક્ષેત્ર અને આત્માનું નામ ક્ષેત્રજ્ઞ પડ્યું છે-એવું તમને અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે ક્ષેત્રની બનાવટ પણ પૂર્વે તમને કહેવામાં આવી છે, પરંતુ જ્ઞાન વિના ક્ષેત્રજ્ઞ-સ્વરૂપવટે પ્રકાશતો નથી, તેથી તે શોકમગ્ન પ્રતીત થાય છે માનવી જ્યારે જ્ઞાની બન્યો એમ કહેવામાં આવે છે ત્યારે એ જ્ઞાન કેવું હશે? એ જ્ઞાની કેવો બની જતો હશે? વગી ક્ષેત્રજ્ઞ શોકમુક્ત અને શરીરો ધારણ કરવામાંથી મુક્ત ક્યારે થતો હશે? પોતાના રૂપમાં પ્રકાશતો હશે ત્યારે માનવી કેવો રહેખાતો હશે અને એ આવશ્યક કેવા કરતો હશે?—આવા ત્વાભાવિક પ્રશ્નો ઉપનિષદ યથા વિના રહેતા નથી માટે એ જ્ઞાનને તમારે હવે જાણવું ઘટે છે

જુઓ! શ્રી ભગવાનની જ વાણી હું તમને કહું છું “માનસિક-તપણ, દશરહિતપણ, અર્હિસકપણ, સદિષ્ણપણ, મનસા-વાચા-કર્મણા સ્વધર્મે ઘિરતાપણ, શુદ્ધેનુ દામ્યપણ, કાયિક-વાચિક-માનસિક પવિત્રપણ, મનનુ ચ ચળતારહિતપણ, ણિલકુલ નિવૃત્તપણ, ઇન્દ્રિયોના અર્થો વિષે વિરાગીપણ, અહ કારરહિતપણ, જન્મ-વામા-મરવામા-વ્યાધિ યજ્ઞમા અને વૃદ્ધાવસ્થા પામવામાં હું ખદદા-

પણુ, આસક્તિરહિતપણુ, મગરહિતપણુ, પુત્ર-દારા-ધન-ધરમા
મમતારહિતપણુ, ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ આવતા સદા સમતાપણુ, પરમા
તમામા અનન્યયોગવડે અવ્યભિચારિણી ભક્તિ હોવાપણુ, એકાતમા
રહેવાપણુ, માનવમમૂહને વિષે જેમવા વસવાની ઇચ્છારહિતપણુ,
નિત્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનનું અભ્યાસીપણુ, તત્ત્વજ્ઞાનનું વિચારમગ્નપણુ-આ
બધા જ્ઞાનના લક્ષણો છે તેનાથી જે ઉત્તર તે બધું અજ્ઞાન કહેવાય
છે આ લક્ષણો જેનામા હોય તે જ્ઞાની કહેવાય છે આવા લક્ષણવાળા
માનવીનો કોત્રજ શોકમુગ્ધ હોય છે આવા જ્ઞાનીનો કોત્રજ
આત્મસ્વરૂપવડે પ્રકાશે છે ” -

અમાનિત્વમદભિત્તમહિંસા શ્રાતિરાજંવમ્ ।
આચાર્યોપાસન શોચ સ્થૈર્યમાત્મવિનિમ્લ ॥ (૧૩-૭)

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहकार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदु खदोपानुदर्शनम् ॥ (૧૩-૮)

असक्तिरनभिप्लव पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्य च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ (૧૩-૯)

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणि ।
विनिष्कदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ (૧૩-૧૦)

अभ्यात्मज्ञाननित्यत्व तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज्જ્ઞાનમિતિ પ્રોક્તમજ્ઞાન ચદ્વતોઽન્યથા ॥ (૧૩-૧૧)

મુમુક્ષુ દ પતિ । હવે તમે મૃત્યુકાઠે છો એવું તમારે સમજવું
ધટે આ મતુષ્યદેહને એળે ગુમાવી દેવો મુગ્ધ નથી તમારે હવે
બાણવાનું છે તે એ છે કે જે બાણવાથી તમે સ સારચક્રમા પાછા ન
આવી પડો અને તમે અમૃતના લોકતા યાઓ એટલે મુક્ત યાઓ

તથા શોકમુક્તા યનો જાણવાનું એકજ અનાદિમત્તાવાળું પરમબ્રહ્મ
જેને મત પણ નહીં અને અસત પણ નથી કહેવાતું તે છે -

જ્ઞેય ચત્તત્રવક્ત્વામિ યજ્ઞાત્માઽમૃતમશ્રુતે ।

અનાદિમત્પર બ્રહ્મ ન સત્તત્ત્વાસદુચ્યતે ॥ (૧૩-૧૨)

અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે કે-તે, મ્યુવરૂપેના પગોથી
પગવાળું, હાથોથી હાથવાળું, માથાઓથી માથાવાળું, ઝાનોથી ઝાન
વાળું સર્વે શરીરોને વિષે છે અને મર્વને દાકી દઈને બહાર પણ
રહેતું છે અને તે સર્વે ઇન્દ્રિયોના ગુણોને આભામ આપનાર છે,
છતાં ઇન્દ્રિયો વિનાનું છે મર્વનું ભરણપોષણ કરનાર છતાં આસક્તિ-
રહિત છે એ નિર્ગુણ છતાં ગુણોને લોગવનાર છે એ અચાચર
ઉપજેલાઓની અદર અને બહાર છે એનું અધિકાધિક તદ્દમપણું
ટાંધને બાળી શકાય નહીં તેવું છે

આવું છતાં મોક્ષાર્થી માધકો વડે ધ્યાનાવસ્થિત દશામાં
હૃદયમાં દેખાય તેવું છે અમાધિમાં આત્માવડે અનુભવાય તેવું છે
જે શોધે છે તેને પાસેજ છે એના હૃદયને વિષે બુદ્ધિમાં તે ગુપ્ત
રહેતું છે, છતાં તેને દેખાય છે જે શોધતા નથી તેમનાથી એ
કરોડો યોજન દૂર છે વાં

સર્વત પાણિવાદ તત્સર્વતોઽશ્વિશિરોમુરમ્ ।

સર્વત શ્રુતિમહોકે સર્વમાવૃત્ય વિપ્રતિ ॥ (૧૩-૧૩)

મર્વેન્દ્રિયગુણભાસ સર્વેન્દ્રિયવિવર્જિતમ ।

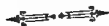
અસક્ત સર્વમૂર્ચેય નિર્ગુણ ગુણમોકૃ ચ ॥ (૧૩-૧૪)

ઘહિરતશ્ચ મૂતાનામચર પરમેવ ચ ।

મૂક્તતાત્તદવિજ્ઞેય દૂરસ્થ ચાતિકે ચ તત્ ॥ (૧૩-૧૫)

અધ્યાય બારમો અને ત્યાગયોગ સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૩ મો *

સંન્યાસ યોગ

સુમુક્તુ દંપતિ ! પરમપ્રજ્ઞાના સ્વરૂપને સાંભળવું, સાંભળીને બીજાને કહેવું એ તો બહુ સહેલું છે, પણ એને અનુભવવું બહુ અઘરું છે. જુઓને એ બે માનવીઓમાં છેજ, છતાં જુદું-જુદું હોય એમ પ્રતીત થાય છે, પણ એ જુદું નથીજ. બેઉ માનવીઓની અને બેઉની વચમાં, દૂર કે પાસે-બધે એ છેજ છે. ભલે એ તમારાથી દેખાતું નથી, પણ જરૂર છે. ભલે એ બતાવી શકાતું નથી, છતાં એ છેજ. સર્વે ઉપજેલાંતું એ ભરતુપોષણ કરે છે. સમયે સમયે એ સર્વેને ઉપભવનારું છે સર્વે જ્યોતિઓને એ જ્યોત આપનારું અને અંધકારથી એટલે અજ્ઞાન અને અવિદ્યાથી ઉત્તમ છે; કારણકે તે સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ અને જોગબવા અને પામવા યોગ્ય છે. ‘હું આત્મા છું’ એવા સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાનવટે એ અનુભવી શકાય છે અને સર્વેના હૃદયમાં બુદ્ધિરૂપ ગુહામાં ઢંકાયેલું પ્રતીત થતું સમજી શકાય છે -

અવિમક્તં ચ ભૂતેષુ વિમક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।

ભૂતમર્તૃ ચ તજ્જેયં પ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥ (૧૩-૧૬)

જ્યોતિષામપિ તજ્જ્યોતિસ્તમસઃ પરમુચ્યતે ।

જ્ઞાન ક્ષેપ જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ સર્વસ્ય ઘિષ્ટિતમ્ ॥ (૧૩-૧૭)

જે કોઈને પોતાનામાં ધૃશ્વરીલાવ આણ્યો હોય તેણે ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજન તથા બાણવાલાયક પરમપ્રજ્ઞાનુ રૂપ બહુ સારીરીતે સમજી લેવું ઘટે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે મારો ભક્ત એને સમજી લીધા પછીજ પરમાત્મલાવને પામે છે”:-

इति क्षेत्र तथा ज्ञान क्षेत्रं चोक्तं समासतः ।

મદ્ભક્ત એતદ્વિજ્ઞાય મદ્ભાવાયોપપદ્યતે ॥ (૧૩-૧૮)

પ્રકૃતિ અને પુરુષ એક અનાદિજ છે નાશવત તો વિકારો, શુણો, નામો અને રૂપો છે ભલે જોકે તેઓ પ્રકૃતિવડે ઉપજેલા હોય છે, તેમને માયા-પ્રકૃતિ-એવા નામો આપીને બોલનારા મોટી ભૂલ કરે છે. પરમાણુ કે પ્રકૃતિ અક્ષર છે, પણ એ સય થવાના સ્વભાવવાળી છે અક્ષર તો એક પરમપ્રજ્ઞતત્વજ છે પ્રકૃતિ સ્વભાવમાથી ભલે ઉપજે છે, છતાં એ સમાય પણ તેમાજ છે સ્વભાવ કહો, પ્રકૃતિ કહો-એને પરમપ્રજ્ઞથી જુદું પાડી શકાય તેમ નથી શુ અગ્નિથી ઉષ્ણતાને જુદી પાડી શકાય કે? ઉષ્ણતા એ અગ્નિનો સ્વભાવ છે -

प्रकृतिं पुरषं चैव विद्वद्यनादी उभावपि ।

વિકારાઞ્ચ ગુણાઞ્ચૈવ વિદ્ધિ પ્રકૃતિ સમવાન ॥ (૧૩-૧૯)

ક્રિયા કરનારી થવું, કરવું, કરાવવું અને કાર્યરૂપ થવું એ પ્રકૃતિનો શુણ છે અને સુખદુઃખને લોગવવું એ પુરુષનો શુણ છે કારણકે એ પ્રકૃતિના ગાદ સળધમા છે. પરંતુ વેદાત વિન્મૃત થાય તેવું છે પોતાને અજ્ઞાત માનવો એ સમજમા આવવું બહુ મુશ્કેલ છે અભિમાનથી ‘હું કરીશ, મેં કર્યું’, આ માફ છે’ એમ બોલ્યા વિના માનવી રહેતો નથી જોકે હજારો વખત એણે સાલજ્યુ હોય કે ‘હું આત્મા છું, આત્મા અજ્ઞાત છે અને સર્વે કર્મો પ્રકૃતિજ કરે છે’ છતાં આ સત્ય એ તરત ભૂલી જાય છે -

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

ય પश्यતિ તથાઽઽત્માનમકર્તાર સ પश्यति ॥ (૧૩-૨૦)

ઉપજેલાંભાત્રને અને સર્વે શરીરોને તથા સર્વે નામરૂપોને
-બધાંને-ગુહાંગુહાંને- પરમબ્રહ્મના એકચતુર્થાંશ લાગને રહેલો
સમન્વય ત્યારેજ સમજી શકાય તેમ છે કે 'જેમ સાગરમાં
જળચરો ઉપજે છે, તેમ આપણે બધાં પરમબ્રહ્મથી ઉપજીને તેનાજ
આશ્રયમાં છીએ' અને ત્યારેજ એ સ્વરૂપની મહત્તાને આપણે
સમજી શકીએ અને પામી શકીએ છીએ:-

યદા મૂતપૃથગ્ભાવમેકસ્થમનુપશ્યતિ ।

તત્ત एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ (૧૩-૩૦)

પરમબ્રહ્મજો પોતે માયાવડે પરમાત્મા થાય છે. એના અનાદિ-
પણાને લીધે, નિર્ગુણપણાને લીધે એ પરમાત્મા અવિકારી છે.
શરીરમાં રહેલો છતાં, નથી એ કાંઈ કરતો અને નથી એ લેપાતો.
અલબત્ત, મૂખાંઓને એ કરતો, લેપાતો વગેરે દેખાય છે:-

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्माऽयमव्ययः ।

शरीरस्थोऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ॥ (૧૩-૩૧)

આકાશ પોતાના સૂક્ષ્મપણાના કારણે સર્વે સ્થાનોમાં છે,
છતાં ઢાંઘનાથી એ લેપાતું નથી, તેમ આત્માનું આકાશથી પણ
અધિક સૂક્ષ્મપણું હોવાથી એ દેહમાં હોવા છતાં લેપાતો નથી:-

यथा सर्वगतं सौदम्यादाकाशं नोपलिप्यते ।

सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥ (૧૩-૩૨)

જેમ સૂર્ય એક હોવા છતાં આ બધા લોકને પ્રકાશ આપે
છે, તેમ ક્ષેત્રને અને બધાંને, એ ક્ષેત્રજ ચલાવે છે:-

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।

क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ (૧૩-૩૩)

જેઓ જ્ઞાનચક્ષુવડે ક્ષેત્રના અને ક્ષેત્રજ્ઞના અંતરને તેમજ ભૂતોના અને પ્રકૃતિના અંતરને તથા મોક્ષના સ્વરૂપને સમજે તેઓ પરમબ્રહ્મને પામે છે

મુમુક્ષુ કંપતિ ! તમે શરીરના અને આત્માના અંતરને અગાઉ સમજી ગયા છે. અહીં શરીર-ક્ષેત્ર અને આત્મા-ક્ષેત્રજ્ઞ કહેવાનો હેતુ સાધનાની સરળતા માટે છે પ્રકૃતિના અને શુભોદ્ધી ઉપજતાં નામ-રૂપમાત્રના અને શરીરના અંતરને કહેવાનો હેતુ પણ તેવોજ છે ક્ષેત્રજ્ઞના-ક્ષેત્રની સાથેજ સંગવડે બંધનના અને અસંગવડે મોક્ષના સ્વરૂપને સમજાવવાનો હેતુ પણ સાધનાની સરળતા માટેજ છે -

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોરેવમતર

જ્ઞાનચક્ષુણા ।

ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષઃ ચ યે વિદુર્યાંતિ તે પરમ્ ॥ (૧૩-૩૪)

મુમુક્ષુ કંપતિ ! ક્ષેત્રનો સાક્ષી એવો, જેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહેવામા આવ્યો તે આત્માજ છે, અને એ આત્માજ તમે છે આત્મા શોકમુક્ત છે અને તમે નથી એનું કારણ પ્રકૃતિના શુભો સાથે તમારો સંગ છે, એવું તમને સમજાવ્યું છે પરંતુ અર્જુનની નમજમા નથી આવ્યું, તે તમારી સમજમા ક્યાથી આવે ?

“શુભો સાથે પુરુષનો સંગ કેમ ? શુભોથી પુરુષનું બંધાવું કેમ ? શુભોથી પુરુષનું છૂટવું કેવીરીતે થાય ? શુભોથી મુક્ત હોય તેના લક્ષણો કેવા હોય” - આ બધું જાણવાની તમને આકાંક્ષા થવાનીજ.

“પ્રકૃતિનું અને પ્રકૃતિના કાર્ય-તમારા ક્ષેત્ર યા શરીરનું સામર્થ્ય કેવું હશે ? પ્રકૃતિના શુભો કેટલા ? શુભોના સંગનું અને અને અસંગનું કળા શું ?” આ બધું તમારે એકાવનમા બર્ષની શરૂઆતથીજ જાણી લેવું પડે, કારણકે તમારે સાઠ વર્ષની વય

સુધીમાં દુન્યવી તૃષ્ણાનો ત્યાગજ કરવાનો છે. ત્યાગ' વિના અને સંન્યાસ વિના મોક્ષ મળેજ નહીં, એવું તમે આરંભથીજ સાંભળ્યું છે, અને હવે તમારે તેને આચરણમાં મૂકવાનું છે.

જ્યાં જ્ઞાનોથી ઉત્તમ જ્ઞાન તમને હમણાં મેળવવાનું કાં, તે છે, જે મેળવીને સર્વે મુનિઓ અહીંથી ઉત્તમ મિદ્ધિને સંપાદન કરીને પરમપદને પામ્યા છે. આ જ્ઞાનનો આશરો કરીને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હું-પરમાત્માના જેવા જેઓ થયેલા હોય છે તેઓ પ્રલય સમયે અને પ્રલય પછીની સૃષ્ટિના આરંભમાં પણ જન્મતા નથી અને સૃષ્ટ્યારંભના પૂર્વે થયેલા પ્રલય સમયે પણ તેમને કોઈ દુઃખ કે શોક થયેલાં હોતાં નથી”-

પરં મૂયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાનગુણમમ ।
યજ્ઞાત્વા મુનયઃ સર્વે પરાં મિદ્ધિમિતો ગતાઃ ॥ (૧૪-૧)

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्वेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न द्यूयन्ति च ॥ (૧૪-૨)

મુમુક્ષુ દંપતિ! શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે કે “હું પરમપ્રદા
કું. જેમ એક પુરુષ, પત્નીમા ગર્ભાનું નિચન કરે છે તેમ શ્વભાવથી
ઉત્પન્ન થયેલી પ્રકૃતિ જેને મદદપ્રદા કરેવામાં આવે છે તેમાં
સૃષ્ટિ થવાના મંકરણરૂપ તેજ યા બળ, આરા વડે આવે છે; તેથી
એમ કહેવાય છે કે તેનામાં હું-પ્રદા ગર્ભ મૂકું છું. એ ગર્ભથી
સર્વે ભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ ગર્ભ બલિષ્ઠમા થવાના વિશ્વના
અન્યંત મુક્ત પરમાત્માઓનો એક સમૂહ છે. એ ગર્ભ કેટલાક
સમય પછી અંદાદૃતિ થાય ॥ અને એ અંદાદૃતિને પ્રદાંડ કરેવામાં
આવે છે. આ પ્રદાંડ દેવાનાં એક દળદર વર્ગી વીન્યા પછી કાટે
છે અને તેમાંથી દળદરે મૂર્તોના પ્રદાગ્રાણો પુરુષ ઉપજે છે, જેને
દિરગ્ધમર્ભા કહે છે. આમ દર એકમાંથી એ અને દર એના મેથુનથી

એક એવાં વિકાસ અને વૃદ્ધિ થવા લાગે છે અને એકમાંથી બીજું ઉપજે છે તે એકને પત્ની સમજવી. તે પત્નીમાં એનું તેજ, વીર્ય, સંકલ્પ કે શક્તિ તે પરમબ્રહ્મથી ઉતરે છે અને તેથી પરમબ્રહ્મ મર્વના પિતા કહેવામાં આવે છે આ એક અનુપમે ખેલ છે. જેમ મૂરજ-પ્રકાશમાં વીર્ય નિચળ કંઈ અને તદ્દશથી જેમ પ્રાણી, પદાર્થો, માનવીઓમાત્ર અકુળાય છે અને ઠરી યા શાંતિ માટે પ્રવૃત્તમાન બની જાય છે, એવો આ ખેલ છે. આ દાખલામાં પ્રગણ એ મૂર્ધની પત્ની સમજવી સગવાન શ્રીમુખે કહે છે કે-

મમ યોનિર્મહદ્બ્રહ્મ તરિન્નામં દયામ્યદમ ।

નમથ મર્મમૂતાના તત્તો મયતિ મારતા ॥ (૧૪-૩)

મર્મયોનિયુ ધૈતેય મૂર્તય મમયતિ યાઃ ।

તામા બ્રહ્મ મહદ્યોનિર્મહ ધૈત્યપ્રદ પિતા ॥ (૧૪-૪)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! સત્વ-રજ-તમ-આ ત્રણ નામોવાળા ત્રણ શુભોને પ્રકૃતિ ઉપજાવે છે આ ત્રણ શુભો તમને-દેહમાં ફેલીને-બાધે છે જીવ-ફેલી-શરીરી-ક્ષેત્રજ અને આત્મા એ બધા નામો તમારા-દેહમાં રહેલા ચેતનના છે ચેતન પોતે વિકારી નથી, પણ શુભોના મંડળી તે બધાય છે -

સત્ય રજસમ કૃતિ ગુણા પ્રકૃતિસમવા ।

નિયત્રતિ મહાવાહો દેહે દેહિનમન્યયમ્ ॥ (૧૪-૫)

મત્વશુભ તમને મુખમાં જીવવાની ભાવનાવાળા બનાવે છે અને જ્ઞાનપ્રેમી બનાવે છે, કેમકે એ શુભમાં મગરહિનપણું છે, ઓજામયપણું છે અને વિશેષરહિતપણું તથા જડતારદતિપણું છે

રજોશુભ તમને મમતાવાળા બનાવીને ભિન્નભિન્ન તૃષ્ણાઓ સાથે બાધે છે અને કર્મો કરવાની પ્રકૃતિવાળા બનાવે છે,

તમોશુણુ તમને મોહ પમાડે છે પ્રમાદ-આજસ અને અનિદ્રા-
વાળા યાને સ્વપ્ના આવ્યા કરે તેવા અને પથારીમાં પડ્યા રહેનારા
બનાવે છે આ શુણુ અજ્ઞાનમાથી ઉપજેલો છે, જે સર્વ દેહીઓને
પતિત અવસ્થામાં ઘસડીને પછાડી પાડે છે -

તત્ત્વ સત્ત્વ નિર્મલત્વાત્પ્રકાશવમનામયમ્ ।
સુખસગેન યદ્વાતિ જ્ઞાનસગેન ચાનય ॥ (૧૪-૬)
રજો રાગાત્મક વિદ્ધિ તૃષ્ણાસગસમુદ્ભવમ્ ।
તત્ત્વિનદ્વાતિ કાંતેય કર્મસગેન દેહિનમ્ ॥ (૧૪-૭)
તમસ્ત્વજ્ઞાનજ વિદ્ધિ મોહન સર્વદેહિનામ્ ।
પ્રમાદાલસ્યનિદ્રામિસત્ત્વિનદ્વાતિ ભારત ॥ (૧૪-૮)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! સત્વશુણુ તમને વિષયમુખોના અભિલાષી
બનાવે છે, રજોશુણુ તમને ડોર્મોના કુળો મેળવવાની અભિલાષાવાળા
બનાવે છે અને તમોશુણુ તમને અસ્વસ્થપની વિસ્મૃતિવાળા બનાવીને
પ્રમાદી, ભિખારી અને લાલચુ બનાવે છે, યાને ઉદ્ધમ કર્યા વિના
ભોગવિલાસી બનાવે છે-

સત્ત્વ સુખે સજયતિ રજ કર્મણિ ભારત ।
જ્ઞાનગાઢ્ય તુ તમ પ્રમાદે સજયત્યુત ॥ (૧૪-૯)

કોઈને સમજી પણ શકાય નહીં એવીરીતે રજોશુણુ અને
તમોશુણુને દબાવી દધને સત્વશુણુ બળવાન બને છે અને એ બેઉ
શુણુને પોતાના સહાયક અગો બનાવે છે રજોશુણુ કોઈક વખતે
સત્વશુણુ અને તમોશુણુને દબાવીને બળવાન બને છે અને એ
બેઉને પોતાના સહાયક અગો બનાવે છે અને કોઈક વખતે
સત્વશુણુ તેમજ રજોશુણુને દબાવીને તમોશુણુ બળવાન બને છે
અને એ બેઉ શુણુને પોતાના સહાયક અગો બનાવે છે

જેવા થાઓ છો. જે સુમુખ સાધક પૂર્વોક્તિ ત્રણે શુભોપથી ઉત્તમ અને છે, એમના મંગલ વિનાનો જની લાય છે અને આસક્તિરહિત થાય છે ત્યારેજ તે જન્મમરણ અને વૃદ્ધાવસ્થાના દુઃખોથી મુક્તિને મોક્ષને પામે છે:-

કર્મેણઃ સુકૃતમ્યાદુઃ માત્થિકં નિર્મલં ફલમ્ ।

રજસસ્તુ ફલં દુઃસ્વપ્નશાનં તમસઃ ફલમ્ ॥ (૧૪-૧૬)

મદ્યાત્મંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ યય ચ ।

પ્રમાદમોદ્દૌ તમસો મયતોઽજ્ઞાનમેવ ચ ॥ (૧૪-૧૭)

ઔર્ધ્વં ગચ્છંતિ સત્ત્વમ્યા મધ્યે તિષ્ઠંતિ રાજસાઃ ।

જપન્યગુણકૃતિભ્યા અધો ગચ્છંતિ તામસાઃ ॥ (૧૪-૧૮)

નાન્યં ગુણેભ્યઃ કર્તારં યદા દ્રષ્ટાનુપદ્યતિ ।

ગુણેભ્યશ્ચ પરં વેત્તિ મદ્ધારં મોઽધિગચ્છતિ ॥ (૧૪-૧૯)

ગુણાનેતાનતીત્ર સ્ત્રીન્ વૈદી દૈદસમુદ્ભવાન્ ।

જન્મમૃત્યુજરાદુઃસાર્મિમુક્તોઽમૃતમશ્નુતે ॥ (૧૪-૨૦)

સુમુખ દંપતિ ! = પાપ વિનાનું હૃદય, ક્રોધને ડર ન લાગે તેવું વર્તન, શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસન-જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે કરવાની ટેવ, દાનેશ્વરીપણું, ઇન્દ્રિયો પર કાબુ, પરમેશ્વર માટે થનાં કર્મો, દોષ વિચાર્યાસની ટેવ, તપ, વાણી અને આચરણની એકરૂપતા, અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, ત્યાગ, શાંતિ, બીજાના મર્મને ઉઘાટે ન પાડવાપણું, દયા, અલોભપતા, મૃદુતા, લગ્ન, અંશજાતારહિતપણું, તેજ, ક્ષમા, ધૃતિ, પવિત્રતા, અદ્રોહ, નિરાશિમાનીપણું” વગેરે સદ્ગુણો પૂર્વજન્મના અધિક પુણ્યથી આ જન્મમાં સાત્વિકતાપૂર્ણ જન્મેલાં માનવીઓમાં હોય છે. શ્રીભગવાનનો એજ મત છે કે:-

અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગન્યવસ્થિતિઃ ।
 દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥ (૧૬-૧)

અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગઃ શાંતિરપૈશુનમ્ ।
 દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં માર્દવં દ્રીરચાપલમ્ ॥ (૧૬-૨)

તેજઃ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ।
 ભવંતિ સંપદં દૈવીમમિજાતસ્ય ભારત ॥ (૧૬-૩)

દંભ, દર્પ, અભિમાન, ક્રોધ, કંઠવાં વચનો બોલવાની ટેવ,
 અજ્ઞાન વગેરે દુર્ગુણો પૂર્વજન્મના દુષ્ટાચરણથી આ જન્મમાં
 રાજસતામસપૂર્ણ જન્મેલાં માનવીઓમાં હોય છે:-

દંભો વર્ષોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુષ્યમેવ ચ ।
 અજ્ઞાનં ચાભિજાતસ્ય પાર્યં સંપદમાસુરીમ્ ॥ (૧૬-૪)

સાત્વિકતાપૂર્ણ જન્મેલાં માનવીઓના પૂર્વોક્ત ગુણો તેમની
 દૈવીસંપત્તિ કહેવાય છે. એ સંપત્તિ મોક્ષને ઉપકારક છે અને
 રાજસતામસપૂર્ણ જન્મેલાં માનવીઓના પૂર્વોક્તો ગુણો તેમની
 આસુરી સંપત્તિ કહેવાય છે, જે સંપત્તિ બંધનને કરાવનારી છે
 પણ “તું તો દૈવીસંપત્તિવાળો છું. તારે શોક કરવો યોગ્ય નથી”
 એવું અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે, એ મતાર્થ છે.

હુમ્મુહુ દંપતિ ! અર્જુન પ્રત્યેના આવા કથનનો ભાવ તમારે
 એવો સમજવાનો છે કે જેમ અર્જુનને યુદ્ધના પરિણામનો શોક
 થાય છે, તેમ તમને લોભ-કામ-ક્રોધના ત્યાગના પરિણામનો શોક
 થાય છે. “જ્યારે કામ-ક્રોધને તણજે તો પછી ધરત્યવહાર કેમ
 ચાલે? પરણ્યાં શું કરવા? આવા ત્યાગના પરિણામે ‘ગરીબકી
 બેઝ સળકી લાલી’-કહેવત પ્રમાણે આડોશીપાડોશી અને સંબંધમાં
 આવતાં માનવીઓ દાબી કચરી નાંખે અને જીવવા પણ ન દે તો?”

આવી તમને શંકા થયા કરે. આનો ઉત્તર સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેવો છે. તમે આવા પ્રકારનો વાર્તાલાપ સાંભળ્યો છે કે—“આ શરીર તમને મળ્યું છે તે શોક મટાડવાને માટે અને આનંદ માણવાને માટે અને તે પણ પ્રારંભવશ્ય થઇને જે આવી મળે તે વડે સંતોષ પામીને તમારામાં પરમાત્મભાવ લાવવાને માટે. મનોરથો કરીકરીને પ્રવૃત્તિને વધારી મૂકીને શ્રમ કરવા અને બીજાનું પ્રપંચવડે છીનવી લેવાને માટે નહીં. પ્રમાણિક ધરમંથા નિર્વાહ માટે કરીને બાકીના વખતમાં આત્મોત્તતિને માટે, સાધનો કરવાને માટે, તમારે તમારા માનવદેહનો ઉપયોગ હાથમાં નહીં લેતાં સરકારને ફરિયાદ કરવી ઘટે”:-

દૈવી સંપદિમોક્ષાય નિવંધાયામુતી મતા ।

મા શુભઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોડસિ પાંડવ ॥ (૧૬-૫)

આ વિશ્વમાં દૈવી અને આમુરી-એવા બે વિભાગો પ્રકૃતિના છે. તેમને વિદ્યા અને અવિદ્યા પણ કહી શકાય ખરી. માનવીઓ પણ બે પ્રકારનાં-દેવ જેવાં, એટલે ભક્ત-સત્જન-વિદ્વાન-પ્રેમી અને ઉદાર; અને બીજાં દેવ નહીં તેવા-અવિદ્વાન-અભક્ત-અસત્જન-દુષ્ટ-અભિમાની-અનમ્ર-કૂર-લોભી અને તમને જેનાથી તમારાં જાનમાલનો ભય લાગે તેવાં-શક્ષસ જેવાં, જેમના ઉપર તમને પ્રેમ ન થાય તેવા-તમે તેમનાથી દૂર રહેવા ઇચ્છો છો તેવાં. આવો આમુરભાવ તમારામાં ન આવે અને તમારી શોકમુક્તિ ન બગડે એટલા માટે એને સમજી લેવો ઘટે. દૈવીભાવ તો તમને વિસ્તારથી કહ્યો છે:-

દ્વૌ મૃતસર્ગો લોકેડરિમન્દૈવ આમુર एव च ।

દેવો વિસ્તરશઃ પ્રોક્ત આમુરં પાર્યં મે ગૃણુ ॥ (૧૬-૬)

પૂર્વોક્ત આસુરીભાવવાળા માનવીઓને કેવા કર્મો માટે પ્રવૃત્તિ કરવી અને કેવા કર્મો માટે ન કરવી અને નિવૃત્ત રહેવું તેની બીલકુલ ગમ હોતી નથી. નથી હોતું તેમને તન-મન-ધનની પવિત્રતા રાખવાનું જ્ઞાન, નથી તેમને હોતું સદાચારનું જ્ઞાન અને નથી તેમને હોતું સત્યવાણી અને કર્મના વ્યવહારની સુસંગતતા રાખવાનું જ્ઞાન -

પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ જના ન વિદુરાસુરા ।

ન શૌચ નાપિ વાચારો ન સત્ય તેષુ વિદ્યતે ॥ (૧૬-૭)

આવા અસુરોમા દયા-તપ-સત્ય-શૌચ હોતા નથી એથી એઓ સત્યપરાયણ હોતા નથી

“અસત્યપરાયણ હોવાથી જગતને પણ જૂઠું, વેદ અને વેદમા કહેલા કર્મો પણ જૂઠા અને કામનાથી મળતા અનેકાનેક શરીરોની વાત પણ જૂઠીજ લાગે છે તેમને ધર્માધર્મ જેવું કશું છેજ નહીં તેઓ હંમેશા આપુ બોલનારા હોય છે કે-“જગતની વ્યવસ્થા ઇશ્વર કર્તા નથી ઇશ્વરને અને જગતને કશો પણ સખધ નથી, વગેરે ” વળી તેમના મનમા આવુજ મિથ્યા અજ્ઞાન ઘોળાયા કરે છે કે-શ્રીપુરુષના સંયોગથી સર્ગ થાય છે અને કામથીજ આખા વિશ્વની અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ છે કામ વિના ચાલેજ કેમ ? “દરેક માનવીઓએ કામનાને વધારવી જોઈએ” એવું મતવ્ય આગળ ધરીને એઓ લોકોમા અજ્ઞાન અને ઘેલછા ફેલાવે છે આ દષ્ટિને અવલગીને ઓછી બુદ્ધિવાળા એ આસુરી માનવીઓ બેહયા અને હણાયલા ચિત્તવાળા ઉગ્રકર્મો કરીને જગતનું અહિત કરનારા બને છે આ સંન્યાસયોગ જે તમને કરેવાય છે તે આવા થવાય નહીં એટલામાટેજ છે. ગેરૂઆ કપડા પહેરીને લમતા ફરવાને માટે નહીંજ આચાર્ય મંન્યાસી થવું કઠણ છે. મંન્યાસી એટલે યોગી-દિનરાત શરીરના મૃત્યુમુદ્ધી સમાધિમાં રહેનારો.

અસત્યમપ્રતિષ્ઠ તે જગદાતુરનીશ્વરમ્ ।

અપરમ્પરસમૂત વિમન્યત્કામદૈનુકમ્ ॥ (૧૬-૮)

પતાદટ્ટિમવટ્ટમ્ય નષ્ટાત્માનોડત્પવુદ્ધય ।

પ્રભવત્યુપકર્માણ ક્ષયાય જગતોડહિતા ॥ (૧૬-૯)

મુમુક્ષુ કહેવો છે જગત મિથ્યા છે, એવું તમે પણ માનવો છો કેટલાક પુસ્તકોમાં પણ તમે તેવું વાંચ્યું હશે, પરંતુ મિથ્યા કહેવાનો ભાવ જગતની એક જ રૂપતા કાયમ નહીં રહેતી હોવાથી, એનો પ્રલય થતો હોવાથી અને એ પાછું પૂર્વ હતું તેથી ભિન્ના-કૃતિવાળું ઉપજતું હોવાથી એને સાધનાની મુશ્કેલી માટે એક પ્રપચનુ રૂપક આપીને મિથ્યા સમજાવ્યું છે જગતનું મૂળ પ્રકૃતિ છે પ્રકૃતિને અસત્ય કહેવાય નહીં અને એના કાર્યને પણ અસત્ય કહેવાય નહીં પ્રકૃતિનું કાર્ય શરીર છે, જેવડે પરમપદપ્રાપ્તિના સાધન થઈ શકે છે લોકો શોકમુગ્ધિ માટે સાધન કરતા બધ થઈ જાય અને જગતમાં અશાંતિ ફેલાય અલભત આ વિશ્વને “અશ્વત્થ”=આવતીકાલે નહીં રહેનાર એવું જે જાડનું રૂપક આપેલું છે, તેથી એની અનીશ્વરતા, નાન્તિકતા અને શોકમગ્નતા માનવીઓમાં ઉદ્ભવવાનો અવકાશ રહેતો નથી જે બોધ જગતને “અશ્વત્થ” કહે છે તે પરમાત્માનું કથન આ પ્રમાણે છે કે-“જેનું મૂળ સૌથી શ્રેષ્ઠ, સૌથી સદમ અને સૌથી ઉચ્ચ શક્તિવાળું છે, જેની શાખાઓ નીચી અને નિકૃષ્ટ છે, વેદના છદો જેના પાદડા છે, જે શારીરિક ભોગો માટે રૂચિ ઉત્પન્ન કરીને કર્મો કરવાની લાલચ આપે છે, એવા આ વડના જાડ જેવા એ વૃક્ષરૂપ અશ્વત્થને જે બોળા છે, તે વેદનો બાણકાર કહેવાય છે, કારણકે તે સ સાર-વૃક્ષ છે સ સારનો નાશ થતોજ નથી ” ઈ શુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

ઊર્ધ્વમૂલમધઃશાસ્ત્રમધ્યત્વં પ્રાહુરવ્યયમ્ ।
 છંદાંસિ યસ્ય પર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥ (૧૫-૧)

અધ્યાય તેરમો સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૪ મો *

મુમુક્ષુ કહેતો ! “ અધ્યત્મ ” એટલે આવતી કાલે નહીં રહેનાર, એવા આ સંસારવૃક્ષને વડના વૃક્ષ સાથે સરખાવવું એ સુસંગત થાય છે. પીપળો કે પીપળીની ઉપમા એ સંસારવૃક્ષને સુસંગત ખીલકુલ થતી નથી. આ અધ્યત્મ-સંસારવૃક્ષની શાખાઓ ઉપર અને નીચે ફેલાયલી છે. આ સંસારવૃક્ષની શાખાઓ અને ઉપ-શાખાઓ રૂપ પાપપુણ્યનાં કર્મોથી ઉપજેલાં શરીરો દશે દિશાઓમાં ફેલાયલાં છે, એવું સમજવું. આ વૃક્ષ ગંડુ-મલીન-કદરૂપું છે, છતાં વેદોના છંદો જે પૂર્વે વર્ણવ્યા તે પાંદડાંરૂપ થઈને તેને શોભીતું બનાવી રાખે છે. આ સંસારવૃક્ષ ચૌદલોકોમાં વહેંચાયલું છે. વર્ણવવામાં આવ્યું છે. પાતાળથી પ્રલોક સુધી ચૌદલોકો ગણ્યા છે. મધ્યમાં મર્ત્યલોક આવેલો છે. તેમાં દેહધારી માનવજીવો ખીચોખીચ ફેલાયલા છે. સત્-રજ-તમ-ત્રણે ગુણોથી ઉત્પન્ન થતા વિષયોડપી અંકુરો-ફૂંપણો એ જાડને ફૂટ્યાજ કરે છે. એ સદાય લીડું રહે છે, સૂકાતું નથી. મનુષ્યલોક આ જાડનું ઉંડું પ્રસરેલું દેહ મૂળ છે, તે મનુષ્યોને કર્મના બંધનથી બાંધીને સંસારવૃક્ષ પરથી ઉતરવા દેતું નથી. સંસાર એટલે એક શરીરમાંથી બીજામાં, ત્રીજામાં, ચોથામાં-એમ અનેકાનેક શરીરમાં જવાની સંસરણ નામની ક્રિયા:-

અસત્યમપ્રતિષ્ઠ તે જગદાદુરનીશ્વરમ્ ।
અપરસ્પરસમ્ભૂત કિમન્યત્કામઘૈતુકમ્ ॥ (૧૬-૮)

એતાદૃષ્ટિમવપ્રથ્ય નષ્ટાત્માનોઽત્પવુદ્ધય ।
પ્રભવત્યુપકર્માણ ક્ષયાય જગતોઽહિતા ॥ (૧૬-૯)

મુમુક્ષુ કહેવતિ । જગત મિથ્યા છે, એવું તમે પણ સામળ્યુ હશે કેટલાક પુત્રકોમાં પણ તમે તેવું વાલ્યુ હશે, પરંતુ મિથ્યા કહેવાનો ભાવ જગતની એક જ રૂપતા કાયમ નહીં રહેતી હોવાથી, એનો પ્રલય થતો હોવાથી અને એ પાછું પૂર્વે હતું તેથી ભિન્ના-કૃતિવાળું ઉપજતું હોવાથી એને સાધનાની મુલભતા માટે એક પ્રપચતુ રૂપક આપીને મિથ્યા સમજાવ્યું છે જગતનું મૂળ પ્રકૃતિ છે, પ્રકૃતિને અસત્ય કહેવાય નહીં અને એના કાર્યને પણ અસત્ય કહેવાય નહીં પ્રકૃતિનું કાર્ય શરીર છે, જેવડે પરમપદપ્રાપ્તિના સાધન થઈ શકે છે લોકો શોકમુગ્ધિ માટે સાધન કરતા બધ થઈ જાય અને જગતમાં અશાંતિ ફેલાય અભળત આ વિશ્વને “અશ્વત્થ”=આવલીકાલે નહીં રહેનાર એવું જે જાહેરું રૂપક આપેલું છે, તેથી એની અનીશ્વરતા, નાસ્તિકતા અને શોકમગ્નતા માનવીઓમાં ઉદ્ભવવાનો અવકાશ રહેતો નથી જે બોધ જગતને “અશ્વત્થ” કહે છે તે પરમાત્માનું કથન આ પ્રમાણે છે કે-“જેનું મૂળ સૌથી શ્રેષ્ઠ, સૌથી સૂક્ષ્મ અને સૌથી ઉચ્ચ શક્તિવાળું છે, જેની શાખાઓ નીચી અને નિકૃષ્ટ છે, વેદના છંદો જેના પાદકા છે, જે શારીરિક બોધો માટે રૂચિ ઉત્પન્ન કરીને કર્મો કરવાની લાલચ આપે છે, એવા આ વડના ઝાડ જેવા એ વૃક્ષરૂપ અશ્વત્થને જે ઝોળાએ છે, તે વેદનો જાણકાર કહેવાય છે, કારણકે તે સ સાર-વૃક્ષ છે સ સારનો નાશ થતો જ નથી ” ઠી જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

ऊर्ध्वमूलमघ शासमश्चत्य प्राहुरव्ययम् ।
छदासि यस्य पर्णानि यस्त वेद स वेदवित् ॥ (૧૫-૧)

અધ્યાય તેરમો સ પૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૪ મો *

સુસુક્ષ્મ દેવતિ । “અશ્વત્થ” એટલે આવતી કાલે નહીં રહેનાર, એવા આ સ સારવૃક્ષને વડના વૃક્ષ સાથે સરખાવવું એ સુસ ગત થાય છે પીપળો કે પીપળીની ઉપમા એ સ સારવૃક્ષને સુસ ગત બીલકુલ થતી નથી આ અશ્વત્થ-સ સારવૃક્ષની શાખાઓ ઉપર અને નીચે ફેલાયલી છે આ સ સારવૃક્ષની શાખાઓ અને ઉપ-શાખાઓ રૂપ પાપપુણ્યના કર્મોથી ઉપજેલા શરીરો દરે દિશાઓમાં ફેલાયલા છે, એવું સમજવું આ વૃક્ષ ગદ્ગદ-મલીન-કંદરૂપ છે, છતાં વેદોના છદો ને પૂર્વે વર્ણવ્યા તે પાદડરૂપ થઈને તેને શોભીતું બનાવી રાખે છે આ સ સારવૃક્ષ ચૌદલોકોમાં વહેવાયતું વર્ણવવામાં આનું છે પાતાળથી પ્રકાશોક સુધી ચૌલોકો ગણ્યા છે મધ્યમાં મર્ત્યલોક આવેલો છે તેમાં દેહધારી માનવજીવો ખીચોખીચ ફેલાયલા છે સત્વ-રજ-તમ-ત્રણે ગુણોથી ઉત્પન્ન થતા વિષયોડપી અદ્રુષ્ટો એ જાડને ફૂટ્યાજ કરે છે એ સદાય લીનું રહે છે, સૂકાતું નથી મનુષ્યલોક આ જાડનું ઉડું પ્રસરેતું દૃઢ મૂળ છે, તે મનુષ્યોને કર્મના બંધનથી બાંધીને સ સારવૃક્ષ પરથી ઉતરવા દેતું નથી સ સાર એટલે એક શરીરમાંથી બીજામાં, ત્રીજામાં, ચોથામાં-એમ અનેકાનેક શરીરમાં જવાની સ સરણ નામની ક્રિયા -

અપઞ્ચોર્ધ્વં પ્રસ્તુતાસ્તસ્ય શાસ્ત્રા ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાહાઃ ।

અપઞ્ચ મૂલ્યાન્યનુસંતતાનિ કર્માનુવંધીનિ મનુષ્યલોકે ॥

(૧૫-૨)

આ વડના ઝાઠ જેવા સંસારવૃક્ષરૂપ અશ્વત્થનું રૂપ જેવું અહીં જોઈ રહ્યાં છે તેવું એ નથી. નથી એનો અંત, નથી એનો આદિ કે નથી એની સ્થિતિ-ને એને કંઈ નથી બાલતું. આ અશ્વત્થનું મૂળ બહુબહુ ઉંડું, ન ઉખેડી કે ન તોડી શકાય તેવું છે-સિવાય કે તમે તદ્દન શારીરિકશોગો, ઇન્દ્રિયારામો અને વિષયાનંદોના સંગરક્ષિત હો. અસંગરૂપ તરવાર યા કુહાડાથી ખોદી, કાપી અને તોડી નાખીને એ વૃક્ષને મૂળથી જમીનમાંથી ઉખેડી નાંખીને માનવદેહમાં આવ્યા પછી-તમારે તો જ્યાં ગયા પછી ફરીને આ સંસારમાં આવવાની ઇચ્છા થતી નથી અને આવવું પડતું નથી અને ત્યાંજ રહેવામાં મુખ્ય અને આનંદ-પૂર્વે નહીં અનુભવેલાં અનુભવાય ॥ -એ પદ અને એ સ્થાનની શોધજ કરવી ઘટે. “જેનાથી આ પુરાણી સંસારપ્રવૃત્તિ ઉદ્ભવી અને ફેલાયલી છે, એ આદિપુરુષ મારૂં શરણું અને એ મારી શરણાગતિ સ્વીકારે” એવી હૃદયમ પ્રાર્થના તમારે કરવી ઘટે; યોગ્ય સાધનો કરવાં ઘટે:-

ન રૂપમસ્યેહ તથોપલભ્યતે નાંતો ન ચાદિર્ન ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।

અશ્વત્થમેનં સુવિરુદ્ધમૂલમસંગશક્ષેણ દૃઢેન હિત્વા ॥

(૧૫-૩)

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં યસ્મિન્નાતા ન નિવર્તતિ મૂયઃ ।

તમેવ ચાચં પુરુષં પ્રપચે યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસ્તુતા પુરાણી ॥

(૧૫-૪)

મુમુક્ષુ દેવતિ! “તે પદ” પ્રાપ્ત કરવું એટલે પરમાત્મા જેવું થવું. જ્યાં ગયાથી પાછા નથી આવતું યા આવવાની ઇચ્છા

સન્યાસ યોગ

થતી નથી, એ કથન એટલામાટે કહેવામા આંચુ છે કે મુમુક્ષુઓ પાકા યોગી બની જઇને ઉત્તમ કોટિના બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ લા ડોઈ ત્રણે શરીરોનો ત્યાગ થયા પછી, જેમ નદીઓ સમુદ્રમા સમાય છે, તેમ તેઓ પરમબ્રહ્માકાર થયેલા પરમબ્રહ્મા સમાઈ જાય છે એ પદમા સમાઈ જવા તમે યત્ન કરવાને તૈયાર થાઓ. બ્રહ્મથી ભિન્ન તેમની હયાતિ રહેતી નથી આ પરમપદ છે તેને કૈવલ્ય કહેવામા આંચુ છે

આ પાકા યોગીઓ-માન, મોહ મટી ગયેલા, ધન-દારા-પુત્ર-મિત્ર-બધુના સગથી મુક્ત, નિત્ય આત્મામા તૃપ્ત, આનંદ માણતા, કામના નષ્ટ થયેલા, મુખડુ બના દ્વંદ્વોથી મુક્ત, શાગદ્રેષ મુક્ત, શાનીઓ-વિદ્વાનો-ત્યાગીઓ અને સન્યાસીઓ હોય છે આ પદ નિર્વિકારી, શુદ્ધ, શુદ્ધ, મુખડપ, નિત્ય અને પરમાનંદી તથા પરમજ્ઞાની છે -

નિર્માનમોહા જિતસગદોપા અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામા ।
 દ્વૈર્વિમુક્તા મુખડુ સસર્વૈર્ગચ્છલ્યમૂઢા પદમવ્યય તત્ ॥
 (૧૫-૫)

એ પદ એવું છે કે જ્યાં સૂર્યચન્દ્રના પ્રકાશની જરૂર નથી, તેમજ નથી જરૂર અગ્નિની એ પદ યાને તત્વ તેા એવું છે કે જે સૂર્યચન્દ્રને પ્રકાશ આપે છે અને અગ્નિને ઉત્તેજિત રાખીને ગરમી આપે છે અને તેથીજ એ ઉત્તમોત્તમ છે પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે “એને યાદ રાખો” તમારૂં પણ માયુ શાન્તિનું સ્થાન તેજ ॥ ત્યાં ગયેલાઓને પાછું સંસારમા આવવું પડતું નથી એ પદ મારૂં છે ’

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાકો ન પાવક ।
 ચદ્રત્વા ન નિવર્તતે તદ્દામ પરમ મમ ॥ (૧૫-૬)

તમે અને હું પરમબ્રહ્માના-મારા અંશ છો, તે જીવલોકમાં શરીરને વિષે જીવ થઇને રહેલા છો તમે સુનાતન બ્રહ્મા છો પરન્તુ તમે તમારૂં મન અને પાંચ ઇન્દ્રિયો સહિત છ પ્રકૃતિના કાર્યો, તમારી પ્રકૃતિમાં રહેલા, જે તમારા શરીરમાં છે તેમનાથી આકર્ષાઓ છો. ઇશ્વર છતાં એમના આકર્ષણથી ઉચનીચ શરીરોમાં તમે જાઓ છો જેમ વાયુ ગુલાબ કે સુખડના ગ્રંથમાંથી પસાર થઇને તે તે ગાંઠાની ગંધ લઇને પ્રસરે છે, તેમ તમે મન વગેરેને તમારી સાથે લઈ સસરણમાં પડો છો અને તમારી જ્ઞાનેન્દ્રિયો-આંખ, કાન, જીભ, નાક તથા ચામડી અને છઠ્ઠા મનમાં પ્રવેશીને તમે વિષયોને સેવો છો. આ વાત તમે અગર ખીજા-તમારા શરીરમાંથી નીકળેલા જીવને અને ખીજા શરીરમાં પ્રવેશેલા જીવને જોતા જાણતા સમજતા નથી એવી છે એવું પણ તમારા સમજવામાં આવતું નથી કે એ જીવ સત્-રજ-તમાહિ ગુણોનો સંગી, ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના અર્થોને જોગવે છે એ જીવ જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુવડે દેખાય છે યોગીઓથી અને જ્ઞાનીઓથી મૂર્ખાઓનો આ વિષયમાં જરાયે ચ ચુપાત થતો નથી અને તેથી તેઓને એ જીવ દેખાતો નથી મૂર્ખાઓ કદાચ શ કા કરે કે-“જીવ પણ બ્રહ્મા છે અને યોગી પણ બ્રહ્મા છે તો કેણું બ્રહ્મા જીવને જુએ છે ? તમે જીવને તો આત્મા કહો છો, તો શું આત્મા જીવને જુએ છે ?” આવી શ કાઓ અણુઆવડત અને અજ્ઞાનભરી હોઈ એને કોઈ ધ્યાન નથી હવે ઉપર જે જ્ઞાનચક્ષુ કહેવામાં આવ્યા, તેનો અર્થ એ થાય છે કે-“હું આત્મા છું, દશ્યમાન માત્ર આત્મા છે અને આત્મા-જીવ-એ પરમાત્મા છે, એવી દૃષ્ટિ ” ઉપર મુજબની મતલબનું શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

મમૈવાશો જીવરોકે જીવમૂત સંગાતન ।

મન પદ્માનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્પયન્તિ ॥ (૧૫-૭)

શરીરં યદવાપ્નોતિ યજ્ઞાપ્યુત્ક્રામતીશ્વરઃ ।
 ગૃહીત્વૈતાનિ સંયાતિ વાયુર્મંધાનિવાશયાત્ ॥ (૧૫-૮)

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં ગ્રાણમેવ ચ ।
 અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિપયાનુપસેવતે ॥ (૧૫-૯)

ઉત્ક્રામંતં સ્થિતં વાપિ મુંજાન વા ગુણાન્વિતમ્ ।
 વિમૂઢા જ્ઞાનુપશ્યંતિ પશ્યતિ જ્ઞાનચક્ષુષઃ ॥ (૧૫-૧૦)

જે યોગી પરમપદ પામવાની કોશિષ કરનારો હોય છે તે-
 એ છુપ બનેલા પરમાત્માના અંશને પોતાના શરીરની મધ્યમાં
 અંતઃકરણના એક ઉત્તમોત્તમ અવયવ-બુદ્ધિમાં સ્થિત થયેલો હોય
 છે. સત્કર્મોને નહીં કરનાર અને અકર્મી, પ્રમાદી અને આજસુ,
 શ્રવણ કરનારો ખરો, પણ મનન-નિદિધ્યાસન નહીં કરનારો,
 અચેત હોવાથી એને દેખતો નથી શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

યતંતો યોગિનશ્ચૈન પશ્યંત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ।
 યતંતોઽપ્યકૃતાત્માનો નૈન પશ્યત્યચેતસઃ ॥ (૧૫-૧૧)

“જેનાથી બધા જગતને પ્રકાશ મળે છે, એવા આદિત્યનું
 તેજ એ એનું પોતાનું નથી, પણ એનામાં ‘હું છું’ અને એથી
 મારા પ્રકાશથી એ જગત બધાને પ્રકાશ આપે છે ચંદ્ર અને
 અગ્નિનું પણ એમજ સમજવું. પૃથ્વીમા મારૂ તેજ હોવાથી એ
 એ ઓજસવડે એ બધાને હું પૃથ્વીરૂપ થઈને ધારણ કરું છું;
 રસરૂપ સોમ બનીને સર્વે ઔષધિઓનું પોષણ હું કરું છું; હુંજ
 વૈશ્વાનર નામનો અગ્નિ બનીને શરીરધારીઓએ કરેલા આહારને
 દેહમાં પ્રવેશેલો હોઈને પ્રાણ અને અપાનરૂપ પણ થઈને ચૂસવાના,
 ચાટવાના, ચાવવાના, અને ગળવાના અન્નને હું પચાવું છું.”
 આ વાત ભગવાને સ્વમુખે કહી છે. માદ રાખો કે તમે શ્રીકૃષ્ણ
 પરમાત્માના અંશ છે, એ ભૂલશો નહીં-

યદાદિત્યગત તેજો જગદ્ધાસયતેઽચિલમ્ ।

યજ્ઞદ્રમસિ યજ્ઞાગ્રો તત્તેજો વિદ્ધિ મામવમ્ ॥ (૧૫-૧૦)

ગામાવિદ્ય ચ ભૂતાનિ ધારયમ્યહમોજસા ।

પુષ્ણામિ ચૌષધી સર્વા સોમોભૂત્વારસાત્મવ ॥ (૧૫-૧૩)

અદ વૈશ્વાનરો ભૂત્વા પ્રાણિના દેહમાગ્રિત ।

પ્રાણાપાનસમાયુક્ત પચામ્યત ચતુર્વિધમ્ ॥ (૧૫-૧૪)

મુમુક્ષુ હ પતિ ! શ્રીકૃષ્ણ યા પરમાત્મા તમે છે પરમાત્મા સર્વ દેહધારીઓના હૃદયમાં રહેલા છે એનાથીજ માનવીઓને યાદદારન અને 'હુ બ્રહ્મા છુ' એવું જ્ઞાન ઉપજે છે અને અલક્ષ્યોને સ્વસ્વરૂપનું અજ્ઞાન પણ પરમાત્માથીજ થાય છે વેદ પણ પરમાત્મા છે અને વેદને બાણનાર પણ પરમાત્માજ છે -

સર્વસ્ય વાહ હૃદિ સન્નિવિષ્ટો મત્ત સ્મૃતિર્જ્ઞાનમપોહન ચ ।

વેદૈશ્વ સર્વેરહમેવ વેદ્યો વેદાતકૃદ્વેદવિદેવ વાહમ્ ॥

(૧૫-૧૫)

આખા વિશ્વને બ્રહ્માડ કહેવામાં આવે છે અને તેના ચૌદ વિભાગો-જીવોની પ્રકૃતિ અને શરીરોની રચના અનુસાર તેમના પ્રકારો પડેલા હોવાથી-લોકોની અજ્ઞાને પામ્યા છે, કેમકે એમાં જીવો-શરીરધારીઓ રહે છે શરીરને પણ લોક કહેવામાં આવ્યું છે કારણકે એમાં જીવ રહે છે આખા આ વિશ્વરૂપ બ્રહ્માડના જીવોના શરીરોમાં ત્રણ પુરુષો છે પુરુષ એટલે જીવ અને શરીર એટલે પુર પુરમાં રહે તે પુરુષ આવા શરીરરૂપી પુરીમાં રહેલા ત્રણ પુરુષો બ્રહ્માવિદ્ યોગીને દેખાય છે એ ત્રણમાંથી એક પુરુષ બીજા બે કરતા ઉત્તમ છે અને તે નિત્ય છે, એ પુરુષ તે પરમ-બ્રહ્મા -શુદ્ધ-શુદ્ધ સુખ શાંત પરમતત્ત્વ છે બીજા બેમાં એક દાર

અને બીજો અક્ષર-જેઉ પ્રાણના સ્વભાવનાં સ્વરૂપો છે. ક્ષર વ્યક્ત છે અને અક્ષર અવ્યક્ત છે. એક જડ અને બીજો ચેતન છે. ચેતનને અક્ષર કહ્યો તે લય થાય છે. ઉપજેલાં માત્રની સંજ્ઞા ક્ષર છે. ઉપજતું નથી પણ લય થવાના સ્વભાવવાળું હોવાથી એને અક્ષર કહ્યું છે. કેમકે તે ઉપજેલાંનું કારણ કૃતસ્થ-પ્રકૃતિ-સ્વભાવ છે. જેઉથી જેને ઉત્તમ કહ્યો તે પુરુષ પરમાત્મા છે. એ બધા વિશ્વની સંજ્ઞા ત્રિલોકી પણ કહેવાય છે; સ્વર્ગ-મૃત્યુ અને પાતાળ પણ કહેવાય છે. તેમાં ચૌદ લોકોમાં અને શરીરોમાં પ્રવેશીને એ પુરુષ-પરમાત્મા રહેલો છે અને પ્રવેશીને તેમને પોષે છે તથા ઇશ્વર એવું આધિક રૂપ કરીને પ્રજ્ઞાંક-વિશ્વને ઢાંકીને રહેલો છે.

દ્વાયિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરચ્ચાક્ષર एव च ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૃત્સ્યોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥ (૧૫-૧૬)

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિશ્ય વિભર્ત્યન્યય ईश्वरः ॥ (૧૫-૧૭)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે કે “હું નાશવંત અને લયવંતથી પર-બીજો-ઉત્તમ છું. એ કારણથી લોકોમાં, વેદોમાં અને સર્વે સત્તાવંતોમાં હું અધિકાધિક સત્તાવંત હોવાથી હું પુરુષોત્તમ કહેવાઉં છું. જે પ્રજ્ઞાવિદ્ વિદ્વાનો મને પુરુષોત્તમ-સર્વના જાણકારને મને સર્વરૂપી, સર્વ કાર્ક, એક, અદ્વિતીય અને પૂર્વેક્ષિત અક્ષરથી અધિક એવો જાણીને જાણે છે તે માનવદેહમાં આવેલો જીવ કૃતકૃત્ય થાય છે. અલબત્ત, આ અતિગૂઢશાસ્ત્રને જાણીને “હું આત્મા છું” એવી બુદ્ધિવાળા થવું ઘટે છે.”

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।

अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ (૧૫-૧૮)

યો મામેવમસમૃદો જાનાતિ પુરપોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્ભજતિ મા સર્વભાવેન ભારત ॥ (૧૫-૧૯)

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्थातुकृतकृत्यश्च भारत ॥ (૧૫-૨૦)

સુસુક્ષ્મ હ'પતિ । સાઠ વર્ષની વયના માનવીએને જાણવાનુંજ તમે સાબળી રહ્યા છો તમે ત્યાગ અને સન્યાસના બોધને સાબળી રહ્યા છો તમે હજી ગૃહ-ય છો યજ્ઞ-દાન-તપ-નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો તો તમારે કરવાનાજ છે બલે ધરધ ધો તમે છોડ્યો અને કુટુંબકથીલા વગેરેનો સગ છોડતા નહો છો, કારણકે તમે મોક્ષાર્થી છો, છતાં શાસ્ત્રના જ્ઞાનવડેજ વિધિને અનુસરીનેજ કર્મો કરવા જોઈએ, પણ અદ્યપણતાના કારણે શ્રદ્ધા હોવા છતાં એ વિધિને ઉલ્લંઘીને કર્મો કરવાનો સભવ હોય છે, જેથી તમારે એ વિષય બરાબર જાણવો ઘટે જુઓ । પૂર્વે જે નિષ્ઠાએ કહેવામા આવી, તેમા એક કર્મયોગની અને બીજી જ્ઞાનયોગની. આમ છતાં વિધિને અનુસર્યા વિના કેવળ શ્રદ્ધાથીજ કર્મો થઈ જાય તો તે સત્વગુણી, રજોગુણી કે તમોગુણી-કેવા કહેવાય એવો પ્રજન જેમ અર્જુનને થયો હતો તેમ તમને પણ થાય તો એનો ઉત્તર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આપે છે કે "એ નિષ્ઠામા પણ ત્રણ ગુણો બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે જેમ ગુણોના ત્રણ પ્રકારો છે તેમ શ્રદ્ધાના પણ ત્રણ પ્રકારો છે, જેને તમારે માલગવા ઘટે છે, કારણકે શ્રદ્ધા ઉપજે છે સ્વભાવમાથી અતઃકરણની રચના પ્રમાણે સર્વે માનવીઓની શ્રદ્ધા હોય છે એવી શ્રદ્ધાવાળો બનીને જીવ આ શરીરમા પુરુષ થઈને રહેલો છે " જુઓ -

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यतते श्रद्धयान्विता ।

तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहો रजस्तम ॥ (૧૭-૧)

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિના સા સ્વભાવના ।

સાત્ત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તા ગ્રણુ ॥ (૧૭-૨)

સત્ત્વાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ।

શ્રદ્ધામયોઽય પુરુષો યો ચચ્છ્રદ્ધ સ ઇવ સ્ત ॥ (૧૭-૩)

સાત્ત્વિક શ્રદ્ધાવાળા માનવીઓ દેવનું યજ્ઞન કરે છે, રાજસ શ્રદ્ધાવાળા યક્ષો અને રાક્ષસોનું યજ્ઞન કરે છે અને તામસ શ્રદ્ધાવાળાઓ ભૂતો, પ્રેતો અને બીજાં ઓનું યજ્ઞન કરે છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “શાસ્ત્રોમા ન કહેવું હોય એવું ઘોર તપ તપનારાઓ-દભ અને અહંકારથી ભરેલા તેમજ કામ અને રાગયુક્ત બનીને પથતત્વના બનેલા ભૂતસમૂહને નિર્બળ બનાવીને મને અત કરણુમા રહેલાને પજવે છે એઓ બધા આસુરી નિદ્રયોવાળા છે, એવું સમજવું ઘટે અને યક્ષ અને રક્ષ ની વ્યાખ્યા મમજવા જેવી છે યક્ષ એટલે બળવાન અને રક્ષ એટલે જેનાથી જાનમાલનું રક્ષણ કરવું પડે તેવાઓ-રાક્ષસો, અને ભૂતપ્રેત એટલે અવગતિ પામેલા પૂર્વજો, જેમના શરીરો પારદર્શક અને ન દેખાય તેવા હોય ■ -

યજતે સાત્ત્વિકા દેવાન્યક્ષરક્ષાસિ રાજસા ।

પ્રેતા-ભૂતગણાશ્ચાન્યે યજતે તામસા જના ॥ (૧૭-૪)

અશાસ્ત્રવિહિત ઘોર તપ્યતે યે તપો જના ।

દમાહકારસયુક્તા કામરાગવલ્લભિતા ॥ (૧૭ ૫)

કર્પયત શરીરસ્થ ભૂતપ્રામમચેતસ ।

મા ચૈવાત શરીરસ્થ તાન્વિદ્ધયામુરનિશ્ચયાન્ ॥ (૧૭ ૬)

સુમુક્ષુ દ પતિ । હવે તો તમરે તમારા ઓરાકમા ફેરફાર -તમારા જીવનની પાત્રીસ વપની વય પછીથી જે કરવો ઘટે છે

તે, જે ન ક્યોં હોય તે એકાવનમા વર્ષથી તે જરૂર કરી નાંખવે
 નેંધએ. પચે તેવા, આયુષ્ય વધારે તેવા, લજન-યજનમાં પ્રીતિ
 વધારે તેવા, રસવાળા, શરીરને ટકાવે તેવા, ઘી દૂધવાળા, ખાધા
 પછી અકળામણ ન થાય તેવા, સત્વગુણને ટકાવી રાખે તેવા,
 સહેલાઈથી પચાવી શકાય તેવા ખોરાકો ખાવા નેંધએ. કડવા,
 ખારા, તૂરા, તીખા, લૂખા, ખોરાકો ન ખાવા નેંધએ. વાશી,
 રસવગરના બની ગયેલા-સુકા, ગંધાઈ ગયેલા, સહેલા ઉત્તિષ્ઠ
 અને ચરખી વિનાના પણ ખોરાકો ન ખાવા નેંધએ, કારણકે તે
 રાજસતામસ ગુણોને વધારનાર છે. રાજસતામસ ગુણોને વધારનારા
 ખોરાકો ખાવાથી, આડા-ઉધરસ-દમ-છાલુંજવર વગેરેના રોગી થઈ
 દુઃખયોગના ભોગી થઈ પડે છે.

આમ જેમ આહારો તમને ત્રણ પ્રકારના કહ્યા તેમ યજ્ઞો
 -દાનો અને તપો પણ ત્રણત્રણ પ્રકારનાં છે, જે તમને હવે
 કહેવામાં આવશે:-

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ ।

યશસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં ભેદમિમં શૃણુ ॥ (૧૭-૭)

આયુઃસત્ત્વવલારોગ્યદુરપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ ક્ષિપ્ત્યાઃ સ્થિરા દૃઢા આહારાઃ સાર્ત્ત્વિકપ્રિયાઃ ॥

(૧૭-૮)

કટ્વશ્ચલબળાત્યુષ્ણતીક્ષ્ણરુક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ઠા દુઃસ્વશોકમયપ્રદાઃ ॥ (૧૭-૯)

યાતયામં મતરસં પૂતિ પર્યુપિતં ચ યત્ ।

અચ્છિદ્રમપિ પામેઘ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ (૧૭-૧૦)

યશો:- 'હું ગૃહસ્થ છું, મારી પાસે પૈસા છે, મારે યશ કરવોજ નોંધજો' એમ સમજીને કુળેચ્છારહિત વિધિપૂર્વક કરવામા આવે તે સાત્ત્વિકયશ કહેવાય છે, બ્યારે લોકોમા બહાર થવાને માટે, કુળની ઇચ્છા રાખીને કરવામા આવતો યશ નાજસીયશ કહેવાય છે, વિધિ વિના, મત્રોચ્ચાર વિના, દક્ષિણા દીધા વિના અને ભોજન જમાલ્યા વિનાના શ્રદ્ધા વગરના યશો તામસ કહેવાય છે શ્રીભગવાનજ કહે છે કે -

અફલાકાક્ષિમિર્યક્ષો વિધિદષ્ટો ય ઇજ્યતે ।

યદ્વ્યયમેવેતિ મન સમાધાય સ સાત્ત્વિક ॥ (૧૭-૧૧)

અમિસધાય તુ ફલ દમાર્થમપિ ચૈવ યત્ ।

ઇજ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ ત યદ્ધ વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥ (૧૭-૧૨)

વિધિહીનમસ્ટુષ્ટાન મત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિત યદ્ધ તામસ પરિચક્ષતે ॥ (૧૭-૧૩)

દેવોનુ, બ્રાહ્મણોનુ, ગુરુઓનુ, ભક્તોનુ તથા બ્રહ્મવિદ્ મહાત્માઓનુ પૂજન કરવુ, શરીરની બહારથી તેમજ અંતરથી પવિત્રતા - ચોકખાઈ રાખવી, મનમા મહીનતા ન રાખવી અને વાણી, અને વિચાર અને આચરણની એકરૂપતા રાખવી તથા અહિંસા બ્રહ્મચર્ય પાળવુ - એ શારીરિક તપ કહેવાય છે કેમકે ઉદ્વેગ ન કરે તેવુ, ગમે તેવુ, હિત કરનારૂ વચન બોલવુ અને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો - એ વાણીમયતપ કહેવાય છે મનમા આનંદી રહેવુ, ઉપકારી કે અપકારી પ્રત્યે પક્ષપાત ન રાખવો, ધ્યાનપરાયણ રહેવુ, વિષય-પ્રવૃત્તિને રોકવી, અંત કરણને રાગદ્વેષ વિનાનુ બનાવવુ, મનની મોક્ષસાધ્યતાવાળી હાવત રાખવી - એ માનસિકતપ કહેવાય છે -

દેવદ્વિજગુરુબ્રાહ્મપૂજન

શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારીર તપ ઇચ્ચતે ॥ (૧૭-૧૪)

અનુદ્વેગકર વાક્ય મત્ય પ્રિયહિત ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યાસન ચૈવ વાઙ્મય તપ ઉચ્યતે ॥ (૧૭-૧૫)

મન પ્રસાદ સૌમ્યત્વ મૌનમાત્મગિનિગ્રહ ।

ભાવસશુદ્ધિરિત્યેતત્તપો માનસમુચ્યતે ॥ (૧૭-૧૬)

શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધાવડે જે તપ કરવામા આવે છે તેમા પણ માનવીઓના ત્રણ પ્રકારો છે ક્ષણે-છા વિના તપ કરનારા માનવીઓનું તપ સાત્વિક, માનમરતબો મેળવવા દલથી કરનારા માનવીઓનું તપ રાજસિક જે ચલાયમાન અને અચોક્કસ હોય છે, જ્યારે શત્રુનો વિનાશ કરવાને તેમજ પોતાને પીડા કરીને મૂર્ખતાવડે તપ કરનારા માનવીઓનું તપ તામસી કહેવાય છે -

શ્રદ્ધયા પરયા તપ્ત તપસ્વત્ ત્રિવિધ નરૈ ।

અપ્લાકાશ્ચિમિર્યુક્તૈ સાત્ત્વિક પરિચક્ષતે ॥ (૧૭-૧૭)

સત્કારમાનપૂજાર્યં તપો દમ્ભેન ચૈષ યત્ ।

ક્રિયતે તદિદ્ પ્રોક્ત રાજસ ચલમધુવમ્ ॥ (૧૭-૧૮)

મૂઢમાદૈષાત્મનો યત્પીઢયા ક્રિયતે તપ ।

પરસ્યોત્સાદનાર્થં યા તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥ (૧૭-૧૯)

“હું ગૃહસ્થ છું, મારા મનની મલીનતા મટે અને પ્રભુપર પ્રેમ થાય તથા ચોકમુક્ત અને સ સારથ ધમુખ્ત થઇને મને નિર્વાણ શાતપદ મળે એટલા માટે મારે દાન આપવું જોઈએ” એમ સમજીને સામો ઉપકાર ન કરી શકે તેવાને દેશ-કાળ અને પત્ર જોઈને જે દાન આપવામા આવે છે તે સાત્વિક દાન કહેવાય છે, જ્યારે સામો ઉપકાર મેળવવાને, ક્ષણે, ધમ્મીને, અતિલેલ કરીને જે દાન આપવામા આવે તે રાજસ દાન તથા દેશ-કાળ-પાત્રનો વિચાર કર્યા વિના, અનાદર કરીને, અવજ્ઞા કરીને, વિવેકવિધિ વિના જે આપવામા આવે તે દાન તામસ કહેવાય છે ત્ઃ

દાતવ્યમિતિ યદાન દીયતેઽનુપકારિણે ।
 દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદાન સાત્ત્વિક સ્મૃતમ્ ॥ (૧૭-૨૦)
 યત્નુ પ્રત્યુપકારાયં ફલમુદિશ્ય વા પુન ।
 દીયતે ચ પરિક્ષિપ્ત તદાન રાજસ સ્મૃતમ્ ॥ (૧૭-૨૧)
 અદેશકાલે યદાનમપાત્રેભ્યઃ દીયતે ।
 અસત્કૃતમવજ્ઞાત તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥ (૧૭-૨૨)

અધ્યાય ચૌદમો સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૫ મો *

મુમુક્ષુ હ પતિ ! કોણજાણે ક્યારે કાળ આવશે ? બાળકો,
 યુવાનો અને પ્રૌઢોના શરીરો અકાલે છૂટી જાય છે તો તમે તો
 વૃદ્ધો થયા છો તમારા શરીરનો એક ઘડી પણ ભરોસો ન રાખી
 શકાય તેમ છે તો હવે તમારે ભક્તિ સાથે ક્યોન્ધારહિન સતકર્મો
 કરતા-અત કરણુમા મોક્ષેચ્છા માટે જ્ઞાન અને પ્રજ્ઞાનિધા વિના
 બીજું કશું આણુવું ન ઘટે “ઠ-તત્ સત્” આવા ત્રણ નામો
 પરમપ્રજ્ઞાના છે, પવિત્ર કરનારાં છે, તેમનું ઉચ્ચારણ ઉત્તમકોટિનું
 પ્રાયશ્ચિત્ત છે કરોડો પાપોને ભગ્ન કરનારાં એ ત્રણે પ્રજ્ઞાના નામો
 સમાન બીજું કશું પવિત્રતાની સરખામણીમાં આવતું નથી અને
 એટલાજમાટે પ્રજ્ઞવાદીઓએ એનું વિધાન, ‘યસ-દાન-તપ એવી
 ત્રણ ક્રિયા કરતી વખતે ઠ જોવવું’ એવું વિધાન કર્યું છે યસ
 -દાન-તપની જુદાજુદા પ્રકારની ક્રિયા ચિત્તશુદ્ધિના ક્ષણની ઇચ્છા
 કરીને મોક્ષાર્થીઓ તત્ જોલે એવું વિધાન પણ તેમણે કર્યું છે
 સત્જ્વાલથી, સાધુલાવથી, યસ-દાન-તપની ક્રિયાઓ સમયે સત્
 જોલનું વિધાન પણ એ પ્રજ્ઞવાદીઓએજ કર્યું છે -

અનમદિતિ નિર્મલો દ્વિતીયો વચ્ચે ।

માત્રનામેન વેદાન્ત યસ્ય ચિદિતિ ॥ (૧૬-૨૩)

તત્ત્વાદોમિત્યુદાહર્ય યત્તદાનત્ત્વ જિજ્ઞાસુ ।

પ્રવર્તન વિધાનોજા નયઃ । મદ્વર્તિનામ ॥ (૧૭-૨૪)

તદિત્યનભિમ ગાય પત્ત રક્તપ રિયા ।

દાનક્રિયાઃ વિવિધા ક્રિયો મોક્ષદાદિર્નિર્ણય ॥ (૧૮-૨૫)

મદ્વાયે માધુમાયે ચ મદિવેદાન્ત્યુત્તરો ।

પ્રજ્ઞાસ્તે કર્માણિ નથા મન્દુક્ય પાર્થ યુગ્યો ॥ (૧૯-૨૬)

શ્રીતત્ત્વાર્થ યત વિદે, શ્રીશ્રીઃ વગેરે તથ વિદે અને
કન્યાદાન વગેરે દાન વિધે જે જે કર્મ કરવામા અને તે નમયે
અને તેમને વિષે 'મત્' ની રચના છે, માટે 'મત્' એવું
ઉચ્ચારણ કરવામા આવે છે આ ક્રિયાઓ કરવામા બુદ્ધિનુદે કાર્ય
દોષ વહી જાય તેના વારણ તરીકે 'મત્' એમ બોલાય છે
મત્-એ પરમેશ્વરનું નામ છે પરમેશ્વર માટે કર્મ કરવામા આવ્યું
માટે મત્ એમ બોલાય છે કાર્ય અશ્રદ્ધાથી થયું ન થયું તેના
માટે પ્રજ્ઞાના ઉ તત્-મત્ એવા પ્રજ્ઞા નામે બોલાય છે, શ્રદ્ધાવદ્ધિ
નહીજ, પણ માત્વિકશ્રદ્ધાવદે-નિયમની એ યત્ન-દાન-નય-કર્મ
કરવા ભેદએ શ્રદ્ધા વિનાનું રંગમેત્તુ, દીધિતુ, તથ કરેતુ તે બધી કે
બીજે કરે પણ પદોચ્ચનું નથી અને તેથી તે અનત્ કરેવાય છે -

યત્તે તપસિ દાને ચ મિતિ મદિતિ ચોચ્યતે ।

કર્મ ચૈવ તદર્થાય મદિત્વેનામિર્ધાયતે ॥ (૧૯-૨૭)

અશ્રદ્ધયા હૃત યત્ત તપસ્વત્ત કૃત ચ વત્ ।

અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્ત્વેત્ય નો દદ્ધ ॥ (૧૯-૨૮)

જેમાં દોષ હોય એવું કર્મ ત્યાગવું જ નોંધ્યો, પરંતુ ‘યજ્ઞ-દાન-તપ’-આ ત્રણેય તો ત્યજવાં જ ન નોંધ્યો એવો વિચારવંતોનો મત છે:-

ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાદુર્મનીપિણઃ ।
યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥ (૧૮-૩)

મુમુક્ષુ હંપતિ ! જો કે હવે તો તમારે ત્યાગીજ થવું જોઈયો, પણ એ ત્યાગ પણ સમજીનેજ કરવો ઘટે. ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો છે, છતાં ‘જ્ઞાન-દાન-તપ’ નાં કર્મો ત્યજવાં નજ નોંધ્યો, કારણકે એ કર્મો એના ક્ષતિ પાવન કરે છે. શ્રી ભગવાન કહે છે કે:-

નિશ્ચયં શૃણુ મે તત્ર ત્યાગે મરતસત્તમ ।
ત્યાગો हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥ (૧૮-૪)

યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।
યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥ (૧૮-૫)

નિત્યનૈમિત્તિક અને યજ્ઞ-દાન-તપ-એ બધાં કર્મો સંગરહિત થઈને અને કૃણેચ્છારહિત બનીનેજ કરવાં ઘટે એવો મત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો પોતાનો છે. એઓ પરમાત્મા અને વગદ્ગુરૂરૂપ મનાયલા છે અને શ્રુતિના આચાર્ય પણ સ્વીકરાયલા છે. તેમના નિશ્ચિત કરેલા ઉત્તમમતને માનવામાંજ એણેશ્વરી મુહુર્ય હંપતિનું કલ્યાણ રહેવું છે:-

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ (૧૮-૬)

જે કર્મ કરવાને તમે નિયત થયેલાં હો તેવાં કર્મોનો સંન્યાસ કરવો તમને યોગ્ય નથી. મૂળાઈથી, પ્રમાદથી, આળસથી કે મનની

નખગાઇથી તેમનો ત્યાગ કરવામા આવે તો તેવો ત્યાગ તામસત્યાગ કહેવાય છે. ઢોઈ લાયથી કે કાયાને કલેશ થાય તેથી ‘ખળ્યુ એયુ દુ ખ ઢોલો વેઠે ?’-આવી માન્યતાથી ત્યાગ કરવામા આવે તો તેવા ત્યાગનુ ફળ મળુ નથી કરવા ઘટતા કર્મો કગવાજી ભેદ્યએ નિયત થયેલા કર્મોને પણ મગ અને ફળને ત્યજીને કરવામા આવે તો તેવો ત્યાગ સાત્વિક મનાયેલો છે -

નિયતસ્ય તુ સન્યામ કર્મણો નોપપચતે ।
મોહાસસ્ય પરિત્યાગસ્તામમ પરિકીર્તિત ॥ (૧૮-૭)

દુ ર્વામિત્યેવ ચત્કર્મ કાયકલેશમયાચ્યજેત્ ।
સ કૃત્વા રાજસ ત્યાગ નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ॥ (૧૮-૮)

કાયમિત્યેવ ચત્કર્મ નિયત ક્રિયતેઽર્જુન ।
મગ ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ સત્યાગ સારિવકો મત ॥ (૧૮-૯)

‘બિલકુલ કર્મ નહીંજ કરૂં’ એવો નિશ્ચય ઢોઈ દેહધારીનો ટકતોજ નથી માટે ત્યાગી એનેજ કહેવો ઘટે કે જે કર્મ કરે છે પણ ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી તે -

ન હિ દેહમૃતા શક્ય ત્યક્તુ કર્માણ્યશેષત ।
ચત્તુ કર્મફલત્યાગી સ ત્યાગીત્યભિધીયતે ॥ (૧૮-૧૧)

ત્યાગીઓમા ડચ્ચકોટિનો ત્યાગી એ છે કે જે ખૂરા કર્મો થઈ જાય તો નાશજ થતો નથી અને શુભ કર્મ કરવાને ઉત્સાહિત થતો નથી કારણકે એ શુદ્ધચિત્ત અને પરમાત્મામા ચિત્ત ચોટિલો હોય છે ‘હું આત્મા છું’ એવી બુદ્ધિવાળો હોઈને એના સર્વે સશયો નાશ પામેલા છે -

ન દ્રેષ્ટઘકુશલં કર્મ કુશલે નાનુપજતે ।
ત્યાગી સત્ત્વસમાવિષ્ટો મેધાવી હિમ્નસશય ॥ (૧૮ ૧૦)

જેઓ ત્યાગીઓ નથી એવા માનવીઓના કર્મના ફળો તથા પ્રકારના હોય છે-ઈષ્ટ, અનિષ્ટ અને મિશ્ર સન્યાસીને કર્મનું ફળ હોયજ શાનું?

અનિષ્ટમિષ્ટ મિશ્ર ચ ત્રિવિધ કર્મણ ફલમ્ ।

ભવત્યત્યાગિના પ્રેત્ય ન તુ સન્યાસિના કચિન્ ॥ (૧૮-૧૭)

સવે' કર્મોની પૂર્ણતા માટે પાપ કારણો હોય છે તેમને સિદ્ધિને માટે છેવટે સાખ્યશાસ્ત્રમા વર્ણવેલા છે, જે બધાવા ધટે છે તે કારણો-અધિષ્ઠાન, કર્તા, કરણ, દશ પ્રકારના પ્રાણોની એકા અને દૈવ-એવા પાપ છે શરીરવડે, વાણીવડે અને મનવડે જે કર્મનો આરંભ થાય છે, એવા ન્યાયી કે અન્યાયી કર્મો થાય તેમનું મૂળ એ પાપ કારકો છે -

પચૈતાનિ મહાનાહો કારણાનિ નિવોધ મે ।

સાઠ્યે કૃતાતે પ્રોક્તાનિ સિદ્ધયે સર્વકર્મણામ્ ॥ (૧૮-૧૩)

અધિષ્ઠાન તથા કર્તા કરણ ચ પૃથગ્વિધમ્ ।

વિવિધાશ્ચ પૃથક્ચેષ્ટા દૈવ ચૈવાત્ર પચમમ્ ॥ (૧૮-૧૪)

શરીરવાદ્મનોભિર્યત્કર્મ પ્રારમ્ભતે નર ।

ન્યાય્ય વા વિપરીત વા પચૈતે તસ્ય દેતવ ॥ (૧૮-૧૫)

આમ છતાં 'હું કરું છું, મેં કર્યું અને હું કરીશ' એવું પોતાને સમજનાર, સ્વસ્વરૂપને નહીં સમજનાર છે, એવું તમારે સમજવું ધટે એવાને મૂર્ખજ માનવો જોઈએ જેને 'હું કર્મ કરું છું' એવી અસ્મિતા નથી તેવો બ્રહ્મવિદ્ કર્મથી લેપાતો નથી લોકો માત્રનો એ નાશ કરે તોપણ તે બધાતો નથી -

તૈવ સતિ કર્તારમાત્માન કેવલ તુ ચ ।

પદ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાન્ન સ પદ્યતિ દુર્મતિ ॥ (૧૮-૧૬)

યસ્ય નાહૃતો માવો બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ।

હત્વાપિ સ ઇમાંલોકાન્ન હતિ ન નિગદ્ધયતે ॥ (૧૮-૧૭)

સુમુક્ષુ દ પતિ ! યાદ રાખો તમારા અત કરણમાથી વાસનાનો સમૂળો નાશ થવા માટેનો આ બોધ છે જ્ઞાન અને કર્મનો સાધ્ય-સાધનભાવ તમારી બુદ્ધિમા ઠસે એટલામાટે યજ્ઞ-દાન-તપ અને નિત્યનૈમિત્તિક કર્મોને નહીં ત્યજવાનો આશ્રય કરવામા આવેલો છે કારણકે કૃણેચ્છારહિત કર્મો ચિત્તશુદ્ધિ રાખે છે અને પ્રભુપ્રેમની બુદ્ધિ કરે છે કર્મ કરવાની પ્રેરણા ત્રણ પ્રકારની છે, જેમકે જ્ઞાન, જાણવાનું અને સુખાણુકાર આ ત્રણથી પ્રેરણા થાય છે અને કર્મનો સંગ્રહ-કરણ એટલે અવયવ-કર્મ અને કર્તા ત્રણ પ્રકારના હોય છે શુદ્ધોના લેહથી જ્ઞાન કર્મ અને કર્તા પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે જેમને સામ્યશાસ્ત્રમા કપિલ ભગવાને વર્ણવ્યા છે, તે યથાવત સમજવા જેવા છે -

જ્ઞાન જ્ઞેય પરિજ્ઞાતા ત્રિવિધા કર્મચોદના ।

કરણ કર્મ કર્તેતિ ત્રિવિધ કર્મસમ્રહ ॥ (૧૮-૧૮)

જ્ઞાન કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણભેદત ।

પ્રોચ્યતે ગુણસંસ્થાને યથાવચ્છણુ તાન્યપિ ॥ (૧૮-૧૯)

ઉપજેલા નામમાત્ર ચરાચર પ્રાણી અને માનવીઓમા જે જ્ઞાનવડે એકજભાવ વિકારરહિત છે એણે સમજાય અને સમૂહમા તથા એક પૂર્વેશ્વરમા પણ એકજ-જે ભાવ છે, એણે સમજાય એ જ્ઞાનને તાત્વિકજ્ઞાન કહેવામા આવે છે ભાવ એટલે ચૈતન્ય જે જ્ઞાનવડે પ્રત્યેકમા લિપ્તલિપ્ત અનેક ભાવો સમજાય તે રાજસદાન

કહેવામાં આવે છે, તથાપિ આ કાર્યને વિષે બધું જોક્ષ-શરીર કે મૂર્તિ, જડ ચેતન, વિલાગરહિત, કથાહેતુ વિના, તત્વના અર્થના વિચાર વિનાનું, જે અદ્યક્ષાન-જેમકે લગવાન મંદિરમાંની મૂર્તિ-માંજ છે-બહાર નથી અને શરીરજ આત્મા છે-એવું જે જ્ઞાનવડે સમજાય તેને તામસજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે:-

સર્વભૂતેષુ ચેનૈકં માવમન્યયમીક્ષતે ।
અવિભક્તં વિભક્તેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ સાત્ત્વિકમ્ ॥ (૧૮-૨૦)

પૃથક્ત્વેન તુ યજ્ઞાનં નાનાભાવાન્પૃથગ્વિધાન ।
વેત્તિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥ (૧૮-૨૧)

યત્તુ કૃત્ત્વવદેકસ્મિન્કાર્યે સક્તમહેતુકમ્ ।
અતત્ત્વાર્થવદત્ત્વં ચ તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥ (૧૮-૨૨)

રાગદ્વેષરહિત નિયત અને સંગરહિત કર્મ-ફળેચ્છા નહીં રાખનાર મોક્ષાર્થી ગૃહસ્થે કરેલું કર્મ એ સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ફળેચ્છાથી અહંકારવડે અથવા બીજા કોઈ હેતુવડે ગૃહસ્થથી કર્મ કરવામાં આવ્યું હોય અને તે પણ મોજશોખ માટે હોય તો તે રાજસકર્મ કહેવામાં આવે છે. આગળપાછળ વિચાર કર્યા વિના, નાશ થવાનો કે હિંસાનો પણ વિચાર નહીં કરીને, પોતાની શક્તિનો પણ વિચાર નહીં કરીને મૂખાંતાથી જે કર્મનો આરંભ કરવામાં આવે એ કર્મ તામસકર્મ કહેવાય છે:-

નિયતં સંગરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ।
અફલપ્રેપ્સુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ॥ (૧૮-૨૩)

યત્તુ કામેપ્સુના કર્મ સાહંકારેણ વા પુનઃ ।
ક્રિયતે વહુલાયાસં તદ્રાજસમુદાહૃતમ્ ॥ (૧૮-૨૪)

અનુવંધં ક્ષયં હિંસામનપેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

મોહાદારમ્યતે કર્મ યત્તત્તામસમુચ્યતે ॥ (૧૮-૨૫)

આસક્તિ વિનાનો, અહંકાર વિનાનો, ધીરજવાળો, ઉત્સાહી અને સિદ્ધિ યા અસિદ્ધિમાં વિકાર વિનાનો કર્મનો કર્તા સાત્ત્વિક; રાગી, કર્મફળેચ્છુ, લાલચુ, હિંસક, નાપાક, સુખથી હરખાતો, દુઃખથી રહતો એવાં કર્મોનો કર્તા રાજસ અને કેાઈ એકને નહીં એટલેા ફોઈ, સંસ્કાર વિનાનો, શઠ, બેખબર, બીજાનો તિરસ્કાર કરનારો, આળસુ, વિષાદી, ચુલ્હતથી રાખવાની ટેવવાળો, અને વખત લાંબાવીને કર્મ કરનારો તામસ કર્તા કહેવાય છે:

મુક્તસંગોડનહંવાદી ધૃત્યુત્માહસમન્વિતઃ ।

સિદ્ધયસિદ્ધયોર્નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્ત્વિક ડચ્યતે ॥ (૧૮-૨૬)

રાગી કર્મફલપ્રેમુર્લુબ્ધો હિંસાત્મકોડશુચિઃ ।

હર્પશોકાન્વિતઃ કર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ (૧૮-૨૭)

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ ક્ષઠો નૈષ્ઠ્ઠતિકોડલસઃ ।

વિપાદી લીર્ષસૂત્રી ચ કર્તા તામસ ડચ્યતે ॥ (૧૮-૨૮)

બુદ્ધિ અને ધૃતિ એ બેક પશુ ત્રણ પ્રકારની છે. બુદ્ધિ એટલે ‘અંતઃકરણની ખાસ વૃત્તિ’ અને ધૃતિ એટલે ‘ખાસ ધારણ કરવાની વૃત્તિ.’ એ બેકને લિંગલિંગ સુખજવાં ઘટે છે—

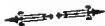
બુદ્ધેર્મેદં ધૃતેશ્ચૈવ ગુણતન્નિવિધં શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશ્વેબ જૃક્ત્વેન ધનંજય ॥ (૧૮-૨૯)

જે બુદ્ધિવડે-પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કોને કહેવી? કરવાલાયક અને નહીં કરવાલાયક કોને કહેવું? લયવાળું અને અલયવાળું કોને કહેવું? બંધ મોક્ષ કોને કહેવાં?—આવું સમજી શકાય તે

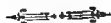
બુદ્ધિ સાત્વિક; જે બુદ્ધિ-ધર્માધર્મ, કાર્યાકાર્ય જરાજર ન સમજાય તે બુદ્ધિ રાજસી અને જે બુદ્ધિવડે અધર્મને ધર્મ અને બધું બિલકુળ સમજાય છે તેવી બુદ્ધિને તામસી કહેવામાં આવે છે. એવીજરીતે મન, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા વ્યભિચાર વિનાના યોગવડે ધારણ કરવામાં આવે તે ધૃતિને સાત્વિક; સમય આવે તો ફળની ઇચ્છા થઇ જાય, ધર્મ ધારણ કરવામાં લાભની ઇચ્છા થઇ જાય તે ધૃતિ રાજસી અને જે ધૃતિવડે સ્વપ્નાં આવ્યાં કરે, બયભીત રહેવાય, શોક થયાં કરે, વિષાદ થાય અને મદમસ્ત રહેવાય એવી દુર્બુદ્ધિ ન છૂટે તે ધૃતિને તામસી કહેવામાં આવે છે. ॐ

પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ કાર્યાકાર્યે મયામયે ।
 વંધં મોક્ષં ચ યા વેત્તિ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ સાત્ત્વિકી ॥ (૧૮-૩૦)
 યયા ધર્મમધર્મં ચ કાર્યં વાકાર્યમેવ ચ ।
 અયથાવત્પ્રજાનાતિ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ રાજસી ॥ (૧૮-૩૧)
 અધર્મં ધર્મમિતિ યા મન્યતે તમસાઽઽવૃતા ।
 સર્વાર્થાન્ વિપરીતાંશ્ચ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ તામસી ॥ (૧૮-૩૨)
 ધૃત્વા યયા ધારયતે મનઃપ્રાણેન્દ્રિયક્રિયા ।
 યોગેનાઽયમિવારિણ્યા ધૃતિઃ સા પાર્થ સાત્ત્વિકી ॥ (૧૮-૩૩)
 યયા તુ ધર્મકામાર્થાન્ ધૃત્વા ધારયતેઽર્જુન ।
 પ્રસંગેન ફલાકાંક્ષી ધૃતિઃ સા પાર્થ રાજસી ॥ (૧૮-૩૪)
 યયા સ્વપ્નં મયં શોકં વિપાદં મદમેવ ચ ।
 ન વિમુંચતિ દુર્મેધા ધૃતિઃ સા પાર્થ તામસી ॥ (૧૮-૩૫)
 અધ્યાય પંદરમો તથા સંન્યાસ યોગ સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૬ મો *

જ્ઞાન યોગ

સુસુષુ કંપતિ ! જ્યાસુધી શરીર છે ત્યાસુધી સુખથી ઈન્દ્રિય અને દુઃખની અનિચ્છા અટકવી અનિવાર્ય છે, સિવાય કે તમે પરમજ્ઞાની બન્યા હો કેઈ રોગ ન થાય એવી મરજી તો બધાને થાયજી ભલે રોગનું અને બીજું દુઃખ સહન કરવાની તમારામાં તાકાત હોય છતાં એવું કાંઈ થાયજી નહીં એવું તો બધા ઈચ્છે સન્યાસીઓ સાચા હોય તેઓ ક્ષમા નથી ખાતા, પણ ઓછું ખાવું, ઉપવાસ કરવા અને પરેજી ખાળવી-એવું કરતા તમે તેમને જોયા હશે આવા નિયમો નિરોગી રહેવા માટે પળાય છે જ્યારે તમે સન્યાસી નથી અને તમારા જેમને માનો છે તેમનાથી છૂંવાની તમારી હિંમત નથી, એ બતાવી આપે છે કે તમે સુખને ઈન્દ્રિય છે તો તમારે એ સુખ વિષે પણ જાણવું ઘટે

સુખ ત્રણ પ્રકારના છે, પરંતુ સમાધિના અભ્યાસથી આત્માને પરમાત્મા સાથે યોગ થતા જે સુખ થાય છે તે ઉત્તમોત્તમ છે, કારણકે એ સુખ સદતર દુઃખનો અત આણનારું છે -

મુમુક્ષુર્વિદાનીં ત્રિવિધ ઋણુ મે ભરતર્વમ ।

અભ્યાસાદ્રમતે યત્ર દુઃખાવ જ નિગચ્છતિ ॥ (૧૮-૩૬)

જે સુખ મેળવતાં આ આવતા પ્રથમ કડવા અનુભવો થાય, વહાલાનો વિયોગ થાય અને સર્વે શારીરિક સુખનો ત્યાગ કરવો પડે, એ બધું ઝેર સમાન ન પીવાય એવું છે, પરંતુ પરિણામ એનું અમૃત સમાન આવે છે, તેને સાત્વિક રહેવામાં આવે છે

ક્ષત્રિયોના સ્વાભાવિક કર્મો છે, ખેતીવાડી-વેપાર-પશુપાલન-એ વૈશ્યોના સ્વાભાવિક કર્મો છે અને ત્રણે વર્ણોની પરિચર્યા કરવી એ શૂદ્રોનું સ્વાભાવિક કર્મ છે -

શમો દમસ્તપ શૌચ ક્ષાતિરાનંવમેવ ચ ।

જ્ઞાન વિજ્ઞાનમાસ્તિક્ય વ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥ (૧૮-૪૨)

શૌર્યં તેજોધૃતિર્દાક્ષ્ય યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્ર કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥ (૧૮-૪૩)

કૃપિગોરક્ષવાણિજ્ય વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।

પરિચર્યાત્મક કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥ (૧૮-૪૪)

માનવી જો પોતાને માટે નિયત થયેલા કર્મનેજ કર્યા કરે છે, તો તેમા તેને સારી સફળતા મળે છે, પરંતુ પોતાના નિયત કર્મમા મન્યો રહેલો એ કેવીરીતે સિદ્ધિ મેળવે છે તે સાવધાની સાથે સમજવું પડે છે આ સિદ્ધિનો પ્રકાર એ છે કે એણે પોતાને માટે નિયત થયેલા કર્મવડે પરમાત્માનું અર્ચન કરવું જોઈએ, કેમકે પરમાત્માવડેજ આ દૃશ્યમાન વિશ્વ અને વર્તમાન પ્રવૃત્તિ છે પરમાત્મા વિના ઉપજેલા માત્ર ચરાચર અને માનવીઓ ચેષ્ટા કરવાને સામર્થ્યવાળા નથી લલે તમારો ધર્મ-કર્મ ઓછા શુભવાળો ખીજા વર્ણના માનવીનો તમને લાસતો હોય, પરંતુ એમના ધર્મકર્મનું અનુકરણ તમને લાભદાયક નથી, કેમકે તમારું કર્મ તમારા સ્વભાવ અને શુણ્ણને બધ બેસતું નિયત થયેલું છે અને એના આચરણથી તમને પાપ લાગતું નથી -

સ્વે સ્વે કર્મણ્યમિરત સસિદ્ધિ ઇમતે નર ।

સ્વકર્મનિરત સિદ્ધિ યથા વિદતિ તચ્છૃણુ ॥ (૧૮-૪૫)

યતઃ પ્રવૃત્તિર્મૂતાનાં येन सर्वमिदं तद्धम् ।

स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विदति मानवः ॥ (૧૮-૪૬)

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किञ्चिदपम् ॥ (૧૮-૪૭)

જાતિ અને વર્ણ માટે નિયત થયેલું કર્મ દોષવાળું જાણે, છતાં પણ ત્યજ્યું નજ બેઇએ. જે કે કર્મમાત્ર દોષયુક્ત તો છેજ. ધુમાડા અને રાખમાં દહાયેલા અગ્નિ સમાન એ કર્મનો દોષ છૂપાયેલો છે તમારાથી કર્મ કર્યા વિના રહેવાતું નથી અને ગૃહસ્થનો વ્યવહાર કર્મ કર્યા વિના નક્કો નથી. પરંતુ તમે જે આપદા ક્ષણી સ્પૃહા વિનાના, આસક્તિ વિનાની બુદ્ધિવાળા થઇને, મન અને ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં રાખી તમારાં કર્મો કરો તો તે ક્યોયછા વિતાનાં ગણાતાં દોષથી એવા પ્રકારના સંન્યાસથી ઉત્તમકોટિની અકર્મીપણાની સિદ્ધિ તમે સંપાદન કરી શકો છો. એ કર્મ તમારી શોકમુક્તિ, સંસારબંધમુક્તિ અને પરમપદપ્રાપ્તિને આડે આવતું નથી:-

सहजं कर्म कौतये मदोपममि न त्वजेत् ।

सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ (૧૮-૪૮)

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।

नेष्टकाम्येसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ (૧૮-૪૯)

અત્યારસુધીનો વાર્તાલાપ મુખ્યત્વે કરીને કર્મનિષ્ઠા વિષે ગૃહસ્થીઓ માટે હવે અને જોશ્વપણે પણ કર્મનિષ્ઠાનોજ વાર્તાલાપ થશે; પણ હવે બસ થયું. હવે તમે તમારી આયુનાં સાઠ વર્ષો એળંગી ગયાં છો. તમે પૂર્વે આત્મા-પરમાત્મા-ઇશ્વર-બ્રહ્મસ્વરૂપ અને સ્વસ્વરૂપ વિષે સંભળ્યું છે. તમારી નિષ્ઠા જ્ઞાનયોગનીજ

યત પ્રવૃત્તિર્મૂતાના યેન સર્વમિદ તતમ્ ।
સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્યં સિદ્ધિં વિદતિ માનવ ॥ (૧૮-૪૬)

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણ પરધર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્ ।
સ્વભાવનિયત કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ વિહ્નિપમ્ ॥ (૧૮-૪૭)

જાતિ અને વર્ણ માટે નિયત થયેલું કર્મ દોષવાળું લાસે,
છતાં પણ ત્યજવું નજા જોઈએ જો કે કર્મમાત્ર દોષયુક્ત તો છેજ
ધુમાડા અને રાખમા દટાયેલા અગ્નિ સમાન એ કર્મનો દોષ
પૂપાયેલો છે તમારાથી કર્મ કર્યા વિના રહેવાતું નથી અને ગૃહસ્થનો
વ્યવહાર કર્મ ઠર્યા વિના નહતો નથી પરંતુ તમે જો આપદા
કૃષ્ણની ચપટી વિનાના, આસક્તિ વિનાની બુદ્ધિવાળા થઈને, મન
અને ઇન્દ્રિયોને કાળુમા રાખી તમારા કર્મો કરો તો તે ક્રોધા
વિનાના ગણાતા હોવાથી એવા પ્રકારના સન્યાસથી ઉત્તમકોટિની
અકર્મીપણની સિદ્ધિ તમે સપાદન કરી શકો છો એ કર્મ
તમારી શોકમુખ્તિ, સસારબંધમુખ્તિ અને પરમપદપ્રાપ્તિને આડે
આવતું નથી -

સહજ કર્મ કૌંતેય સદોપમયિ ન ત્યજેત્ ।
સર્વાંરમા દિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવામૃતા ॥ (૧૮-૪૮)

અસક્તબુદ્ધિ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પદ ।
નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમા સન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥ (૧૮-૪૯)

અત્યારમુખીનો વાર્તાલાપ મુખ્યત્વે કરીને કર્મનિષ્ઠા વિષે
ગૃહસ્થીઓ માટે હતો અને ગૌણપણે પણ કર્મનિષ્ઠાનો જ વાર્તાલાપ
થયો, પણ હવે બસ થયું હવે તમે તમારી આયુના સાઠ વર્ષો
ઓગળી ગયા છો તમે પૂર્વે આત્મા-પરમાત્મા-ઈશ્વર-બ્રહ્મચરણ
અને સ્વસ્વરૂપ વિષે સંભળ્યું છે તમારી નિષ્ઠા જ્ઞાનયોગનીજ

હોવી ઘટે. એ જ્ઞાનનિષ્ઠાથી વખને કેમ મોક્ષસિદ્ધિ મળે તે સંક્ષેપથી સાબળો -

સિદ્ધિ પ્રાપ્તો યથા વ્રહ્મ તથાપ્રોતિ નિબોધ મે ।

સમાસેનૈવ કૌતેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય ચા પરા ॥ (૧૮-૫૦)

“હું બ્રહ્મ છું” એવી વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા યદ્યને અને મન ઇન્દ્રિયોનો નિયમ ખારણું કરીને, બુદ્ધિવૃત્તિનો અને સર્વે જ્ઞાનેન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ કરીને, રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરીને, એકાત્મવાસના રહીને, કાયિક-વાચિક-માનસિક ક્રિયાનો નિરોધ કરીને, નિત્ય વૈરાગ્યનો આશ્રય કરીને, અહંકાર-બળ-દર્પ-કામ-ક્રોધ અને સંવ્યયને છોડી દઇને, ધ્યાન-યોગ પરાયણ થઇને જે કોઈ રહે, તો તે મહત્તારહિત, શાન્ત અને બ્રહ્માકાર થવાને સમર્થ થાય છે -

યુદ્ધયા વિશુદ્ધયા યુક્તો ધૃત્યાત્માન નિયમ્ય ચ ।

શન્તાદીન્વિષયયાત્યક્ત્વા રાગદ્વેષો ધ્યુદસ્ય ચ ॥ (૧૮-૫૧)

વિવિક્તસેવી રુદ્ધવાદી યતપાઘાપમાનસ ।

ધ્યાનયોગપરો નિત્ય વૈરાગ્ય સમુપાશ્રિત ॥ (૧૮-૫૨)

અહંકાર વલ દર્પ કામ ક્રોધ પરિગ્રહમ્ ।

વિમુચ્ય નિર્મમ શાન્તો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ (૧૮-૫૩)

ધ્યાનયોગ પરાયણ થવાને સમર્થ થવાને માટે પણ નિઝહ કરવાનો તો કહ્યોજ છે નિઝહ કરવો એ પણ કર્મજ છે, પરંતુ આ વસ્તુ બધાને સમજના નથી આવતી માટે એનેજ કહેવી ચોખ્ય અને લાભદાયક છે કે જે તપસ્વી, ભક્ત, સતસંગી અને નેવાળાવી હોય અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પર પ્રેમ કરતો હોય શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે-“આ બોધ જે કોઈ સાધુપુરુષ પૂર્વેક્ષિત

અધિકારીને આપશે તેના પર પરમાત્માની પ્રીતિ થશે. એના સમાન પરમાત્માને ખીજું કંઈ વહાલું નથી. કારણકે જીવે જ્ઞાની થાય અને સંસારશોકમુક્ત થાય એવી મારી ઈચ્છા છે. વિદ્વાનોનું આ કર્મ મને બહુ ગમે તેવું છે”:-

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

नचाशुभ्रूपवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ (૧૮-૬૭)

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ (૧૮-૬૯)

વળી આ બોધને વિષે પણ એ ગુહ્ય બોધ છે, જે એ છે કે-“સર્વકાંઈ પરમબ્રહ્મ છે. હું-કશું ખીજું નથી” આવો બોધ એમ લક્ષણા ભક્તિનો છે, તે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “મારા ભક્તોને જે કંઈ આપશે તો તે અને તેના શ્રોતા-બેઠ પરાભક્તિને પામીને પરમબ્રહ્મને પામશે: ”-

य इदं परमं गुह्यं सद्गुणैर्विधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ (૧૮-૬૮)

મુમુક્ષુ ક’પતિ ! હજી તમારે બહુ બળવાનું છે, જે જાણ્યા વિના મુક્તદશા આવતી નથી. જો તમે આત્માપકે તૃપ્ત હો, આત્મામાજ તમને આનંદ રહેતો હોય અને અંતઃકરણમાં વાસના-રહિતપણું અને સંતોષ હોય તો તમારે ધ્યાન ધરવાનું કર્મ કરવાની પણ જરૂર રહેતી નથી કારણકે તમને કશું કરવાની જરૂર રહેતી નથી. કાંઈપણ કરીને તમને કશું મળવાનું નથી અને નથી કયો લાભ મેળવવાનો તેમજ તમને કંઈ નામમાત્ર માનવીઓ સાથે કશું લેણદેણ કરવાનું હોતું ન હોવાથી તમને કંઈ જ્ઞાન નથી. તૂંકાણમાં ઝળઝળાં જેવીરીતે ઉદ્ભવે શ્રીકૃષ્ણવિયોગી રાધાને જોઈ હૃતી તેવા બની બાળો:-

યસ્ત્વાત્મરતિદેવ સ્યાદાત્મવૃત્તશ્ચ માનવ ।

આત્મન્યેવ ચ સતુષ્ટસ્ય કાર્યં ન વિચિતે ॥ (૩-૧૭)

નૈવ તસ્ય કૃતેનાર્થો નારુતેનેહ કશ્ચન ।

ન ચાસ્ય સર્વભૂતેષુ કશ્ચિદર્થન્યપાથય ॥ (૩-૧૮)

પરંતુ તમારી આસપાસ રહેનારાઓમા અને તમારા બધા-ઓમા જે તમે શ્રેષ્ઠ હો તો તમે પૂર્વેખત બ્રહ્મજ્ઞાની હોવા છતાં પણ તમારે મોક્ષસાધનો અવશ્ય કરવાનું ઘટે, એવું પ્રથમ કહેવામા આવ્યું છે તે યથાર્થ છે, કારણકે લોકો શ્રેષ્ઠોનું અનુકરણ કરનારા હોવાથી જનક, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરામ, સનકાદિક, દેવલ, અગત્ય વગેરેની પેઠે જે તમે સાધનો કરો તો તમારા સબધીઓ તમારું અનુકરણ કરીને આત્મકન્યાણુ સાધી શકે અને અગાઉ કહેવામા આવ્યું છે તે પ્રમાણે ભગવાન પણ તમારા પર પ્રસન્ન થાય, કારણકે એમનો એ આદેશ તમે માન્ય રાખો છો -

કર્મણેવ हि ससिद्धिमाप्सिता जनकादय ।

लोकसमहमेवापि सपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ (૩-૨૦)

પૂર્વેખત શ્રીકૃષ્ણ વગેરેને વિશ્વમા-ત્રિલોકીમા કશું પ્રાપ્ત કરવાનું હતુજ નહીં છતાં ‘હું, જનક વગેરે અને બધા પેઠે મોક્ષસાધન કરું છું’ એવું શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને નિમિત્ત કરીને તમનેજ કહ્યું છે એવું સમજવું ઘટે શ્રીકૃષ્ણ પોતે સોળહજાર અને એકસોઆઠ ઘરોમા એટલાજ પોતાના રૂપો કરીને કર્મો કરતા હતા શ્રેષ્ઠજ્ઞાની પુરૂષોએ પ્રમાદરહિત થઇને કર્મો કરવાજ જોઇએ જે તેઓ કર્મો ન કરે તો વિશ્વ નષ્ટ થાય, કારણકે કર્મના કરવા-પણાના અભાવથી અત્યારના બાળકો ભવિષ્યમા વર્ણસંકર માનવીઓ થાય અને એવી વર્ણસંકરતાનું પાપ શ્રેષ્ઠોને માથે ચોટે છે અને ભવિષ્યમા પ્રજાનો નાશ થાય છે -

ન મે પાર્યાસ્તિ કર્તવ્ય ત્રિષુ લોકેષુ કિંચન ।

નાનવાપ્તમવાપ્તવ્ય વર્તે એવ ચ કર્મણિ ॥ (૩-૨૨)

યદિ હ્યહ ॥ વર્તેય જાતુ કર્મણ્યતદ્રિત ।

મમ વર્તમાનુવર્તન્તે મનુષ્યા પાર્ય સર્વશ ॥ (૩-૨૩)

હસીદેયુરિમે લોકા ન કુર્યાં કર્મ ચેદહમ્ ।

સકરસ્ય ચ કર્તા સ્યામુપહન્યામિમા પ્રજા ॥ (૩-૨૪)

આમ છતાં તમને કર્મ કરવાનો પરવાનો મળી જતો નથી. તમે પોતે પોતાને દંભથી શ્રેષ્ઠ માની બેસો તે ચાલે નહીં તમારા મોટા સંતાનોને માટે તમારે કર્મ કરવાના છે એવું પણ સમજવાનું નથી અણખત લોકસ પ્રહ માટેજ એટલે બીજા લોકોના ક'યાજી માટે તમારે કર્મ તો કરવાનું છે, તો પણ અવિદ્યાનો અને લોભિયા જેવી ચીવટથી તમારે આસક્તિરહિતજ કર્મો કરવાના છે -

સક્તા કર્મણ્યવિદ્વાસો યથા કુર્વન્તિ ભારત ।

કુર્યાદ્વિદ્વાસ્તયાઽસક્તશ્ચિકીર્ણોક્સમહમ્ ॥ (૩-૨૫)

કર્મને કોઈ છેતરી શકતું નથી કર્મનો કાયદો જેના હાથમાં છે એ અત્યાંત્રી છે લલે લોકો છેતરાય પણ એ અંત્યાંત્રી છેતરાતા નથી માટે યાદ રાખ્યો કે જે તમે પાકા જાની છો અને શુદ્ધ અને કર્મના વિશ્વાસના તત્વને તમે જાણો છો તેમજ શુદ્ધો જ શુદ્ધોને વિષે વર્તો છો એવું તમે માનો છો તોજ તમે પાકા જાની છો, નહીં તો સમજો કે તમારા અત કરણમાં એટલી કચાશ છે -

તત્ત્વવિત્તુ મહાબ્રાહ્મો ગુણકર્મવિમાગયો ।

ગુણા ગુણેષુ વર્તત इति મત્વા ન સજ્જતે ॥ (૩-૨૬)

મુમુક્ષુ દપતિ ! હુણ પણ મેહુ થયુ નથી લોકસગ્રહના
 બાના વિના અને અને જ્ઞાની હોવાના દલ વિના ‘હું પ્રદા છુ’
 એવી સ્વસ્વરૂપની ઝાંખી થવા માટે નિત્યતૃપ્ત બનીને, કૃપના
 આશરારહિત બનીને, કર્મના કૃપને લ્યજીને, ચિત્તશુદ્ધિ ટકાવી
 રાખવાને, કર્મોમા તમાગી પ્રવૃત્તિ થશે તો કર્મોની ક્રિયાથી તમે
 દુષિત નહીંજ થાઓ. સર્વે પરિગ્રહોનો ત્યાગ કરીને કશી પણ
 આશા વિનાના બનીને વૃત્તિઓને બહાર જતી રાકી રહેલાનું
 શરીરજ કેવળ કર્મ કરે છે, તેને કશું પાપ લાગતું નથી આકર્ષિક
 લાભથી સતુષ્ટ, સુખ દુખને તરી ગયેલો, મત્સર વિનાનો, મિદ્ધિ
 અને અસિદ્ધિને સમાન માનનારો કર્મનો કર્તા પુરૂષ કર્મ કરતો
 છતો બધાતો નથી ‘હું પ્રદા છુ’ એવા જ્ઞાનમા જેની મિતિ
 છે, જે સુખ છે, જે સગરહિત છે, તે પ્રભુપ્રીત્યર્થે યજ્ઞ માટે
 કર્મોનું આચરણ કરતો હોવાથી તેના સર્વે કર્મો લયને પામે છે,
 કારણકે એ એવી સમાધિની હાલતમા હોય છે કે અગ્નિ, હવિ
 અને હોમેનું બધું પ્રદાસ્વરૂપજ છે તેથી તે કર્મો પ્રદામાજ જઈ
 મળે છે કારણકે પ્રદા પોતે આયાવટે કર્મરૂપ છે -

ત્યક્ત્વા કર્મફલાસગ નિત્યતૃપ્તો નિરાભય ।

કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈર કિંચિત્કરોતિ સ ॥ (૪-૨૦)

નિરાશીયંતચિત્તાત્મા ત્યક્ત્સર્વપરિમહ ।

શારીર કેવલ કર્મ કુર્વજ્ઞાપ્રોતિ કિલ્બિષમ્ ॥ (૪-૨૧)

યદૃચ્છાલાભસતુષ્ઠો દ્વદ્વાતીતો વિમત્સર ।

સમ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિવદ્ધયતે ॥ (૪-૨૨)

ગનસગસ્ય મુક્ત્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસ ।

ચક્ષાયાચરત કર્મ સમમ પ્રવિલીયતે ॥ (૪-૨૩)

મર્હાવણં મહા હવિર્વદ્ધામૌ મદ્ધાણા દુતમ્ ।

મદ્ધૌવ તેન ગંતવ્યં મદ્ધાકર્મસમાધિના ॥ (૪-૨૪)

કર્મો માત્ર ચિત્તશુદ્ધિને માટેજ છે. કર્મો કરવા માટેના યજ્ઞો બહુ પ્રકારના છે. ઇન્દ્રિયોરે કેવોનો ઉદ્દેશીને કેટલાક મુમુક્ષુ કર્મચેતી ગૃહસ્થો યજ્ઞ કરે છે; કેટલાક ગૃહસ્થો, ન હોય તેવા મુમુક્ષુઓ, ધ્યાનકર્મ વડે યજ્ઞ કરે છે; કેટલાક ઇન્દ્રિયોના સંયમરૂપ અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરીને યજ્ઞ કરે છે અને વિષયોને ઇન્દ્રિયોરૂપ અગ્નિમાં હોમે છે; શરીરનાં, ઇન્દ્રિયોનાં અને પ્રાણોનાં કર્મો કેટલાકે જ્ઞાનરૂપ દીવાવડે આત્માના સંયમરૂપ અગ્નિમાં હોમીને યજ્ઞ કરે છે, કેટલાકે ઉત્તમ મતવાળા મધને દ્રવ્ય જ્ઞાન-તપ-અષ્ટાંગયોગ શાસ્ત્ર-ધ્યન નામનો યજ્ઞ કરે છે; કેટલાક પ્રાણાયામપરાયણો પ્રાણ અને અપાનની ગતિને રોકીને અપાનમાં પ્રાણ અને પ્રાણમાં અપાન હોમવાનો યજ્ઞ કરે છે, જ્યારે બીજા કેટલાક નિયત આહાર કરનાર મિતાહારી મુમુક્ષુઓ જીવનને જીવમાં હોમે છે. આ બધા યજ્ઞોને જાણનારો આવા યજ્ઞોવડે પાપોને ધુએ છે ઠ

દેવમેવાપરે વહ્નં યોગિનઃ પર્યેપાસતે ।

મદ્ધાપ્રાવપરે વજ્ર યજ્ઞેનૈવોપજુહ્વતિ ॥ (૪-૨૫)

શ્રોત્રાદીનીન્દ્રિયાણ્યન્યે સંયમાગ્નિષુ જુહ્વતિ ।

શબ્દાદીન્વિષયાનન્યે ઇન્દ્રિયાગ્નિષુ જુહ્વતિ ॥ (૪-૨૬)

સર્વાણીન્દ્રિયકર્માણિ પ્રાણકર્માણિ વાપરે ।

અત્મસંયમયોગાગ્રૌ જુહ્વતિ જ્ઞાનદીપિતે ॥ (૪-૨૭)

દ્રવ્યચક્ષાસ્તપોયજ્ઞા યોગચક્ષાસ્તયાગપરે ।

સ્વાધ્યાયજ્ઞાનયજ્ઞાથ યતયઃ સંશિતવ્રતાઃ ॥ (૪-૨૮)

અપાને જુહ્વતિ પ્રાણં પ્રાણેપાનં તથાપરે ।

પ્રાણાપાનગતી રદ્ધ્વા પ્રાણાયામપરાયણાઃ ॥ (૪-૨૯)

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેષુ જુહ્વતિ ।

સર્વેપ્યેતે યજ્ઞવિદો યજ્ઞક્ષપિતવત્સ્મપાઃ ॥ (૪-૩૦)

અધ્યાય સોળમો અપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૭ મો *

અમુક ક'પતિ ! હવે તો હિન્દુસ્તાનની આળેહુવામાં તમે જન્મેલાં, ઉછરેલાં, ઇવન ગુભરેલું અને તમારી વયના છત્રીસમા વર્ષથી સખત પ્રયત્નથી નહીં પાળી શકેલાં, બહારના ઠંડા દેશેના માનવોના મુકાબલામાં પૂરી વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી ગયેલાં તમે અશક્ત અને માનસિક નિર્બંજતાવાળાં છો છો. આવી હાલતમાં દુન્યવી કામો કરવાને સ્વાભાવિક રીતે તમે નાલાયક બની જ્યાદેને ત્યારે નાનીમોટી ભૂલો કરો છો. છતાં તમને એ ભૂલો જણાતી નથી તમારાં સ્વજનોને તમારી ભૂલો જણાય છે અને તમે હાંસીને પાત્ર થાઓ છો, પણ વિવેકની ખાતર પણ તમારી ભૂલોને તેઓ સહન કરી લે છે, યા તો આડકતરી રીતે તમારી ભૂલોને તેઓ તમે ન જાણો તેવીરીતે સુધારી લે છે,

તમારી ઉંમરના વેપારીઓ, ખેડૂતો, સલાના પ્રમુખો, રાજકીય મંડળોના આગેવાનો, પેઢીઓના એનેજરો મહેતાશ્રીઓ-બધાની આવી દશા હોય છે. જેઓ પોતાની ભૂલોને જાણનાર ચતુર હોય છે તેઓ નિવૃત્ત થાય છે અને જેઓ તેમ થતા નથી તેમનું અપમાન, તિરસ્કાર અને આખરે બળાત્કારથી બહિષ્કાર થય છે

યાને દુઃખમાં તેમનો ફેજ બહુ કરજી હોય છે અરે, સગો છોકરો પણ એવા બાપનો એવોજ ફેજ આવે છે માયા મહાન બળવત્તર છે વૃદ્ધો એ માયાને ન તરી શકે તો પછી યુવાનો અને પ્રીટો એને કેમ કરી તરી શકે ?

તમે મોક્ષાર્થીઓ છો નિવૃત્ત થવું તમોને બહુ જરૂરનું છે હવે તમે દુનિયાના કામના રહ્યા નથી, છતાં તમાકે ચિત્ત દુનિયાથી હંકયું નથી આવું તમે પોતે જાણતા નથી હવે તમારે તમાકે ચિત્ત પરમાત્માના રાખવા માટે ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવો ઘટે, સત્સંગ બંધા થતો હોય ત્યાં જવું ઘટે અને મગરહિત રહી શકાય તેવા વાતાવરણમાં જસવું ઘટે

‘હું આત્મા છું’ એવા બોધવાળી બુદ્ધિવાળા, ‘દરેકમાન માત્ર પણ આત્મા છે’ એવી બુદ્ધિવાળા અને આત્મનિષ્ઠ તથા આત્મ પરાયણ તમારે થઈ જવું ઘટે આ જ્ઞાનની બળવત્તર નિષ્ઠાવાળાઓ, એવા જ્ઞાનથી રહી ગમેલા ગાકીના પાપોથી છૂટીને ફરીથી દેહ ધારણ કરવો ન પડે એવા પરમાનંદરૂપ પરમપદને પામે છે આ વાત તમને બહુ વખત કહી છે, કારણકે એ ભૂલવા જેવી નથી -

કર્મણો હ્યપિ ચોદ્ધવ્ય ચોદ્ધવ્ય ચ વિકર્મણ ।

અકર્મણઃ ચોદ્ધવ્ય ગદના કર્મણો ગતિ ॥ (૫-૧૭)

કારણકે તેઓ સત્યાસત્યના વિવેકવાળા સમઢર્શી બની ગયેલા હોય છે આવા વિદ્યારા પક્ષ અને વિવેકીઓ પ્રાક્ષણ, ગાય, હાથી, કૂતરો અને માસાહારી બગી, અડાલ-બધાને શરીરોથી નહીં પણ આત્માથી એકસરખા માને છે, કેમકે તેઓ આત્માનેજ અધિનાથી અને સત્ માને છે અને શરીરને ભોગાયતન તથા નાશવત માને છે તેઓએ અહીંજ જન્મમરણ ઉપજાવનારા સર્ગને જીતી લીધેલો હોય છે તેમનું મન સામ્યાવસ્થામાં ફરેલું હોય છે અને તેઓ

નિર્દોષ સમાન પ્રજ્ઞમાજ સ્વરૂપની સ્થિતિ રાખનારા હોય છે. નથી તેઓ મનગમતુ મળ્યાથી હુરખાઈ જતા, નથી અણુગમતુ મળ્યાથી ઉદ્દેગને પામતા, કેમકે તેઓએ પ્રજ્ઞનો સાક્ષાત્કાર કરેલો છે તેઓ પ્રજ્ઞવિદ્, વિદ્વાન અને પ્રજ્ઞમાજ ઠરીને રહેલા સ્થિર-બુદ્ધિવાળા છે તેઓ બહારની દુનિયાના લોભાવતા વિષયાનદોષા આસક્તિ વિનાના હોઈને એમને એવું મુખ મળેયું હોય છે તેમને પ્રજ્ઞની સાથે એવો યોગ થયેલો હોય છે અને તેમને મુખરૂપ પ્રજ્ઞથી અવિનાશી મુખ મળતું થયેયું હોય છે, કે તેઓને દુનિયાના વિષયાનદોષા ભોગોદ્ધાર દુખ આપનારા, આદિજ્ઞતવાળા શરીરોમાં આવવાજવાના દુખની સમજ પડી ગયેલી હોય છે અને તેથી 'હું આત્મા છું' એવી બુદ્ધિવાળા મોક્ષાર્થી થયા હોવાથી, એ બધા ભોગો તુચ્છ લાગે છે અને આનંદ આપનારા થતા નથી -

વિદ્યાવિનયસપત્ને વ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।
શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પઢિતા સમર્શિન ॥ (૫-૧૮)

इहैव तैर्नित सर्गो येषा साम्ये स्थित मन ।
निर्दोष हि सम ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिता ॥ (૫-૧૯)

त प्रहृष्ट्येत्प्रिय प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसमूहो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थित ॥ (૫-૨૦)

बाह्यस्पर्शेष्वसत्तात्મા विदव्यात्मनि यत्सुरસम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्મા सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ (૫-૨૧)

ये हि सस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यतवत् कौंतेय न तेषु रमते बुध ॥ (૫-૨૨)

જે તમે આવા યોગી બનશો તો તમારા અતરમા મુખ, આરામ અને જયોતિ ઉદ્ભવશે જે કોઈ આવા યોગી બને છે તે

નિર્વાણપ્રદ્ધમાં પ્રદ્ધાકાર બનીને સમાર્ધ જાય છે. જેઓએ પરમપદ પામવા વૈરાગ્યવડે સાધન કરીને આત્મજ્ઞાન મેળવ્યું છે તેઓ પાપોથી છૂટેલા, દ્વૈતભાવથી રહિત બનેલા, સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરેલા, સર્વે ચરાચર જીવોનું હિત હૈયે ધારી રહેલા રૂઝિઓ, યતિઓ અને મુનિઓ કહેવાયા છે. તમે પણ તેવા થઈ જાઓ. -એવું શ્રીકૃષ્ણે ઈચ્છ્યું છે. તેઓ જેમ નિર્વાણચાતિનો અનુભવ કરનારા બની ગયા તેવા તમારે પણ થવાનો યત્ન કરવો ઘટે. જેઓએ આત્માને જોળખ્યો છે, એવા પરમાત્મામાં ચિત્તવાળા યતિઓ બિલકુલ કામ અને ક્રોધ વિનાના બનીને ભજન-આરાધન -ધ્યાન વગેરે સાધન કરીને તેવા બની ગયેલા હોય છે. તેઓ પ્રદ્ધામાંજ આત્માવડે વિચરી રહેલા હોય છે. તમને આરંભમાંજ કામ-ક્રોધ ત્યાગવાનું બોધવામાં આવ્યું છે, જે તમને જરૂર પાડ રહેલું હશે. તમારે તો હવે દુનિયાના ભોગોના પદાર્થોને, બહાર દુનિયામાંજ રહેલા દેવાનાં છે. અંતઃકરણમાં આણવાનાંજ નથી. જુકુટિમાં દષ્ટિ કરીને પ્રાણ અને અપાનને સરખા કરીને નસકોરાં પાસેજ રાખીને ઈચ્છા-ભય-અને ક્રોધથી સદા મુક્ત થઈને, મોક્ષ-પરાયણ બનીને, મન અને બુદ્ધિનો સંયમ કરતા થઈ જવું જોઈએ.

યોઽન્તઃસુષોઽન્તરારામસ્તથાન્તર્વ્યોતિરેવ ચ. ।
સ યોગી બ્રહ્મનિર્વાણં બ્રહ્મભૂતોઽધિગચ્છતિ ॥ (૫-૨૪)

ભમંતે બ્રહ્મનિર્વાણમૃપયઃ ક્ષીણકલ્મષા ।
છિન્નદ્વેષા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતા ॥ (૫-૨૫)

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીના યતચેતસામ્ ।
અમિતો બ્રહ્મનિર્વાણં વર્તતે ત્રિવિતાત્મનામ્ ॥ (૫-૨૬)

સ્પર્શન્કૃત્વા વદિર્વાહ્યાશ્ચક્ષુઃપ્રવાંતરે ધ્રુવોઃ ।
પ્રાણાપાનો સમૌ કૃત્વા નાસાધ્યંતરચારિણૌ ॥ (૫-૨૭)

यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।

विगतच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ (૫-૨૮)

યત્ન કરનારા યોક્ષાર્થીઓ સાધન કરીને યોગી બને છે, ત્યારે તેમણે આત્માને વશ કરેલો હોઇને તેઓ ત્યારે શાંત હોય છે; ત્યારે તેઓ સમતાવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ ટાઢ-તડકો, સુખ-દુઃખ, માન-અપમાનને સમાન માનતા હોય છે અને ત્યારે તેઓ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનવડે ભોજેચ્છારહિત બનેલા હોય છે. ત્યારે તેઓ કશાથી ક'પાયમાન ન થાય તેવાં હોય છે; મન અને ઇન્દ્રિયો પર કાબુવાળા હોય છે અને ત્યારેજ તેઓ પત્થર, મુવર્ણ અગર તો લોઢાને એક સરખું માનનારા હોય છે. વળી ત્યારે તેઓ પોતાના હિતેચ્છુ, મિત્ર પ્રત્યે ઉદાસી હોય છે અને જે પક્ષાતું સમાધાન કરનાર તેમજ દેખી, બંધુ, સાધુ, સગજન અને પાપીમાં પણ સમાન શુદ્ધિ શાખીને રહે છે. શ્રી ભગવાન કહે છે કે:-

जित्वात्मनः प्रज्ञां तस्य परमात्मा समाहितः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ (૬-૭)

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ।

युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ (૬-૮)

मुहन्मित्रायुं दासीनमप्यस्य द्वेष्ट्यबंधुषु ।

साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ (૬-૯)

આવા યોગી થવા માટે તમારે હવે એકલાં-એકા-તમાં-જેમ જુવાનીમાં તમે રસોડામાં અગર રસોડા ખાસે તમારા ઈષ્ટ-દેવની સેવા કરતાં કરતાં, તમે ધણીધણિયાણી સેવા પણ કરતા જાઓ, છોકરાછોકરીઓના વિવાહની વાતો પણ કરતા જાઓ, તે દિવસના ખાવાનાની વાનીઓની પણ વાતો કરતા જાઓ-તેમ નહીં,

પણ શુદ્ધ એકાન્તમા બેસીને ‘હું આત્મા છું’ એવી માન્યતા સાથે, સચય કરવાની આશા વિનાના બનીને તમારે યજ્ઞન, પૂજન, ધ્યાન વગેરે કરવું ઘટે. અતઃકરણની વાસનામય મલિનતા મટાડવા માટે આસનપર કમલાસન વડે બેસીને એકાગ્ર મનવડે, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોને કિયારહિત બનાવીને તમારે સાધના કરવી ઘટે. પરંતુ ખ્યાલ રાખો કે તમારે ગદાતી, કચરાવાળી, ખાડાખેંચાવાળી જમીનપર બેસવું ન જોઈએ. વળી તમારૂં આસન બહુ ઉચું કે બહુ નીચું પણ ન હોવું જોઈએ અને પ્રથમ દર્બાસન, તેના ઉપર કાળામૃગનું ચામડું અને એ ચામડા ઉપર તમારે બેસવું જોઈએ તમારી કાયાને તે વખતે એકસરખી, ટકાર અને સ્થિર રાખવી જોઈએ અને કોઈ દિશા તરફ જોવું નહીં જોઈએ. માત્ર તમારી નાસિકાના છેડાના ભાગનેજ જોયા કરવું. જોઈએ તદ્દન શાત, ભય-રહિત, પ્રહસ્યર્થમત સહિત, મન વશ કરીને—નટવર, બસીધારી, નદનદન અગર પરમ પરમાત્મતત્વ પરાયણ બનીને, પરમાત્માના ચિત્તને પદોવીને બેસવું જોઈએ. આ પ્રમાણે સાધના કરનારો યોગી નિયત મનવાળો પરમનિર્વાણ શાતપદ્ધતિ શ્રીકૃષ્ણના પરમતત્વને પામે છે -

યોગી યુજીત સતતમાત્માન રહસિ સ્થિત ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिमह ॥ (૬-૧૦)

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मन ।
नात्युच्छ्रित नातिनीच बैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ (૬-૧૧)

तत्रैकाग्र मन कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रिय ।
उपविश्यासने युज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ (૬-૧૨)

सम कायशिरोभीव धारयन्नचल स्थिर ।
संप्रेक्ष्य नाशिराग्रं स्व दिशश्चानवलोकयन् ॥ (૬-૧૩)

પ્રજ્ઞાતાત્મા વિગતમીર્ઘહાચારિન્તે સ્થિત ।

મન સયમ્ય મચિત્તો યુક્ત આસીત મત્પર ॥ (૬-૧૪)

યુન્નત્તવ સદાત્માન યોગી નિયતમાનસ ।

શાંતિં નિર્વાણપરમા મત્સંસ્થામધિગચ્છતિ ॥ (૬-૧૫)

હવે તો તમે વૃદ્ધ અને અશક્ત બન્યા છે. કુદરતે તમારી ભૂખ ઓછી કરી છે, એવો તમારે ખ્યાલ રાખવાનો છે. હવે તમે ફરીને જુવાન થવાના નથી તમારી ઉમરના લોકો અણર્થ અને અપચાના રોગીના ભોગ થયેલા હોય છે તેથી તમે પણ સુખ ન હોઈ શકો. માટે યોગસાધના સરળ કરવા માટે તમારે રોજે હરકે અને સિંધવળી ફાફી લઈ તમારૂં પેટ રોજ સાફ રહે અને તમે તદુરસ્ત રહો. એમ કરવું બેઠાંજે યોગસાધના માટે તદુરસ્તીની બહુ જરૂર છે અને તમે એક શકા ઉપસ્થિત કરી શકો છો કે - 'તમે અમને એકાવનમા વરસથી ધરનો કારોબાર મોટા છોકરાને સોંપીને ઘરકારે બારથી નિવૃત્ત થઈને મોક્ષસાધના કરવાનું કહ્યું છે, જ્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે બાવન વરસના અર્જુનને યુદ્ધકર્મવડે રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું હતું તેનું કેમ ?' તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે - રાજ્યવ્યવસ્થા અને યુદ્ધકર્મ સંત્રિયોનું કર્મ છે, તમારું નથી અર્જુનમા વૈરાગ્ય અને આત્મવિદ્યાનો અભાવ હતો. ગીતાના બીજા અધ્યાયથી અગિયારમા અધ્યાય સુધી સંયુક્તનિર્ગુણ પ્રજ્ઞાની ઉપાસના, ભક્તિ-જ્ઞાનનો બોધ, પ્રજ્ઞાનુજ મહત્વ-નિત્યત્વ અને નિર્વાણશાત પદનો બોધ કર્યો છતાં, એનું (અર્જુનનું) મારા ગુરૂ મારા દાદા અને ગમે તેવા પણ મારા પિતરાઈ ભાઈઓ' એવું 'મારાપણ' મટયું નથી. એથીજ આખરે એને ઘરધંધો ફગાવવાનું કહ્યું છે એનો પુત્ર અભિમન્યુ કે સુધિધરનો પુત્ર તે વખતે ઉંમરલાયક ન હતા કે તેને રાજ્ય માટે લડવાનો બોધ અપાય અને વળી એક દિવસ માટે પણ પાંચે ભાઈઓના અવિલક્ત

સંયુક્ત કુટુંબને પેટ ભરવાનું સ્થાયી સાધન ન હતું. વળી રાજ્ય પણ તેના બાપનું હતું જે તેણે મેળવવું જોઈતું હતું. ભૂખ્યા પેટે ન થાય ભક્તિ અને ન થાય યોગસાધના. ચોજ્યોખં વિના ચલાવી લેવાય અને તેમને લાગવાની આજ્ઞા પણ ભગવાનની છે, પરંતુ આહાર નહીં કરવાની આજ્ઞા તેમણે આપી નથી. વળી એમને તો રહેવાને ઘર પણ ન હતું. દુર્યોધને બધું દગાથી છીનવી લીધું હતું. તમે તેવી હાલતમાં નથી. જેમ અર્જુનને તેમ તમને પણ આત્મબોધ અને વૈરાગ્ય-એક નથી. અર્જુન તો 'સંન્યામી થાઉં' એમ પણ બોલ્યો છે, પણ તમે કદી એવું બોલ્યા છો? એવું તમારા મનમાં પણ આવ્યું છે? તમે તો કર્મ કરવાને અશક્ત અને સર્વ રીતે દુનિયા માટે નાલાયકજ છે. તમે મુમુક્ષુ છો, માટે તમને ઘરમાંજ નિવૃત્ત થઈ જવાનું અને સાધન કરવાનું કહ્યું છે. જેને સંન્યાસ ગ્રહણ કરવોજ છે એવા બ્રહ્મવિદ્ને બ્રહ્મા પણ આવીને કર્મ કરતો કરી શકે તેમ નથી અને જેને સંન્યાસ ગ્રહણ નથીજ કરવો તેને બ્રહ્મા સંન્યાસી પણ બનાવી શકે તેમ નથી. ત્યાગ અને સંન્યાસનું મૂળ કામનારહિતપણું છે. અર્જુન તમારા પૂર્વે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાંનો જન્મેલો માનવી હતો, તમે તેવા નથી. એ પણ એક કારણ છે. વિચારો અને યાદ કરો! નાશી-અજનાભ-ભરત-રૂપણ અને અનેક બીજા મોક્ષાર્થીઓએ પુત્રને ઘરકારોબાર અને રાજ્ય સોંપીને નિવૃત્ત થઈને મોક્ષસાધનોજ અંત સુધી કર્યા છે. માટે તમારે પણ તેમને પગલે ચાલવું ઘટે. બહુ ખાધુપીધું અને ભોગવ્યું હવે છૂટો પ્રવૃત્તિથી. નહીં તો મોત તો તમને છેડાવશેજ. મોતના છેડાવ્યાથી તમે સંસારચક્ર પર આવવું-જવું એવું બ્રમણ કર્યાજ કર્યો અને તેમ ન થતાં તમે પોતે જો પ્રવૃત્તિથી છૂટ્યો તો પરમબ્રહ્મ સુખ પામ્યો.

તમારી ઉંમરના અશક્તોના જીવન જુઓ અને તેની સાથે તમારું યોગીજીવન સરખાવો! તમે મિતાહારી છો, તમે અજીર્ણ

નહીં પીડાતાં પેટ ભરીને ખાઓ છો. તમને સારી ઉંઘ આવે છે. તમે નિયમિત થઇને સૂઓઉઠો છો. તમે અલકાતો કરતાં સુખી છો-એવું તમને પ્રત્યક્ષ લાગ્યે. અને બીજાને પણ દેખાશે. તમે હરવાફરવા, સૂવાબેસવા, ચેષ્ટા કરવા અને ઉંઘવા સમયે ‘હું આત્મા-પ્રદા હું’ એવા બોધરહિત નથી. કેમકે જ્યારે નિયત થયેલું ચિત્ત આત્મામાંજ સ્થિત થાય છે ત્યારે મુમુક્ષુ સર્વ કામના-ઓથી છૂટીને સ્વૃષ્ટા વિનાનો થયેલો છે અને ત્યારથી તે યોગીની સંસારી ઓળખાય છે:-

નાલ્યમતત્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈવાંતમનમતઃ ।
ન જાતિસ્વપ્નસીલસ્ય જામતોનેવ જાજુંન ॥ (૬-૧૬)

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।
યુક્તસ્વપ્નાથયોષસ્ય યોગો મવતિ દુઃસદા ॥ (૬-૧૭)

યદા વિનિયતં ચિત્તમાત્માન્યેવાવતિષ્ઠતે ।
નિઃસ્પૃહઃ સર્વકામેભ્યો યુક્ત ઇત્યુચ્યતે તદા ॥ (૬-૧૮)

યોગીના આત્માનું પરમાત્મા સાથે અનુસંધાન કરનારો યોગી પરમાત્મામાંજ ચિત્તને પરાધી રાખનારો પવન વિનાના સ્થાનમાં, શાંતિદા દીવાની જ્યોતની માફક ન ડગે તેવો અચળ હોય. યોગીની સેવાવડે નિરૂદ્ધ થયેલું ચિત્ત દુનિયાથી નિવૃત્ત થયેલું હોઇને યોગીનો આત્મા પરમાત્માને જોડાયેલો હોવાથી જો યોગી આત્મામાંજ સંતોષયુક્ત બની ગયેલો હોય છે. પરમાત્મા સાથેના જોડાણથી જોમને જોટલું બધું-આત્મચિત્ત મન-બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો વડે, કદાપિ ન મળી શકે એવું અને જોમનાથી ન ગ્રસ્ય કરી શકાય એવું, એવા યોગથી ઉપજતું, મુખ હોય છે અને જો મુખને જો અનુભવતો હોય છે કે જો યોગી જો પરમમુખ-પ્રજ્ઞાતત્વથી વિખૂટો પડવાને ઇચ્છતો નથી અને તેથીજ જો ચલાયમાન થતો નથી.

આ સુખને એ યોગી ઉત્તમોત્તમ લાભ માને છે. આવા લાભરૂપ સુખમાં ઠરેલો એ યોગી આવા પ્રદક્ષસુખની હાનિને એટલીબધી મોટી હાનિવાળું દુઃખ જાણે છે કે દુનિયાનાં મોટામાંમોટા દુઃખો એની ગણતરીમાં જરાપણ હોતા નથી અને મોત પરિણમે એવા બચતા અને પોતાનાં તથા શારીરિક પીડાનાં દુઃખો એને પ્રદક્ષી છેડાવી શકવાને અસમર્થ હોય છે. વિષયસુખના વિયોગવાળો અને પરમાત્મા સુખના સંયોગવાળો યોગ, જેનું નામજ્ઞ યોગ છે, તેનો અભ્યાસ જરૂર કરવો પડે. એવા યોગાભ્યાસના નિશ્ચયને દૈન્ય રાખવો પડે છે. સંકલ્પથી ઉપજતી કામનાઓ સમૂહાગી તદ્દ કદી નાંખીને આરેખાગુથી મનવડે ઇન્દ્રિયોના સમૂહને નિયમમાં લાવીને, ધીરધીરે, 'દુ આત્મા હું' એવી આત્મકરણની વૃત્તિ અને ભુદ્ધિની ધારણાવડે આત્મામાં મનને પરેવીને ણીજા કર્યાનું ચિંતન નજ કરવું પડે-એવું અભ્યાસ વિષે અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે, તે યાદદસ્તમાંથી જવા દેવું નજ પડે-

યથા દીપો નિવાતસ્યો નેહતે સોપમા સ્મૃતા ।

યોગિનો યતચિત્તસ્ય ચુંજતો યોગમાત્મનઃ ॥ (૬-૧૯)

યત્તોપરમતે ચિત્તં નિરુદ્ધં ચૌતસેવયા ।

યત્ર ચૈવાત્મનાત્માનં પશ્યન્નાત્મનિ સુવ્યતિ ॥ (૬-૨૦)

સુસ્વમાતંતિકં યત્તદ્બુદ્ધિપ્રાણમતીંદ્રિયમ્ ।

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાયં સ્થિતશ્ચલતિ તત્ત્વતઃ ॥ (૬-૨૧)

ય લ્લખ્યા નાપરં લામ સન્યતે નાધિક તત્ ।

યસ્મિન્થિયતો ન દુઃસ્વેન ગુરુણાપિ વિચાસ્યતે ॥ (૬-૨૨)

તં વિચાદ્દુઃસસંયોગવિયોગં યોગસંક્ષિતમ્ ।

સ નિશ્ચયેન ચૌકલ્યો યોગોઽનિર્વિષ્ણચેતસા ॥ (૬-૨૩)

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાંસ્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ।

મનસૈવેન્દ્રિયપ્રાપ્તં વિનિયમ્ય સમંતતઃ ॥ (૬-૨૪)

આ દુનિયાના તીવ્ર વિરાગી યોગીઓ ખુશીથી મોતને ભેટે છે શરીરને છોડવાના સમયે મનને સ્થિર કરીને લક્ષિત અને યોગબળ વડે ભૂકુટિમાં, પ્રાણને પ્રાણાયામ કરી, ત્યાં લઈ જઈને, ત્યાંજ ખરાબર ઠેરાવે છે. ત્યારપછી તેઓ તે પરમદિવ્યપુરૂષને જઈ મળે છે, જેને વેદવેતાઓ અક્ષર કહે છે, અને જેમાં રાગરહિત બનેલા યોગીઓ સમાઈ જાય છે અને જે પદને પામવાને યોગીઓ ઇચ્છે છે. તે પદને બ્રહ્મચર્યવડેજ પમાય છે. અહીં બ્રહ્મચર્ય, એટલે -લોગવિલાસભાવના, ઈન્દ્રિયારામો અને વિષયાનંદો રહિત બનીને બ્રહ્મમા સ્થિતિ રાખવાનું યત્ન સમજવું થટે. સંક્ષેપમાં લગવાન કહે છે કે “ પ્રયાણકાળે દેહને છોડનાર યોગી શરીરના સર્વદ્વારોને રોકીને, મન અને ઈન્દ્રિયોને સ્થિર કરીને યોગધારણામાં બેઠેલો આત્માને ભૂકુટિમાં અને પ્રાણમાં સ્થિર રાખીને ઠં ઓવા એક અક્ષરનું ઉચ્ચારણ કરતો ‘માર્’ બસીંધારી, નંદવર, મંજવિહારી, કૃષ્ણનું ધ્યાન કરતો અગર સમાધિસ્થ બનીને દેહ છોડે છે અને જ્યાં એ જાય છે તે ઉત્તમોત્તમ ગતિ છે. જેમનું ચિત્ત બીજા કશામાં થોટેલું ન હોય અને હૃદયમ દરરોજ ‘માર્’ પરમાત્માનું સ્મરણ કરતો હોય છે, એવા નિત્ય જોડાયેલા યોગીને હું મુક્ત બુધુ.”

પ્રયાણકાલે મનસાઽષ્ટલેન ભક્ત્યા યુક્તો યોગવલેન ચૈવ ।

ઋગોર્મધ્યે પ્રાણમાવેશ્ય સમ્યક્ સ ત પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥

(૮-૧૦)

યદક્ષરં વેદવિદો વદંતિ વિગંતિ યદતયો વીતરાગાઃ ।

યદિચ્છતો મદ્ભવ્યં ચરંતિ તત્તે પદં સંપ્રદેષ પ્રવદ્યે ॥

(૮-૧૧)

સર્વદ્વારાણિ સંયમ્ય મનો દૃદિ નિરુમ્ય ચ ।
મૂર્ધન્યાધાયાત્મનઃ પ્રાણમાસ્થિતો યોગધારણામ્ ॥ (૮-૧૦)

ઓમિત્યેકાક્ષરં તદ્વા વ્યાહરન્મામનુસ્મરન્ ।
યઃ પ્રચાતિ ત્યજન્દેહં સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ (૮-૧૩)

અનન્યચૈતાઃ સતતં યો મા સ્મરતિ નિત્યશઃ ।
તસ્યાહં સુલભઃ પાર્થ નિત્યયુક્તમ્ યોગિનઃ ॥ (૮-૧૪)

પરંતુ ભગવાન કહે છે કે "આવે! ભાણે! અનન્ય ભક્ત અને યોગી આખરે એવો યાત્રી બને છે કે 'નથી એ સમાધિને અંતરાય કરનારા સુખો-આદો અને આનંદોનો એ દ્રેષ કરતો; નથી એ નિદ્રા-આગ્રસ વગેરે લાભઅવિકારોનો દ્રેષ કરતો અને નથી એ કોઈ રાજસચ્ચુષ્ણપ્રત્ય પ્રવૃત્તિનો દ્રેષ પણ કરતો અને નથી એ એવા પૂર્વેજોની એ નિવૃત્તિ પણ ઇચ્છતો ઉદાસીન-એપરવા જેવો બેઠેલો કોઈ વસ્તુમાના એક શુષ્ક પથ્થર એ ચલાયમાન નથી થતો જાણે એને એ બધા સાથે કોઈ સળગે નથી એવીરીતે વર્તતો ઠરેલો, જરાપણ એ ડગતો નથી સુખદુઃખમાં સ્વસ્થ, પત્યક્ષે સોનું સમાન, પ્રિય-અપ્રિયપણાશ્રિત, નિદા-વખાણને સમાન સમજનારો ધીર હોય છે તેમજ માન-અપમાન, શત્રુ-મિત્રશ્રિત, સર્વે સમારંભો વિનાનો, શુદ્ધોનો અસંગી-એ બનેલો હોય છે ઠઠ -

પ્રકાશ ચ પ્રવૃત્તિ ચ મોહમેવ ચ પાહવ ।
ત દ્વેષ્ટિ સંપ્રવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાક્ષતિ ॥ (૧૪-૨૨)

ઉદામીનિવદાસીનો મુનૈર્વો ન વિપાત્યતે ।
ગુણા વતંત इत्येव ચોડવતિષ્ઠતિ નેયતે ॥ (૧૪-૨૩)

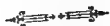
સમદુઃખમુક્ત સ્વસ્થઃ સમલોષ્ટાશ્વકાચન ।
તુન્યપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુત્યનિદાત્મસંસ્તુતિ ॥ (૧૪-૨૪)

માનાપમાનયોસ્તુત્યસ્તુત્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ।
 સર્વારંભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઇચ્ચતે ॥ (૧૪-૨૫)

અધ્યાય સત્તરમો અને જ્ઞાન યોગ સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૮ મો *

પરમબ્રહ્મ યોગ

મુમુક્ષુ હ પતિ ! શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના જેવીરીતે અદ્વાર અધ્યાય છે, તેવીજરીતે એજ ભગવતી ગીતાના આ બેધના અદ્વારજ અધ્યાય હોઈ, આ છે-લો અધ્યાય છે હવે શુભો !

જેમ અર્જુને પૂછ્યું હતું અને શ્રીભગવાને એનો ઉત્તર આપ્યો હતો કે-પૂર્વોક્ત ભક્ત અને યોગી કેવા હોય, વળી એવા યોગીઓ શુભોને પણ જોળગી ગયા હોય-એમના આચારો કેવા હોય-એ ત્રણે શુભો પ્રકૃતિના હોઈ એને તેઓ કેવીરીતે જોળગી જતા હશે-આ બધું તમને અગાઉ કહેવામા આવ્યું છે અને એવું શ્રી ભગવાને બહુ વખત કહ્યું છે, કારણકે સસારીજીવોને સ્વસ્વ રૂપની વારવાર વિસ્મૃતિ થાય છે પ્રથમ તો પરમાત્માના પરમભક્ત અને યોગી થવા માટે શુદ્ધ આદારવિકાર-જેવો કે દૂધ-ધી-ઘઉં-ભાત-મગનીદાળ-ફળફળાદિ-લીલોતરીઆકલાજી વગેરે સામાન્ય (બહુજ થોડા) મીઠામરચાવાળો આદાર-યોગિક આસનોવાળી કસરત-રોજ પાચ માઈલ ચાલવાની કસરત-કરવા ઘટે યજ્ઞ-દાન-તપ-નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો પણ કરવા ઘટે એમને એમ શુભાતીત યોગી થવાતું નથી અને સ્થિતપ્રજ્ઞ કે પરમેશ્વરના પરમપ્રિય ભક્ત પણ થવાતું નથી અર્જુને પૂછ્યું હતું કે -

કૌલિંગૈશ્વીન્ ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રમો ।
કિમાચાર કથ ચૈતાસ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥ (૧૪-૨૧)

મુમુક્ષુ હ પતિ ! મનુષ્યની આ દુનિયાપર ત્રણ ભતિના મનુષ્યો છે કે કેસસના રહેવાશીઓ, મેગેલીયન અને આફ્રિકન

ત્રણેના શરીરે અને ૨ ગો પણ મુદામુદા ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ઠોકેસસના રહેવારીઓના મૂળ પૂર્વજો ત્રિવિષ્ટપ યાને અત્યંતે કહેવાતા તિળેટ-દુનિયાના આરભના ઉચ્ચ પ્રદેશ પર ઉપન્યાસતા એમના પૂર્વજોએ માનવજાતિના આરભમા ઈશ્વરે આકાશ-વાણીદારા ધર્મ-અર્થ-કામ અને મોક્ષ આપનારૂં ધર્મ-જ્ઞાન આપ્યું હતું ઈશ્વરની આજ્ઞાને માનનારા આ માનવીઓ તિળેટમાંથી ઠોકેસસ નામના પહાડોમા જઈ વસ્યા હતા ધર્મિષ્ઠ હોવાથી એમને પદ્મળથી શ્રેષ્ઠ-આર્થ કહેવામા આવ્યા હતા અર્જુન એ જાતિનો આર્થ હતો અને તમે પણ મૌ તેજ આર્થજાતિના છો જુઓ શ્રીમદ્ ભગવન્ ગીતાના બીજા અધ્યાયના બીજા શ્લોકમા ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે-“અનાયજ્ઞતિ મનુષ્યો જેવી અત કરણની નબળાઈ તારામા ક્યાથી આવી? તુ તો આર્થ છે”

ઠોકેસસમાંથી જે માનવજાતિના ટોળા દુનિયા પર ફેલાયા અને જેમણે આફ્રિકન અને મેગોલિયન જાતિમા ધર્મનું બીજ રાખ્યું તેમાના તમારા પૂર્વજોએ આ દેશમા આવીને દેશને સર્વ, પ્રકારથી સમૃદ્ધ કીર્તિમત, શ્રેષ્ઠ અને આબાદીવાળો બનાવ્યો હતો, જેના સ્થાનો તમે અત્યારે “હિંદુ-આર્થ” એવા નામોથી ઓળખાઓ છો ‘હિંદુ’ એવું તમારૂં નામ ઇરાનમા રહેનારા પારસીઓના પૂર્વજોએ તમને આપ્યું છે, કેમકે તમારા પૂર્વજો દુનિયાની માનવજાતિઓમા વધારે કુશળ હતા ઝડાવન્તા નામના પારસીઓના ધર્મપુત્રકમા કૌશલ્યવાળા માનવીને ‘હદ’ કહેવાય છે અને એ ‘હદ’ નો અપભ્રંશ થઈને “હિંદુ” તેમજ “હિંદુ” ઓથી વસાયેલા દેશ તે “હિંદુસ્તાન” કહેવાય છે બાકી તમાના પૂર્વજો ‘આર્થ’ કહેવાતા હતા અને તેથી આ દેશનું નામ “આર્થારત” હતું અંગ્રેજોએ એનું નામ “ઇન્ડિયા” રાખ્યું હતું બીજા શ્લોકે એને “હિંદ” બોલવા લાગ્યા છે કેમકે એ સિંધુનદીની પૂર્વમા અને પડોશમા છે “સિંધુ” નો અપભ્રંશ ‘સિંધ’ અને

તેમાંથી હવે “હિંદ” કહેવામાં આવે છે. હવે સવત ૨૦૦૪ થી એ સિંધુનદીના પશ્ચિમે ભાગ પડી ગયા છે એક ભાગ હિંદમાં અને બીજો પાકિસ્તાનમાં છે આ સિંધુનદી પ્રથમ ખંભાતના અખાતને મળતી હતી, પશ્ચિમ પાછળથી ધરતીકંપને લીધે મારવાડનો પ્રદેશ ઉચોનીચો થઈ જવાથી કરાચીબદરના અરબીસમુદ્રમાં, પંજાબમાંથી મુલતાન તરફથી ચાલી આવીને, મળે છે. આજે પાકિસ્તાનમાં જે પ્રદેશનો ભાગ ગયો છે, તે સિવાયનો બધો ભાગ “હિંદ” તરીકેજ ઓળખાય છે, અને એની ભાષાને હિંદી અગર હિંદુસ્તાની તરીકે અપનાવવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે

તમારી આત્મોદ્ધતિ માટે-તિબેટમાં આવી વસેલા અને ચીન, જાપાન અને જાવા વગેરેમાં ફેલાયેલા મેંગોલિયન જાતિને જાણવાની તેમજ આફ્રિકા અને અમેરિકામાં વસેલી આફ્રિકન જાતિને-જાણવાની તમને જરૂર નથી તેઓ ઉપજ્યા છે તમારી પછીથી અને તેથી તેઓ તમારાથી શ્રેષ્ઠ થવાનાજ નહીં. સત્વગુણ એ રાજસતામસથી શ્રેષ્ઠજ રહેલો છે. તમારા પૂર્વજો ધર્મને વેદ કહેતા હતા તમે વેદને સમજવાને અશક્ત થતા ઉપનિષદો થયા અને જેમજેમ એ અશક્તિ વધતી ચાલી તેમતેમ શાસ્ત્રો અને પુરાણો થયા. તમારા પૂર્વજોની આત્મજ્ઞાન અને ધર્મ પ્રત્યેની અરૂચિ ઓછી થતી ગઈ ત્યારે આજથી પાંચહજાર વર્ષ પર પરમાત્માએ શ્રીકૃષ્ણ નામથી પ્રસિદ્ધ થઈને ધર્મની અને આત્મજ્ઞાનની પુનઃઆપના અર્જુન દ્વારા કરી તે આત્મજ્ઞાન અને ધર્મને ગીતા કહેવામાં આવે છે ગીતા એ સનાતન વેદધર્મના પૂર્ણ ઓધને આપનારી છે. તેને તમારી અવસ્થાનુકુલ સરલ કરીને તમને “વાર્તાલાપ” દ્વારા હું કહેવા લાગ્યો છું. આ ગીતા અર્જુન અને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચે થયેલો સંવાદ છે અને સંજયે ધૃતરાષ્ટ્રને સાલજીને અને દિવ્યદષ્ટિદ્વારા જોઈને સંલળાવ્યો હતો તે છે જેમ સંજયે તેમ મેં તમને કહ્યો છે ભગવાન કહે છે કે-“આ સંવાદ જે કોઈ, બીજાને

કહે છે તે પરમાત્માને વહાલો થાય છે ” તમે પણ તેનો પ્રચાર અને આચાર આરંભ્યો તો એ જ્ઞાનયજ્ઞ વડે તમે પણ પરમાત્માનું આરાધન કર્યું ગણાશે

એ કે તમારા પ્રચારવડે બધાનું કન્યાશ્રય થતું નથી, કેમકે બધા ઘડાવાળા, અદેખી અને પ્રભુપ્રેમી હોતા નથી ઉત્તમ અને પુણ્યલોકોમાં જન્મવાની ઇચ્છા પણ કેટલાકને થતી નથી તેમને તો આ લોકજ ગમે છે પ્રચાર કરવો એ ફરજ છે એમ સમજીને ગીતાનો પ્રચાર કરે છે તેને લાલ છે

લગણને અર્જુનને પૂછ્યું તેમ હું તમને પૂછતો નથી કે તમે એકાગ્રચિત્તથી આ વાર્તાલાપને સાંભળ્યો? કેમકે હું પ્રવચન કરું છું તમે “ગીતા વાર્તાલાપ” વાન્યો છે? એમાં બહુ લખાણથી થાયલાગમા વહેચાયેલો આકર્ષણ અદારસો પાનાનો અથ લખ્યો છે, તેને લોકો પ્રેમથી વાંચે છે અને હવે એ લખાણને વિસ્તારપૂર્વક લખીને ત્રણહજાર પાનાનો અથ લખીને તૈયાર કર્યો છે, જેમાંથી વ્યવસ્થાપકો આજસુધીમાં વહેલો અને પાવ્યમો ભાગ વિસ્તૃત લખાણના પ્રકાશિત કરી ચૂક્યા છે અને બીજા ત્રણ ભાગો પણ સમય, શક્તિ અને નાણાની સવડ પ્રમાણે પ્રકાશિત કરશે. વગી આ દુકો અને સરલ બોધ પણ હરિઈન્દ્રાથી વ્યવસ્થાપકો છપાવી પ્રકાશિત કરે છે તો હવે છેલ્લે હું કોણ કે તમને ‘પૂછું’ કે તમારું અજ્ઞાન મટ્યું?

છતાં એમ તો કહી શકું કે ગીતા મોક્ષશાસ્ત્ર છે એને સમજીને એવું આચરણ કર્યો તો એમાંનો બોધ તમને ચોકસુદ્ધા, સન્મારબધમુક્ત અને નિર્વાણશાતપદ પ્રાપ્ત થવાને ઉપકારક થશે -

अध्येष्यते च य इमं धर्मं सचादमात्रयो ।

જ્ઞાનયજ્ઞેન તેનાદમિષ્ટ સ્યામિતિ મે મતિ ॥ (૧૮-૭૦)

શ્રદ્ધાવાનનમુચ્ચ શૃણુયાદપિ યો નર ।

સોઽપિ મુક્ત શુભોલ્લોકાન્પ્રાપ્નુયાત્પુણ્યકર્મણામ્ ॥ (૧૮-૭૧)

કશિદેતચ્છ્રુત પાર્યં ત્વયૈકામેણ ચેતસા ।

કશિદક્ષાનસમોહ પ્રનષ્ટન્તે ધનજય ॥ (૧૮-૭૨)

તમારી પાસે એવો એકરાર થયું હું જાણવા ઇચ્છતો નથી કે-“ તમે મારા વાર્તાલાપને સમજ્યા અને તમારૂં અજ્ઞાન યથુ તમને તમારા સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું અને હવે તમે સદેહ જિનાના થઈ ગયા તથા તમે વૈરાગી-સન્યાસી થવાને માટે સાધનો કરવા શરૂ કર્યા છે ” થયું એમ કહી ચકુ કે તમે પ્રાથના કરે લગવાન શ્રીકૃષ્ણની કે-“ હે મજ્જિહારી ! જોખીજનવલ્લભ ! નટવર ! યમી-ધારી ! શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મતત્ત્વ ! તમે અમને એવી બુદ્ધિ આપે કે જે વડે તમને પામવાને માટે આ જન્મમાજ સાધનો કરીને તમને પામીએ ”

નષ્ટો મોહ સ્મૃતિર્લબ્ધા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાનુત ।

સ્થિતોઽસ્મિ ગતસદેહ કશિચ્ચે વચન ત્વ ॥ (૧૮-૭૩)

અમુલ્ય હ પતિ ! આ સવાદને ધૃતરાષ્ટ્રને સંભળાવનાર સંજય કહે છે કે-“ અર્જુન અને લગવાન વાસુદેવ મહાત્માના આ અદ્ભુત અને રેખાચ અડા કરે એવા સવાદને મારા ગુરૂ યોગી વ્યાસજીની કૃપાથી મેં યોગગજા વડે સાંભળ્યો છે યોગશ્વર કૃષ્ણને મેં દૂરથી જોયા છે અને દૂરથી તેમને મેં સાંભળ્યા છે આ સવાદ શુદ્ધ છે હે રાજન ! આ અદ્ભુત સવાદને યાદ કરીકરીને હું વારવાર હરખાઉં છું, કારણકે કેશવ અને અર્જુનનો આ સવાદ માનવીઓના અત કરણને પાવન કરનારો છે વળી જ્યારે એમનું વિશ્વરૂપ અને નારાયણરૂપ મેં જોયું ત્યારે અને અતુ વિસ્મય અને મહાન હર્ષ થયો છે એ અદ્ભુત રૂપને યાદ કરીને વારવાર મને અજ્ઞાપી

અને આનંદ થાય છે વળી મારો અભિપ્રાય એવો બંધાયે છે, કે જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન ધનુર્ધારી હોય, ત્યાં લક્ષ્મી, ત્યાં વિજય અને ત્યાં સમૃદ્ધિ હોય.” સંજયે કહ્યું કે -

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मन ।
सवादमिममशौषमदमुत रोमहर्षणम् ॥ (૧૮-૭૪)

व्यासप्रमादाच्छ्रुतवान् एतद्गुणमह परम् ।
योग योगेश्वरात्कृष्णात् साक्षात्कथयत स्वयम् ॥ (૧૮-૭૫)

राजन्सस्मृत्य सस्मृत्य सवादमिममदमुतम् ।
केशवार्जुनयो पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मह ॥ (૧૮-૭૬)

तच्च सस्मृत्य सस्मृत्य रूपमत्यदमुत हरे ।
विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुन पुन ॥ (૧૮-૭૭)

यत्र योगेश्वर कृष्णो यत्र પાર્થો ધનુર્ધર ।
તત્ર શ્રીર્વિજયો મૂર્તિર્દેવો નીતિર્મતિર્મમ ॥ (૧૮-૭૮)

મુમુક્ષુ હ પતિ! જેમ સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે તેમ હું તમને કહું છું કે-આ સવાદને વ્યાખ્યાન એ “ભગવદ્ ગીતા” નામ આપ્યું છે, કારણકે એમા ભગવાનનો વાસ છે અને ભગવાને એને ઉપનિષદોમાથી ઉપજાવીને માનવીઓના અને અર્જુનના હિત માટે અર્જુનદ્વારા ઉપદેશેલી છે એને વર્ષો યથા હું વિચારતો આવ્યો છું જેમજેમ એ બોધના ઉદાણમા વિચારવડે જાઉં છું તેમતેમ મને પરમાનંદ અને પરમસુખ થાય છે. મારી ખુદ્ધિના વિકાસ પ્રમાણે હું શ્રોતાઓને હરખાવતો એને વાચુ છું હું એવા નિશ્ચય પર આવ્યો છું કે દુનિયાના માનવીઓમાત્રને આ ગીતાનો બોધ પરમસાક્ષ આપનારો છે એમા માનવીઓમાત્રનું હિત રહેતું

છે એમા શક્તિનોજ બોધ છે બોધ પ્રમાણે વર્તવાના માધનો અવરૂપ કરવા ઘટે છે સાધનો કયાં વિના માનવીનું દૈવીજીવન બને નહીં સાધનો માનવીમા પડેલા આણે છે, માનવી ઇશ્વરીભાવ-વાળો અને ચોકમુક્ત બને છે

માનવીઓનું અતકરણ જેને કારણશરીર નામે ઓળખવામા આવ્યું છે તે શરીરનો નિર્વાહ કરનાર છે, અને દુનિયાનો નિર્વાહ કરનાર છે તેનામા પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણો-સત્ત્વ-રજઃ અને તમસી ઉપજતા ક્રામ-ક્રોધ-લોભ-મોહ-ધર્ષા-અભિમાન-છ બાવે રહેલા છે એ બાવે સ્વરક્ષણની અને સ્વપોષણની મ્વાર્થી વૃત્તિથી ભરેલા હોય છે તે જ્યારે ઉગ્રરૂપ પકડે છે ત્યારે માનવી રાક્ષસી ભાવવાળો બની જાય છે ભવા, ભક્ત અને સજ્જન માનવીઓને આ રાક્ષસીભાવ વાળાઓ ભારે ત્રામ આપે છે હુરપણ એનાથી જનમાલનું રક્ષણ કરવાની જરૂર પડે છે આવા રાક્ષસોની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે માલની છૂટ કરવાને જાન લેવામા આવે છે માલનું અને જાનનું રક્ષણ કરવા માટે સરક્ષણનો સ્થાવ ઉદ્ભવે છે એ વખતે માનવીઓ જે ભાગમા પહેચાઈ જાય છે, અને સુદનો આરભ થાય છે આમ બ્રહ્મિ-સમર્પિ-માનવીઓ સુદમવૃત્તિમા રોકાઈ જાય છે અને પરસ્પર લડી મરે છે આ પ્રકૃતિની અવ્યવસ્થાને સમ્યક્તામા આણવાને માટે જેનાથી આ જગત ઉપજ્યું છે તે પરમબ્રહ્મ પોતાની પ્રકૃતિવડે જગતને વ્યવસ્થિત કરવા પોતે આર્વિભૂત થાય છે, અને બળ-કળ અને બોધવડે માનવીઓને ચોકમુક્ત બનવાનું અને શાત-નિર્દોષજીવન ગુહારવાનું શિખવે છે આવું કાર્ય પૂર્ણ અવતારથી, અશોધી, અને વિભૂનિઓથી થાય છે

હકીલા માનવીઓનો બળથી નાશ થાય છે સુક્રિતથી અને લાલચની કળાથી ઢેટલાક સદાચરણી બને છે, જ્યારે બાકીના બોધથી-બળ કળ વિના પશુ ઐશ્વરી ભાવવાળા બને છે અને શાંતિ પથસય છે

બોધને વેદ-જ્ઞાન અને ધર્મ એવા નામોથી ઓળખવામા આવે છે આ કારણથી માનવીઓને વેદિઆ-જ્ઞાનીઓ અને ધર્મિષ્ઠો કહેવામા આવે છે. ધર્મિષ્ઠોને આર્યો કહેવામા આવ્યા છે આર્યોમા વેદિઆ અને જ્ઞાનીઓ સમાઈ રહેલા હોય છે.

ધર્મને ચાર પાદ હોય છે એ પાદોના નામો-સત્ય, દાન, દયા અને તપ છે આ પાદોનુ વૃત્ત પાલન કરનારાઓ આર્યો અગર ધર્મિષ્ઠો કહેવાય છે આ ચાર વૃત્તોનુ પાલન કરનાર જગતની શાંતિને ઉપકારક બને છે ત્યારે એનામા ધીરજ-દામા-કર્મેન્દ્રિયોનુ નિયંત્રન, સૌધનો અભાવ, સ્વચ્છતા, જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, બુદ્ધિમતા, આધ્યાત્મિકજ્ઞાન, સત્ય અને ક્રોધરહિતપત્નુ-એવા દશ ગુણો આવે છે ત્યારપછી પૂર્વોક્ત આર્યમાનવી બીજાઓની દૃષ્ટિએ બ્રહ્માકાર બનતો દેખાય છે ત્યારે તે પ્રાણીમાત્ર પર દયા કરનાર-શાંત-સહિષ્ણુ-અદ્વેષી-પવિત્ર અને શોકમુક્ત-પ્રારબ્ધવશવર્તી-મંગલકારી ઉદાર અને સંયમી તથા નૃહા વિનાનો-એવા આઠ ગુણોવાળો હોય છે

આમ ત્રણ અવસ્થા-એક પછી બીજી અને બીજી પછી ત્રીજી આવે છે ત્યારે પહેલી અવસ્થામા એ માનવીસમૂહમા રહેવાને લાયકાતવાળો થહેરી બને છે બીજી અવસ્થામા એ બીજાને બોધ આપનારો શિક્ષક બને છે અને ત્રીજી અવસ્થામા એ પરમહંસ, દુનિયાથી મુક્ત, બ્રહ્મનિષ્ઠ અને બ્રહ્માકાર બનીને કેવલ્યરૂપ, પરમ-સુખ, પરમાનંદ, નિત્યાનંદ, અખડાનંદ બ્રહ્મતત્ત્વમા સમાય છે

આ છેલ્લી અવસ્થામા આવવાને હિન્દુસ્તાનના સનાતન હિંદુ આર્યો વિના બીજા કોઈ માનવીઓ અને બહારની દુનિયાના કોઈ માનવીઓ ખુશી નથી એઓ ખુશી નથી, માટે એઓ છેલ્લી ત્રીજી અવસ્થામા આવવાના જ્ઞાનના સાધનો કરવાને બિલકુલ

બેદરકાર છે. તેઓ બિલકુલ બેદરકાર છે કારણકે તેમને શારીરિક ભોગો, ઇન્દ્રિયારામો અને વિષયાનદો વિના બીજું કશું વધારું નથી અને એથી એઓ નવાનવા પ્રકારના ભોગો, આરામો અને આનંદો પ્રકૃતિમાથી શોધી માલવાળી ગડમચલ કર્યાં કરે છે અને એમા એમની આડે આવનારાં માનવીઓનો સંહાર કરે છે.

એમનો એક એમના સંપર્કમાં તમને લાગે છે અને તમે તેમના જેવા થાઓ છો તથા સાચા અને નિત્યસુખ માટે સાધન કરતાં નથી અને દુનિયાને ડોકળા બનાવનારા અને તમારા પોતાના અશાંત જીવનને આમંત્રણ આપનારા બનો છો. મહાભારતના યુદ્ધનું કારણ આવુજ હતું.

આ વિશ્વ બનેલું છે બીજાના ભોગે નહીં, પણ સ્વેપાશ્રિત આનંદ અને સુખ લેવાને માટે; જેમ ધૂમકેતુઓ સૂર્યમાથી છૂટીને હજારો વર્ષ પછી પણ સૂર્યમા આવી મળે છે, તેમ પરમ-બ્રહ્માથી છૂટેલા તમે પરમબ્રહ્મતત્ત્વમા પાછા સમાવાને માટે.

મુમુક્ષુ ક'પતિ' યાદ રાખો માતા ગીતાજી તમને શહેરી બનાવી શકે તેમ છે, શોકમુક્ત બનાવી શકે તેમ છે અને બ્રહ્માગાર બનાવી શકે તેમ છે

તમે હવે કાંઈ બેઠા છે તમારી આયુ હવે બહુ બીતી ગઈ છે. તમારો પ્રયાણકાળ નજદીકમા આવ્યો છે પહેલા અધ્યાયના વાર્તાલાપને તમારી સ્મૃતિમા આણવાની હું જરૂર જોઉં છું અને જેની તમને જરૂર નથી એવું આરંભમા તમારી જુવાનીમા કહ્યું એવા વર્ણનને હું તત્ત્વજ્ઞાન દૃષ્ટિથી સમજાવવાને યત્ન કરીશ, જે ભ્રમવદે સવેળા ચેતીને તમે કેવલ્ય માટે યત્ન કરતા થઈ જશો એવું હું માનું છું.

અર્જુનની માફક અને અશ્વત્થામાની માફક બોધ મળ્યા છતાં અબોધી ન રહેયો. બોધ મળ્યા છતાં અને શ્રીકૃષ્ણની પાને એકનાર કર્યા છતાં અર્જુને પેટ ભરવાનો ધધો, રાજપાલનનો બોધ સ્વીકાર્યો બીજા બોધ એક બાજુ મૂકી દીધો એનામાથી દ્વિત્વા અને પુત્રેષણા ન ગઈ દ્રૌપદીને આશ્વાસન આપવા પોતાના ગુરુભાઈ અને ગુરુપુત્રને મારીને, એનું માથું કાપીને, લાવી આપવા પ્રતિજ્ઞા કરી બેઠો અને વૈરભુદ્ધિથી અશ્વત્થામાને પકડીને દ્રૌપદી આગળ રતુ કર્યો અશ્વત્થામા દુર્યોધનનો ગુરુભાઈ, ગુરુપુત્ર, મિત્ર અને નોકર હતો તેણે પાડવોને નિર્વશ કરવાના નિર્ધારનું દુર્યોધનનું વચન પૂરું કરવા દ્રૌપદીના પાચ પુત્રોના માથા કાપી નાખ્યા હતા અને દુર્યોધન સમક્ષ રતુ કર્યા હતા લીંમે ગદાપ્રહારથી પરાજિત કરેલા એ દુર્યોધનના શરીરમાથી વૈરભુદ્ધિના કારણે પ્રાણ નીકળતા ન હતા અને એ પીડાતો હતો સલે અશ્વત્થામાએ ગીતા સાલળી ન હતી, પણ ઉપનિષદોનો તો એણે પિતા દ્રોણાચાર્ય પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો એ, દ્રોણ અને ભીષ્મ-ત્રણે કામનાથીજ દુર્યોધનના યુદ્ધસહાયકો બન્યા હતા આવું હોઈને તમે પણ આ વાર્તાલાપ સાલળ્યા છતાં પુત્રેષણા, વિત્તેષણા અને લોકેષણાથી મુક્ત ન બની શકો એ સંભવિત છે

અર્જુન પેઠે તમે શ્રીકૃષ્ણપ્રેમી અને સખા નથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વાધામગમનના વિયોગથી અર્જુન બહુ રવયો અને પછી એને વૈરાગ્ય આવ્યો અને સર્વસ્વ ત્યાગીને ભાઈઓ સાથે એ દ્વિભાલયમા ચાલ્યો ગયો આ બન્યું ગીતાના બોધ પછી આશરે પચાત્ર વર્ષ પછી મહાભારત વખતે મળેલો એ બોધ એને પચાસ વર્ષ પછી કામ આવ્યો અને એ કેવળને પામ્યો તમારી આ અવસ્થાએ બધું છોડીને તમે ક્યા જવાના હતા? દ્વિભાલય તો હવે માલીકીનો ઘર્ષ ગયો છે કેઈ ઝડ ફળફૂલના તો કવચિતજ દેખાય અને જ્યાં જાઓ ત્યાં તમને ધમકાવીને રોકનાર એનો માલીક ત્યાં ઉભોજ

હોય છે કદમૂળ પણ કયાય દેખાતા નથી ત્યાના માનવીઓ ઉલટા તમારી પાસેથી દોસધાત્રા સુધા માગે છે, ત્યા તમારો નિર્વાહ કેમ થશે ? ત્યાં વસનારા સન્યામીઓનો મુશ્કેલી ભર્યો નિર્વાહ કાળીકમળીવાળાની સંસ્થા અને કેટલાક ધનાઢયો અને રાજાઓ થાય છે તમે જેડ જણા ત્યા નબી શકો તેમ નથી, સિવાય કે તમે સન્યામી અને સન્યાસીની થાઓ પણ ત્યા સન્યામીની થયેલી તમારી ધણિવાણી તમારી સાથે રહી ન શકે, માટે જે માત્ર તમે ખેજ જણા છો અને એકલાજ ધરમા છો અને સર્વથી સગ છો છો છે, તો કેવળમાધના માટે તે ધરમાજ શક્યતા છે આ વાત માગે છે હિંમતભર્યું સ સારી સખ ધથી સ ગરહિતપણુ આ પ્રમાણે પૂર્વે ખટ્વાજ નામના રાજાએ રાજધાનીમા, રાજમ હેલમા અને પોતાના વાસમાજ સ ગરહિત બની જઈને એકજ ઘડીમા અખ ડમુખ પરમબ્રહ્મતત્વમા સમાઈ જવાનુ પ્રાપ્ત કર્યું હતુ તમારે માટે આજ માર્ગ છે

સાભળો ! ફરીને પહેલા અધ્યાયમાનો અર્ચુનવિવાહ યોગ, જે હુ તમને ગમ્મત અને જ્ઞાન સાથે કર્હુ છુ, તે ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે

પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારના ધર્મો ધારણ કરીને, કર્મો કરીને, ચિત્તશુદ્ધ ધર્મને, ‘હુ બ્રહ્મ છુ’ એવા ભાવવડે આરાધન કરીને કેવળ પામવાને તમને પ્રભુએ દયા કરીને આ માનવદેહ આપ્યો છે તેથીજ એ દેહને તમે ‘ધર્મક્ષેત્ર અને કર્મક્ષેત્ર’-એવા બે વિશેષણોવાળો સમજો ! માનવશરીરવડે કર્મ વિના કરુ સિદ્ધ થતુ નથી માટે ભગવાનેજ “કુરુ”=“કર્મ કર” એવી આજ્ઞા આપેલી છે માટેજ “કુરુક્ષેત્ર” નામનુ સ્થાનજ આ તમારો દેહ કુરુક્ષેત્ર છે ધર્મ એટલે કર્મ અને કર્મ એટલે ધર્મ ધર્મ જેમા રહેલો છે એલુ જે શરીર, તે વડે આજ્ઞાસાચીથી પૂર્વેના રૂપોને

ઉપદેશોયુ વેદનુ (ઉપનિષદોનુ) જ્ઞાન, તેનુ ઢોહન કરીને, માનવ મુખથી અર્જુનને ઉપદેશોયુ જ્ઞાન-ધર્મવડે ધારણ કરીને, કર્મવડે આચારમા મૂકવા માટે, બહુ સરળ કરીને, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ઉપદેશોયુ, જે ગીતા-શાસ્ત્ર, તેનો આવેજ ઉદ્દેશ છે તે જ્ઞાનને અતરાય કરનાર કામાદિ છ વિકારવાળા સૈન્ય સાથે અધર્મરૂપ દુર્યોધન-દેહમા લડવા તૈયાર ઉભો છે અને તેનાથી સરહણ કરવા સત્ય આદિ ચાર સદ્ગુણોવાળો ધર્મરૂપ અર્જુન મૈન્ય સાથે દેહમા સામે ઉભો છે એઉ સામસામા ઉભેલા લશ્કરોએ શુ કર્યું ?” એવુ કુણુદિથી જીવ-ધૃતરાષ્ટ્રે સંજયને પૂછ્યુ

તમારા શરીરમા કુણુદિ અને સુણુદિ કહેવાતી બે વૃત્તિઓ છે કુણુદિને અધર્મ અને સુણુદિને ધર્મ માનો. સુણુદિ તમને પ્રભુના ખ્યારા બનાવવા યજ્ઞ-દાન-તપ-નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો તરફ પ્રવર્તમાન કરે છે કુણુદિ એ બધુ તમને નહીં કરવા દેવાને અતરાય કરવાને પ્રવર્તમાન કરે છે આવા બે બળો સામસામા લડ્યા કરે છે કૌરવ-પાંડવનુ યુદ્ધ અઢરજ દિવસ ચાલ્યુ, જ્યારે અધર્મ અને ધર્મનુ યુદ્ધ તમારા દેહમા, તમને સ્વસ્વરૂપનુ જ્ઞાન થાય, ત્યાંમુખી આ થાજ કરે છે એકબે જન્મ નહીં, પણ અનેક જન્મોમા એ યુદ્ધ ચાલ્યાજ કરે છે આવા યુદ્ધથી જ્યારેજ્યારે તમારી જીત થાય છે ત્યારેત્યારે તમને શોકમુખ્તિનો અનુભવ થાય છે આ યુદ્ધ જીતી શકાય છે જો કાયમ તકેદારી રાખો કે પરાજિત થયેલી અધર્મ પાછો ઉઠે નહીં, તો આખરે એનો નાશ થાય છે અને તમે કેવળાનુભવ કરો છો અને સદાને માટે શરીર ધારણ કરવામાથી છૂટી જાઓ છો.

તમારા શરીરમા કામાદિ છ વિકારવાળો અધર્મ અને ધર્મનો નાશ કરવાને માટે શકુનિરૂપ કુસગથી પ્રેરાયલો, લાલચવડે દ્રોણરૂપ સેનાના પ્રેરક મોહને, રાજનીતિરૂપ ભીષ્મની સલાહ રાખવાને

સમજાવતો, સેનાના નાયકોની પ્રશસા કરે છે અને મનમાં તો
કરે છે કે ધર્મરૂપ અર્જુનના પદ્મમાં ચરમાત્મા છે, છતાં યુદ્ધજળ
અને રાજનીતિજળથી ધર્મરૂપ અર્જુન એકાદ સૈન્યવાળો હતવે
સહેલો છે, એવું પ્રેરણાહીન આપે છે અને ધર્મને વિકારે છે. ત્યારે
કુપ્રુદ્ધિ જોર કરે છે ત્યારે છ વિકારોથી પ્રેરાયલા તમે ધર્મ-સત્ય,
દાન, કયા, તપ-થી કરો છો. આ ચારે શુભો ખાજાના શરીરને
શ્રમ થાય છે અને દ્રવ્યની ચણ હાનિ થવાની હોય છે આ
ઉપમાઓને સમજાવતા પ્રલોકો ગુઓ -

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેષા યુયુસ્તસ ।
મામકા પાદવાઐવ કિમદુર્વત સજય ॥ (૧-૧)

દૃષ્ટ્વા તુ પાદવાનીક ષ્યૂદ દુર્યોધનસ્તદા ।
આચાર્યમુપસંગમ્ય રાજા ચક્રમગ્રવીત ॥ (૧-૨)

પદ્યૈતા પાદુપુત્રાણમાચાર્ય મહર્ષીં ચમૂમ્ ।
ઘ્યૂદા દ્રુપદપુત્રેણ તથ સ્થિત્યેણ ધીમતા ॥ (૧-૩)

અત્ર શૂરા મદ્રેશ્વાસા મીમાર્જુનસમા યુધિ ।
યુયુધાનો વિરાટઃશ્ચ દ્રુપદઃશ્ચ મહારથ ॥ (૧-૪)

ધૃષ્ટકેતુઃકેકિતાન કાશિરાજઃશ્ચ વીર્યવાન્ ।
પુરજિત્કુતિમોજઃશ્ચ કૌંવઃશ્ચ નરપુગવ ॥ (૧-૫)

યુધામન્યુઃશ્ચ વિક્રાન્ત ઉત્તમૌજાશ્ચ વીર્યવાન્ ।
સૌમદ્રો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વે એવ મહારથા ॥ (૧-૬)

અસ્માક તુ વિશિષ્ટા ચે તાન્નિબોધ દ્વિજોત્તમ ।
નાયકા મમ સમ્યક્ષ સઘ્ધાર્થં તાન્ન્રવીમિ તે ॥ (૧-૭)

કાશ્યથ પરમેશ્વાસ શિલડી ચ મહારય ।

ધૃષ્ટ્યુગ્રો વિરાટથ સાત્યકિશ્રાપરાજિત ॥ (૧-૧૭)

દ્રુપદો દ્રૌપદેયાથ સર્વથ પૃથિવીપતે ।

સૌમદ્રથ મહાવાહુ શસાન્દધ્મુ પૃથક્ પૃથક્ ॥ (૧-૧૮)

સ ઘોષો ધાર્તરાષ્ટ્રાણા હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ।

તમથ પૃથિવી ચૈવ તુમુલો વ્યગુનાદયન્ ॥ (૧-૧૯)

જ્યારે તમારૂં લક્ષ અંત કરણુમા વળે છે ત્યારેજ કાંઈ સમજાય છે અને જાણવા માગો છો કે અંત કરણુમા આ શી ગડમથલ આવે છે? ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણરૂપ પ્રેરકને પૂછો છો અને બેડે તરફ-સુષુદ્ધિ કુષુદ્ધિ તરફ-તમારી નજર ધાય છે નથી છોડવો ગમતો. ધર્મ અને નથી છોડવો ગમતો અધર્મ “ધરવ્યવહાર છે, પ્રજા હુ ખી ધાય, મારે તેમાજ લક્ષ આપવું જોઈએ”-આવે નિશ્ચય કરીને તમે અર્જુનની પેઠે અધર્મને અંત કરણુમાથી ઉખેડી નાખવાનો નિશ્ચય છોડી દો છો અને ધર્મને અભરાઈએ ચઢાવી દો છો. નથી રહેતા ધરના, કારણકે તમારૂં કરેલું તમારા ઓકળાઓને ગમતું નથી અને નથી રહેતા પ્રભુના અને છેવટે મોત આવીને તમને ભેટ છે તમારૂં જીવન નકામું ધાય છે અને પરમાત્માને પોકારો છો અર્જુનની પેઠે નહીં લડવાના કાલણેરૂપ તમારી પાછળના વારસોની દુર્દશા થવાનો વલોપાત એકાન્તમા તમે સંભળવો છો, જ્યારે ભગવાન તમારી મૂર્ખાઈને જોઈને હસે છે ત્યારે તમને જાન રહેતું નથી-“એ.....આ મોત આજીવું! અને આ બધું છોડીને મારે આવા જવાનું છે” “મારે આવવું છે તમારા ધામમા, પણ જુઓને! હું કેમ કરી આવી શકું! મારાથી તો આ ધર્મ પળાશે નહીં ભગવાન! મારે તો મોક્ષ જોઈતો નથી”-એવું મનમા તમે કહો છો અર્જુનની આવીજ નિયતિ હતી અને તે આવુંજ બોલ્યો હતો જુઓ -

अथ व्यवस्थितान्दष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिष्वज ।
प्रवृत्ते शस्त्रसपाते घनुरशम्य पादव ॥ (१-२०)

हृषीकेश तदा वाम्यमिदमाह मदीपते ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये रथ स्थापय मेऽन्युत ॥ (१-२१)

यावदेतानिरीक्षेऽह योद्धुकामानवस्थितान् ।
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन् रणसमुद्यमे ॥ (१-२२)

योत्स्यमानानवेक्षेऽह य एतेऽत्र समागता ।
धार्तराष्ट्रस्य दुष्टुर्द्वेयुंढे प्रियचिकीर्षव ॥ (१-२३)

एवमुक्त्वा हृषीवेशो गुडापिशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ (१-२४)

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च मदीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरुनिति ॥ (१-२५)

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थ पितृन्पुत्रान्पितामहान् ।
आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ (१-२६)

भृशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
तान्समीक्ष्य स कौतेय सर्वान्बधून्ववस्थितान् ॥ (१-२७)

कृपया परयाविष्टो त्रिषीढत्रिदमव्रतीत ।
स्पृष्ट्वेम स्वजनं कृष्ण युयुत्सु समुपस्थितम् ॥ (१-२८)

सीदति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥ (१-२९)

गाटीव स्रसते हस्तास्त्वक्चैव परिहृत्ये ।
न न शक्नोम्यवस्थानु भ्रमतीव च मे मन ॥ (१-३०)

- નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિ કેશવ ।
 ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિ દત્વા મ્યજનમાદયે ॥ (૧-૩૧)
- ન કાશ્ચે વિજય કૃષ્ણ ન ચ રાજ્ય મુગ્ધાનિ ચ ।
 કિં નો રાજ્યેન મોર્ચિદ્ કિં ભોગૈર્જીવિતેન વા ॥ (૧-૩૨)
- યેપામર્યે પાશ્રિત નો રાજ્ય ભોગા મુગ્ધાનિ ચ ।
 ત દમેઽવસ્થિતા યુદ્ધે પ્રાજ્ઞાસ્યક્ત્વા ધનાનિ ચ ॥ (૧-૩૩)
- ધાત્ર્યાં પિતર પુત્રાસ્તથૈવ ચ પિતામહા ।
 માતુલા શ્વશુરા પૌત્રા દયાલ્લા સયધિનન્નથા ॥ (૧-૩૪)
- एतां ह तुमिच्छामि प्रतोऽपि मधुमूदन ।
 अपि त्रैलोक्यराजस्य हेतो किं नु महीकृते ॥ (૧-૩૫)
- નિહત્ય ધાર્તરાષ્ટ્રાન્ન કા પ્રીતિ સ્યાજ્જનાર્દન ।
 પાપમેવાશ્રયેદ્દસ્માન્હૃત્વૈતાનાતતાયિન ॥ (૧-૩૬)
- तस्माज्जार्हा वयं ह तु धार्तराष्ट्रान्त्ववाचवान् ।
 स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ (૧-૩૭)
- યથપ્યેતે ન વશ્યતિ લોભોપહતચેતસ ।
 કુલઘ્નકૃત દોષ મિત્રદ્રોહૈ ચ પાતન્મ્ ॥ (૧-૩૮)

સુમુક્ષુ દંપતિ ! જ્યારે ભગવાનનો અવતાર થવાનો હોય છે અને જે જે કામો કરવાને એ અવતરવાના હોય છે ત્યારે અગાઉથી તે બધી ઘટનાઓને સરળ કરવાને માટે તૈયાર થાય છે અને પરિણામને પામે છે સજ્જનો, ભક્તો અને ધર્મોપદેશકોની પ્રાર્થના થાય ત્યારે ભગવાન આવિર્ભૂત થાય, એવી ચેષ્ટાઓ જગતમા ગતિમાન થાય છે ધર્મની ગ્તાનિ યાને માનવીઓના અધર્મી આચરણો ભગવાન સાખી શકતા નથી મમતા યાને કામને વીધેલ

માનવી જાણીજોઈને અધર્મને આચરે છે અર્જુન જેમ ભગવાનને કહે છે કે “હે જનાર્દન ! લોભથી હુણાયલા ચિત્તવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો કુલનો નાશ થયાથી ઉત્પન્ન થતા દોષને જાણતા નથી અને મિત્રના દ્રોહના પાપને પણ જાણતા નથી તો ભલે મલુ અમે તો એ દોષ અને એ પાપના દોષને જાણનારા હોઈ એ દોષ અને એ પાપને કરતા કેમ ન અટકીએ ? કુલનો નાશ થતાની સાથે કુલના ધર્મો નષ્ટ થાય ચાલતા આવેલા સનાતનધર્મનો નાશ થતાની સાથે અધર્મનુજ સામ્રાજ્ય વર્તી રહે અધર્મથી વિધવાઓ, કૃષિત થાય અને ધર્મદ્રોહી માનવીઓ એ વિધવાઓ સાથે વ્યભિચાર કરતા પરિણામે જાતિદ્રોહી-વર્ણસંકર બાળકોનો જન્મ થાય કુલનો નાશ કરનારા પૂર્વજોની હુર્જતિ થાય, કેમકે જાતિદ્રોહી-વર્ણસંકર છોકરાછોકરીઓ મોટા થતા સનાતનધર્મનો દ્રોહ કરે અને મુએલાના આત્માની શાંતિ માટે થતા શ્રાદ્ધો વગેરેની ક્રિયાઓ બધ પડી જાય આમ કુલનો નાશ કરનારાના બાળકો વર્ણસંકર પ્રજા થયાથી -માનવજીવનને સુખી અને શાંત બનાવનાર જાતિ, ધર્મો-કુલધર્મ અને સનાતનધર્મનો ઉચ્છેદ થાય આવા મહાન પાપથી કદી છૂટાય નહીં એવો નરકવાસ ભોગવવો પડે ”

ગરભત અને જ્ઞાનને માટે ઘટાવી શકાય તેવો બોધ આ છત્રી પોણે મો વર્ષની તમારી અવસ્થાને જરૂરી છે

તમે તમારા મનમા રહેલા ભગવાનને જરૂર કહેવાના કે-
“ભલે મારા છોકરાછોકરીઓ, પિતરાઈઓ, બાધવો વગેરે અમારા નિવૃત્ત થવાના અને ભગવાનના સર્જન વડે મોક્ષસાધનો માટે તત્પર થઈ જવાના દોષને નથી જાણતા અને એમના હાથથી ચાલતો કારોબાર ઉલટો, મૂર્ખાઈભરેલો અને ઘનદોષત રૂના થાય તેવો ભલે ચાલે અમારા એવા દોષને અને પુણ્ય-દાન-તીર્થ વગેરે કરવામા જે ધનમાલ અમારાથી વપરાય તે પરિણામે કુટુંબનું

ગરીબ થઈ જવાનું, ગરિબાઇથી અપકીર્તિવાળા થવાનું અને પોપણના મુત્યવશિત અજાણથી કુલનો નાશ થવામાં આવે અને પરિણામે એઓ બધાં રખડતા થઈ જાય-એવા એ દોષને અમે જાણીએ છીએ. નિવૃત્ત થઈને ભગત થવાના પાપને-દોષને અમે જાણીએ છીએ, એવાં અમોએ ઘરકામ-ધંધાની અમારા હાથમાંની લગામને ઢીલી ન મૂકાય અને રૂટી પણ ન મૂકાય મરવા પછી અહીં ક્યાં અમારે જોવા આવવું છે? ભગવાનને ભલે કરવું હોય તે કરે, પણ છતી દેખતી આંખે આ બધું કેમ છોડાય ?”

આ હાલતમાં તમે ભગવાનની માયાથી મોહને પામ્યાં છો. તમારા માતાપિતાના મૃત્યુ-ખાદ તમે તેમનો ઘરકારોળર ચલાવેલો, તેમાં તમે કરી ભૂલો નથી કરી ? શું તમે બધું ગુમાવી ખેરવિખેર થઈ ગયાં છો ? “ભગવાન બધાંની સંભાળ લે છે”-એ એ ધ તમે કામનાથી અને મમતાથી ભૂલી ગયાં છો. ઉત્તરદાયક પ્રભ યથા પછી લોકશાસ્ત્ર અને વેદશાસ્ત્ર તમને ઘરકારોળારની જવાબ-દારીમાંથી મુક્ત કરે છે. તમારે તો તમારા આત્માની શોકમુક્તિનોજ અને સંસારબંધમુક્તિનોજ વિચાર કરીને તમારી કેવલ્યપ્રાપ્તિની ફરજનીજ યાદ કરવાની હોય છે. કેવલ્યપ્રાપ્તિનો માનવધર્મ અને એ ધર્મનું પાલન થવા માટે કામાદિ છ વિકારોરૂપી અધર્મરૂપ દુર્યોધનના લશ્કર સાથે યુદ્ધ કરીને તેમનો નાશ કરવાનો નિયતધર્મ-એનું આચરણ ન કરવાથી તમે મોટો દોષ કરો છો. એનું પાપ તમને નરકવાસ જરૂર કરાવશે-એ સત્યની ઉપેક્ષા ન કરશો. સાચું, ઉત્તમ અને નિત્યસુખ પ્રદાનકાર થવાથી છે. તમારી આ વૃદ્ધાવસ્થા તમને એ માટે ખુલ્લું અણફાળ છે આ તકને ન ગુમાવશો. ગમે તેવા સંજોગો ઉભા થાય તેનાથી લગીરે કરશો નહીંજ નહીં:-

કથ ન દ્યેયમસ્તામિ પાપાદસ્તાન્નિવર્તિતુમ્ ।
કુલક્ષયકૃત દોષ પ્રપશ્યદ્ધિર્જનાર્દન ॥ (૧-૩૯)

કુલક્ષયે પ્રણયતિ કુલધર્મા સનાતના ।
ધર્મે નદ્યે કુલ કૃત્ત્વમધર્મોઽભિમવત્યુત ॥ (૧-૪૦)

અધર્માભિમવાત્કુળ પ્રદુષ્યતિ કુલમિત્ર ।
, ક્ષીપુ દુષ્ટાસુ ધાળ્યેવ જાયતે ધર્ણસકર ॥ (૧-૪૧)

સકરો નરકાયેવ કુલપ્રાના કુલસ્ય ચ ।
પતતિ પિતરો દ્યેવા લુપ્તપિઠોદકત્રિયા ॥ (૧-૪૨)

દોષૈરેતૈ કુલપ્રાના ધર્ણસકરકારકૈ ।
ઝસાદ્યતે જાતિધર્મા કુલધર્માઞ્ચ શાશ્વતા ॥ (૧-૪૩)

ઝસન્નકુલધર્મીણા મનુષ્યાણા જનાર્દન ।
નરકે નિપત્ત ધાસો ભવતીત્યનુશુશ્રમ ॥ (૧-૪૪)

“કેદુઠ વગેરે લોઢોમા વાસ કરવાના લોભવડે અને કેવળ પ્રાપ્તિના લોભવડે શારીરિકલોભો-ઇન્દ્રિયાસખો અને વિધવાન દો માટે-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, હિર્ષા, અને અભિમાન વડેજ ધન, દોહત, પુત્ર, કલત્ર, સ્ત્રી, મિત્ર, બધુ વગેરે સુખો આવી મળે છે એવા દુન્યવી સુખને અભાવતા એ છ શુભેાનો ત્યાગ કરવાનુ મહાન પાપ કરીશુ-એલુ અમુનની પેઠે તેમને યાચ છે પેટ યોળીને પીઠા કરવાની? છતા સચયને ત્યાગવાનો? બલે કહેલુ માનતા નથી, બલે મૂર્ખા ગણે, બલે ઉપેક્ષા કરે પણ છે તેા સ્વજનને? બલે તેઓ તેમ વર્તે પણ અમારાથી તેમને ત્યજાયે નહીં એ કામાદિ છ શુભેા અમારી સાથેજ જન્મ્યા છે આ માટે ભગવાને એ કયા હશે? અમને એ શુભેા દેખાયે શિખવ્યા પણ નથી એ તેા કુદરતી છે તેમનો નાશ? ભગવાને આમાટે દુનિયા બનાવી

ગરીબ ધર્મ જવાનુ, જરિભાઈથી અપહીતિ વાળા થવાનુ અને પોષણના મુલ્યવન્ધિત અભાવથી કુલનો નાશ થવામા આવે અને પરિણામે એઓ બધા રખડતા ધર્મ જાય-એવા એ દોષને અમે જાણીએ છીએ નિવૃત્ત ધર્મને ભગત થવાના પાપને-દોષને અમે જાણીએ છીએ એવા અમોએ ઘરકામ-ધંધાની અમારા હાથમાની લગામને ઢીલી ન મૂકાય અને દૂટી પણ ન મૂકાય મરવા પછી અહીં કયા અમારે જેવા આવવુ છે? ભગવાનને ભયે કરવુ દોષ તે કરે, પણ હતી દેખતી આખે આ બધુ કેમ છેડાય?"

આ હાલતમા તમે ભગવાનની માયાથી મોહને પામ્યા છે. તમારા માતાપિતાના મૃત્યુ બાદ તમે તેમનો ઘરકારોળર ચલાવેલો, તેમા તમે કરી બૂલો નથી કરી? શુ તમે બધુ ગુમાવી ખેરવિખેર ધર્મ ગયા છે? "ભગવાન બધાની સલાહ લે છે"-એ બેધ તમે કામનાથી અને મમતાથી બૂલી ગયા છે. ઉમરલાયક પ્રજા થયા પછી લોકશાસ્ત્ર અને વેદશાસ્ત્ર તમને ઘરકારોળરની જવાબ-દારીમાથી મુખ્ત કરે છે તમારે તો તમારા આત્માની શોકમુક્તિનોજ અને સ્વાચારણ ધમુક્તિનોજ વિચાર કરીને તમારી કેવલ્યપ્રાપ્તિની ફરજનીજ યાદ કરવાની હોય છે કેવલ્યપ્રાપ્તિનો માનવધર્મ અને એ ધર્મનુ પાલન થવા માટે કામાદિ છ વિકારોરૂપી અધર્મરૂપ દુર્યોધનના લરકર સાથે યુદ્ધ કરીને તેમનો નાશ કરવાનો નિયતધર્મ-એનુ આચરણ ન કરવાથી તમે મોટો દોષ કરો છે એનુ પાપ તમને નરકવાસ જરૂર કરાવશે-એ સત્યની ઉપેક્ષા ન કરશો. સાચુ, ઉત્તમ અને નિત્યમુખ પ્રજ્ઞાકાર થવાથી છે. તમારી આ વૃદ્ધાવસ્થા તમને એ માટે બહુ અનુકૂલ છે આ તકને ન ગુમાવશો ગમે તેવા સંજોગો ઉભા થાય તેનાથી લગીરે કરશો નહીંજ નહીં-

હશે ? ” ભગવાનને આમ સલાજાવી દો છો, તેમ તમે મને પણ સલાજાવી દેવાના કે-“ એકબાબુ આ દુનિયા માનવીઓના આનંદ અને સુખ માટે રચીને માનવીઓને પેદા કર્યા છે-એવું કહો છો અને બીજી બાબુ કહો છો કે આનંદ અને સુખને છોડો! વાહરે ? ”

સુમુક્ષુ દ પતિ ! આવા વિચારો, આવા નિશ્ચયો, આવો અવિશ્વાસ, આવી અશ્રદ્ધા અને આવું અજ્ઞાન અવિદ્યાવટેજ ઉપજે છે અલગત, મેં કહ્યું છે કે-“ આ જગત આનંદ અને સુખ માટે રચાયેલું છે, પણ બીજાના સોગે આનંદ અને સુખ લેવા માટે નહીં, ઇન્દ્રિયોના અતિ ઉપયોગ અને દુરુપયોગ માટે નહીં અને શ્રમ કર્યા વિના સુખ અને આનંદ લેવા માટે નહીં ”-એવું પણ કહ્યું છે, એ વાત કેમ યાદ નથી કરતા ?

આનંદ અને સુખની પણ હદ હોય કે નહીં ? અને તમને છે તેથી ઉત્તમ અને દિવ્ય આનંદ અને સુખ મેળવવાનું પણ શું મેં કહ્યું નથી ? પરંતુ એ દિવ્ય આનંદ અને એ દિવ્યસુખ શ્રમ-ક્રોધનો નાશ કર્યા વિના ત્રણે શરીરો છોડ્યા વિના યા એમનાથી સંગરહિત થયા વિના અનુભવી શકાય નહીં એ સુખ અને એ આનંદ આ દુનિયામાં અને આ શરીરમાં પણ અનુભવાય છે અને ત્રણે શરીરો છૂટ્યા પછી એ દિવ્ય આનંદ અને સુખરૂપ થઇને નિત્યાનંદ અને નિત્યસુખમાં પણ સમાર્પ જવાય છે

સાધનોરૂપ સુદ્ધ કરવું પડે અર્જુનની પેઠે ‘ નહીં લડું ’ એમ બોલીને પ્રમાદી થવું ન ઘટે પ્રમાદ કરવો અને વિષાદ માને બળાપો કરવો તે ન ચાલે સ્વચ્છદીઓને તો માટે કહેવાનુંજ શું હોય ? ભગવાને પણ તેમને સસારમાં ધૂટા મૂક્યા છે આ બોધ છે મોક્ષની તમજાવાળા માનવીઓને માટે અર્જુનને કેવો વિષાદ થયો હતો તે જાણવા અર્જુનની વાણી અને એની વિષાદમય સ્થિતિ બતાવતા સજ્યે જે કહ્યું તે જુઓ !

અહો વત મહત્પાપં વતું વ્યવસિતા વયમ્ ।

યદ્રાજ્યસુસ્તલોભેન હંતું સ્વજનમુચતાઃ ॥ (૧-૪૫)

યદિ મામપ્રતીકારમશશ્વં શસ્ત્રપાણયઃ ।

ધાર્તરાષ્ટ્રા રણે હન્યુસ્તન્મે ક્ષેમતરં ભવેત્ ॥ (૧-૪૬)

एवमुक्त्वार्जुनः संरये रथोपस्थ उपाविशत् ।

વિસૃજ્ય સશરં વાપં શોકસંવિદ્મમાનસઃ ॥ (૧-૪૭)

મુમુક્ષુ હ'પતિ' લગવાને છૂટા મૂકેલા સ્વચ્છ'રીઓ, મૂખાઓ અને દુષ્ટાચરણીઓ. આ વિશ્વમાં-અધારી રાતમા ઉઘાય તેવીરીતે આત્મજ્ઞાનથી અજાણ્યાં ઉઘે છે, જ્યારે મોક્ષની તમસાવાળા માનવીઓ સાધન કરીને બનેલા બ્રહ્મનિષ્ઠો-ચેત્તીઓજ માત્ર આ સંસારરૂપી રાત્રિમાં જાગે છે; કારણકે દુન્યવી નાશવંત આનંદો અને સુખો પ્રત્યે જોજો ઉદાસીન છે અને ઉઘતા વર્ણવેલા એ સંભારી માનવીઓ દુન્યવી આનંદો અને સુખો માટે પ્રવૃત્તિ અને ચેષ્ટાઓ કરી રહેલાં હોય છે દુન્યવી આનંદો અને સુખો દૂષિત હોય છે, કેમકે પરિણામે તેઓ ચોક્કસ બાને દુઃખનુ રૂપ પારણ કરે છે. કામથી કામી થયેલાં માનવીઓને શાંતિ મળતીજ નથી, જ્યારે બ્રહ્મનિષ્ઠ ચેત્તીઓ-હજારે નદીઓને પિતાનામા સમાવીને સમુદ્ર જેમ શાંત રહે છે, તેમ સર્વે કામનાઓ, જોમની આપ, નાક, કાન વગેરે દારોથી જોમના અત કરણમા પ્રવેશીને દુઃખી-સમાઈ જાય છે અને તેમી તેઓ શાંતિને પામે છે જે કોઈ માનવી કામનાઓને લગ્નને રૂપ હા વિનાનુ, અહંકાર અને મમતા વિનાનુ, આ વિશ્વમા પ્રવૃત્તમાન હોય છે અને જો કોઈ જુવાન પશુ હોય તો તેને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તો કુદરતે અને વૃદ્ધાવસ્થાએ અને સમારથી નકામાં કરી નાંખેલાને સાધન કરીને કામ-ક્રોધનો નાશ કરવાનુ શુ' અઘડ' પડે છે? તેમને કેમ શાંતિ ન મળે?

માનવદેહમાં આવ્યા પછી સાધનો કરીને, કામ-ક્રોધનો ત્યાગ કરીને પ્રાહ્લીસ્થિતિમાંજ ત્રણે દેહને ત્યજવા અને નિત્યાનંદ, પરમ-સુખદ પરમબ્રહ્મતત્ત્વમાં સમાઈ જવું એજ માનવજીવનું છેવટનું અતિમ ધ્યેય છે. એ પદ પામ્યા પછી કરીને જીવને મોહ થતો નથી. એ નિર્વાણ પ્રદાપદ છે. ૭૩

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પર્યસો મુનેઃ ॥ (૨-૬૧)

આપૂર્વમાળમચલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ યદ્વત્ ।

તદ્વત્કામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે સ શાંતિમાપ્રોતિ ન કામકામી ॥

(૨-૬૦)

વિહાય કામાન્યઃ સર્વાન્પુમાંશ્ચરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ ॥ (૨-૬૧)

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वाऽस्यामंतकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥ (૨-૬૨)

અધ્યાય અઠારમો અને પરમબ્રહ્મ યોગ સંપૂર્ણ.

“ ગીતા-બોધ યાને વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ ”

સમાપ્ત.

गीता भाषात्मेय अने समर्पण.

गीताशास्त्रमिदं पुण्यं यं पठेत्प्रयतः शुमान् ।
विष्णो पदमवाप्नोति मयश्लोकादि वर्जित ॥ १ ॥

गीताध्ययनशीलस्य प्राणायामपरस्य च ।
नेष सन्नि हि पापानि पूर्वजन्म कृतानि च ॥ २ ॥

मलनिर्मोचनं पुसा जलस्नानं दिने दिने ।
सकृद्गीताम्भसि स्नानं ससात्मलनाशनम् ॥ ३ ॥

गीता सुगीता नर्तक्या किमन्यै शास्त्रविस्तरै ।
या स्वयं पद्मनाभस्य सुखपद्माङ्गिनि सुता ॥ ४ ॥

भारतामृतसर्वस्य विष्णोर्वक्त्राङ्गिनि सुतम् ।
गीतामद्गोदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ५ ॥

सर्वोपनिषदो गायो दोग्धा गोपालनन्दन ।
पार्थो यत्स सुवीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृदं महत् ॥ ६ ॥

एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीतमेको देवो देवकीपुत्र एव ।
एको मन्त्रस्तस्य नामानि यानि कर्मात्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥ ७ ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा ।
बुद्ध्यात्मनावा प्रवृत्ते समात्मान् ।
करोमि यद्यन् सकल परस्मै ।
नारायणायेति समर्पयामि ॥

આરતી.

જય ભગવદ્ગીતે, જય ભગવદ્ગીતે,
હરિ-હિય-કમલ-વિહારિણિ સુન્દર સુપુનીતે,

કર્મ—સુમર્મ—પ્રકાશિનિ કામાસક્તિહરા,
તત્ત્વજ્ઞાન—વિકાશિનિ વિદ્યા બ્રહ્મ પરા.—જય૦

નિશ્ચલ-ભક્તિ-વિધાયિનિ નિર્મલ મલહારી,
શરણુ-રહસ્ય-બ્રહ્મયિનિ સખ બિધિ સુખકારી.—જય૦

રાગ-દ્વેષ-વિહારિણિ કારિણિ મોહ સહ,
ભવ-ભય-હારિણિ તારિણિ પરમાનન્દબ્રહ્મ.—જય૦

આસુરભાવ-વિનાશિનિ નાશિનિ તમ-રજની,
દૈવી સદ્ગુણ હાયિનિ હરિ-રસિકા સજની.—જય૦

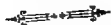
સમતા, ત્યાગ સિંખાવનિ, હરિ-મુખકી બાની,
સકલ શાસ્ત્રકી સ્વામિનિ, શ્રુતિયોંકી રાની.—જય૦

દયા-સુધા બરસાવનિ માતૃ! કૃપા કીલે,
હરિ-પદ-પ્રેમ દાન કર અપનો કર લીલે—જય૦

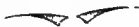
(ગીતા પ્રેસ, ગોરખપુરનો ઉતારો)

ઉપસંહાર

દુઃખને કોણ ઇચ્છે છે ?

“ગીતા વાર્તાલાપ યાને જો મુખી થવું હોય” નામક ગ્રંથના પાંચભાગનું વિસ્તૃત લખાણ પૂરું કર્યા પછી, “ઉપનિષત વાર્તાલાપ” લખવા માંડ્યો અને તેમાનો છેલ્લો મણકો “કૈવલ્યોપનિષત” ઉપરનો વાર્તાલાપ સંવત ૨૦૦૬ ના પ્ર-આ-શુ-એકાદશીના રોજ પૂરો કરતાં “બહુ લખ્યું; હવે હું લખવાથી ઉપરામ થાઉં છું” એવું માફ જોલવું લોકોએ સાલગ્યું પણ ખરું. છતાં કોઇએ એક મારા સ્વતંત્રમતનું નાનું પુસ્તક લખવાનું કહ્યું ત્યારે મેં જવાબ આપ્યો કે “મારો પોતાનો સ્વતંત્ર મત વેદથી જુદો નથી અને તેથી એવા પુસ્તકની જરૂર નથી.”

“ગીતા-બોધ યાને વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ” છેલ્લુંજ છપાશે અને કૈવલ્યોપનિષત કોણમણે ક્યારે છપાશે એ અનિશ્ચિત હોઈ આટલો ઉપસંહાર કરી લઉં કે-

ચોકમુક્તિ, મંસારભંધમુક્તિ, મોક્ષભુક્તિ, નિર્વાણશાન્તિ, પરમાનંદ અને નિત્યાનંદપ્રાપ્તિ તથા લેહનિવૃત્તિ પામીને સ્વહસ્તી મિટાવીને કેવળ બ્રહ્મ સત્ય, જીજ્ઞુ નામ-રૂપ-ગુણ અસત્ય, પ્રતિપત્તિ સંજોગથી વેદમાં કહેલું બૂલચૂક વિનાનું Infallible કથન છે; કારણકે સૃષ્ટ્યારભમા આકાશવાણીથી ઇશ્વરે કયેલા વેદો, સૃષ્ટ્યારંભમા ઉપ-જેલા રૂપિઓએ પ્રાપ્ત કરેલા હતા અને મુખપાઠે રાખેલા તે અત્યારે છપાયા છે. એનાથી ભિન્ન કહેનાર માનવીનું કથન સત્ય નજ હોય.

સાયન્સના નામે યુરોપ અમેરિકાના તત્વજ્ઞાનાં કથનો વેદને મળતાં યાતો કાષ્ઠક વિરૂદ્ધ હોઈ સમય વીતતાં બદલાયાં છે સ્વ.

અરવિંદ અને રમણ મહર્ષિના કથનો વેદાનુકૂળ છે તેમને વેદીઆ
 યા પુસ્તકિઆ જ્ઞાનવાગા કહેવા એ ખરેખર બય કર બૂવ છે, બદકે
 પાપ છે માનવજીવ અપણ હોઈ, એનું જ્ઞાન એની કદાનુજ
 હોય અને આમ હોઈ એને સ્વતંત્ર કથનનો અધિકાર નજ હોય
 શકે દરેક ધર્મના પેઝબરોએ ભવે ગુદગુદ લખ્યું હોય પણ
 એ અપૂર્ણ હોઈ વેદથી વિલક્ષણ એમનાથી કહેવાયુજ નથી આ
 વાત વિચારકો સમજે છે

આ હાવતમા મારો સ્વતંત્રમન પણ તેજ હોઈ શકે, કે જે
 ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી અને શ્રીકૃષ્ણનો મત હોય, એમના ભક્તોનો
 જે મત હોય અને વેદાતીઓનો જે મત હોય તે તેથીજ હું મને
 પોતાને ભક્તોનો, ભક્તકવિઓના કવ્યોનો, ભક્તિનો તેમજ જનનો
 ચોર કહું છું ચોરનું પોતાનું શું હોય ?

આમ સ્વતંત્રરીતે નવું કહેવાનું કે નવું લખવાનું કે નવું
 પ્રચાર કરવાનું કોઈને રહ્યું જ નથી સનાતનવેદધર્મમા જે છે તે
 બીજીરીતે બીજા મથાગાવડે, બીજા લેખવોવડે આ દુનિયા પરના
 તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે, જેમા હેગલ, રાઉસ, શૉ આઈનસ્ટીન, રમણ,
 અરવિંદ, યુવર, ગુડશૉફ-અણુશોધક, એક્સરેશોધક ઑલિવરલૉજ,
 ૫૫વેદસ્કી વગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને હવે પેદા
 થયેલા અને થવાના બધા તત્ત્વજ્ઞાનીઓને તેજ કહેવાનું હશે
 અલખત, સનાતન વેદધર્મથી વિરૂદ્ધ કથનો એઓમાના જે દોષના
 કાઈકે હોય તો એ મતવ્ય માફ નથી, એટલા સ્પષ્ટીકરણથી વધુ શું ?

ભગવાન યુદ્ધના કાગથી ‘આ વિશ્વ-એમાનું જગત અને
 એમાનું જીવોનું સસરણ, જેને સસાર કહેવામા આવે છે તે
 હું ખોથી ભરેલો છે અને એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ’ એવું પરપરાથી
 કહેવાય છે આશ્ચર્યકરાર્થ પણ એમજ કહે છે અને બીજા
 વેદજીવ આચાર્યોનું મતવ્ય પણ ગુદ નથી જ્યારે હું કહું છું કે -

“જગતને દુઃખપૂર્ણ કહેવાય છે, તે જીવોને અધિકાધિક સુખો પ્રતિ લઈ જવા માટે, તુલનાત્મક તુચ્છતા સમજાવીને જીવોના પ્રબોધ માટે કહેવાય છે આમ કહીને જીવોને અવિનાશી સુખ પ્રાપ્તિરૂપ-મોક્ષ-પ્રતિ લઈ જવાનો હેતુ સમાયલો છે અ-પાયુષી સુખો સો વર્ષોના આયુષના તેમજ દીર્ઘાયુષી સુખો-એ પરાધર્મ વર્ષના આયુષના-ને પણ મણકાર્યા નથી, કારણકે તે સુખો નાશવત છે

જો મારો-સ્વતત્ર મત માનવામાં આવે તો તે એ છે કે -

આ વિશ્વ જીવોના સુખ માટેજ જન્ય છે જીવોને દુઃખ આપવા માટે જન્ય નથી દુઃખની ખૂંચ પાડનાર જીવ જગતમાં સુખ મળ્યા પછી સૂપ થઈ જાય છે, તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથીજ છે જેમ પૃથ્વીમાંથી ખોદીને રત્નને કાઢવામાં આવે છે, તેમ વેદરૂપ ગીતામાંથી જોજ કરીને સુખ મેળવી શકાય છે શુદ્ધરૂપ ઈશ્વર-તુચ્છ અને આત્મસાક્ષાત્કાર ત્રણે પ્રકારના સુખો માટે અપેક્ષિત છે જીવોને શરીર અને શરીરમાં બુદ્ધિ એ સુખ લોભપ્રાપ્તિ માટેજ મળ્યા છે શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન અથવા સત્સંગસેવન, ભજન, હરિનામસ્મરણ જે અત્યારે પ્રચલિત છે, તેમાંના કોઈ રૂચિ પ્રમાણેના, બહુમાંથી એક ગ્રહણ કરીને આચારમાં મૂકો અને અજમાવો! અવિનાશી સુખને પ્રધાનસુખ સમજો! નિર્દોષજીવન જીવો! પુરુષાર્થ અને ઉગ્રમ સાથે પ્રારબ્ધવશવર્તી જનો! સુખી થશો આ મારો નવો સ્વતત્ર મત નથી શોકમુગ્ધ થઈને સુખી થવાનેજ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને અશોન્વાનન્વશોવસ્ત્વમ્ થી શરૂ કરી ગીતા કહી છે અને તેથીજ તે સુખી થયો છે

જો ભકત દુઃખી છે તો ભગવાન પણ દુઃખી છે.
દુઃખને કોણ ધરે છે?

જુઓ! પાડવોને રાજ્ય અપાવીને, મારીશીતે નિયત થયેલા ભોધને, બધાને પ્રેમપૂર્વક મળીને, દારકા મીષવતા શ્રીકૃષ્ણને કુન્તીએ પ્રેમાતુર શબ્દોમાં વિનંતિ કરી હતી અને માર્ગ્ય હતું કે

વિપદ સન્તુ ન શશ્વત્તઃ સઃ જગદ્ગુરોઃ ।

ભવતો દર્શન યત્સ્યાદપુનર્ભવદર્શનમ્ ॥

(શ્રી ભાગવત ૧-૮-૨૫)

અર્થાત્ “ટે જગદ્ગુરોઃ” તમે અમને છોડીને જાઓ છો, પણ તમારો વિયોગ અમને ખટકશે, માટે હું માગુ છું કે અમને દુઃખ પડ્યા કરશે કે જેથી આપના દર્શન અમને વારંવાર થયા કરે ” જો કે આ કથન એક અખળા નો ભજનાતું છે, તો પણ ફાઇનલ છે કૃષ્ણની નિકટતાથી પાડવેને સુખ થતું હતું એ સુખને ટકાવી રાખવાને-શ્રીકૃષ્ણે એમના બધુવર્ગમા દ્વારકા જલુજ જેઇએ -એ વાતને નહીં ગણકારીને પોતાના સુખને માટે પોતાની નિકટ રાખવા ઈચ્છતી હતી માટે દુઃખ ઈચ્છતી હતી, છતાં મર્મ તો સુખાનુભવનોજ હતો.

દુઃખની ફરિયાદ કરનારાઓને પણ સુખ તો દુનિયામાંથીજ મળે છે આ દુનિયા જીવોના સુખને માટે બનેલી છે, એ સિદ્ધ થાય છે સુખ પણ પરમાત્માના ત્રણ સ્વરૂપો પૈકે ત્રણ પ્રકારનું છે પરમાત્મા માયાવડે ક્ષર અને અક્ષર એવા બે રૂપવાળા અને ત્રીજા માયાનિર્ગુણ, અવિનાશીરૂપ છે આ ત્રણે સ્વરૂપને ભજનારા જીવો, અનુક્રમે-ક્ષર (સો વર્ષના અપાયુષી), અક્ષર (બે પરાધર્મવર્ષના દીર્ઘાયુષી) અને અવિનાશી સુખને ભક્તિના પ્રમાણમા મેળવે છે આ ત્રણે પ્રકારના સુખો પ્રાપ્ત કરવાનું જ્ઞાન શીખવું અપેક્ષિત હોય છે એ જ્ઞાન આ ગીતા-બોધને વિચારવાથી મળી શકે છે યોગીઓ જાણે છે કે પ્રલય પછી જીવો-પૃથ્વી યા લોકો અને શરીરો માટે પ્રાર્થના કરે છે, તે સુખ માટે છે

આ સુખોના બીજા નામો શોકમુક્તિ, સંસારબંધમુક્તિ અને વિમુક્તિ પણ છે મુક્ત અને છૂટાપણું યા સ્વતંત્રપણું, શોકરહિતપણું, અવરાજ્યપણું, સ્વાધીનપણું યાને કહો કે શરીર અને શરીરની અંતરનો સંઘાત-જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પ્રાણો, તન્માત્રાઓ, મન બુદ્ધિ, ચિત્ત

અને અહંકારથી પણ સ્વતંત્રપણુ, અને વિમુક્તિ એટલે પૂર્વેકિત સર્વે નામ-રૂપોથી રહિત, અસંગ, શુદ્ધ થઇને પોતાની અલગ હસ્તી મટાડીને સ્વસ્વરૂપ-પ્રદામા સમાઈ જવું તે, જેમ નદીઓ પોતાનાં નામો, આકૃતિઓ, ગુણો અને ચચળતારૂપી ગતિને મટાડીને પોતાના સ્વસ્વરૂપ જળધિમા સમાઈ જાય છે તેમ સમાઈ જવું તે.

તો અત્રે એક પ્રશ્ન સહજ થશે અને તે એ કે-“આ અને પર તથા બીજી દુનિયાના સુખોને ત્યજીને, જનસેવાને ત્યજીને, હસ્તી મટાડીને, નિષ્ક્રિય થઇને પ્રદામા સમાઈ જવાથી શું લાભ?” એનો દૂકાણુમા ઉત્તર એ છે કે-“કદાપિ નાશ ન પામે એવા સુખનો લાભ.”

અવિનાશી સુખને અવગણીને અને દીર્ઘાયુષી સુખને પણ નહીં જાણીને આ દુનિયાનાજ સુખોના અધિક લાભને મેળવવાને પ્રવૃત્તિમાન અમેરિકી અને યુરોપી તેમજ રૂસી પ્રજાઓ જે કરી રહી છે તે જુઓ! બીજાથી વધુ સુખ મેળવવાને અને પોતાના પ્રાપ્ત સુખને ટકાવવાને અને રક્ષિત રાખવાને પરસ્પર લડ્યાજ કરે છે. પ્રાપ્ત સુખથી તૃપ્ત નહીં રહીને, પ્રાપ્તસુખથી પણ વચિત થઈ જાય છે અને દુનિયાને દોઝખ કરી મૂકે છે અને તેવી માને છે આ દુનિયાથી અધિક સુખ શું અહીંજ મળી શકે?

જેમ સુખર્થ-કારમીર-ઇંગ્લાડ-સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ વગેરે સ્થળોએ અગાઉથી તૈયારી કરીને જવાય છે, તેમ સુખો માટે સાધનો કરવા પડે છે અને અહીંથી ઉપરના લોકોમા કારણશરીરવડે જવાય છે અ-પાયુષી સુખ આ લોકોમા, દીર્ઘાયુષી સુખ શનિ-મગળ વગેરે ઉત્તરોત્તર પ્રદાલોક સુધીના લોકોમા અને અવિનાશી સુખ સ્વસ્વરૂપ-પ્રદામા મળી શકે છે જે સુખની વાછના હોય તે સુખનો નિરાજો ઉપાય છે દેવલોક-શિવલોક-પ્રદાલોક-ગોલોક-વૈકુંઠ કાલ્પ કરે, જેવા હો તેવાજ રહો, તનથી-મનથી-બુદ્ધિથી ચિત્તથી જરાપણુ નિક નથીજ અરે! સુખનો ઉપાયજ ન કરો, સુખની ઈચ્છાજ ન કરો, જેવા હો તેવાજ રહો, તનથી-મનથી-બુદ્ધિથી ચિત્તથી જરાપણુ

ચલાયમાનજ ન થાઓ. છતાં તમે આ દુનિયામાં મુખીજ રહેશો. જો ઉપાય કર્યો તો ઐચ્છિક સુખ કવચિત મળશે પણ ખર્ચ, પશુ જ્યારે એ ચાટ્યું જશે ત્યારે તેને પાછું મેળવવાના ઉપાયનો શ્રમ અને ચાટ્યું જવાનો વિયોગ દુઃખ ઉપજાવશે. અલગત, શરીર કર્મ કર્યા વિના રહેતુંજ નથી અને તેને જ્યાં જેટલું સુખ શક્ય હોય ત્યાં તે સુખને લોગવીને તૃપ્ત રહેવામાંજ સુખ છે. ગિલકુલ એકાંતમાં રહેનારા સમાધિમાં રહે છે. ‘પ્રવૃત્તમાન રહો! પ્રવૃત્તમાન રહો!’ એવી હાકલ મારનારા બુદ્ધિસાગરો સ્વદષ્ટિવડે જનતાને અજ્ઞાનથી એમના ધ્યેય તરફ દોરવા ચત્ત કરે છે અને અશાંતિ વધારે છે. જીવન સદા પ્રવૃત્તમાન છેજ. સુખ માટેજ મન્યાસી થવાય છે તેનું શું? વિચારો.

અજ્ઞાન, દુષ્ટતા અને ક્રૂરતા બાળપણના શિક્ષણથી દૂર થઈ શકે છે “કામ-ક્રોધ-લોભ-મમતા-ઈર્ષ્યા અને અભિમાન” એ જેમ શરીર સાથે બૂખ જન્મેલી છે, તેમ તેઓ પણ શરીર સાથે જન્મેલાજ હોય છે. જીવનનું ધોરણ માનવજાતમાં ઈર્ષ્યા પ્રમાણે ઉંચુંનીચું થયાંજ કરે છે. યાદ રાખવું ઘટે કે જીવનનું ધોરણ ઉંચું કરી નાંખવાનું શિક્ષણ અને કર્મમાં પ્રવૃત્તિમય જીવન રાખવાનું વિધાન જ્યારે ભાવના અને પ્રવૃત્તિ હદ ઓળંગી જાય છે, ત્યારે માનવીઓ પોતાના ઉંચા જીવનને ટકાવવાને યા વધારવાને દુષ્ટ અને ક્રૂર બનીને બીજાના લોભે ઇર્ષ-કપટ-બળ-બુદ્ધિ વગેરે ઉપાયોથી પ્રવૃત્ત બનીને ઉંચું જીવન લોગવે છે. બહારના દેશોમાં થાણાં જમાવાનો ગોરી પ્રજાનો હેતુ પણ એજ છે.

જેમ બૂખને મિતાદાર વડે નિયમિત કરવી પડે છે તેમ પૂર્વોક્ત છ શુભોને નિયમિત રાખવા પડે છે. સમૂળા ત્યાજ્ય ભાવનાવડે સંયમિત ન કરવામાં આવે તો આ શુભો દુર્ગુણો બનીને દુનિયાને ઢોળખ બનાવી મૂકે છે. ઉંચ જીવનને ટકાવવા અને વધારવા માટે કર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ સદૈવ પ્રજાએ કરી છે અને એનું ફળ લોગવતી પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આ છ શુદ્ધોમા વિકારી થવાનો શુભ હોવાથી વેદાન્ત તેમને
 પદ્વિકારો કહે છે. તેમાના 'અભિમાન' કીર્તિ તથા પ્રતિષ્ઠાની
 ભાવનાથી વૃદ્ધિ પામે છે તે દ્વારા દુષ્ટર્થો થયા કરે છે આ
 વિકારોને નિયમિત કરવા બાળકોને અને સમૂળા લગ્નવાનુ શિક્ષણ
 પ્રોત્સાહ અને વૃદ્ધોને અપાય તેજ દુનિયા સુખ આપનારી થાય અને
 માનવો શોકમુક્ત જીવન જીવે બાળપણથીજ આ શિક્ષણ અપાવુ
 જરૂરનુ છે

આ પ્રમાણે જ્યાં સુખવાંછુઓનો માર્ગ નિર્દેશિત
 કર્યા પછી “ આ વિશ્વ જીવોને દુઃખ આપવા માટે
 બનેલુંજ નથી ”-એવા મારા કથનને તમે સમજી શકશો.
 ક્યાંય દુઃખ છેજ નહીં; દુઃખ કોઈ ઇચ્છતુંજ નથી;
 દુઃખ તો તમે ઉપજાવો છો અને જો દુઃખ છે તો તેનું
 કારણ તમારી સુખ સંપાદન કરવાની અનચાલકત
 છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ભણ્યાથી તમે જરૂર સુખ
 મેળવવાનું શીખો છો.

આ વિશ્વ-સમસ્ત બ્રહ્માંડ-બ્રહ્માભ્યાન્તર જ્ઞાનદો વૈ
 બ્રહ્મ છે. ‘एकोऽहं बहु इयाम्’ કહેનાર પોતેજ હીલામય,
 જ્ઞાનાનંદ અને સુખસ્વરૂપ છે. મૃત્યુલાયક માનવીઓ
 આ વિશ્વમાં શરીરને છોડવાને ઇચ્છતાં નથી. મૃત્યુને
 દંભથી પ્રાર્થે છે. તેઓને પણ અહીં સુખ છેજ. એવા
 આ વિશ્વને જગત-સમાર-પ્રપચ-નપ્પર-જાળ-દુઃખદ
 અને ત્યાજ્ય કહેવામાં આવે છે, તેનો હેતુ માનવોને
 સુકાબલે શુદ્ધબ્રહ્મમાં સમાધિ જવા માટે, અવિનાશી
 બ્રહ્માનંદ માટે, અખડાનંદ માટે, અધિકાધિક આનંદ
 માટે અને શાંતિ માટે છે. ॐ

સારદાજી.

‘ગીતા વાર્તાલાપ’ અથ તથા ફંડની વિગિષ્ટતાઓ

છે:-

છે.-

છે:-

(૧) અમારા પ્રકાશનોમા ધર્મ અને ભક્તિ પ્રચારનોજ મુખ્ય હેતુ છે, સતની વાણી દ્વારા મળતો સત્સંગનો લાભ પૂરો મળે છે

(૨) દ્રષ્ટાનો, ભક્ત ચરિત્રો અને ઉપનિષદોની કથાઓથી આપોયે અથ સમજવા જેવો છે, સાધારણ ભણેલાઓ, સ્ત્રીવર્ગ અને આમ જનતાને પણ સમજાય અને કિંમતે પોપાય તેવો છે

(૩) પાચ ભાગો મળી કુલે ૨૧૮૦ પાનાનુ આવુ ધાર્મિક વાચન ફક્ત રૂા હુ મા આપવામા આવે છે

(૪) પાચ વર્ષના ગાળામા હજારો પ્રતો અને અનેક આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે, જે એની લોકપ્રિયતાની સાબીતી છે

(૫) ‘વાર્તાલાપ ફંડ’ મા આપેલા દાનોનો હિસાબ છપાવી બહાર પાડવામા આવે છે, દાનવીરોનુ લીસ્ટ પ્રકાશિત કરવામા આવે છે અને દાનદાતાઓને ભેટ પુસ્તક આપવામા આવે છે

નથી:-

નથી:-

નથી:-

(૧) અમારા પ્રકાશનોમા નફાની કે વેપારની દૃષ્ટિ નથી

(૨) એમા ખર્ચેલા તમારા નાણાનો હુરૂપયોગ થતો નથી

(૩) અમારા પ્રકાશનોમા પ્રેસબીલ સિવાય બીજો કાલતુ ખર્ચ નથી

(૪) આપને કેઈપણ રીતે છેતરવાના નથી

(૫) ‘વાર્તાલાપ ફંડ’ મા આપેલા આપના દાનોનો જરાયે ગેરવહીવટ થતો નથી

તો

અમારા પ્રકાશનો -વાચો !

વચાવો !

વસાવો !

અને યથાશક્તિ યથાશ્રદ્ધા ‘વાર્તાલાપ ફંડ’ ની ઝોળી પ્રત્યે હાથ લગાવો !

દાનેન પાણિર્નતુ કર્મણેન ।